

history
KÖNYVEK

GABRIEL RÓNAY

Egy angol
Batu kán
udvarában

A tatárjárás kalandora

Egy angol Batu kán udvarában

Gabriel Rónay
Kossuth (2014)

Címke: Középkor, Történelem, Politika, tatárjárás

„A XIII. század közepére a mongolok fél Európát leigázták, és Bécs kapuja előtt álltak. Meghökkenítő dokumentumok tanúsítják, hogy a hatalmas emberáldozattal és pusztítással járó európai tatárjárást diplomáciai előkészületek és csselfogások kísérték, ezt Batu kán személyes követe és kémfőnöke, egy titokzatos angol végezte. Bár működésének és sajátos diplomáciai tevékenységének a nyomait Európa mind a mai napig magán viseli, az évkönyvek még a nevét sem őrizték meg az utókornak. Figurájára és életútjának nyomaira a magyar származású történész, Gabriel Rónay bukkant rá egy kolostori krónikában. ”

Gabriel Rónay

Egy angol Batu kán udvarában

A tatárjárás kalandora

Edinburgh-i alma materemnek

Előszó

Egy furcsa véletlen folytán botlottam bele a homályba burkolózó angol történetébe, aki a XIII. században a tatár kán vezető diplomatájaként és kémfőnökeként szolgált. Jóllehet sajátos diplomáciai tevékenysége meghatározó szerepet játszott az európai tatárdúlás előkészítésében, az évkönyvek még a nevét sem őrizték meg az utókornak.

Bármennyire meglepő, Drakula segített hozzá, hogy a múlt kódébe vesző alakját rivaldafénybe állíthassam. *The Dracula Myth* ('Drakula mondája') című könyvem megjelenése után nagyon sok, olvasói véleményeket, hozzászólásokat tartalmazó levelet kaptam. Az egyik ilyen levélben Vajay Szabolcs, a Párizsban élő neves középkorkutató azt állította, hogy a történeti Drakula, a havasalföldi „karóbahúzó” vajda Dzsingisz kán közvetlen leszármazottja volt.

A vérszomjas tatár világhódító és a Drakula alakjának mintául szolgáló balkáni vajda közötti leszármazási kapcsolat lehetősége arra ösztökélt, hogy valamennyire tájékozódjam az 1241. évi európai tatárjárás körülményei és a földrész keleti felére gyakorolt hatása felől. Am ahogy telt az idő, úgy ástam egyre mélyebbre magam a korabeli forrásanyagba. És egyszer csak megtörtént, amire a legkevésbé számítottam.

A XIII. század eseményeit megörökítő krónikás, Matthaeus Parisiensis annaleseiben véletlenül rábukkantam egy 1243-ból származó beszámolóra, amely arról tudósít, hogy foglyul ejtették a tatár kán legfőbb diplomatáját, egyéb tisztekkel együtt, akik részt vettek az ausztriai Bécsújhely elleni ostromban. A kán követe „angliai születésű” személy volt.

E meghökkentő adalék láttán, amely – a legjobb újságírói hagyományoknak megfelelően – egy megbízható szemtanú beszámolóján alapult, tüstént sutba vettem Drakula genealógiáját, és igyekeztem minél többet megtudni erről a titokzatos angolról.

Tevékenységevel egész Európa sorsát befolyásolta, és következményeit a mai napig viseljük, kollektív emlékezetünk azonban közismerten kurta, és így az azóta bekövetkezett, pusztító világégések által beárnyékolta alakja kihullott a történelem rostáján.

A tatár kán angoljával kapcsolatban rengeteg kérdés merült föl, melyekre választ kellett keresni. Vajon mi készítette arra, hogy keresztény létére az Európa szívéig hatoló, mindent elpusztító „Antikrisztus csatlósai” közé álljon? Hogyan szemelték ki maguknak a tatár kémiszolgálat biztos ítélőképességű emberei? Hogyan jutott el a mongol pusztákon keresztül, több mint fél évszázaddal Marco Polo mesébe illő utazása előtt, a „kánok kánjának” az udvarába, és miért nem tartották számon – miképpen a velencei kereskedőt – a jeles európai fölfedezők között? Vajon hogy tudott olyan magasra hágni a tatárok szolgálatában, és – figyelembe véve az Európa lerohanásában játszott szerepét – hogyan maradhatott a neve ismeretlen a földrész történészei számára? És legfőképpen, miért igyekezett olyan görcsösen a névtelenség védelmet nyújtó álarca mögé rejtőzni?

Hogy a korai történészek fantáziáját izgatta a tatár szolgálatba szegődött angol talánya, bizonyítja a tizenhetedik századi angol szerző és útleírás-szerkesztő, Samuel Purchas abbeli döntése, hogy bevette a *Pilgrims* című munkájába „annak az angolnak a vallomását, aki a tatárok között élt, és akit a Magyarország ellen indított hadjáratukba erőnek erejével magukkal vittek”.

De az Erzsébet-koriak után, úgy látszik, már senki sem érdeklődött a tatárok angolja iránt, és valójában nem is tudtak róla semmit. Matthaeus Parisiensis segített nekem, hogy hét és fél évszázaddal halála után, életet leheljek „az angolba” – ahogyan a kortársak emlegették –, hiszen rávilágított arra a pontra, melyből kiindulva elkezdhettem nyomozni személye után, és megrajzolhattam különleges pályáivét.

A frissen előkerült, gyötrellemmel, szenvedéssel teli vándorlásai eseményeit, hihetetlen kalandjait fölillantó dokumentumok – még a nehezen kibetűzhető középkori kéziratokat silabizálva is – rendkívül élvezetes olvasmánynak bizonyulnak, és könyvünk anyagát e művelt, intelligens angol kalandor életének és korának a kritikai vizsgálata és rekonstrukciója teszi ki.

A kortársak a félelmetes tatár hatalom lélek és szív nélküli, kegyetlen képviselőjét látták benne. Nekem az a benyomásom, hogy inkább a körülmények áldozata, és nem a történelem tudatos

alakítója volt. Cselekedeteit, tevékenységét vizsgálva és mérlegre téve, egy szabad akaratától megfosztott, nem mindennapi ember portréja rajzolódik ki szemünk előtt, aki a végzet vak erőinek a hatalmába került.

Miközben földrészeket és civilizációkat átszelő útján végigkísértem a tatár kán angolját, az a reménység fűtött, hogy közös örökségünkből sikerül valamit a jövőnek megmentenem.

A szerző értékes segítségükért hálás köszönetét nyilvánítja a következő személyeknek és szervezeteknek: British Library, Austrian Institute, London; Országos Széchényi Könyvtár, Budapest; Germanus Gyula professzor, Budapest; Ja. Sz. Lurje professzor, a Szovjet Tudományos Akadémia Orosz Irodalmi Intézete, Leningrád; Blaskovics József professzor, Károly Egyetem, Prága; Jure Belić, hvari püspökség, Jugoszlávia; Dr. Eileen Roberts, St Albans; Essex Record Office; főtiszteltű Richard Chartres, a St Albans-i püspök káplánja; E. G. W. Bill könyvtáros, Lambeth Palace; valamint feleségem, Lois.

A szerző továbbá köszönetét tolmácsolja a British Library kurátorainak, a cambridge-i Corpus Christi kollégium magisztereinek és tagjainak, a Courtauld Institute-nak; a londoni izraeli nagykövetségnek.

Highgate, 1978 márciusában

Forrongás Angliában

TÖREDELMES VALLOMÁS

Az Úr 1241. esztendeje nem hozott békét Európának. A nyugati kereszténység erejét ellentétek, viszályok gyöngítették, az Anglia és Franciaország királyai között folyó torzsalkodás nem akart véget érni, IX. Gergely pápa és II. Frigyes németrómai császár szégyenteljes, gyilkos háborúban, a fegyverek erejével igyekezett a keresztény világon belüli elsőbbséget magának biztosítani.

A keresztes háborúkba belefáradt kereszténység egykettőre fölhagyott addigi igyekezetével, hogy megvédje a Szentföldet az iszlám hódítóktól. A nyugati kereszténység vallási buzgalmát ekkorra már jobbra a saját eretnekei – az albigensek és a valdensek – ellen folytatott küzdelem kötötte le, miközben a továbbra is fáradhatatlanul támadó arabokkal kerülte az összeütközést, beérve féken tartásukkal.

Amint azt minden valamire való krónikás följegyezte, az esztendő kétségkívül kedvezőtlen előjelekkel indult. A megfigyelt napfogyatkozást borzalmas csapások baljóslataként értelmezték, és számos tudós szerzetes a nap vérvörös színében annak égi jelét látta, hogy a kereszténység még az esztendő vége előtt vértengerbe süllyed.

Akadtak, akik még ennél is rosszabbat vártak. Az adriai kikötőváros (ma: Split) kanonoka, majd főesperese, Spalatói Tamás történetíró érzékletesen számol be az európai kortársait hatalmába kerítő babonás félelemről:

„Azon időben, ... csodálatos és rettenetes napfogyatkozás lőn: mert az egész nap elhomályosodott, és az egész levegő besötétedett, s az égen a csillagok, mint éjszaka, föltűntek, és egy nagyocska csillag ragyog vala a nap mellett nyugot felől. S mindenkit oly rémület lepett meg, hogy mintegy ész nélkül kiabálva futkostak ide s tova, azt hívén, hogy a világ vége jelen van. (...) Jóllehet azon napfogyatkozás egész Európában látszott, azt mondják, hogy Azsiában és Afrikában nem volt. Ugyanazon

esztendőben üstökös csillag is látszott, mely az éjszaki tájon, mintegy Magyarország fölött csügg vala, és ott marada több napon át, s eléggé nagy csoda dolog előjelének tetszik vala.” (Spalatói Tamás: A salonai és spalatói főpapok története. 36. fejezet: A tatárok természetéről. 3. jegyzet. Szabó Károly fordítása. in: *A tatárjárás emlékezete*. Szerk. Katona Tamás. Magyar Helikon, Budapest, 1981. 192. o.)

A későbbi események végül minden elképzelhetőnél borzasztóbbnak bizonyultak, és mély nyomokat hagyva, bevésődtek Európa kollektív emlékezetébe. A krónikaíróknak persze nem kellett túlságosan megerőltetni a fantáziájukat, hogy az 1241. évre ilyen szerencsétlenségeket jósoljanak, amikor szemtanúk beszámolóí szerint a kontinens keleti fele már romokban állt, lakosait az Azsiából beözönlő félelmetes lovasok kardélre hányták vagy rabszíjra fűzték. Matthaeus Parisiensis az előző évben írt krónikájában már följegyezte: „A sátán átkozott népe, a tatárok véget nem érő serege tört elő hegyek által körülvett országából; és áthatolva a bejárhatatlan szirtek szilárdságán, felbukkantak az alvilágból kiszabadult démonok módjára – hiszen a tatárokat helyesen nevezik Tartaroszbelieknek –, és mint a sáskák, teljesen belepték a föld felszínét, kiáradva és szerencsétlenséget hozva Kelet határait; mindent végigdúltak, gyújtogattak és öldököltek.” (Matthaeus Paris: *A tatárok természetéről*. Fordította: Mezei Mónika. in: Nagy Balázs [szerk.]: *Tatárjárás*. Osiris, Budapest, 2003. 48. o.)

Az európai fejedelmek és királyok ennek ellenére úgy tettek, mintha meglepte volna őket a hír, és tudatlanságukban föltételezték, hogy csupán Dzsingisz kánnak a Kínai-tengertől a Dnyeszterig terjedő birodalmából ki-kiinduló szokásos fosztogató nomád hordáknak a betöréséről van szó, amelyeket a fölfegyverzett keresztény lovagok mindaddig sikeresen visszavertek.

Abban is reménykedtek, hogy a tatárok – helyesebben a mongolok –, ha békén hagyják őket, az orosz fejedelmek országaiban összerabolt gazdag zsákmánnyal az iszákjukban, visszatakarodnak oda, ahonnan jöttek.

Közben pedig a „tatár veszélyt” – akárcsak az Európa pusztá létét a későbbi évszázadok során oly sokszor fenyegető többi halálos veszedelmet – a kontinens szemben álló hatalmai saját kicsinyes céljaik érdekében igyekeztek föl-és kihasználni.

Gergely pápa hívei azt híresztelték Frigyes németrómai császárról, „az arabok és a zsidók köztudottan kedves cimborájáról és gyámolítójáról”, hogy valójában ő hívta be a tatárokat, és az egész „tatár veszedelem” nem egyéb aljas, félrevezető mesterkedésnél, ámításnál, melynek célja, hogy a „kereszténységet Gergely pápa urunk ellen” kovácsolja egybe.

Mások – az eseményektől a legkevésbé sem zavartatva magukat – tovább civakodtak szomszédaikkal, folytatták helyi háborúikat, és egyesek még hasznot is igyekeztek húzni a tatárdúlásból. Amikor egy levantei görögkeletiekből és izmaelitákból álló küldöttség fölkereste III. Henrik angol király udvarát, hogy a tatárok ellen segítséget kérjen, Péter winchesteri püspök óva intette az uralkodót attól, hogy megkönyörüljön rajtuk: „Hagyd csak, hadd falják föl ezek a kutyák egymást, hadd pusztuljanak a föld színéről, hogy azután hült helyükön fölépülhessen az egyetemes katolikus egyház, amelynek egy nyája, annak meg egyetlen pásztora lesz.”

Ám amikor e végzetes esztendő tavaszán a mongolok meglepetésszerűen megjelentek Európa szívében, milliószámra gyilkolva le – nem a „keleti kutyákat”, hanem Magyarország, Csehország, Szilézia és Lengyelország hívő keresztény lakosait –, egynémely nyugati uralkodónak lehullott a hályog a szeméről, és egész valóságában kezdte fölfogni a földrészt fenyegető roppant veszélyt.

Néhányan még azt is megértették, hogy ha nem sikerül a keresztényeket a mongolok ellen összefogni, mindannyian – kereszties hadjárataikkal, egymás között vívott háborúikkal és a pápa meg a németrómai császár közötti véget nem érő civakodással együtt – a villámgyors lovaikon beviharzó ázsiai harcosok által kiontott vértengerbe vesznek bele. A türingiai tartománygróf az alanti sürgős üzenetben szólította fegyverbe a boulogne-i herceget és angol hűbéreseit:

„Halljátok, ti sziget népe, és ti, kereszténység minden nemzete, akik a Krisztus-kereszt hitet valljátok! Öltetek zsákruhát, a hamuban fetrengve jajgassatok, könnyek között böjtöljete és gyászoljatok, könnyeitek patakokban folyék.

Mert közeleg, érkezett már az Úr napja, ez a nagy és fájdalomtól keserű nap. Északról, meg a tenger felől soha nem látott erők üldözik Krisztus keresztjét, és én zavarodott elmével, szomorúságtól sajtó szívvel, rettegéstől kimeredt szemmel, sóhajtó lélekkel, és el-elhaló lélegzettel tudom csak továbbadni a hírt, ameddig még egyáltalán képes vagyok rá.

Egy megszámlálhatatlan sokaságú, a többi embernek gyűlöletes, határtalan gonoszságú, az egész földet meggyalázó és besszenyező nép érkezett keletről birtokaink határaihoz, és amerre csak járt, mindent letarolt és elpusztított. Városokat romboltak le, várakat és mezővárosokat tettek a földdel egyenlővé, senki emberfiának nem kegyelmeztek, sem keresztényt, sem pogányt, sem zsidót nem kíméltek, irgalmatlanul legyilkoltak mindenkit. Ezek nem is eszik, hanem egyenest fölfalják az embereket...

De hogy rövide fogjam, ezek a nevezett tatárok teljesen elpusztították az egész Oroszországot és Lengyelországot, egészen Csehország határáig és Magyarország közepéig előrenyomulva, meglepték és elfoglalták a városokat, a főembereket meg a téren kötélre húzták...

Mi pedig most éppen az égi királyságba készülődünk, fegyvert, pajzsot ragadunk, és inkább halálának halálával halunk meg a harc mezején, mintsem hogy szemünkkel lássuk, amint e pokolfajzatok országunkat elpusztítják. És ha pajzsunk az első dárdavetésre darabokra török, házunkat vörös lángok emésztik, földjeinket letarolták, akkor a szomszédos házakat, a szomszédos tartományokat figyelmeztetnünk és riasztanunk kell.”

Ahogy a mongol lovasok egyre mélyebben hatoltak a kontinens belsejébe, úgy hallatszott a keresztény világban egyre erősebben a félrevert harangok zúgása. Frigyes császár levélben sürgette az angol és a francia királyt, hogy szólítsák fegyverbe hadseregüket, és készüljenek föl a szent háborúra.

Végül a pápa is kénytelen volt belátni, hogy a tatárok nem csupán ellenségeinek az ijesztő agyszüleményei, és értesülve arról, hogy Batu kán seregei valóságos hullahegyeket hagytak maguk után, keresztes hadjáratot hirdetett, és mindenhova papokat küldött széjjel a keresztrel. Fölvívása azonban süket fülekre talált, és a háborúból nem lett semmi.

Az iszlámot még mindig a kereszténység egyetlen ellenségének tekintő Szentszék küldött némi anyagi támogatást a szorongatott helyzetbe került magyar királynak, hogy folytathassa a mongolokkal szembeni védekezést, ugyanakkor megbékélésre törekedett a samanista – tehát vallási szempontból közömbös – tatárokkal, és igyekezett megnyerni őket dédelgetett tervének: vagyis hogy segítségükkel megtörje az arabok hatalmát, és visszaszerezze a Szentföldet.

Az emberek mindenütt azt beszélték, hogy lám, Európa lángokban áll, a pápa meg meglegszik azzal, hogy pusztán a hit fegyverét vesse be a tatárokkal szemben, és próbálja őket a keresztény vallásra téríteni.

Eközben a tatárok – mit sem törődve az európaiak taktikázásával és fortélyos mesterkedéseivel – folytatták világhódító terveik valóra váltását. Az 1242-ben keletkezett, *A mongolok titkos története* című mű tanúsága szerint:

„Batu a kibcsak hadjáratból a következőket jelentette követek útján Ögödej kagánnak. Az örökkévaló Ég ereje által és a fejedelmi nagybátya szerencséje által Meget városát leromboltam, az oruszt népet leigáztam, tizenegy államot és népet a helyes útra térítettem, az aranyos gyeplőt szorosra vontam.” (*A mongolok titkos története*. Mongolból fordította Ligeti Lajos. Gondolat Kiadó, 1962. Budapest)

Félelemtől rettegő kontinensünk a tatár hordákban hirtelen „Istennek a keresztényekre büneikért lesújtó kardját” látta, az Atlanti-óceán felé törő seregek vezérét pedig mint „Isten büntető pálcáját” emlegették, és Attila hun fejedelemhez hasonlították.

Ahogy közeledett az év vége, úgy vált egyre gyászosabbá és ijesztőbbé az európaiaknak a tatárdúlásról alkotott képe. Az ázsiai lovasok addig soha nem hallott kegyetlenségéről, ártatlan milliók könyörtelen lemészárlásáról beszámoló, faluról falura, kolostorról kolostorra, királyi udvarról királyi udvarra terjedő hírek hallatán halálos félelem, rettegés, fejetlenség lett úrrá az egész kontinensen.

A flamand Philippe Mousket van Doornik krónikás énekében erről így szólt:

„Et li Tartare fort et rice
Gueroiierent viers Osterrice
Et viers Hungrie derement...
E s'ierent encor li Tataire
Dieu anemi, Dieu aviersaire
En la grant tiere de Roussie
Et voloient destruire Austriie.”

(‘És az erős és hatalmas tatárok *Harcoltak az osztrákok ellen* És kíméletlenül Magyarországra törtek ... *Előbb e tatárok, Isten ellenségei* Isten becsmélői, rátámadtak *Az oroszok nagy országára* És Ausztriát akarták elpusztítani.’)

Az újesztendő beköszöntével NyugatEurópa kapui szélesre tárultak, miután a tatárok a Duna jegén átkelve, Ausztria földjére léptek, és késlekedés nélkül próbára tették Bécsújhely védműveit. Egy eretnekséggel vádolt francia pap, Narbonne-i Yvo atya, aki a pápai inkvizítor előtt ebben az ausztriai városban keresett menedéket, Gérard bordeaux-i érseknek írt levelében számol be a város ostromáról és az azt követő fontos eseményekről:

„Ezen a nyáron ez az említett és tatárnak nevezett nép a meghódolt és elfoglalt Pannóniából kijövén, számtalan sok

katonával fenyegetően körülvette a mondott várost, ahol éppen én is tartózkodtam.

A mieinknek nem volt benne több harcosuk, mint az az ötven katona, akiket a herceg hús számszeríjással az erődítésben hagyott. Ezek a magasabb pontokról áttekintve a körülözönlő seregen, mind elborzadva látták az Antikrisztus csatlósainak iszonyú vadságát, hallották Istenhez szállni a környékbeli keresztények keserves panaszait, akiken a tatárok hirtelen rajtaütöttek, s akik állapotukra, vagyonukra, nemükre, korukra tekintet nélkül, különböző kínok árán mind elpusztultak. Holttestüket a vezérek a kutyaevőkkel és más hulladékevőkkel együtt úgy ették, mint a kenyeret, csak a csontokat hagyták meg a dögkeselyűknek. De ami csodálatos, a váratlanul ott termett falánk és kiéhezett keselyűk alig akarták enni a maradványokat.

Az öreg és csúnya asszonyokat úgy osztották étkül a közkatonának számító emberevőknek, mint a napi fejadagot; a szép nőket nem ették meg, hanem kiáltozásuk és jajveszékelésük közepette tömegesen közösülve velük, megfojtották. A szűzekkel is addig fajtalankodtak, amíg ki nem lehelték lelküket; akkor mellüket levágták, ezt az előljárók részére ingyencségnek félretették, s végül a szűzi testeket lakmározva elköltötték.” (Yvo de Narbonne Gérard bordeaux-i érseknek, 1241. Gy. Ruitz Izabella fordítása. in: *A tatárjárás emlékezete* – Levelek. Magyar Helikon, 1981. 297–303. o.)

A tatárok, amilyen viharos sebességgel törtek be, olyan gyorsan kitakarodtak Közép-Európából, módot adva a támadásukat szerencsésen túlélő, eretnekséggel vádolt francia papnak, hogy beszámoljon az eseményekről. A seregek Ogotáj (Ögödej) nagykán halálának hírére és az annak nyomán föllépő utódlási kérdések tisztázására, nem pedig – ahogyan a kolostorok krónikásai igyekeztek a világgal elhitetni – néhány nyugati hercegecske vitéz hadaitól megrettenve indultak vissza hazájukba.

A dolgok ilyen fordulata láttán nekibátorodott keresztény csapatoknak még sikerült Bécsújhely közelében nyolc tatár tisztet foglyul ejteniük, akik között az egyik – ahogyan Civakodó Frigyes osztrák herceg megállapította – egy angol volt.

Meglepő, megdöbbentő fölfedezés volt ez, amely a valószínűtlenség határát súrolta. Ki gondolta volna, hogy egy, a földrész nyugati végeiről származó angol ember az ázsiai hordák harcosai között elvegyülve – mint aki a Holdról ereszkedik alá – lovagol be Európa szívébe. És nem csupán az volt hihetetlen, hogy honnan, de az legalább annyira, hogy kiknek a társaságában bukkant föl. III. Henrik uralkodásának idején Anglia buzgó keresztény országnak és a római katolikus egyház egyik legerősebb bástyájának számított. Ezen kívül az angolokat az európaiak többsége egyházuk, királyuk, országuk áldozatkész védelmezőiként, nem pedig ártatlan milliókat hidegvérrel lemészárló sötét erők támogatóiként képzelte el. A távoli Anglia szülötte mindennek ellenére ott állt, teljes életnagyságban, nem pontosan úgy öltözve, de a harcosok egyikeként a vérszomjas mongol lovasok között.

Frigyes atyja, VI. (Dicsőséges) Lipót osztrák főherceg, az ötödik kereszties hadjárat egyik kezdeményezője és központi alakja „az angolt” még a Szentföldről ismerte, ahol néhány évvel korábban találkozott vele. Ám maga Frigyes is tudott róla, hiszen mindazok megismerhették, akikkel a tatár kán meghatalmazott követeként, személyes tolmácsként és egész Európában hírhedtté vált kémfőnökeként tárgyalt. Az angol erőszakos, kíméletlen tárgyalási módszere, tökéletességre fejlesztett álnok alakoskodása nevének baljós színezetet adott. Igazi nevét sem azok az uralkodók, királyok, akikkel tárgyalt, sem az európai kancelláriák nem ismerték, a kortársak számára egyszerűen ő volt „az angol”, a háborús bűnös, aki elárulta a kereszténységet.

E titokzatos személy kilétének, valamint annak a megállapításához, hogy diplomáciai készsége révén hogyan nyújtott segítséget az Európa elpusztítását célul kitűző ellenséges hordáknak, az első támpontot az ötödik kereszties hadjáratban való részvétele és szentföldi, hozzávetőleg 1218-ra datálható tartózkodása szolgáltatja.

A másik támpont az, hogy minden bizonnyal a kereszties hadak legmagasabb parancsnoki köreiben kellett forgolódnia, ha az osztrák hadvezér fia még húsz-egynéhány évvel később is emlékezett arra, hogy az apja találkozott vele, hiszen nem valószínű, hogy egy főherceg egy egyszerű zarándokra különösebb figyelmet fordított volna.

Jóllehet minden oka megvolt arra, hogy Batu kán mindenható követeként kilétét titokban tartsa, az osztrák herceg egészen biztosan tudomással bírt valamilyen, angliai tartózkodása idején történt mozzanatról, amelyet a francia eretnek pap sajnos nem jegyzett föl az utókornak. Ugyanakkor Narbonne-i Yvo atya ahhoz elég érdekesnek találta, hogy egy egész levelet szenteljen neki, segítve bennünket abban, hogy hét évszázad elmúltával az angol alakját életre kelthessük.

Úgy látszik, Yvo atya a levelében azért őrzött meg bizonyos, az angol által föltárt részleteket, míg másokat elhagyott, mert az egész ügyet arra szerette volna fölhasználni, hogy a régi püspökéhez fűződő kapcsolatának elszakadt szárait újrakösse, egyúttal azt is bizonyítva, hogy immáron megtisztult eretnekségétől. Szenvedélyes hangon a következőképpen kérlelte, unszolta Malemort püspököt:

„Ezért én, aki atyaságtok kegyéből vagyok az, aki vagyok, megfontolásra elétek tárom az Úrban: semlegesek lévén Franciaország, Anglia és Hispánia királya között, igyekezzetek őket, ha csak tudjátok, valami módon rávezetni, tegyék félre minden egymás közti viszályukat vagy örökre, vagy a jelenben, és még idejében tárgyalják meg együtt, személyesen, hogyan tudnának e sok ezernyi vad néppel biztosan szembeszállni. Esküszöm Krisztus hitére, amelyben üdvözülni remélek, hogy vagy ők úzik el ezt a sok szörnyeteget mind egy szálig, vagy egyenként fognak elveszni.”

Az Yvo atya levelében foglalt töredékes, elferdített, sőt részben ellentmondásos adalékok mindazonáltal kiindulási pontul szolgálnak ahhoz, hogy megpróbáljuk összeilleszteni a tatárok szolgálatába szegődött angol pályaképének színes mozaikjait.

Tucatnyi európai és ázsiai ország levéltáraiban végzett megannyi eredménytelen, zsákutcába torkolló vagy tévútra vezető bűvárkodás után végre elegendő, a korból származó, eredeti anyag áll rendelkezésre ahhoz, hogy megállapíthassuk, milyen ellenállhatatlan erők űzték-hajtották „hősünket” egyik kalandból a másikba, valamint hogy azokat a körülményeket is tisztázhatjuk, amelyek lehetővé tették, hogy az „Isten serege” és a mongol hordák között tétovázó úrt áthidalja, s mindkét oldalt szolgálja. Ezek az új tények ma az angol ügyének méltányosabb tárgyalására adnak módot, mint amilyenre 1242-ben Bécsújhelyen sor került.

Az angol bizonyára azonnal fölfogta, hogy szerencsecsillaga ebben az ausztriai városban végleg leáldozott, hogy élete immár fabatkát sem ér, és hogy a teljes, töredelmes, beismerő vallomás is legfeljebb egy gonosztevő lelkét, de nem életét menthetné meg ebben a háborúktól dúlt, XIII. századi Európában.

Tehát az angol valószínűleg abban a reményben tett részletes vallomást – amelyben „láthatólag egyetlen esküt sem mulasztott el, sőt annyira esküdözött, hogy még az ördöggel is elhitethette volna” –, hogy kilátástalan, szorult helyzetéből valahogyan – túllépve a reális esélyek határán – kibeszélje magát. Így tehát nemcsak hogy hajlandó volt, de nagyon akart is beszélni, ennek ellenére a hercegek – a kor szokásai szerint – „rábírták” [pontosabban kínvallatásnak vetették alá], hogy megvallja az igazat a tatárokról. És ő minden vonakodás nélkül vallott.

Vallomását – Yvo atya jelenlétében – annak a beismerésével kezdte, hogy „az Angol Királyságból némely országos büntettek elkövetése miatt örök időkre száműzetett”. A következőkben arról számolt be, hogy „rögtön száműzetése után, körülbelül harmincadik életévében” a Szentföldön található Akkon városába ment.

Hogy ezek az általa elkövetett, „ország-világ előtt ismert büntettek” miben álltak, azt vagy túlságosan körülményes lett volna részletezni, vagy az angol ellen Bécsújhelyen fölhozott vádak szempontjából érdektelennek számítottak, mivel Yvo atya nem tesz róluk említést. Ám mivel az örökös száműzetést az angol királyok elsősorban akkor alkalmazták, ha olyan veszélyes politikai ellenfeleket vagy magas rangú pártütőket akartak eltávolítani, akiknek a kivégzése több bajt

hozott volna a fejükre, mint amennyitől megszabadította volna őket, joggal föltételezzük, hogy az angol ebbe a kategóriába tartozott. Ezt az a történelmi tény is alátámasztja, hogy a XIII. századi Angliában az igazságszolgáltatás a legnagyobb szigorral és halogatás nélkül lesújtott a közönséges gonosztevőkre.

Ám hogy számkivetése politikai okokból történt, meggyőzően bizonyítja, hogy „rögtön száműzetése után” a szentföldi Akkonba ment, hiszen a városba érkezésének az időpontja – 1218 – éppen egybeesett az ötödik keresztes hadjárat angol seregének a bevonulásával.

Az angol keresztes zarándokok névsorát tüzetesen megvizsgálva kiderül, hogy közöttük többen is az I. (Földnélküli) János király, majd ennek halála után fia, III. Henrik ellen harcoló bárói csoport vezetői közé tartoztak, akik jogaiknak a „nagy szabadságlevélbe” – a Magna Chartába – történő foglalásáért küzdöttek, és akiket 1217-ben, a lázadás leverése után kiközösítettek és örökös számkivetésre ítélték.

A Henrik pártján álló pápai legátus által kiközösített legmagasabb rangú főurak és magukat a politikába ártó egyházi személyek számára egyetlen kiút kínálkozott, a szentföldi zarándoklat, amellyel a kiközösítés föloldható, és így a büntetett személy új életet kezdhetett. Nyilvánvaló, hogy az angol pontosan e célból tartózkodott 1218-ban Akkon városában.

Miután beszámolt egy, a városban esett érdekes mozzanatról, valamint a keresztesek soraiból való kizárásáról, a kétszeresen is számkivetett angol részletesen elmesélte, milyen hanyatttatásokon ment keresztül a szomszédos közel-keleti országokban. A történetből kiviláglott, hogy szorult helyzetéből kivételes nyelvtelensége segítette ki. Azt – igaz, kelleltenül – még Yvo atya is elismerte, hogy az angol „konyított valamit az írás tudományához” – ami igazán ritkaságnak számított a jobbára inkább csak mulatozó-tivornyázó angol főúri körökben.

Yvo atya idézte az angol szavait, aki beszámolt róla, hogy „mert valamelyest értett a betűvetéshez, kezdte az ottani beszédet írotáblára leírogatni, és nemsokára olyan jól beszélt, hogy

helybelinek vélték. Ugyanilyen könnyedséggel több nyelvet megtanult.”

Amint az angol vallomásából kiviláglott, az idegen nyelvek elsajátítása, valamint anyanyelvi szinten való használatuk iránt megnyilatkozó tehetsége fölkellette a tatár kémek érdeklődését. Ezek az ügynökök vélhetőleg pallérozott, tanult emberek után kutattak, amilyenekkel az ő nomád civilizációjuk nem tudott szolgálni. A kiváló nyelvtelenséggel megáldott, a nyugat-európai politika útvesztőiben magát jól kiismerő angol tehát pontosan az a férfiú volt, akinek a tatár kán kancelláriáján a legnagyobb hasznát vehették.

„A tatárok tehát kémjeik útján kiszemelték, és magukhoz hívták, s amikor az egész világ uralmát követelő kiáltványukra feleletet kaptak, sok ajándékkal hűségükre és szolgálatukra kötelezték, mert tolmácsokra volt szükségük” – jegyezte föl Yvo atya.

Az angol furcsa kalandokkal teli életének ezen újabb fordulatra azt hozta föl vallatóinak magyarázatul, hogy a tatárok erőszakkal magukkal ragadták, és mivel nem igen volt egyéb választása, híven szolgáltatta őket, legfőképpen az új gazdái által megcsillogtatott „sok ajándék” fejében.

Hirtelen és megrendítő szakítása a kereszténységgel a Mongol Birodalom fővárosába – az előtte európai szem még nem látta –, Karakorumba vezető hosszú, viszontagságokkal teli útja végeztével következett be. Jóllehet csaknem fél évszázaddal megelőzte Marco Polót, a velencei utazó-kereskedő a nagykán udvarában tett látogatásáról szóló beszámolója révén egész Európában híressé lett, míg az angol alakja a feledés homályába merült.

Kihallgatása során bizonyára figyelmeztették, hogy ne terhelje vallatóit utazása lényegtelen részleteivel, vagy az is lehet, hogy Yvo atya nem tartotta érdemesnek ezekről levelében megemlékezni. Utóvégre az eretnek francia papot komolyabb kérdések foglalkoztatták. Meg aztán egy olyan korban, amikor – a keresztéseket leszámítva – Európa legtöbb lakója aligha merészkedett túl faluja határán, nem igazán mutatkozott nagy érdeklődés a szó szoros értelmében a világ végén túl tett utazások iránt. Ezért ránk marad a feladat, hogy az angol nyomába szegődve

– az újonnan napvilágra került dokumentumok fényében – a hiányzó részeket rekonstruáljuk.

Yvo atyának az angol vallomásáról fönmaradt beszámolójában fontos adatot találunk arra nézve, vajon a mongolok szolgálatában miért ívelt pályája olyan meredeken fölfelé, és csaknem két évtized elteltével teljesített diplomáciai küldetései során miért tudta pusztító hatalmát oly korlátlanul érvényesíteni: „Ez az ember két ízben járt Magyarország királyánál a tatárok gonosz királyának küldetésében mint követ és tolmács, és nagyon világosan, határozottan megfenyegette őt baljós dolgokkal – melyek utóbb be is következtek –, ha nem adja magát és országát a tatárok szolgaságára.”

A korból fönmaradt írásos források megerősítik, hogy 1238 és 1240 között, IV. Béla magyar király udvarában valóban járt többször is egy tatár követ, aki hol hízelegve kérlelte, hol fenyegetéssel próbálta rávenni a föltétlen megadásra. Béla, az abban az időben hatalmas keresztény királyság hittérítői küldetéstudattal megáldott, büszke uralkodója azonban meg sem hallgatta a pogány tatár szavait, aminek a súlyos következményeit azután majd élete végéig viselte.

De ami még érdekesebb, vallomásában az angol beismerte, hogy e követjárásokban ő a küldöttségek első embereként vett részt. E tény – túl azon, hogy igazolja a magyar nyelvben való meglepő jártasságát – az egész addigi vallomásánál többet árul el arról, hogy valójában milyen rangot, milyen pozíciót töltött be a tatárok szolgálatában.

Azt bizonyítja ugyanis, hogy az angol már nem csupán egyszerű tolmácsként tevékenykedett, mint annak idején, amikor a mongolokhoz szegődött, hanem a követi jogainak teljes birtokában eljáró, meghatalmazott diplomáciai képviselőként. Ha megvizsgáljuk annak a hatvan mongol követnek^{1} a névsorát, akik a XIII. század közepe és a XV. század között a kán akaratát képviselték Kelet-Európában, kiderül, hogy e tisztség viselői – csupán két kivételtől eltekintve – mindnyájan mongolok vagy egyéb belső-ázsiai népek fiai közül kerültek ki, amely tény ékesszólóan bizonyítja, milyen megtiszteltetésben részesült az angol Batu kán részéről.

Vajon ki lehetett ez a titokzatos angol, aki pusztán a fejét használva érvényesülni tudott egy idegen világban, aki meglepő könnyedséggel volt képes a legnagyobb nehézségeken is fölülkerekedni, és aki magas rangját arra használta föl, hogy tucatnyi, nem kellőképpen elővigyázatos államot kegyetlenül rászedjen és tönkretegyen? Hiszen amint a tatárok tárgyalási színjátékával kapcsolatosan maga is elismerte, „voltak olyan együgyű királyok, akik e koholmányok hallatán szövetséget kötve, szabad áthaladást biztosítottak nekik országukon keresztül, de a szövetség nem mentette meg őket, ugyanúgy elpusztultak”.

Hogy kilétét fölfedhessük, és önként vállalt névtelenségének álarcát 736 esztendő elmúltával levetthessük, először is Angliából történt száműzésének okait és körülményeit szükséges behatóbban tanulmányoznunk.

Az angol „büntettét” akkor tudjuk igazán a helyes társadalmi és politikai összefüggésrendszerbe helyezni, ha a báróknak a János király zsarnoksága ellen folytatott harcát kritikus szemmel vizsgáljuk. Ha tehát azoknak a krónikaíróknak a följegyzései között kutakodunk, akik „mindnyájan akkor éltek, amikor a király uralkodott, és azokról az időkről írtak, melyeknek saját maguk szemtanúi voltak, vagy azokról hiteles beszámolót hallottak” – ahogyan egyikük fogalmazott, akkor cselekedeteit rekonstruálva, megtudhatjuk, ki is volt valójában „az angol”.

FÖLDNÉLKÜLI JÁNOS, ANGLIA ZSARNOKA

A XIII. század második évtizedében – vagyis azokban az esztendőben, amikor a felnőttkor küszöbére érkező angol nemzet a politika ingatag talaján első, botladozó lépéseit próbálgatta – Angliát a János király és a bárók között ez utóbbiak jogai fölött dülő ádáz szenvedélyek osztották meg.

Az országot elképesztő ellentétek feszítették: az egyik oldalon dúsgazdag földesurak, a másikon elszegényedett jobbágyok, elégedetlenkedő bárók mellett újíto szellemű klerikusok, nagy befolyással bíró templomos lovagok és a hagyományokhoz csökönyösen ragaszkodó skolasztikus szerzetesek; és ennek az

egész repedező építménynek a tetején az angol történelem egyik legrosszabb emlékezetű uralkodója egyensúlyozott trónusán.

Az angol társadalomban a régi jogaik helyreállítását követelő bárók nézetei mellett egyéb – magának a középkori életformának a kereteit bontogató-feszegető, illetve a király, valamint a bárók közötti leszámolást siettető – erők, új eszmék is hatottak. Ezeknek a jobbára korabeli kegyes frázisokba csomagolt új gondolatoknak a legfőbb forrása a londoni és egyéb kereskedelmi központok polgárainak, valamint a Rómával szemben újszerű nemzeti öntudattal föllépő újjító szellemű klerikusoknak a köreiből keresendő.

Ez utóbbiak azt hangoztatták, hogy a pápának, III. Incének nincs joga beleavatkozni Anglia és a hozzá hasonló többi nemzet királyának vagy kormányzatának a világi ügyeibe, és emlékeztettek arra, hogy „az Úr Szent Péterre kizárólag az egyház és egyházi vagyon fölötti hatalmat ruházta”.

Tekintve, hogy a király és a bárók közötti küzdelemmel párhuzamosan a király és III. Ince között is folyt az erőpróba – mivel a pápa az angol uralkodót a Szentszék vazallusává szeretne volna süllyeszteni –, a Róma vezette egyház államtól való elválasztásának szükségességét hirdető klerikusok eszméi termékeny talajra hullottak.

A királyi abszolutizmus első korai megfogalmazása is megjelent, évszázadokkal megelőzve a többi európai államot. A kor egyik kolostori krónikása, Roger of Wendover aggályosan pontos följegyzéseinek köszönhetően, az egyik reformista klerikus, a csak Masonként emlegetett Alexander mester^{2} „gonosz nyelvű” prédikációi fönnmaradtak az utókor számára.

Ez a Wendover által „álteológusnak” bélyegzett magiszter, aki a pápai tilalom esztendeiben János király kiváltságos helyzetet élvező tanácsadójaként szolgált, arról győzködte uralkodóját, hogy „a király Isten pálcája, aki azért lett uralkodóvá, hogy népét és minden alattvalóját vaspálcával kormányozza, és mindannyiukat »mint valami cserépedényt« összeroppantsa, a hatalmon levőket rabszíjra fűzze, nemesurait vasbilincsbe verje... Az ilyen és más efféle képtelenségekkel sikerült a király kegyeibe férkőznie, és ekképpen

mindazon javadalmak birtokába jutott, amelyeket nevezett király más egyházi férfiaktól erőszakkal elragadott.”

Az egyház és az állam szétválasztását meg az abszolút monarchiát hirdető teóriáknak persze vajmi kevés közük volt a hatalom tényleges gyakorlásához. János király uralkodása tizenhárom, a trónon töltött esztendő után az egész országban egyre növekvő elégedetlenséget és haragot váltott ki. Zsarnoki országlása, az elviselhetetlenül magas adók, a korrupt kormányzás, valamint a közigazgatást elárasztó külföldi hivatalnokok jelenléte a társadalom minden rendjét elidegenítette, és a korona által elkövetett visszaélések és jogtalanságok csakúgy, mint a parasztsággal szemben alkalmazott bánásmód következtében mind erősebb ellenállással találta magát szembe.

Az 1212. esztendő vége felé János egyszerre három ellenséggel – a pápával, illetve az angliai egyház hozzá hű maradt legmagasabb rangú méltóságaival; a francia királlyal; valamint királyságának főnemeseivel – is összeütközésbe került. Egyezséget kötött Ottó németrómai császárral, hogy együttes erővel mérjenek döntő csapást a pápa hűségeseire, a franciákra, ám a Németországban és Franciaországban folyó harcok alakulása folytán semmi remény nem maradt arra, hogy megtörjék a pápa és II. Fülöp Ágost hatalmát.

Európai birtokainak az elvesztése azonban a kisebb bajok közé számított. Az országával szemben elrendelt pápai tilalom ugyanis föloldotta a bárókat neki tett hűségesküjükhöz alól, és 1213 januárjában a pápa arra utasította Fülöp Ágost francia királyt, indítson „lelki üdvéért” keresztes hadjáratot, kergesse ki Jánost Angliából, és egyszer s mindenkorra tegye a fejére az angol koronát.

A mind taktikusnak, mind stratégának tehetségtelen János teljesen melléfogott, amikor fölmérte az ellene felsorakozó erőket. Kutyaszorítóba kerülve gyors intézkedésekkel próbálta az elnyomott lakosságot megbékíteni, abban a reményben, hogy legalább az egyszerű embereket sikerül a maga oldalára állítani, és ekképpen a bárókat elszigetelni.

Mérsékelte az erdőbíróságok szigorát, megtiltotta tisztségviselőinek, hogy a kereskedőktől és a zarándokoktól

erőszakkal pénzt csikarjanak ki, és még „az özvegyeken is megesett a szíve”. A kortárs krónikás, Matthew of Westminster így írt:

„Szorult helyzetében János király megpróbált azok nyomorán enyhíteni, akiket saját elvetemültsége juttatott oda, mivel megkísérelték örült tetteiben zabolázni.

És ő ezen nemesurai közül először egyet, utána a következőt vádolta meg felségárulással, féltékenynek, fölszarvazott bitangnak nevezve mindazokat, kiknek asszonyait – amint ezzel ország-világ előtt eldicsekedett – megerősakolta, lányait megbecstelenítette.

Mások mellett szidalmakkal, fenyegetésekkel vadul nekirontott Robert FitzWalternek, és arra vetemedett, hogy azon a hétfőn, amelyre Szent Hilárius ünnepe esett, ellenségeit fölbiztatta, hogy rombolják le Baynards Castle-nek nevezett londoni kastélyát.”

Biztosra vehetjük, hogy különös örömét lelte főnemesei feleségeinek, házasulandó korú leányainak és nőtestvéreinek a megerősakolásában, mivel erről följegyzéseiben legalább három, a királyi pár nemi élete iránt nagyfokú érdeklődést mutató szerzetes is megemlékezett. Úgy látszik, hogy második felesége, Angoulême-i Izabella, „egy vérfertőző, a házasságtörés bűnében fetregő asszony, akit gyűlölt, és viszont”, hasonló szenvedélyeknek hódolt.

„E bűnökben gyakorta vétkesnek találtatott – olvashatjuk Roger of Wendovernél –, amely esetekben a király megparancsolta, hogy szeretőit ragadják üstökön, és Izabella nászágyán kötéllel szorítsák ki belőlük a lelket.”

A király nemi kicsapongásai persze – okozzanak bármekkora fölháborodást – nem hajszolták volna nyílt lázadásba a királyság főurait, amint azt a szüzességi fogadalmat tett krónikaírók próbálták sugalmazni, érthető módon ekként igyekezve a paráznaság bűnének túlzott jelentőséget tulajdonítani. Az erőszakos fajtalankodás legföljebb az utolsó csepp lett volna, amitől kicsordul a pohárból a víz, ha nincsenek a báróknak az elégedetlenkedésre sokkal nyomósabb okaik, mint például János azon kedvelt szokása, hogy kapzsisága kielégítése és az örökké üresen tátongó kincstár

feltöltése céljából elragadja birtokaikat.^{3} A szégyent egészen biztosan sok főnemes elviselte volna, ám az „őket a legnagyobb szegénységbe süllyesztő, igazságtalan visszaéléseket” – amint Roger of Wendover fogalmazott – egyikük sem lett volna hajlandó ellenkezés nélkül, beletörődve szemlélni. „Megint csak más nemesurak, akiknek szüleit és rokonait a király száműzette, azért fordultak ellene, mert a nekik járó örökséget a maga hasznára fordította; ily módon Jánosnak annyi ellensége volt, mint ahány nemesura.”

Mindenesetre a pápával a kontinensen elszenvedett vereségek után támadt szerencsétlen vitája hatására otthon az összes ellensége egységes frontba kezdett tömörülni, megkönnyítve a bárók dolgát, akik csak a kedvező alkalomra vártak, hogy föllázadjanak a trónuson ülő, fékezhetetlen kényúr ellen.

A királyra ragasztott két csúfnév hűen tükrözi, mit tartottak felőle kortársai. A háta mögött – a harcmezőn elszenvedett kudarcaira utalva – „Puhakardú Jánosnak” vagy – szánalmas, hitvány uralkodói teljesítményét minősítve – „Földnélküli Jánosnak” csúfolták, aki „kegyetlenkedései, zsarnoki túlkapásai, mindennapos fajtalanokodása, mások megkárosítása következtében a következő területeket veszítette el: legelőször is a normandiai hercegséget, aztán a blois-i grófságot, hasonlóképpen a maine-i, az anjou-i, a poitou-i, a limousini, az auvergne-i, valamint az angoulême-i grófságokat.”

Seregével a lázadó walesiek ellen vonultában értesült arról, hogy a pápa föloldotta a neki tett hűségesküjük alól a bárókat, akik – ezen fölbátorodva – elfogatását tervezik. Ettől megrémülve, az életét féltő király föloszlatta seregét, és idegen zsoldosai védelmében visszalovagolt Londonba. Ezután báróitól túszoikat követelt, hogy megállapíthassa, kik engedelmeskednek parancsainak, kik nem, ekképpen kipuhatolva az összeesküvők személyét. Fölszólítására jóformán Anglia minden nemese túszul adta valamelyik rokonát, fiát, leányát, csak Robert FitzWalter és Eustace de Vesci döntött úgy, biztonságosabb, ha elmenekülnek az országból. Kettejüket János király örökös száműzetésre ítélte, és – ahogyan Ralph of

Coggeshall^{4} szerzetes följegyezte – „leromboltatta a jogfosztottak kastélyait, és rátette a kezét birtokaikra”.

Ily módon Robert FitzWalter báró a zsarnok király elleni országos harc központi alakjává nőtte ki magát, jóllehet az összeesküvésben nagyszámú főnemes vett részt.

Roger of Wendover beszámol arról, hogy a János király ellen szervezett első titkos szövetkezés milyen messzeható következményeket vont maga után. Amikor FitzWalter Franciaországba menekült, a főurak „egy, nevezett bárók pecsétjeivel ellátott iratot bízta rá, amelyben azt tudatták a francia királlyal, jöjjön csak bátran Angliába, és – a pápa javaslatával összhangban – vegye birtokba a királyságot, és az illő pompa és tiszteletadás mellett koronáztassa meg magát.” A francia király semmiképpen sem akarta elszalasztani a kínálkozó nagyszerű alkalmat, hogy Angliát a pápa áldásával lerohanja, ezért megparancsolta nemeseinek, hogy csatlósáikkal együtt, teljes fegyverzetben és a csatára kellőképpen megpatkolt harci ménekkel gyűljenek össze 1213 húsvétján Rouen városában.

Egyúttal arról is rendelkezett, hogy rakjanak hajóra nagy mennyiségű gabonát, húst, bort és egyéb élelmiszert, és minden rendelkezésre álló hajót igénybe vett a megszálló hadsereg számára szükséges élelem szállítására.

Mivel egynémely báró és lovag nem nagyon sietett, hogy Anglia ellen hadba szálljon, közhírré tétette, hogy azokat, akik nem csatlakoznak seregéhez, nyilvánosan gyávának fogják bélyegezni, és árulás vádjával perbe fogják. A fenyegetések a várt eredménnyel jártak, és rövidesen hatalmas ármádia várta Fülöp parancsát, hogy Angliába vitorlázzon.

Mindeközben a pápa levelet intézett NyugatEurópa kovagjaihoz, nemesuraihoz és egyéb hadfiaihoz, sürgetve őket, hogy vegyék föl a keresztet, csatlakozzanak Fülöp királyhoz, és „ekképpen álljanak bosszút az egyetemes egyháznak okozott sérelmen”. Arról is rendelkezett, hogy „mindazok, aki pénzzel vagy személyesen segítenek az ellenszegülő, rebellis angol király hatalmának a megdöntésében – ugyanúgy, mint azok, aki elzarándokoltak az Úr

sírijához a Szentföldre –, birtokaikat, személyüket és lelki érdekeiket tekintve az egyház oltalmát élvezik”.

Az országában teljesen magára maradt Jánosnak a küszöbön álló francia támadás hírére nem maradt más választása, mint hogy alázatosan térdre boruljon Ince pápa előtt, és bűnbocsánatáért könyörögjön. Vereség és gyalázat lett volna a sorsa, ám végül a szerencse rámosolygott.

Ince pápának ugyanis egyáltalán nem állt érdekében – ahogyan akaratát végrehajtó bábjának, II. Fülöp Ágostnak sem – Anglia tönkretétele, csupán a Róma pásztorolta európai országok vallási közösségének az aklába akarta visszaterelni. E szándéknak megfelelően, a kérlelhetetlennek ismert pápai követet, Pandulfot, titkos békeajánlattal Angliába menesztették.

János 1213 májusában, a templomosok tulajdonában álló, Dover melletti Ewell House-ban fogadta Pandulfot, és Ince pápa minden követelését föltétel nélkül elfogadta. Az egyháznak az eltulajdonított birtokokért teljes kárpótlást ígért, valamint azt, hogy visszahelyezi hivatalába a korábban menesztett Róma-barát püspököket. Ám számára a legmegalázóbb a pápa külön kikötésének a teljesítése volt, mely szerint vissza kellett helyeznie előbbi jogaiba, valamint minden vagyonába FitzWaltert és Eustace de Vescit, akiknek sikerült meggyőzniük a pápát arról, hogy viszontagságaikat Róma iránti rendíthetetlen hűségük miatt kellett elszenvedniük.

Miután erősen föltette magában, hogy mindenképpen letöri lázadó báróit, legelőször is és legfőképp FitzWaltert, úgy tett, mintha e külön feltételnek jó szívvel eleget tenne.

Ám a feketeleves még hátra volt. Pandulf elhatározta, porig alázza János királyt: utasította, hogy mondjon le Anglia és Írország koronájáról, hogy azután az ő kezéből, a pápa hűbéradományaként nyerve vissza őket. János még ezt az égbekiáltó szégyent is hajlandó volt elviselni, csak hogy a gyűlöletes főurai elleni küzdelméhez megnyerje magának a pápa támogatását. A király tehát „beleegyezett abba, hogy szabad akaratából Isten és az ő apostolai, Péter és Pál, a római katolikus anyaszentegyház, valamint Ince pápa és utódai javára lemond az Angol Királyságról, úgyszintén az Ír Királyságról, a hozzájuk tartozó minden jogokkal egyetemben, hogy

miután visszakarta, Isten és a római egyház hűbértulajdonosként kormányozza őket”.

Ezután mindkét királyságra vonatkozóan hűbéri esküt tett a pápának, ígéretet téve arra, hogy *minden utódja* hasonló kötelezettséget fog vállalni. Megalázkodásában odáig ment, hogy vállalta évi 1000 márka adó fizetését a Szentszéknek.

E szégyenletes behódolása Rómának azonban csak lélegzetvételnél szünethez juttatta, mert a dolgok már túljutottak azon a ponton, hogy ki tudott volna békülni főnemeseivel.

Amint a pápa megálljt parancsolt a francia támadásnak, János király bosszúterveket kezdett szőni, és arra az elhatározásra jutott, hogy ezúttal egyenként intézi el ellenségeit. 1214-ben Poitou-ban akart háborút indítani, hogy elveszített területeinek egy részét visszaszerezze, ezért hűbéres uraitól fegyveres szolgálatot kért. Az északi bárók azonban nem voltak hajlandók hadba szállni, és a katonáskodás megváltására szolgáló, lovagi birtokokként három márka hadmegváltási adó (vagy címeradó, pajzspénz, úgynevezett *scutagium*) fizetését is megtagadták. A rosszul időzített adókivetés végre alkalmat adott az erre régóta váró báróknak a János elleni nyílt föllépésre. A jogaikon esett eme újabb csorbát égbekiáltó igazságtalanságnak tartották, amelyet – ha kell – a fegyverek erejével kell megtorolni.

A bárók ugyanis azt bizonygatták, hogy az Oroszlánszívű Richárd és I. Henrik király idejében uralkodó, mindenki által elismert és tiszteletben tartott felfogás szerint a külföldi katonáskodás – következésképpen a hadmegváltási adó fizetése – nem tartozott a bárók rendes kötelei közé. Magyarán, ragaszkodtak abbéli véleményükhöz, hogy jog szerint az ország védelmében folytatott hadakozáson kívül semmi más háborúban sem kötelesek szolgálni, vagy ahhoz pénzzel hozzájárulni.

János azonban arra hivatkozva követelte a címeradó kivetését, hogy az atyja és fivére idejében is „mindig fizetni kellett”. Úgy ítélte meg, hogy a báróknak a feudális kötelezettségeik jogtalan kiterjesztése elleni küzdelme valójában nemesi előjogaik és az adók alóli mentességük megerősítését szolgálja. Ám szerencsésükre – és Anglia szerencsésükre – megnyírbált jogaik visszaállításáért folytatott

harcuk részben a harmadik rend érdekeit is szolgálta, és fölkelésük a zsarnoki, velejéig romlott rendszer ellen az egész ország javára szolgált.

Persze nem szabad elfelejteni, hogy az angol bárók kivétel nélkül a normannok leszármazottai voltak, akik Hódító Vil móssal az élen elfoglalták az országot. Ám az azóta eltelt másfél században minden kapcsolatuk megszűnt Normandiával, mindannyian angol földbirtokosokká váltak, és érdekeiket tekintve közelebb álltak a közrendűek izmosodó osztályához, mint a La Manche csatorna mindkét felén birtokokkal rendelkező hűbérurukhoz, a királyhoz.

Tehát amikor János fölszólította őket hűbéresi kötelességük teljesítésére, hogy hadba vonulva segítsenek földjeit visszaszerezni a francia királytól, nem voltak hajlandóak az európai háborúban sem harcolni, sem azt pénzzel támogatni. János ennek ellenére hebehurgyán belevágott a poitou-i hadjáratba, és a francia király 1214. július 27-én a bouvines-i csatában megszégyenítő vereséget mért János szedett-vedett zsoldos seregére.

A király és nemesurai között feszülő ellentét ez idő szerint már polgárháború kitörésével fenyegetett. A királyhoz intézett levelükben a bárók nemzeti érdekekre hivatkozva indokolják álláspontjukat, és ítélik el, hogy János behódoltatta Angliát a pápának:

„Jaj neked, János, minden királyok legalábbvalója, Angolország gyűlölt uralkodója, az angol nemesség szégyene! Ó jaj neked, Anglia, Anglia, aki eddig minden földi javakban való gazdagságban az összes tartomány előtt álltál, most meg sarcot fizetsz [Rómának]; ó Anglia, aki már nem csak tűz, vas, éhínség pusztítását, de alávaló, hitvány személyek és jöttment idegenek igáját is nyögöd, aminél a legsanyarúbb rabszolgaság sem rosszabb.

Meg vagy on írva, hogy sok más király, bizony, meg fejedelem kész volt életét áldozni alávetett, megalázott országa szabadságáért, míg te, János, jövő idők boldogtalan emlékezetű fejedelme, magadban föltetted és feladatul szabta d, hogy hazádat-népedet, amely ősi időktől fogva szabadságban élt, rabszolgasorba dönts d, és

magaddal együtt minél többeket taszíts szolgaságba, amint a kígyó, amely levettette az ég angyalait a földre.

Szabad királyból adófizetővé süllyedtél, lakájjá, rabszolgatartók vazallusává aljasodtál, e fényes királyságot örökös szolgaságba kényszerítetted, amelynek nehéz bilincseit egyedül a Magasságos törheti majd egyszer széjjel, amikor kegyeskedik bennünket és az egész világot – akik mindannyian a bűn igájában senyvedünk – a hosszú szolgaságból megváltani.”

E szenvedélyes hangú könyörgés Anglia szabadságáért mindamellett nem gátolta meg a bárókat, hogy összeszűrjék a levet a francia királlyal, és följánlják fiának, Lajosnak az angol koronát.

Ha a tatár kán angolja ezen idealista, ám nem túlságosan aggályoskodó bárók közé tartozott – amit joggal föltételezhetünk, tekintettel a magas rangú személyiségekre, akiknek körében száműzetése után a Szentföldön forgolódott –, az általuk vallott elvek és nézetek elegendő magyarázattal szolgálnak későbbi cselekedeteire. De még ha személye csak egy politizáló papot vagy egy előkelő londoni polgárt rejt is magában, aki a bárók támogatójává szegődött, erősen ideológiai színezetű indítékaikat bizonyára ő is a magáévá tette.

Ezek után már nem okoz nehézséget, hogy megállapítsuk az ok-okozati viszony meglétét az angoloknak a szabadságlevélért folytatott harca és angol kalandorunk örökös száműzetése között.

Mivel a bárók pártütésének minden mozzanata Robert FitzWalter személyéhez kapcsolódik, és mivel mindvégig ő állt a mozgalom élén, FitzWalter és az angol sorsa – amint látni fogjuk – szorosan összefonódik a polgárháború, valamint az azt követő megtorlás válságos éveiben.

JÁNOS ŐRÜLT TERVE

János király, miután koronáját és országát alávetette Rómának, hogy ily módon biztosítson bőkezű pápai támogatást a bárók elleni küzdelméhez, egykettőre kiábrándult a Szentszékből, és nem csinált titkot belőle, hogy megbánta lépését.

A Rómának adózó hűbéresi státus nem volt igazán méltó Anglia királyához. Ezért elkezdte keresni a módját, „hogyan tudná magát kiszabadítani a béke kötelékeiből, amelyekbe óvatlanul belegabalyodott. Csakugyan sajnálta, hogy hagyta magát rávenni arra, hogy mondjon igent az említett békére.” De úgy látszott, nincsen kiút.

Ince, aki a pápai trón elfoglalásakor a kereszténységet erősen megosztva találta, melynek államai külön utakat követtek, a Szentszéket rövid időn belül olyan egyedüli központtá szervezte, amelyet Nyugat-és Közép-Európa minden országa elismert. A kortársak szemében úgy tűnt, hogy az államok Róma vezette közösségének határain kívül mindenütt romlás, pusztulás, erkölcstelenség uralkodik.

Végső kétségbeesésében János olyan veszélyes lépésre szánta el magát, amely az egész angol történelem folyására pusztítóbb hatással lehetett volna, mint a Napóleon és a Hitler ellen vívott háborúk együttes elvesztése: úgy határozott ugyanis, hogy áttér az iszlám vallásra, és Angliát muszlim országgá teszi.

Az angol történelemnek erről a jóformán elfelejtett közjátékáról Matthaeus Parisiensis lelkiismeretesen beszámol latin nyelvű *Chronica Majorájában*, és nincs okunk rá, hogy hitelességében kételkedjünk, hiszen biztos forrásból szerzett róla tudomást: a történetet az elképesztő ötlet valóra váltásával megbízott királyi küldöttek egyikének a bizalmasai mesélték el neki.

Matthaeus Parisiensis minden bizonnyal a középkor egyik legkiemelkedőbb történetírója volt, jól értesült, kíváncsisággal teli, aki kiváló érzéssel szűrte ki a jelentős eseményeket, ragadta meg az életszerű, megkapó részleteket. Jóllehet mindennapjait a Szent Albán tiszteletére alapított kolostor szerzeteseként töltötte, az udvarba is bejáratos volt, otthonosan forgott a világi életben, és tudósként is hírnevet szerzett magának, aki politikai preferenciáit és előítéleteit sem rejtette véka alá. A dolgokról önállóan, mindentől függetlenül igyekezett véleményt formálni, és becsületességét, feddhetetlenségét senki nem vonta kétségbe. Napjaink oknyomozó újságíróihoz hasonlóan mindent megtett annak érdekében, hogy értesüléseit szemtanúktól szerezze be.

Úgy tudni, János fia, III. Henrik sok értékes információval szolgált neki, és a Szent Albán-kolostort az udvarhoz fűző szoros kapcsolat lehetővé tette számára, hogy közvetlenül a követjelentésekből és a király leveleiből jusson az otthoni és a kontinentális eseményekről tudósító hírekhez. Krónikájában több helyütt élesen elítéli a király tehetségtelen kormányzását és a pápa pénzsóvárságát, például abban a beszámolójában is, amely az Angliát mindenestül iszlám hitre téríteni igyekvő Jánosról szól.

Matthaeus Parisiensis szerint a mindenre elszánt János 1213-ban^{5} azzal a megbízással menesztett titkos küldöttséget Marokkó nagy hatalmú emíréhez, Muhammad an-Nászirhoz (ő a latinos „Murmelius” névformát használja), hogy jelentse: hajlandó hűbéri fogadalmat tenni és adót fizetni neki.

A két követ Thomas Hardington és Ralph FitzNicholas volt, és – meglepő módon – a titkos küldöttség harmadik tagjaként egy londoni pap, bizonyos Róbert mester is Marokkóba utazott. Paris krónikája nem szolgál magyarázattal arra, vajon miért kellett egy katolikus papot abba a deputációba belevenni, melyre az a kényes feladat hárul, hogy Angliát muszlim országgá tegye. Az egyetlen elfogadható magyarázat, hogy őt – mint a diplomáciában jártas személyt – a király külön megbízással látta el, örködjön azon, hogy a követek az utasításait lelkiismeretesen hajtsák végre, és ne tudják szándékait kijátszani. E föltételezést alátámasztja a király viselkedése Róbert mesterrel kapcsolatban a sikertelen követjárás után, hasonlóképpen kezelhetjük a Batu kán angol diplomatájának személyére vonatkozó kutatások során előkerült közvetett bizonyítékokat.

A követeket János arra utasította, „tudassák Afrika, Marokkó és Spanyolország nagy királyával, hogy ő magát és országát saját akaratából aláveti, és ha úgy kívánja, adót fizet neki; ezen felül a keresztény hitet is – amelyet hamisnak tart – jószántából elhagyja, hogy Mohamed törvényeinek engedelmeskedjen”.

Rá jellemző könnyelműséggel még arra is ígéretet tett, hogy támogatni fogja a mór uralkodónak az aragóniai király ellen, az

egész Spanyolország megszerzése érdekében indítandó végső hadjáratát.

„Ezek a követek uralkodójuk, az angol király nevében, mély tisztelettel köszöntötték a [mór] királyt, részletesen előadva jövetelük okát, majd átnyújtották neki a királyuk levelét, amelynek tartalmát a [mór] király hívására érkező tolmács elmagyarázta neki.

Amikor tisztába jött az írásban foglaltakkal, a király (...) becsukta a könyvet, amelyet lapozgatott, mert éppen az asztalánál ült, majd egy idő után – ami alatt úgy látszott, mintha magában tanakodott volna – szerényen így szólt. »Éppen egy Pál nevű bölcs görög kereszténynek az ő nyelvén írt könyvét olvasgattam és mind a tettei, mind a szavai fölöttébb kedvem szerint valók; egyvalamit vele kapcsolatban azonban rendkívül visszataszítónak találok, nevezetesen azt, hogy nem maradt meg szilárdan a hitben, amelybe beleszületett, hanem azt – mint valami áruló vagy gyarló, ingatag lélek – egy másikra cserélte föl.

És ezt értsétek az uratokra is, az angolok királyára, aki elhagyná a keresztények makulátlan és jámbor vallását, amelybe született, és állhatatlanságában a mi hitünkre kívánkozik.«”

Ez után a keresztény vallás védelmében és a hitbeli állhatatlanság ellen elmondott, inkább meglepő monológ után a mórok királya megpróbálta kifürkészni, milyen ok válthatta ki János szándékát, hogy kilépjen a keresztények közösségéből. Kérdéseket tett föl, amelyek az angliai állapotokra, a királyság helyzetére, valamint a népe körében uralkodó közhangulatra vonatkoztak.

A követség leginkább ékesszólóként jellemzett tagja, egyben hivatalos vezetője, Thomas Hardington, szónoki fordulatokban gazdag beszédben festette le Anglia gazdag vidékeit, termékeny földjét, tehetséges és szorgalmas népét. Az angolok – jelentette ki büszkén az emírnek – mind derék, jóvágású népek, leleményesek, és minden kézi mesterségben, amint a szellemi foglalatosságokban is élen járnak. Mindannyian három nyelven – latinul, franciául meg

angolul – beszélnek, és az ország földje mélyén rejlő ércekből mindenféle fémet tudnak kiolvasztani.

Ezek után tömör összefoglalását adta annak a szerepnek, amelyet a fölKent királyok Anglia kormányzásában betöltenek, majd az országlakosok szabadságszeretetéről is szót ejtett, akik – amint rámutatott – egyedül Isten uralmát fogadják el.

Meglehet, ékesszólása magával ragadta, mert ekkor honfitársainak a kereszténység iránti hitbuzgalmáról kezdett hosszadalmasan beszélni, arról, hogy vallásuk iránt milyen mély lelki vonzalmat táplálnak. „Anyaszentegyházunk – melyet a pápa és a király törvényei békességben kormányoznak –, hasonlóképpen vallási szertartásaink nagyobb becsben állnak nálunk, mint bárhol másutt a világon.”^[6]

A szónoklat tartalma tehát szöges ellentétben állt a követség céljával, és a muszlim uralkodó megfontolt válasza pontosan tükrözte azokat a kételyeket, melyeket Thomas Hardington támasztott a tekintetben, hogy egy ennyire mélyen vallásos keresztény ország valóban áttéríthető-e a muszlim hitre.

Az emír – egy, a János férfiúi erényeit és világbeli kilátásait minősítő, a muszlim észjárásra jellemző megjegyzés után – visszautasította a király arra irányuló ajánlatát, hogy Angliát az iszlám hitre térítse, és az arab érdekszférába juttassa. A ti uralkodótok – jelentette ki a követeknek – szánalmas kis királyocska, értelme fogyatkozóban, kora élemedett. Jelentéktelen személyiség, nem méltó arra, hogy egy olyan muszlim uralkodóval, mint ő, szövetséget kössön.

Döntése indoklásakor rámutatott János esztelen tervének a leggyöngébb pontjára:

„Soha nem olvastam, vagy hallottam még olyan királyról, aki egy ilyen virágzó és neki engedelmeskedő ország birtokában szántszándékkal véget vetne hatalmának és uralkodásának az által, hogy adófizetővé süllyeszt egy szabad tartományt, idegennek ajándékozva, ami az övé, jólétben élő alattvalóit nyomorba taszítva, saját magát

idegen akarat alá rendelve, és a legcsekélyebb ellenállás, egyetlen horzsolás nélkül legyőzve.

Viszont olyanokról gyakran olvastam és hallottam, akik szabadságuk megszerzéséért tengernyi vért ontottak, ami dicséretes és magasztos cselekedet, most töletek meg azt kell hallanom, hogy szánnivaló uratok, az a pipogya semmirekellő gazember szabad emberből rabszolgává, az emberi faj söpredékévé szeretne aljasodni.”

Az emír e szavak kíséretében bocsátotta el János király követeit, Thomas Hardington és Ralph FitzNicholas lelkére kötve, nehogy még egyszer a szeme elé kerüljenek, „mert uratok, e féleszű hitehagyott aljassága elviselhetetlen, dögletes büzzel ingerli orromat”.

Amint János király porig alázott követei elsomfordáltak, az emír észrevette Róbert magisztert, a londoni papot, a követség harmadik tagját, aki – a másik két követtől bizonyos távolságra várakozva – mindaddig egy mukkot sem szólt.

Az eseményről nyilvánvalóan tendenciózusan beszámoló Szent Albán kolostorbéli krónikás szavait idézve, Róbert mester alacsony, sötét bőrű ember volt, egyik karja hosszabb a másikonál, elnyomorodott, kacska ujjakkal, „ábrázata, mint a zsidóké”. Kámzsája és tonzúrája azonban elárulta, hogy e harmadik személy egy katolikus pap, és az emír gondolkodóba esett, vajon miért választották be egy ilyen kényes misszióba. Mivel Róbert mester ránézésre „kellemetlen, visszataszító külsejű” ember volt, ebből az emír arra következtetett, hogy biztosan nagyon okosnak kell lennie, ha a követség tagjai közé került, és testőreinek megparancsolta, hogy vezessék vissza.

Angliába visszatérve, Róbert mester az emírral folytatott, hosszúra nyúlt magánbeszélgetése részleteiről beszámolót tartott Szent Albán-beli barátainak, amelyet Matthaeus Parisiensis följegyzett az utókornak.

Rögtön a beszélgetés elején az emír arra figyelmeztette, minden kérdésére őszintén válaszoljon, mert ha csak egyszer is valótlant mond, az életben egyetlen keresztény papnak sem fog soha többé hinni.

Az emír legfőképpen arra volt kíváncsi, hogy vajon János király feddhetetlen erkölcsű ember-e, aki méltó az uralkodói címre. A londoni klerikus – szem előtt tartva, hogy hitének, valamint papi hivatásának jó híre és becsülete válaszában őszinteségén múlik – a leplezetlen igazságot mondta el az emírnek János király uralkodásáról. János igazán a zsarnok, nem pedig a király nevet érdemli, akinek a legfőbb gondja nem a kormányzás, hanem a pusztítás, aki saját népét leigazza és sanyargatja, és „idegenekkel tart jó barátságot”.

Róbert magiszter szavaival élve, János „saját alattvalóit orozlánként marta, míg az idegenekkel, meg az ellene harcolókkal kezes báránnyként viselkedett”. De ami még ennél is súlyosabb, képes volt a világ minden pénzét kicsikarni alattvalóitól, meg attól sem riadt vissza, hogy a legátlátszóbb ürügyekkel elfoglalja az országlakók földjeit, és mindenüktől megfossza őket. Vallásos hitében ingadozó és megbízhatatlan, hadvezérként meg egy tehetetlen semmirekellő, aki tisztében úgy jár el, mintha „föltett szándéka volna, hogy az Angol Királyságot mindenképpen elveszíti vagy romba dönti”.

Az emír mindezt elborzadva hallgatta. Amikor megtudta, hogy még csak sok fiat sem nemzett, és erre még enyhítő körülményt sem tudott fölhozni, fennhangon fejezte ki csodálkozását, hogy vajon a hitvány angolok hogyan tűrnek meg egy ilyen embert a fejük fölött. Bizonyosan azért, mert túlságosan szolgálalkúek és puhányok – vontak le a következtetést.

Ennek hallatára Róbert mester élénken tiltakozott, és határozottan honfitársai védelmére kelt. „Az angol a világ legbékeutóbb népe, és mindent elvisel, ám csak egy bizonyos határig – magyarázta az emírnek. – És most, mint a sebzett orozlán vagy elefánt, ha vért szagol, megvadult, és arra készül, igaz kissé megkésve, hogy az elnyomás igáját levesse nyakából.”

A magánkihallgatás az angolok védelmében elhangzott szenvedélyes szavakkal ért véget. Az emír a londoni papot értékes ajándékokkal – arannyal, ezüsttel, selyemmel – halmozta el, majd atyafiságos jóindulattal útjára bocsátotta. János másik két követe

azonban egy fityinget sem kapott, és a marokkói uralkodó még elbúcsúzni sem volt hajlandó tőlük.

A hazaérkező követeket fogadva, János király, „látván tervei meghíúsulását, keserves sírásra fakadt”. Ám ahelyett, hogy megbüntette volna a kellemetlen igazságokat föltáró, őszinteségi rohamának nem éppen a legalkalmasabb időben szabad folyást engedő Róbert mestert, aki fecsegésével megpecsételte a követség sorsát, gazdagon megjutalmazta, és magas tisztséget ajánlott neki, míg a két társának szánt elismeréssel fölöttébb zsugorian bánt.

„Ez az elvetemült lelketlen zsaroló Róbert mestert ültette Szent Albán apáti székébe, noha az nem volt üres, vagyis ez a gaz hitszegő más tulajdonával saját papját jutalmazta” – kesergett a Szent Albán-i krónikás.

Róbertnek a Szent Albán kolostorban bevezetett keménykezű kormányzásával, valamint azon törekvésével, hogy „minden dolgot, ami akkor a templomban és a rendházban találtatott”, saját céljaira és hasznára fordítson, sikerült kivívnia a szerzetesek – beleértve a krónikást is – olthatatlan gyűlöletét.

Az ellenséges érzület, amely „az apátságot több mint ezer márkával megkárosító” idegen jöttmenttel szemben megnyilvánult, Róbert magiszter külső megjelenésének a leírását is befolyásolta. Ám az emír amiatti – főntebb már idézett – meghökkenése, hogy egy ilyen „kellemetlen, visszataszító külsejű” embert küldenek egy ennyire bonyolult diplomáciai ügylet lebonyolítására, magának Parisnak a tanácsstalanságát is elárulja avval kapcsolatosan, hogy Róbert valójában milyen szerepet játszott Anglia muszlim hitre való térítési kísérletében, és hogy igazából mi is volt politikai meggyőződése.

Az viszont világos és egyértelmű, hogy Róbert János „saját papja” volt, és a király egy pillanatig sem kételkedett abban, hogy hűségesen és odaadóan szolgálja politikai érdekeit anélkül, hogy emiatt büntudat mardosná – amiben a másik két, lovagi rangú követ esetében viszont korántsem lehetett bizonyos.

Tény – amit még Paris is kötelességének tartott följegyezni –, hogy Róbert „éles eszű, bölcs” ember és vérbeli diplomata volt, aki „e területen nagy jártasságot tanúsított”. Mindenképpen észlelnie

kellett tehát az 1214-ben fölerősödő János-ellenes hangulatot, ami figyelmeztette, hogy a király oldalán a vesztesek között fogja találni magát. Mérlegelve helyzetét, arra a következtetésre jutott, nincs elzárva előtte a FitzWalter vezette bárók táborába vezető út, ha fölfedi nekik, hogy az arab uralkodóval folytatott titkos megbeszélése alkalmából ő volt az, aki zátonyra juttatta Jánosnak az Anglia iszlám hitre térítését célzó tervét.

Ez az elgondolása ugyanis tökéletesen megmagyarázná hirtelen támadt őszinteségét „az apátság némely főbb előljárója, és a Szent Albán rendházból való, Laurence nevű szerzetes, lovag és majordómusz, valamint Walter magiszter, szerzetes és festő” iránt. „Ezeket a bizalmába fogadta, megmutatta nekik az emírtől kapott ékszereket, meg a többi, eladdig titokban, féltve őrzött ajándékot, és beszámolt a kettejük közötti beszélgetésről, méghozzá Matthaesus jelenlétében, aki így megörökíthette a történeteket.”

Ám Róbert mester számára még fontosabb volt, hogy a báróknak és magas rangú egyházi támogatóiknak is a fülébe jusson követségének sikere, meg a János tervezte arab szövetség megghiúsításában játszott szerepe. Így azután amikor John de Cell, az ideiglenesen kinevezett apát 700 ezüstmárkával megvesztegette a királyt, hogy távolítaná el Szent Albánból a londoni Róbert mestert és kolostorbeli kegyeltjeit, János szeretett klerikusa sietett átállni a bárók oldalára, abban a reményben, hogy ott szíves fogadtatásban részesül, és vezetőjük, Robert FitzWalter környezetében érdemeinek kijáró tisztséget kap.

Tekintetbe véve gyakorlatban bizonyított diplomáciai képességeit, a legcsekélyebb aggály nélkül végrehajtott átpártolását a király ellenségeihez, politikai gátlástalanságát és a Magna Charta-mozgalomban játszott szerepét, Róbert mesterről joggal föltételezhetjük, hogy ő és a későbbiekben színre lépő „angol” egy és ugyanaz a személy.

FITZWALTER HARCA A SZABADSÁGLEVÉLÉRT

1213. augusztus 25-én drága ruhákba öltözött nemesurak csoportja lovagolt végig a napsütötte, poros londoni utcákon. Csatlósaik fegyvercsörtetése és deli ménjeik patkócsattogása az

utcaköveken elkergette a kutyákat, széthessegette a kapirgáló tyúkokat.

A bárók nyomában piros övvel átfogott díszes reverendában pompázó püspökök, apáturak poroszkáltak. Elöljáróikat szerényebben öltözött, gyalogosan haladó perjelek, diakónusok követték végig az angol fővároson. A királyság bárói és főpapjai is mind a Szent Pál-székesegyházba voltak hivatalosak, a János király életét megkeserítő canterburyi érsek, Stephen Langton invitálására.

A király azért gyűlölte a szigorú és kemény tartású érseket, mert belefolyt a világi ügyekbe, valósággal az ország önjelölt élő lelkiismereteként cselekedve, no meg azért, mert miután – saját pártfogoltját erőltetve – Stephen kinevezésével szemben makacs ellenállást tanúsított, a pápa őt is, országát is egyházi átokkal sújtotta.

Ahogy Wendover fogalmazott – „a király országa összes nemesét gyűlöli, mint a sátánt, de különösen Robert FitzWaltert, Sayer de Quencyt és Stephen canterburyi érseket”. Gyűlölete nem ismert határokat, és paranoiás méreteket öltött.

A Szent Pál-székesegyházba megtartott gyűlést annak ürügyén hívták össze, hogy megvizsgálják, hogyan lehetne a kiközösítés következtében érvényes tiltásokon enyhíteni, mielőtt János megbékülne a pápával, ez pedig megszüntetné a tilalmakat. A tanácskozást nemigen lehetett a király elleni összeesküvésnek beállítani, annál is kevésbé, hiszen Langton érsek nem tett mást, mint kihirdette, engedélyezi Anglia papjainak, hogy „a miséken halkan énekeljenek a templomokban úgy, hogy csak a hívek hallják”.

A király ennek ellenére gyanakodott, és ez egyszer nem is ok nélkül. Hiszen az érsek valójában azért hívta egybe a gyűlést, hogy lelket öntsön az uralkodóval szembezálló bárókba, és megerősítse nekik, hogy János csak akkor részesül fölloldozásban, ha megfogadja, hogy jól fogja kormányozni az országot.

A résztvevőktől szerzett értesülései alapján Wendover följegyezte, hogy az érsek „egynémely nemesurakat félrevont, és magánbeszélgetést folytatott velük”. Amint sejteni lehet, ezek alkalmával a bárók sérelmeit és mind erősebben forrongó lázadásukat igyekezett valamilyen törvényes keretbe terelni. Mivel

az angol királyok ünnepélyes ígéreteiket, fogadalmaikat, a meghonosodott szokás szerint, oklevélben, chartában fektették le, az érsek érthető módon egy korábbi oklevél segítségével igyekezett János király visszaélései ellen alkotmányos védelmet biztosítani.

„Sikerült megtalálni Anglia első királyának, Henriknek [az 1100-ban, koronázása alkalmával kibocsátott] szabadságlevelét – jelentette ki a báróknak. – Ennek alapján, ha akarjátok, a király emlékezetébe idézhetitek régen elveszített jogaitokat és a korábban kedvező állapototokat.”

És ezzel egy írást helyezett eléjük, megparancsolva, fennhangon olvassák föl, hogy mindenki hallja:

„Henrik, Isten kegyelméből Anglia királya Hugh de Boclande-nak, Anglia udvarbírájának és minden hűséges, akár francia, akár angol alattvalójának, Hertfordshire-be, üdvözet! Tudjátok meg, hogy mi, Isten kegyelméből, Anglia királysága báróinak közös és megegyező akaratából, királynak választattunk; és tekintettel arra, hogy a királyságot annak előtte mértéktelen és igazságtalan adók sújtották, mi, Isten iránt való hódolatunktól és irántatok táplált szeretetünktől vezéreltetve, legelső helyen is Isten szentegyházát szabad egyháznak nyilvánítjuk, ezért birtokait sem áruba, sem bérletbe adni nem fogjuk, sem valamely érsek, püspök vagy apát elhaltával, amíg utódja a helyére nem lép, az ő vagy alattvalói birtokából semmit nem veszünk el. És mostantól fogva véget vetünk mindazon, korábban szokásban levő káros eljárásoknak, melyek következményeképpen az Angol Királyságnak eleddig igazságtalan elnyomatásban volt része, mely szokások közül egynehányat a következőkben felsorolunk. Ha valamely báró, gróf vagy más alattvalónk, aki tőlünk földbirtokadományban részesült, meghal, örököse nem tartozik birtokát megváltani, amint az atyánk idejében szokásos volt, hanem ehelyett egy igazságos és törvényes jóvátételt fizet; báróim alattvalói hasonlóképpen fizessenek birtokaikért jóvátételt uraiknak. És ha valamely báró vagy

más alattvalónk leányát, unokahúgát, egyéb nőrokonát akarná megházasítani, előzetes engedélyért hozzánk forduljon, mindazonáltal beleegyezésünk fejében semmilyen tulajdonára nem fogunk igényt tartani, és a házasságot sem tiltjuk meg, hacsak nem valamely ellenségünkhöz akarná hozzáadni; és ha egy báró vagy más alattvalónk halálakor leánya az örökös, mi, báróink tanácsát meghallgatva, birtokával együtt kiházasítjuk; és ha egy asszony túléli férjét, gyermeke pedig nincs, kapja meg hozományát és örökségét, és mi nem fogjuk beleegyezése nélkül újból férjhez adni; ám ha egy asszony úgy éli túl férjét, hogy gyermekei vannak, mindaddig élvezi hozományát és örökségét, amíg özvegyi állapotához hűen, a törvények szerint él, és mi nem fogjuk beleegyezése nélkül újból férjhez adni; a gyermekek birtokrészének a felügyeletét pedig – alkalmasságuk szerint – vagy az özvegy, vagy valamely közeli rokon lássa el; és megparancsoljuk, hogy báróink alattvalóik özvegyeivel, azoknak fiaival és lányaival hasonlóképpen járjanak el. Továbbá a városoktól és grófságoktól szedett pénzverési illeték behajtása – amely Eduárd király idejében nem volt szokásban – ezentúl a legszigorúbban megtiltatik; és ha valakinél – legyen akár pénzverő, akár más személy – hamis pénzt találnak, a törvény teljes szigora sújtson le rá. Elengedünk minden bátyánknak járó adósságot és követelést, a minékünk törvény szerint járó, meghatározott jövedelmek, valamint azon dolgok kivételével, amelyek megállapodás szerint mások örökségének részei, vagy igazság szerint másokat illetnek. És ha valaki bárminemű örökségre tett ígéretet és kötelezte el magát, ezennel fölmentjük kötelezettsége, hasonlóképpen minden, közvetlen örökséggel kapcsolatos tehervállalás alól. Ha bármely bárónk, vagy egyéb alattvalónk betegségbe esik, és rendelkezik arról, kinek szánja ingó javait, úgy akarom, hogy kívánsága teljesüljön, ám ha hadi szolgálat vagy súlyos betegség miatt pénze, javai felől nem rendelkezhet,

úgy azok fölosztásáról felesége, gyermekei, rokonai vagy valamely megbízható és hites alattvalója gondoskodjanak a legjobb belátásuk és lelkiismeretük szerint. Ha bármely bárónk vagy más alattvalónk bűnbe esik, vétségéért ezentúl nem a király által önkényesen kiszabott büntetést tartozik fizetni, mint atyánk és bátyánk idejében, hanem csak a vétség mértékének megfelelő büntetéssel sújtható, amint az az atyánk uralkodása előtt, az őt megelőző elődeink idején szokásban volt; ám ha valakit hűtlenség vagy más súlyos bűntett miatt ítélnék el, büntetése annak megfelelő legyen. Minden, a mi koronázásunk előtt gyilkosságért kiszabott büntetést elengedünk, de a jövőbeni hasonló büntettek Eduárd király törvényei szerint nyerjék el igazságos büntetésüket. Az erdőket – báróink egybehangzó tanácsát, valamint atyánk példáját követve – saját tulajdonunkban tartottuk meg. A földbirtokadomány fejében katonáskodásra kötelezett összes lovagok ezentúl mindennemű pénz-és egyéb szolgáltatásoktól mentesen tarthatják meg birtokaikat, és mivel ekképpen súlyos terhek alól szabadulnak föl, módjuk lesz megfelelő lovakat és fegyvereket beszerezni, hogy így fölszerelve és ellátva a mi szolgálatunkra, valamint királyságunk védelmére készen álljanak. Az egész királyságunk területén békét teremtettünk, amely szilárd alapokon nyugszik, és elrendeljük, hogy ez az állapot a jövőben is mindenki által megtartassék. Ezennel visszaállítjuk Eduárd király törvényeit, mindazon változtatásokkal egyetemben, melyeket atyánk – bárói tanácsát meghallgatva – bennük végrehajtott. Ha bátyánk, Vilmos király halála óta, bárki a mi javainkból vagy másokéból bármit is elragadott, siessen azt teljes egészében visszaszolgáltatni; ekként cselekedve nem kell büntetéstől tartania, ellenben ha bárki bármit magánál tart, és az nála megtaláltatik, részünkre súlyos büntetést fog fizetni. Tanúk erre: Móric, londoni püspök, Vilmos, winchesteri választott püspök, Herefordi Gellért,

Henrik gróf, Simon gróf, Walter Gifford gróf, Robert de Montfort, Roger Bigod és még sokan mások.”

Amikor a bárók megértették az érsek szándékát és a régi szabadságlevélben foglaltak horderejét, megesküdtek arra, hogy a legelső adandó alkalmat megragadva „küzdeni fognak jogaikért, és ha kell, életüket áldozzák értük”. Langton érsek pedig „lehetőségeihez képest minden támogatást” megígért nekik.

Amikor János király, a poitou-i hadjáratban elszenvedett, katasztrofális veresége után, 1214 őszén visszatért Angliába, azt kellett tapasztalnia, hogy távollétét kihasználva, minden társadalmi osztály, kegyetlen, zsarnoki uralmának az összes ellenzője összefogott, és megfogalmazta sérelmeit. A bárók mozgalma tehát rövid időn belül országos méretűvé terebélyesedett.

A bárók és a király között, a polgárháború elkerülése érdekében összehívott utolsó találkozó időpocsékolásnak bizonyult, és úgy látszott, hogy ezek után semmi sem akadályozhatja meg, hogy a fegyverek vegyék át a szót.

A bárók vezetői és Langton érsek 1214. november 4-én, Bury St Edmunds városában titkos összejevetelt tartottak, amelyen egyhangúlag úgy határoztak, visszavonják Jánosnak tett hűbéri esküjüket.

„Ennek okából – írja Wendover – a főurak összegyűltek a város templomában, és – kezdve a legelőkelőbb rangú társukon, a főoltár előtt mindannyian megesküdtek arra, hogy ha a király nem biztosítja régi szabadságaikat és kiváltságaikat, ők (...) háborút indítanak ellene, amelyet mindaddig folytatnak, amíg János a pecsétjével megerősített szabadságlevélben nem tesz eleget az összes követeléseiknek.”

Robert FitzWalter és újonnan kinevezett káplánja, Róbert mester, elsőként mentek az oltárhoz, hogy letegyék az esküt.

A bárók karácsony ünnepéig hagytak időt Jánosnak követeléseik teljesítésére. Az addig rendelkezésükre álló időben előrelátóan fegyverekkel látták el magukat és híveiket, hogy erőnek erejével szerezzenek érvényt jogaiknak, ha – amint föltételezték – a király ünnepélyesen tett esküjét megszegné.

Persze János is készült a háborúra. Ám nemcsak sereget toborzott, hanem – a Szent Albán-i krónikás följegyzése szerint – egy ügyes tervet is kidolgozott, amely Ince pápa kapzsiságára épült. Ugyanis „nagyon jól ismerte, hiszen számtalanszor megtapasztalta a pápa mértéket nem ismerő becsvágyát, fennhéjázó büszkeségét és kielégíthetetlen pénzsóvárságát, amint azt is tudta, hogy jutalom vagy akárcsak arra való kilátás reményében bármilyen bűn elkövetésére kapható”.

Tekintélyes összeggel megterhelt küldötteket menesztett tehát Rómába, akik biztosították a pápát arról, hogy János mindig a Szentszék alázatos alattvalója és adófizetője lesz. A küldöttek további pénzajándéokra is ígéretet tettek, amennyiben a pápa adandó alkalommal hajlandó az angol bárókat kiátkozni, a canterburyi érseket pedig megszégyeníteni.

Ez a burkoltnak korántsem nevezhető, „valamit valamiért” ajánlat kedvező eredményekkel kecsegtetett. János ennek tudatában hátradőlt a trónusán, és várta a pillanatot, amikor majd a pápa segítségével „aljas szándékainak szabad folyást engedhet, és a már kiátkozott báróit vagyonukból kiforgathatja, tömlöcbe vettetheti és halomra gyilkolhatja. És ezeket az aljasul kifőzött terveket, amikor elérkezett az ideje, még nagyobb aljassággal váltotta valóra.”

Jánosnak a vész órájában a pápához intézett segélykiáltása uralkodásának talán legagyafúrtabb politikai lépése volt. Őszentségének ugyanis még a szégyentelen megvesztegetési kísérlet nélkül is János segítségére kellett volna sietnie, és – a megváltozott politikai körülményekre való tekintettel – korábbi szövetségesei ellen fordulnia.

Mivel János behódolt Rómának, a pápának nemcsak becsületbeli kötelessége, hanem politikai érdeke is azt parancsolta, hogy védencének támogatást nyújtson. Hiszen ha elmulasztaná egy bűnbánó megsegítését, a „nemzetek védelmezőjeként” belé vetett bizalom ugyancsak megrendülne. Ráadásul a kereszténység határok nélküli közösségének az első számú politikai vezetője és legfőbb hűbérura címét is elveszítené.

Következésképpen Ince pápa, döntése meghozatalakor nem vizsgálta, vajon János igaz ügyet képvisel, vagy sem, egyszerűen

fölsimerte, hogy ha az angol trónra az egyházfői akarattal szembeszegülve, egy másik uralkodó kerül – akit nem köt Rómához adózási kötelezettséggel járó hűbéreskü –, akkor a kereszténység többi uralkodóját sem lesz képes adófizetőként megtartani.

Láthatjuk tehát, hogy a kérdésben a Szentszék hatalmi politikájának a követelményei döntöttek, és segítették hozzá a Plantageneteket ahhoz, hogy megőrizzék maguknak Anglia trónját. Ugyanis mai mércével mérve, Őszentsége hatalma, ereje sok-sok hadosztályéval vetekedett. Nyugat-Európában mind a világi, mind az egyházi szférához tartozók hagyományosan mint az igazság legfőbb földi őrére és az embereknek a királyi zsarnokság, valamint a feudális elnyomás elleni védelmezőjére tekintettek föl.

Ez a hit, azzal az általánosan elfogadott nézettel együtt, mely szerint a világ fölötti gondoskodás a pápák feladata, és aki nem hajlandó Szent Péter örökösének a főhatalmát elfogadni, és magát akaratának alávetni, az közvetlenül az Úr parancsolatjával szegül szembe, János király dolgát nagyban megkönnyítette.

Az iszlámmal való, épphogy véget ért kacérkodására sietve fátylat borított, és úgy döntött, fölveszi a keresztet és hadjáratot indít a Szentföldre, ekképpen biztosítva az egyház abszolút védelmét saját maga és birtokai számára.

Az elégedetlen bárók háborgását azonban nem sikerült lecsönnesítenie. A főuraknak a trónon ülő zsarnok iránt táplált haragja és vele szembeni elszántsága – sérelmeik gerjesztette elkeseredettségükben és igazuk tudatában – mind erősebbé vált.^[7]

1215 januárjában, amikor János éppen a templomos lovagok londoni székhelyén, a New Temple-ben tartózkodott, Robert FitzWalter vezetésével állig fölfegyverzett bárók egy csoportja érkezett hozzá, akik hivatalos formában fölszólították, hogy a királyság jogait szabadságlevélben erősítse meg.

A főurak követelést megfogalmazó vakmerősége láttán János megijedt, mert fölmérte, hogy a látogatás könnyen fegyveres támadássá fajulhat. Ezért az időhúzás mellett döntött, és azt válaszolta, mivel nagy jelentőségű ügyről van szó, legalább a húsvéti ünnepekig haladékra van szüksége. Azután, alapos megfontolást

követően, eleget tesz majd kívánságuknak oly módon, hogy a korona méltóságán se essen csorba.

1215 húsvét hetében a grófok és a bárók a lincolnshire-i Stamfordban gyülekeztek, nyomukban – amint Wendover megjegyezte – „a királyság csaknem minden nemesével”, és egy igen nagyszámú hadsereggel. János király azonban – ígérete ellenére – nem tisztelte meg őket jelenlétével, hogy választ adjon nekik, mire föl a bárók írásba foglalták követeléseiket, fölszólítva a király képviselőit, hogy késedelem nélkül nyújtsák át neki.

A király azzal az ürüggyel utasította vissza őket, hogy teljesítésük a királyság föladásával lenne egyenlő, a pápa pedig mindkét felet ömérsékletre intette, valamint arra, hogy tárgyaljanak, és kerüljék az erőszak alkalmazását.

A báróknál azonban ekkorra betelt a pohár. Hivatalosan is visszavonták Jánosnak tett hűbéri esküjüket, és Robert FitzWaltert – aki ez alkalommal fölvette a sokat mondó „Isten és az anyaszentegyház seregének marsallja” címet – vezérükké választották.

London és számos egyéb város jómódú polgárai és kereskedői is a bárók mellé álltak, és május 17-én „a gazdag polgárok bebocsátották a bárók ármádiáját London városába, ahol a szegényebbek persze nem merészeltek tiltakozni ellenük”. Az „anyaszentegyház serege” – bizonyára nem véletlenül – Robert FitzWalterrel, a londoni Baynards Castle várkapitányával az élén masírozott be a városba.

Wendover fölsorolja a bárói párt jelentősebb alakjait: „Robert FitzWalter, Eustace de Vesci, Richard de Percy, Robert de Roos, Peter de Buis, Nicholas de Stuteville, Saer, Winchester grófja, R., Clare grófja, H., Clare grófja, Roger Bigod gróf, William de Munbray, Roger de Creissi, Ranulph FitzRobert, Robert de Vere, Fulk FitzWarine, William Mallet, William de Montacute, William de Beauchamp, S. de Kime, ifjabb William Marshall, William Maudut, Roger de Mont-Begon, John FitzRobert, John FitzAlan, G. de Laval, O. FitzAlan, W. de Hobregge, O. de Vaux, G. de Gant, Maurice de Grant, R. de Brachele, R. de Muntfichet, W. de Lanvalei, G. de Mandeville, Essex grófja, William, a fivére, William de Huntingefeld,

Robert de Greslei, G., Meantune várnagya, Alexander de Punter, Peter FitzJohn, Alexander de Sutune, Osbert de Bobi, John, chesteri várkapitány és Thomas de Mlutune.”

Tekintettel a Staines mellett táborozó bárói seregre, 1215. június elején János kutyaszorítóba került. Június 15-én kénytelen volt tehát belemenni abba, hogy Runnymede mezején tárgyaljon a bárókkal, ahol hivatalosan is elfogadta a báróknak az „Ezek a cikkelyek, melyeket a bárók követelnek, és amelyeket a király teljesít” bevezető mondattal kezdődő követeléseit. E szöveg negyvenkilenc pontja adja a Magna Charta alapját. Az utolsó cikkely intézkedik egy huszonöt báróból álló választott bizottság föllállításáról, amely felügyeli a szabadságlevélben foglaltak végrehajtását, elragadva Jánostól a hatalom utolsó morzsáit. E huszonötök egyike Robert FitzWalter volt.

Alig lovagoltak el a bárók Runnymede mezejéről, János máris küldötteket menesztett a pápához Rómába, azzal az üzenettel, hogy a bárók „törvényeket és szabadságjogokat csikartak ki”, és a pápa jóváhagyása nélkül elfoglalták Londont, „jóllehet Anglia uralkodói jogon a római egyház alá tartozik”.

Azonnal világossá vált tehát, hogy Jánosnak eszébe sincs a runnymede-i mezőn vállalt és pecsétjével megerősített kötelezettségek betartása, hiszen a futárjai gondjára bízott levél ellentétben állt a 61. cikkelyben foglaltakkal, mely szerint: „Sem Mi magunk, sem más útján nem fogunk senkitől olyan dolgot kívánni, amely által ezen engedmények és szabadságok bármely része is visszavonatra vagy csorbulna.” (Magna Charta Libertatum *A nagy szabadságlevél* [1215]. in: *NyugatEurópa alkotmányai*. Szerk. Dr. Kovács István. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1988. 96–104. o.)

A pápa sietve cselekedett. Augusztus 24-én és 25-én kelt bullája leszögezte, hogy a bárók fölláztak az egyházfő isteni hatalma ellen. „Vajon Anglia bárói azon igyekeznek, hogy letaszítsák trónjáról azt a királyt, aki fölvette a keresztet, és aki a Szentszék oltalma alatt áll, és a római szentegyház birtokát egy más valakinek adják át? Szent Péterre mondom, e sértést nem tűrhetjük megtorlás nélkül!” – fenyegetőzött haragjában Ince pápa.

A Rómából lesújtó következő istennyila éppen telibe talált, hiszen a runnymede-i egyezséget minden teketória nélkül semmisnek

nyilvánította: Maga a szabadságlevél „nem csupán törvénytelen és igazságtalan, hanem egyúttal hamis és szégyenletes, (...) amely a Szentszéket megvetés tárgyává teszi, a felségjogot csorbítja, az angolokat fölháborítja, és az [ötödik] keresztes háború egész vállalkozását súlyosan veszélyezteti.”

A pápa Langton, canterburyi érseket is azonnali hatállyal fölfüggesztette, és – az Anglia világi ügyeibe való beavatkozása nyilvánvaló jeléül – visszatartotta Rómában.

Föllángolt a polgárháború, hiszen a bárók és a királlyal szemben álló más erők ezek után már nem a megegyezést keresték, hanem mindenképpen véget akartak vetni János uralmának.

1216 elején Robert FitzWalter és Winchester grófja Fülöp Ágost francia uralkodó udvarába siettek, hogy fiát, Lajost, fölkérjék, jöjjön át Angliába, és hozzájuk csatlakozva lépjen föl trónkövetelőként Jánossal szemben. A franciák királya előbb habozott, ám amikor „a bárók huszonnégyszáz, a királyság legelőkelőbb családjából való ifjút küldtek hozzá biztosítékul, megsegítette őket”.

Erre föl a pápa legátusát nagy sietve Franciaországba menesztette, lelkére kötve, akadályozza meg, hogy Lajos és serege áthajózzon Angliába. Mivel nem járt sikerrel, a pápa Lajost kiátkozta.

A szentatya hasonlóképpen kiközösítette a bárói párt harmincegy vezetőjét,^[8] a lázadókat támogató London városát pedig pápai tilalom alá helyezte. Az ezt tartalmazó oklevelet Anglia minden katedrálisában kihirdették – a londoni kivétellel. A Szent Pál-székesegyház papjai ugyanis – csakúgy, mint a londoni polgárok – a pápai bullát elítélték és visszautasították.

Meglepő politikai tudatossággal arra hivatkoztak, hogy az irat „valótlan állítások” nyomán született meg, „és így nincs jelentősége, különösen azért, mert a világi ügyek igazgatása nem a pápa hatáskörébe tartozik”.

Ince pápa hajthatatlan maradt: utasította az angol papságot, hogy léptessék hatályba a kiközösítést „Angolország bárói és mindazon tettestársaik és cinkosaik ellen, akik uruk, János, Angolország királya ellen fordultak, hasonlóképpen azok ellen, akik pénzbeli vagy egyéb támogatást nyújtottak az említett királyság megtámadásához

vagy elfoglalásához, illetőleg erővel föltartóztatták a mondott király segítségére sietőket, egyúttal hirdessék ki, hogy a nevezett bárók birtokai egyházi tilalom alá helyeztetek.”

A zsarnok János király elleni harcban részvételük miatt már kiközösített, jelentősebb személyek jegyzéke újabb nevekk^[9]el bővült, amelyek közül akár kettő is takarhatja az általunk azonosítani kívánt „angolt”. Az egyik „R[óbert], Robert FitzWalter káplánja”, aki urával a Magna Chartáért vívott küzdelem élvonalában harcolt, és aki a Szentatya akaratával szembeszállva, misét celebrált, rábírva más kiközösített papokat is arra, hogy a kiközösített bárói seregnek misét szolgáljanak; a másik az ugyanebben a bűnben, csak kisebb mértékben vétkes „W[illiam], Hereford főesperese”. Egy harmadik lehetséges jelöltet, „a nevezett király ellen ország-világ előtt föllépő” londoni kancellárt, Gervase magisztert – akit „a legszigorúbb büntetésekkel fenyegettek meg, ha rágalmaiért nem esdekel alázatosan bocsánatért” – magas kora miatt kell mellőznünk, hiszen 1216-ban az angol mindössze huszonnyolc év körül járhatott.

Lajos és serege megérkezéssel, a bárók a János korai sikerei következtében elveszített területek legnagyobb részét vissza tudták szerezni, ám a franciáknak a bárókkal szemben tanúsított megvető magatartása egykettőre nyilvánvalóvá tette, hogy teljesen más célokat követnek.

A francia sereg arra irányuló törekvése láttán, hogy megszállják Angliát, és átvegyék az uralmat a szigetország fölött, mélységesen elkeserítette a bárókat, akik úgy érezték, két malomkő közé szorultak.

„Tudták, minden oldalról veszély fenyegeti őket, hiszen Lajos – tiltakozásukat semmibe véve – az általa visszaszerzett földjeiket, kastélyaikat francia honfitársainak ajándékozta, és ami a legjobban fájt nekik, az a franciák árulása volt. Keserőségüket tovább növelte, hogy kiközösítésük nem szűnt meg, hanem napra nap folytatódott, minden evilági megbecsüléstől megfosztva őket, amit nem szenvedvén, testi és lelki bajaik mindegyre sokasodtak. Sokuk már azt forgatta fejében, János pártjára tér vissza, de merszük nem volt hozzá.”

A köznépnek még nagyobb szenvedéseket kellett kiállnia. Miközben Lajos katonái az ország déli felét pusztították, égették föl, János király serege északon és keleten igyekezett a rombolásban és a gyűjtogatásban fölülmúlni a franciákat, ekképpen a lakosságot a két fél egyformán sanyargatta.

Ám 1216 októberében az ötvenedik életévét taposó János király váratlanul eltávozott földi seregei éléről, vérhas vitte el, amelyet a mértéktelenül fogyasztott őszibarack és új almabor végzetesnek bizonyult elegye idézett elő. Ince pápa még az év vége előtt követte, helyét III. Honorius foglalta el Szent Péter trónján, ezzel az angol polgárháborúban is új helyzet állt elő.

János halála egészen biztosan sokat segített abban, hogy a korona a Plantagenet uralkodócsalád fején maradjon, ám a királpárti oldalt fenyegető katasztrófát igazából a kitűnő diplomáciai érzékkel megáldott pápai követ, Gualo bíboros hártotta el. Egy olyan időszakban, amikor egyetlen rossz lépéssel minden kútba eshetett volna, a lehetőségek közül a legjobbat választotta. Megkoronáztatta ugyanis János kilencéves fiát, III. Henriket, és felszólította a bárókat, tegyenek hűségesküt a gyermek uralkodónak „aki már csak kora miatt is ártatlan, és végtelenül igazságtalan lenne, ha az atyja bűneiért a gyermeknek kellene fizetnie”.

A pápai legátus, Henrik régensével összefogva, ügyes politikai sakkhúzással újból kiadta a Magna Chartát, a királyi zsarnokság ellen szegezett bárói fegyvert ily módon olyan eszközzé alakítva, amely képes a királyi oldallal szemben mérsékelt nézeteket megfogalmazó elemeket összefogni. A szabadságlevél ismételt kibocsátása a Robert FitzWalter által képviselt ügy győzelmét is jelentette, jóllehet neki személy szerint kudarccal járt.

Azzal, hogy a charta ügyét a királyi trónhoz kötötte, Gualo kardinális helyrehozta Ince pápának a bárói lázadás kezdetekor elkövetett ballépését. A pápai követnek a polgárháborút is sikerült keresztres hadjárattá alakítania, és az egyház roppant erejű morális fegyverzetét az uralkodó hadseregének a rendelkezésére bocsátotta. Hogy a királyi oldal ügyének az igaz voltát kihangsúlyozza, Gualo hozzájárult ahhoz, hogy Henrik hadseregének katonái fölvarrják a keresztetek fehér keresztjét, és

biztos üdvözülést ígért nekik. Henrik király – aki megkoronázásakor hűséget esküdött Rómának, és arra is ígéretet tett, hogy a Szentszék engedelmes adófizetője lesz – koronáját a pápának köszönhette, és ennek tudatában is volt.^{10}

1217-ben – sorozatos katonai vereségek után – nagyszámú bizonytalankodó katona fordított hátat Lajos seregének, hogy a királyhoz álljon át. A süllyedő hajót elsőként az ország legnagyobb mágnásai hagyták el, ugyanakkor a francia király is nagyobb óvatosságot kezdett tanúsítani, és beszüntette fia hadainak a támogatását.

A királyhoz hű erőknek sikerült bevenniük Lincoln városát, ahol Robert FitzWaltert, Robert nevű fiát, káplánját, Robertet, valamint a bárói párt legtöbb vezetőjét fogságba ejtették, minek következtében az „Isten seregének” a helyzete válságosra fordult.

„Ebben az időben a bárók közül nagyon sokan haboztak, nem tudván eldönteni, melyik uralkodó mellé álljanak [– írta Wendover]. A franciák ugyanis olyan mély megvetéssel kezelték őket, hogy sokuk visszautasította az általuk nyújtott támogatást... Másfelől pedig úgy vélték, nem becsületes dolog, hogy újból fölesküdjenek arra a királyra, akitől már egyszer elfordultak, vagy ha mégis ekképp cselekednek, akkor hasonlatosak lennének ahhoz a kutyához, amelyik visszafordul a hányadékához; így mivel az egyik megoldás rossznak, a másik még rosszabbnak ígérkezett, képtelenek voltak dűlőre jutni.”

Lajos fölismerve a helyzet kilátástalanságát, 1217 júniusában békéért folyamodott, ám mind világi, mind egyházi támogatóinak teljes amnesztiát követelt. Gualo bíboros azonban a leghatározottabban visszautasította, hogy megbocsássonak a lázadó papoknak, akik a pápai tilalomra fittyet hányva, a bárói sereg katonáinak továbbra is kiszolgáltatták a szentségeket.

Lajos tiszteletre méltó módon kiállt az őt támogató egyházi személyek mellett, ám egy sorsdöntő tengeri vereséget követően a londoni Lambeth-palotában aláírta a békét, föladta erősségeit, híveit feloldotta hűségesküjük alól, és francia lovagjaival együtt, a vezeklők fehér ruháját magára öltve, mezítláb, megjelent a pápai legátus

színe előtt, hogy bűnbánatot tartson. A szent római egyházzal való kibékülése után néhány nappal Lajos hazahajózott Franciaországba.

Nagylelkű gesztusként Henrik király ígéretet tett arra, hogy egyetlen világi személy sem fogja birtokát elveszíteni azért, mert a bárókhhoz csatlakozott, és abba is beleegyezett, hogy az ellenséges hadifoglyokat a szokásos váltságdíj megfizetése nélkül engedjék szabadon.

A király a lázadókat nyíltan és jelentős eszközökkel támogató londoni polgárokkal is megbékélésre törekedett, lehetővé téve számukra, hogy régi kiváltságaikat és kereskedelmi privilégiumaikat megtartsák.

A lázadókhöz csatlakozott papokat azonban – engedve Gualo kardinális követelésének, aki a legszigorúbb büntetéssel kívánta sújtani az összes „püspököt, rendházfőnököt, perjelt, világi kanonokot és minden más egyházi személyt, akik tanácsaikkal segítették Lajost, vagy jóindulattal viseltettek iránta, így ezek mindnyájan kivétettek [a kiközösítés] feloldásának, valamint a megkötött békének a hatálya alól, még ha igaz és előkelő személyek voltak is. Őket a pápai követ minden birtokuktól megfosztotta, és koldusbotra juttatta.”^{11}

Gualo bíboros nem ismert kegyelmet. A Szent Pál-székesegyház kanonokjait testületileg elcsapta, és ragaszkodott hozzá, hogy a lázadás „főkolomposai” örök időkre számkivetésre ítéltessenek Angliából.

Ez volt tehát az az „ország-világ előtt ismert bűn”, amelyet az angol elkövetett, és ily módon számúzték örökre Angliából... mégpedig annak a pénzügyletnek az és előre nem látható mellékes következményeként, amelyet János király avégett kötött a pápával, hogy ellenségeit egyházi átokkal sújtsa.

Az események logikáját követve és a békeföltételek ismeretében a gyanús személyek listájából az összes kiközösített bárót és közrendűt sikerült kirostálni, minek következtében „az angol” címére eséllyel pályázó jelöltek köre a politikai szerepet vállalt papokra szűkült.

Az angol száműzésének, majd szentföldi zarándoklatának 1218-as dátuma tovább erősíti azon föltevésünk helyességét, mely szerint ő a politikába magukat beleártó, ezért Gualo bíbornok áldozatául esett papok egyike volt.

Mivel a politizáló papok közül a legmagasabb rangúak és a nagyon gazdagok bizonyos összegért pápai föloldozást nyerhettek, nyilvánvaló, hogy az angol nem tartozott közéjük. Példának okáért a lincolni püspök, Hugh a pápának 1000 ezüstmárkát, a pápai legátusnak^{12} 100 márkát fizetett, és példáját sokan követték.

Még Simon Langton mester, az érsek fivére, hasonlóképpen Gervase de Hobregge mester is – akiket a pápai föloldásból név szerint kizártak, mert „odáig vetemedtek, hogy a kiátkozott papokat utasították, hogy Lajosnak és a kiközösített báróknak kiszolgálják a szentségeket” – bocsánatot nyertek jelentősebb összeg ellenében, és római száműzetésükből mindössze másfél esztendő elteltével hazatérhettek.

A Magna Charta-lázadás valódi áldozatai tehát azok közül a szegényebb politizáló papok közül kerültek ki, akik – hasonló megátalkodottsággal – a kiközösített báróknak szentmisét mutattak be, és más kiátkozott papokat is rábírtak erre. Az egyik ilyen áldozat az angol volt.

A hosszú út Jeruzsálembe

INCE KERESZTES HADJÁRATA

A XIII. századi európaiak többsége számára elképzelhetetlenül súlyos csapásnak számított, hogy kivessék a középkori élet központját megtestesítő anyaszentegyház kebeléből, és hazájukból örök időkre száműzzék őket, akik addig nemigen merészkedtek túl falujuk határán.

1217 meleg nyárutóján az angol kényszerűen búcsút vett a rendezett élettől. Nem volt olyan kolostor vagy félreeső vidéki plébánia, ahol meghúzódva nyugalmat találhatott volna Gualo kardinális könyörtelen poroszlói előtt, hiszen – a kiközösítéstől való félelmében – senki nem merészelt menedéket nyújtani neki.

Magára maradt, csak magában bízhatott, számkivetettként az ellenséges világban, minden olyan kötelék hiányában, amely őt segítő hozzátartozókhoz, társadalmi osztályhoz, valamely országhoz vagy kultúrához fűzte volna. Jóllehet a Magna Charta-lázadásban egészen biztosan fontos szerepet játszott, nem volt gazdag, de a rabló kardinális amúgy is gondoskodott róla, hogy a számkivetett politikai papok világi javait és ingóságait kiutasításuk előtt elkobozzák.

Természetesen literátus emberként és papként nem minden kapcsolat és nem egyetlen fillér nélkül indult a száműzetésbe, ám kiközösített egyházi személy mivolta semmiképpen nem lehetett számára a legjobb ajánlólevél.

Ki tudná megmondani, vajon minden illúziójától megfosztva, keserűséggel telve, avagy könnyed vállrándítással fordított-e hátat szülőföldjének? Azt viszont nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy – a János kenőpénzének jóvoltából bekövetkezett hirtelen pápai pálfordulás előtt – a jogaiért küzdő angol alattvalóként vallott politikai meggyőződése és a Róma papjaként ráháruló kötelességek között semminemű ellentét nem feszült. A pápa átállása a zsarnok oldalára azonban mindebben változást hozott, és az angolnak a későbbiekben tanúsított viselkedése arra utal, hogy e kettő egyszerre összeegyeztethetetlené vált: ő ettől fogva már angol papként cselekedett, és megszűnt Róma eszköze lenni. Kiközösített

honfitársai vallási igényeinek szolgálata abszolút elsőbbséget élvezett a Róma vikáriusának tett engedmességi fogadalmával szemben.

Mindenesetre a pápai követ durva beavatkozása Anglia belügyeibe, hasonlóképpen könyörtelen megtorló intézkedései nyilvánvalóvá tették az angol szemében a Szentszék politikájának álságos kettősségét. Sem kegyeskedő frázisok, sem hitinkvizitorok szájába való érvek nem fedhetik el azt a tényt, hogy a világ vallási irányításának a leple alatt Szent Péter örököse földi hatalmának kiterjesztésére törekedett.

Az angol Rómával szemben táplált gyűlölete – amely közvetett módon bizonyítja a szabadságlevélért folyó harcot támogató erős érzelmi elkötelezettségét – mongol követi pályafutása alatt világosan megmutatkozott. E gyűlölet bizonyos mértékben beszűkítette választási lehetőségeinek körét, noha későbbi tetteiből az tűnik ki, hogy a hatalomhoz és a sikerhez vezető úton meggyőződés, érzelmek, elvek aligha akadályozták. Mindamellet száműzetése kezdetén megváltást – mind politikai, mind vallási értelemben – csak a jeruzsálemi zarándoklattól remélhetett.

Természetesen csatlakozhatott volna az albigenek ellen Franciaországban vagy a patarénusok és valdensek ellen Közép-Európában folyó keresztes háborúhoz, vagy ha ehhez nem érzett kedvet, hát kóbor lovagként is szerencsét próbálhatott volna a kalandorok paradicsomának tekintett konstantinápolyi Latin Császárságban. Ám mivel e lehetőségek egyike sem kecsegtetett azzal, hogy alkalomadtán visszatérhet majd Angliába, és valamely hatalommal járó pozícióhoz juthat, inkább Jeruzsálem mellett döntött.

Szerencsés választásnak bizonyult. 1217-ben Nyugat-és Közép-Európa az ötödik keresztes hadjárat lázában égett. Hatalmas készleteket halmoztak föl, hajókat készítettek elő, és az északi-tengeri meg a földközi-tengeri kikötők a Szentföldre induló keresztesek és zarándokok nyüzsgésétől voltak hangosak.

Ince pápa keresztes hadjárata baljós előjelekkel indult. Bár a Szentföld visszaszerzése a muszlimoktól a középkorban mindvégig elsőrendű cél maradt, a korábbi keresztes háborúk lendülete ez idő

szerint már nagymértékben alábbhagyott. A szent sír védelmére szólító felhívásra ekkor már korántsem tolongtak a zászlók alá úgy a tömegek, mint tették az előző században, és hogy az ötödik keresztes hadjárat egyáltalán elindult, az inkább volt köszönhető Ince pápa arra irányuló makacs törekvésének, hogy visszafoglalja az araboktól Jeruzsálemet, semmint a közel-keleti keresztes államok részéről megnyilvánuló sürgető katonai szükségnek.

A XIII. század első két évtizedét ugyanis ezek a keresztes államok háborítatlan békében és nyugalomban tölthették – köszönhetően a Szaladin egyiptomi szultán öccsével, az őt a trónon követő Makik al-Ádillal három ízben is – 1198-1203, 1204–1210, 1211–1217 – megkötött fegyverszünetnek. Ám annak ellenére, hogy katonai szempontból a helyzet nyugalmi állapotban volt, a század első éveiben a keresztény világot keresztül-kasul bejáró vándorprédikátorok keresztes hadjáratot sürgettek az iszlám ellen, mind a Közel-Keleten, mind Spanyolországban. Buzdításuk nem talált visszhangra.

Az Ince pápa által Jeruzsálem visszafoglalására elindított mozgalomnak – az egyházi szónokok meddő próbálkozásai után – egy István nevezetű, tizenkét éves pásztorfiú adott új lökést az általa fölkorbácsolt fanatizmussal és a nyomában indított gyermekek keresztes hadjáratával.^{13}

Az élesebb elméjű kortársak közül is sokan voltak, akik nem hagyták magukat megtéveszteni a franciaországi Cloyes-ból való, zaklatott idegállapotú, hisztériás fiútól, aki 1212 májusában megjelent a francia király, Fülöp udvarában, egy levelet mutatva fel, amelyben elmondása szerint a Megváltó keresztes hadjárat hirdetésére szólította föl. Fülöp király persze nem hitt a meséjének, és hazaküldte, ám Istvánnak más volt az elképzelése.

Ahogy Wendover írta:

„Eme ifjú, aki még gyermekkorban járt, de lelke már gonoszsággal volt bélelve, az Ördög fölbujtásának engedelmessé, az ország városait és kastélyait járta, fennhangon e szavakat énekelve francia nyelven: »Ó, Urunk Jézus Krisztus! Add nekünk vissza a szent keresztet!«, amihez még sok más egyebet is hozzátett. És amikor a

korabeli gyerekek találkoztak vele, és hallották énekét, nagy tömegekben követték őt, az Ördög fortélyai által eszüket veszítve, elhagyták atyjukat és anyjukat, dadájukat és minden barátjukat, ugyanúgy énekelve, mint tanítójuk; és ami mindenkit megdöbbsentett: nem volt zár, ami ellenállt volna nekik, szüleik minden könyörgése sem tarthatta őket vissza, hanem szilárd elhatározással haladtak mesterük nyomában a Földközi-tenger felé.”

István azt ígérte követőinek, hogy a tenger ki fog száradni előttük, és akként fognak átkelni rajta, ahogyan Mózes a Vörös-tengeren, és úgy érkeznek majd meg a Szentföldre, hogy lábbelijükön még egy csepp víz sem csillog. A gyermeksereg gyalogosan vonult, István azonban takaros kis kocsin utazott, melynek ernyője védelmet nyújtott az ifjú prédikátornak a nap tűző sugarai ellen. Útközben sok gyerek szomjan halt, vagy végkimerülésben roskadt össze.

Marseille-be érkezve, csalódottan kellett látniuk, hogy a tenger nem válik ketté előttük, ezért sok tanítvány mestere ellen fordult, de a többiek tábort ütöttek a tengerparton, rendületlenül reménykedve abban, hogy Isten megengesztelődik, és a csoda megtörténik.

A várt csodatevők helyett azonban végül két gyanús külsejű marseille-i kereskedő – Hugues Ferreus és Guillaume de Posqueres – jelent meg az ifjú keresztesek előtt, akik följánlották, hogy elszállítják őket a Szentföldre. A gyermekek erre föl dicshimnusz zengtek az Úr tiszteletére, hálát adva neki, amiért valóra váltotta Istvánnak tett ígéretét, majd hajóra szálltak, ám a hét vitorlás végül Algériában kötött ki, és utasait minden teketória nélkül eladták rabszolgának. Közülük egy sem tért haza, és egy sem látta meg a Szentföldet.

Eközben, István hadjáratának a hírére német földön is hasonló mozgalom indult. Egy Miklós nevű fiú a Rajna-vidéken kezdett el keresztes hadjáratot hirdetni, és hívó szavára rövid idő alatt több tízezres gyermekcsereg gyűlt össze, közöttük sok nemesi családból való leánnyal és fiúval, nyomukban a seregeket szokás szerint követő csavargókkal és szajhákkal.

Miklós Kölnből indult Genova kikötője felé, mintegy húszezres serege a nyomában, és mindannyian erősen bizakodtak abban, hogy a Földközi-tenger kettéválik előttük. Látva, hogy a csoda

elmarad, továbbfolytatták útjukat Pisába. Ott azokat a gyerekeket, akiknek nagyon sietős volt a dolog, két hajó fölvette azzal az ígérettel, hogy Palesztinába viszi őket, de a későbbiekben semmi hír nem volt róluk.

A csodában még mindig reménykedő Miklós a hívei élén Rómába gyalogolt, ahol a pápa lelkükre kötötte, azonnal induljanak haza, és majd akkor vegyék föl a keresztet, ha felnőnek. A fáradságos úton azonban csak kevesen érkeztek vissza otthonukba.

A gyermekek katasztrófával végződő keresztes hadjárata után a pápa az 1215. évi lateráni zsinatot használta föl arra, hogy az általa sürgetett hadjárat szükségességét szilárdabb erkölcsi érvekkel igazolja. „Még a gyerekek is megszegyenítették bennünket – jelentette ki a följegyzések szerint. – Amíg mi édes álomba merülve henyélünk, ők lelkesen törnek előre, hogy elfoglalják a Szentföldet.”

A zsinat megerősítette a kereszteseknek járó privilégiumokat, a teljes búcsút, vagyis mindazt, amire az angolnak éppen szüksége volt. Ezen kívül intézkedett a seregek szállításának és magának a háborúnak a finanszírozásáról, és 1217. június elsejére tűzte ki a kereszteseket szállító hajók Palesztinába indulásának az idejét.

Bár a prédikátorok – végig az 1216. év folyamán – Európa lakosságát, Írországtól Magyarorszáig, arra buzdították, vegyék föl a keresztet, végül csak az égi jelként megjelenő keresztokról és egyéb effajta, biztató előjelekről szóló híradások hatására sikerült a hadjáratot előkészíteni.

A jámbor és tudós klerikus, a hitében megingathatatlan Paderborni Olivér, aki szülőföldjén, a kölni tartományban buzdított a kereszt föl vételére, az ötödik keresztes hadjárat eseményeiről szemtanúként beszámoló munkájában^{14} mindeme égi jelről gyermekded naivitással tájékoztat. „Az égen látható jelek az egész kölni tartományt föllelkesítették és a Világ Megváltójának a szolgálatára ösztönözték.

Ugyanis egy Bedum nevezetű faluban, május havában, a húsvétot megelőző 16. napon, amikor ott a keresztes háborúba hívtak, egy hármaskör alakzat jelent meg az égen. Egy fehér forma északi irányban tűnt föl, egy másik, ugyancsak fehér délen, középen pedig egy

színes, kereszt alakú, rajta egy emberi alakkal, amelynek karjai magasba emelve és széttárva, tenyerén és lábán szögek nyoma, feje lecsüngve. A középső jelenés a két szélső között volt, amelyeken nem látszott emberi test.

Egy másik alkalommal, egy frízöldi faluban, ugyancsak akkor, amikor a kereszt fölvetelére szólítottak, a napkorong szomszédságában jelent meg egy kék színű kereszt; ezt többen látták, mint az előzőt.

A harmadik égi jelenést az utrechti egyházmegyében fekvő Dokkum faluban látták, amelyben Szent Bonifác szenvedett vértanúságot. Amikor a szent ünnepén [június 5-én] sokezres tömeg gyűlt össze, egy nagy fehér kereszt tűnt föl, amelynek mintha a két gerendája csak úgy, egyik a másikára lett volna téve. E jelenést mindannyian láttuk. Ám joggal hihetjük, hogy ez utóbbi két jel bizonyossága az elsővel kapcsolatos minden esetleges kétséget megszünteti.”

A tervezett kereszties hadjárat indítását elősegítő égi jeleket Ince pápa a legfőbb helyről származó felhatalmazással, magának az Úrnak a jóváhagyásával erősítette meg. Az európai hívőkhöz intézett levelében azt állította, hogy al-Ádil szultán az Apokalipszis fenevadjának a megtestesülése, és a Jelenések könyvében neki adott 666 esztendő már csaknem lejárt, hiszen Mohamed születése óta mintegy hat és fél évszázad telt el. Közeleg tehát az idő, amikor el kell pusztítani – figyelmeztetett a szentatya.

Incének nem adatott meg, hogy dédelgetett álmát megvalósulni lássa. 1216-ban elhalálozott, és nagyszabású tervét III. Honorius vitte tovább. Válaszul a keresztény világ koronás főinek küldött levelére, II. Frigyes németrómai császár – hogy jó személyes példával járjon elő – 1217-ben maga is fölvette a keresztet. Ugyanakkor hadba szállását – attól való félelmében, hogy a Szentföldről való visszatérésekor a császári trónt esetleg betöltve találja – óvatosan halogatta.

VI. Lipót osztrák herceg azonban seregével az év szeptemberében az adriai-tengeri kikötővárosból, Spalatóból (Split) a keresztiesek kezén levő Akkonba hajózott, öt két hét múlva II. András magyar király és hadának egy része követte. A magyar

zarándokhadsereg másik fele a velencei hajók elmaradása miatt veszteglésre volt ítélve.

A fríz keresztések hasonlóképpen, még az út első felében, Lisszabonban ragadtak, a franciák pedig pedig itáliai kikötőkben rostokoltak, miután a zarándokok szállításáról és étellemezéséről szóló zsíros szerződéseket maguknak megszerző Velence, Pisa és Genova képtelennek bizonyult a kellő számú hajót kiállítani.

Azonban súlyosabb okok is késleltették a hadjáratot. A francia előkelő nemesi családok ivadékai kereken visszautasították, hogy a „zarándok csöcseléssel” együtt utazzanak a Szentföldre. Miközben Franciaország szegényei lelkesen vették föl a keresztet, a korábbi hadjáratok színe-javát, hasonlóképpen a közel-keleti kereszties államok fő erejét adó gazdag bárói családok ugyancsak egyre halogatták az indulást, hogy ne kelljen az egyszerű zarándokokkal közösködniük. Fennhéjázó gőgjükben azt is nehezményezték, hogy közép-európai lovagokkal keveredve kell harcolniuk a hitetlenek ellen.

A közel-keleti kereszties krónikaíró, Eracles francia nyelvű följegyzésében keserűen jegyezte meg: „De a hegyek mögötti [Alpok] országból csak kevés kereszties vitéz érkezett, tekintve, hogy a gazdag franciaországi bárók nem kegyeskedtek sem a németek, sem a magyarok társaságába keveredni.”^{15}

A Magna Chartáért folytatott küzdelem, majd az ezt követő polgárháború miatt Angliából csak kevesen érkeztek, és azok is jobbra csak 1217 vége felé, amikor Henrik király kiszabadította a megvert bárói sereg bebörtönzött foglyait, és a számkivetésre ítélt meg a kiközösítettek – hogy lelki üdvüket mentsék – keresztiesnek álltak.

Fönmaradt iratok^{16} tanúsága szerint Robert FitzWalter báró, Robert fia és föltehetően Robert káplánja is 1217. október 8-án szabadult a fogságból. Kis idő múltán FitzWalter, az „Isten seregének” korábbi marsallja – a bárók jogaiért harcolók többi volt vezérének a társaságában – elindult kényszerű zarándoklatára.

Ám a kereszties hadjáratnak a különbségeket jótékonyan lepező, uniformizáló jellege sem feledtethette azt a tényt, hogy az angol

sereg nem volt éppen ragyogó páncélzatú lovagok fényes gyülekezete. Éppen ellenkezőleg, minden bizonnyal a leggroteszkebb, legrosszabbul felszerelt hadfiak társasága volt, akik a keresztések védelmet nyújtó jelvénye mögé bújva saját céljaik megvalósítására indultak. János király fiának, Olivérnek a jelenléte némi fényt kölcsönzött az angolok csapatának, és jelezte, hogy királyi védnökséget élvez, ám zsoldosokból és kalandorokból verbuvált kísérete jól mutatta az egész vállalkozás valódi jellegét.

Az angol keresztések soraiban lovagolt Chester és Arundel grófja is, mindketten hűséges, megbízható királypártiak, akik a polgárháborúban János táborában harcoltak. Jámbor szándékkal eltelve és tiszta szívvel vették föl a keresztet, ám olyanok társaságában kellett a Szentföldre indulniuk, mint Robert FitzWalter és fia, a kiközösített káplánjuk, John, chesteri várnagy, a Winchesterből való Sayer gróf, William de Harcourt és mindezek népes kísérete, akiket mindennek lehetett nevezni, csak vallásos buzgalomtól fűtött keresztés vitézeknek nem.

Nyomukban a korabeli krónikások által „istentelen, szentségtörő gazembereknek, galád esküszegőknek és parázna házasságtörőknek” bélyegzett szerencselovagok szedett-vedett ármádiája vonult, akik gazdag zsákmány és busás hasznot hajtó kalandok reményében indultak a Szentföldre.

KÖZJÁTÉK A „BŰN VÁROSÁBAN”

1218-ban, amint beköszöntött a tavasz, az ÉszakNyugat-Európából érkező zarándokok és keresztés vitézek tömegei elárasztották a Franciaországon át haladó hagyományos zarándokutakat és a melléjük épült, vendégváró fogadókat. A jövevények persze a környező vidéket is bebarangolták, és igyekeztek magukat minden szükséges dologgal ellátni. Ám közülük azok, akik valamilyen komolyabb konfliktusban álltak az egyházi és világi hatalmakkal – mint például a mi angolunk –, siettek a legrövidebb úton mielőbb Párizsba jutni, hogy az egyik európai központját a városban fönntartó, nagy hatalmú templomos rendnél keressenek oltalmat.

A Batu kán hordáinak 1241. évi európai betörését rövid idővel megelőző tatár levél sorsát ismertető Matthaeus Parisiensis nagy krónikájában egy közbevetett mondat azt állítja, hogy az üzenetet egy angol templomos lovag^{17} nyújtotta át. És tekintettel arra, hogy más szigetországbeli nem állt mongol diplomáciai szolgálatban, ez az adalék magyarázattal szolgál arra nézve, hogy hogyan próbálkozott az angol szorult helyzetéből kivergődni, rögtön azután, hogy Angliában számkivetésre ítélték: elfogadta a templomos lovagok által nyújtott segítő kezet, és soraik közé állt.

Bölcs és ésszerű döntés volt, hiszen a templomosok szabályzata kifejezetten előírta a rendnek, hogy kutassák föl a kiközösített lovagokat és klerikusokat, és miután bűnbocsánatban részesültek, vegyék föl őket tagjaik közé. De még az olyan esetekben is, mint az angolé, amelyben a templomosoknak nem volt módjuk föloldozást adni,^{18} az ebben a korban a politikai és katonai hatalma tetőpontján álló rend reményt nyújthatott arra, hogy megfelelő időben közbenjár a római és az angliai hatóságoknál az angol érdekében.

Angliában a templomosoknak ugyanolyan jelentős befolyásuk volt, mint Európa egyéb országaiban, és a rend csápjai a falusi jobbágyok kunyhóitól a királyi palotáig az élet minden területére elértek.

A templomosok Angliában olyan hatalmas kiváltságokat élveztek, hogy III. Henrik, röviddel trónra kerülése után arról panaszkodott, hogy a rend tagjai királyi birtokokat bitoroltak el. De miután a *De insolentia Templariorum Reprimenda* kezdetű pápai bulla kijelölte helyüket a társadalomban, Henrik minden koronabirtokon szabad vadászati jogot adott nekik, és külön kiváltságlevélben minden elődje által részükre tett adományt és privilégiumot megerősített. Ezek értelmében – többek között – joguk volt pörös ügyekben ítéletet hozni; bírságot és illetéket vethettek ki és hajthattak be; piactartási joguk volt, szabadon kereskedhettek, jobbágyaik, hűbéreseik fölött ítélkezhetek, és megbüntethették őket; bírászkodhattak a majorságaikhoz tartozó tolvajok és gonosztevők fölött; hasonlóképpen az ott elfogott idegen tolvajok fölött. A kiváltságlevél továbbá fölmentette őket a királynak és a sheriffnek járó adó, hasonlóképpen a különböző földadók és egyéb adók fizetése alól;

nem tartoztak katonáskodni, a járások részére szolgálatot teljesíteni, nem fizettek pajzsadót, vámokat, *stallagiumot*; nem tartoztak park-, vár-, hídépítési, királyi épületeknél végzendő munkákban részt vállalni, és az egész királyságban föl voltak mentve a piac-, vásár-, út-és hídvám fizetése alól. Henrik kiváltságlevele értelmében a gonosztevők és a szökevények birtokaira, hasonlóképpen a hűbértokokaikon lelt, elkóborolt jószágra is jogot formálhattak.

A különböző kiváltságok mellett – mint amilyen a kiközösítés alóli mentesség – épületeik a szent helyeket megillető menedékjogot is kaptak, és pápai bullák rendelkeztek arról, hogy a templomosok házaiban menedéket keresők személye vagy tulajdona mindenkivel szemben védelmet élvez.

Oroszlánszívű Richárd maga is templomos volt, és keresztes hadjárata idején a rend központi rendházában talált szállást magának; János király hosszú hónapokon keresztül lakott a londoni Templar's House-ban, és az Ince pápával kiobbant viszályában a templomosok közvetítettek, ők szervezték meg a király és a pápai követ közötti találkozót 1213-ban, a Dover melletti Ewell House-ban; ezenkívül János jelentős összegeket is a templomosoknál helyezett biztonságba, és III. Henrik alamizsnása is egy templomos lovag volt. A tehetős polgárok, az előkelőségek – jóllehet nem tartoztak a rend kötelékébe – keresték a szellemi kapcsolatot a „templom szent lovagjaival”, és előszeretettel temetkeztek londoni templomukba.

Az arab terjeszkedéssel szemben harcoló rend katonai fontossága különleges helyet biztosított a templomosoknak a keresztény egyház zsinatain: példának okáért a lateráni zsinaton a templomosok nagymesterét koronás főknek kijáró pompával és tisztelettel fogadták. Ám ami a legtöbbet számított, a templomosok hatalmas vagyonok fölött rendelkeztek, és a világ bankárjainak a szerepét töltötték be: párizsi rendházukat a nemzetközi pénzpiac központjaként tartották számon. Az ebbe az előkelő, noha szigorú szabályoknak alávetett rendbe szóló meghívás sorsa jobbra fordulásának első, kecsegtető ígérete lehetett az angol számára.

„A Krisztus és Salamon temploma szegény lovagjainak” is nevezett templomosokat – ahogyan egy szigorú katonai regula szerint működő szervezethez illik – négy csoportba sorolták: az

elsőbe tartoztak, születésük révén, a lovagok; utánuk következtek a káplánok, akik a rend saját, belső papságát alkották, nem voltak a püspökök fennhatósága alá rendelve, egyedül a nagymesternek tartoztak engedelmességgel; a harmadik csoport a *sergeantoké* volt, akik eredetileg a lovagok mellett fegyverhordozói szolgálatot láttak el; és a ranglétra legalján találjuk az alacsony sorsúak közül toborzott, egyszerű testvéreket.

Minden csoport jogai és kötelességei pontosan meg voltak határozva, betartásukat szigorúan ellenőrizték. A lovagok három-három lovat tarthattak, fehér ruhát, köpenyükön keresztet viseltek; a káplánok védelmet élveztek a legmegalázóbb büntetésekkel szemben, és saját ivókupát tarthattak; a fegyvernököknek két lovuk volt, és feketében jártak; a testvéreknek szintén megvolt a saját uniformisuk, és nem viselhetek magukon állatbőrt, valamint palástot. A rend reguláját megszerkesztő Clairvaux-i Szent Bernát az 1128-ban megtartott troyes-i zsinaton elnyerte a pápa jóváhagyását: „Amint mi hisszük, ez az Isteni Gondviselés segítségével a szent helyeken meghonosodó, a hadakozás és a hit összekapcsolása révén születő új vallás, segít abban, hogy hitünk a kard erejével terjedjen szét a világban, és sújtson le ellenségeire.”

Az általa megrajzolt tipikus lovagkép^{19} hűen villantja föl a templomos lovagok mindennapi életének néhány mozzanatát.

„A lovagtestvérek soha nem viselnek élénk színű ruházatot, és csak nagy ritkán mosakodnak. Mivel a fésűt nem ismerik, megjelenésük félelmetes, torzonborz, öltözetüket por fedi, bőrük a nap hevétől barna.

Mindent elkövetnek annak érdekében, hogy fürge, erős paripákra tegyenek szert, amelyeket nem ékesít cicoma, sem díszes lószerszám, mert őket csak a harc meg a győzelem érdekli, a pompára, külcsínre nem adnak. Isten olyanokat választott ki szolgálatára, akik erős hittől fűtve, állhatatosan, kezükben éles karddal őrködnek a szent sír fölött: fegyverforgatásban nincs hozzájuk hasonló.”

Ám különösen azt tiltották nekik, hogy a nők arcát bámulják. „Ennek okáért egyik testvérünk sem csókolhat meg sem

özvegyasszonyt, sem anyát, sem leányzót, sem nénét, sem semmilyen más asszonyszemélyt. Isten lovagjai tartóztassák meg magukat a női csóktól, amely már nagyon sok férfiút döntött romlásba.”

Ha mindez a fölhívás nem vonatkozott is az angolra, más regulák pontosan őt célozták. Közülük a legfontosabb az arról való kötelező hallgatás volt, hogy kit mi készített a rendbe való belépésre. „Ennek okáért megtiltjuk, hogy bármely testvérünk beszámoljon azokról a kihágásokról, szabálytalanságokról és oktalanságokról, amelyeket a világban elkövetett” – szolt a szabály, eszünkbe juttatva a későbbi idegenlégiót.

A francia nyelvű, eredeti *Règle du Temple*-ből nem maradt kézirat az utókorra, ám egy későbbi latin másolatából – a *Regula Pauperum Commilitonum Christi et Templi Salamonisból* – látható, hogy a rend egész fönnállása alatt a Szent Bernát által kidolgozott drákói szigorúságú regulát követte.

A templomosok szabályzata fölött a rend féltékenyen őrködött, aminek következtében sötét legendák születtek szigorúan titkos, hátborzongató beavatási szertartásokról, amelyeknek nem kevés szerep jutott a rend későbbi fölszámolásában.

A templomos lovagok életét kutató történészek több nemzedékének sem sikerült ugyanis bizonyítékot találni titkos szabályok léteire, és a regula latin nyelvű változatának LVIII. cikkelye világosan kimondja, hogy a jelölteknek – ahelyett, hogy valamiféle szörnyű megpróbáltatással járó beavatási szertartásnak vetették volna alá őket – egyetlen teendőjük volt: figyelmesen kellett hallgatniuk, ahogy a regula pontjait hangosan fölolvassák nekik.

„És ha megfogadja, minden erejével törekedni fog arra, hogy az előírások szerint cselekedjék, és ha a Rend Mesterének [a tisztséget 1217-ben Guillaume de Chartres töltötte be], valamint a testvéreknek is úgy tetszik, hogy maguk közé fogadják, akkor hívják egybe a testvéreket, és ő mindannyiuk előtt teljes őszinteséggel nyilatkozzon szándékáról, és adja elő kérelmét. Ennek utána a próbaidő kijelölése egyedül a Mester belátásától és megfontolásától függ, tekintet nélkül arra, hogy a folyamodó személy annak előtte tisztességben élt-e, vagy sem.”

Az angol 1218 tavaszán, megismerkedve a regula hetvenegy pontjával, próbaidős templomosként néhány hónapot – a keresztény világban „a bűn városaként” emlegetett – Párizsban töltött, mielőtt a Szentföldre hajózott volna.

Európában nem akadt még egy város, amely annyira rászolgált volna hírnevére, és a kontinens metropoliszaiban napjainkban pusztító bűnözésen, szervezett prostitúción és korrupción szörnyülködő olvasó bizonyára megdöbbenéssel veszi tudomásul, hogy a helyzet hét és fél évszázaddal korábban jóformán ugyanilyen volt.

Mivel az akkori idők Londonja ugyanúgy szenvedett a bűncselekményektől, mint bármely más nagyváros, az angolnak bizonyára az a nyíltság, kihívó szemtelenség tűnt föl, amellyel Párizs lakosai a bűn oltárán áldoztak.

A francia prédikátor, Jacques de Vitry – aki a vidékről feljött ifjú friss szemével, elfogulatlan tekintetével csodálkozott rá a városra, mielőtt továbbutazott volna a Szentföldre, hogy az akkori püspöki széket elfoglalja – egyszerűen képtelen volt tudomásul venni és elfogadni, hogy a párizsi papság kicsapongásból, erkölcstelen életmódból elrettentő példát mutatott a lakosság többi részének.^{20}

„Mostanra pedig a lakosainál is züllöttebb és kicsapongóbb papságával Párizs – mint rühvel fertőzött kecske vagy dögletes kórral szennyezett birka – veszedelmes példájával megrontja a mindenfelől odasereglő látogatókat; saját lakosait sem kímélve, elnyeli és a tátongó szakadék mélyére taszítja őket. A közönséges paráználkodás már nem számított bűnnek, az utcákat, tereket mindenütt ellepő szajhák csaknem erőnek erejével rángatták be örömtanyáik kapuján az arrafelé sétáló klerikusokat. Ha ezek között akadt, aki tiltakozott, azonnal zúdultak fejére a »szodomita!« kiáltások. E fertelmes és ocsmány bűn – mint a gyógyíthatatlan bélpoklosság vagy valamilyen halálos mérreg – olyan mértékben hatalmába kerítette e várost, hogy minden, magára valamit is adó férfi kötelességének tartotta, hogy nyilvánosan egy vagy akár több ágyast is

tartson. Megesett, hogy ugyanabban az épületben fönt az emeleten iskola volt, a földszinten meg örömtanyák sorakoztak. Fönt az iskolamester okította tanítványait, miközben alant ringyók űzték alávaló mesterségüket. Lentről a feslett életű nők civakodtak sipító hangon egymással vagy vendégeikkel, ezalatt fönt klerikusok, egyikük a másikat túlharsogva, komoly tárgyakról folytattak élénk vitákat. Azok, akik két kézzel szórták a pénzt, és könnyelműen mindent eltékoztak, elismerő dicséretre, valamint a becsületes és bőkezűen adakozó férfiú megtisztelő címre számíthattak. Ha mindezen emberek között valaki – az Apostol tanítását követve – »a mértékletesség, az igazságosság és az ájtatosság« szabályai szerint szeretett volna élni, e fajtalanok, bujálkodó és elsatnyult emberek azon nyomban zsugorinak, szemforgatónak, szánalomra méltónak és babonásnak bélyegezték őket. A Párizsban lézengő diákok csaknem mindegyikét – legyen az külföldi vagy honos – kizárólag az foglalkoztatta, hogy valami újat tanuljon, vagy valami újat találjon. Egyesek csupán a tudás kedvéért tanultak, ami pusztán kíváncsiság, mások, hogy híressé váljanak, ami hivatkozás; megint csak mások pedig hogy haszonra tegyenek szert, ami pénzsóvárság, erkölcstelenség és szimónia. Közülük csak elenyésző számban akadtak olyanok, akik magukat vagy másokat akartak tökéletesíteni, erkölcsüket pallérozni. A deákok unos-untalan egymásra fenekedtek, egymással vitatkoztak, és nem csupán a különböző [vallási] szekták tárgyában, vagy egy éppen valamely időszerű disputához kapcsolódva, hanem az egyes országok-országrészek között meglévő különbségeken is fönnakadva, viszálykodás, gyűlölködés, ellenséges indulatok feszültek közöttük, és durva, orcátlan módon gonoszkodva, ahol érték, bántották egymást.

Az angolokat részegeseknek és ostobáknak mondták, a franciák fiai, úgymond, beképzelt puhányok, akik kacifántos gúnyáikban asszonyok módjára cicomázzák magukat, a

németek lakomáikon disznóként zabálnak, és kitűnnek trágár viselkedésükkel; a normandiaiak fölfuvalkodott és beképzelt majmok; Poitou lakói meg alattomos árulók, akiket csak az érdekel, hogy tudnának megtollasodni. A burgundiaiakról azt híresztelték, hogy faragatlan tuskók, és nincs ki a négy kerekük; a bretonok könnyelműek és állhatatlanok, meg – ahogy gyakran szemükre hányták –, [a valójában János király által személyesen legyilkolt] Artúr, bretagne-i herceg haláláért is őket terheli a felelősség. Ami a lombardokat illeti, azok fősvények és elvetemültek, de a kardforgatáshoz sem értenek; a rómaiak szeretnek másokat fölbujtani, rosszmájúak és erőszakosak; a szicíliaiak született zsarnokok, és vérükben van a kegyetlenség; a Brabantból származók vérmes természetűek, nagy kedvvel izgatnak és uszítanak, igazi rabló haramiák; a flamandok meg könnyelműen pazarolnak, a hasukat mindennél előbbre tartják, puhák, mint a vaj és nyúlszívűek. Az effajta sértegetések nyomán kiéleződött ellentéteket persze a legtöbbször az öklök simították el...”

A mi angolunknak is nyilvánvalóan meg kellett ismerkednie a kozmopolita párizsi élet e különböző furcsaságaival, még ha nem volt is olyan éles szemű megfigyelő, mint Jacques de Vitry. Azt csak sajnálhatjuk, hogy a templomos regula szerint levelet nem írhatott, nem küldhetett és nem kaphatott, még saját szüleivel sem tarthatott kapcsolatot, így – ellentétben Vitryvel – benyomásait senkivel nem oszthatta meg.

Miközben a párizsi életet kóstolgatta, Honorius pápa 20 000 ezüst márkáért fölszerelt hajóhada Brindisi kikötőjéből kifutott a tengerre, fedélzetén a keresztes hadsereg fő erejével, amelynek katonái már egy éve várakoztak arra, hogy a Szentföldre szállítsák őket.

Közben pedig két francia nemes – Hervé de Donzy, Nevers grófja és Hugues de Lusignan, La Marche grófja – megállapodott a genovaiakkal, hogy egy francia és angol keresztesekből álló válogatott sereget^{21} Akkonba szállítanak. A genovai flotta

augusztus végén, a születésére nézve angol Robert Courcon bíbornok szellemi vezérlete alatt indult a Szentföld irányába.

A hajókon a keresztesekkel együtt utaztak NyugatEurópa vallási vezetői is: a bordeaux-i érsek, Párizs, Lyon és Angers püspöke, valamint a leendő beauvais-i püspök. Chester, Arundel, Derby és Winchester grófja is az egyik genovai gálya fedélzetére szállt, Robert FitzWalterrel egyetemben. És mivel az angol az „Isten serege” marsalljának a legszorosabb környezetéhez tartozott, okkal föltételezhetjük, hogy ura kíséretében ő is Genovából a Szentföld felé vitorlázott.

Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy VI. (Dicsőséges) Lipót osztrák herceg fölfigyel az „angolra”, aki ilyen előkelő társasággal szállt partra az akkoni kikötőben, és még több mint húsz esztendő múlva is emlékezik majd rá.

János papkirály nyomában

AZ ANGOL AKKONBAN

Akkon – ahol a mi angolunk az angol–francia keresztes sereggel együtt 1218 szeptemberében partra szállt – 30–40 000 lakosú gazdag, pezsgő életű város volt. Annak ellenére, hogy a frank királyság kormányzata és a jeruzsálemi pátriárka is itt székeltek, a település utcáiban, sikátoraiban a muszlim kelet légköre, hangulata dominált.

A nyugat-európai kultúrának a frank hódítók által behozott, itt-ott látható kellékei árnyékában soknemzetiségű lakosság élt és virágzott békességben együtt, a Földközi-tengertől két oldalról közrefogott, termékeny parti termőföldekben és gyümölcsösökben bővelkedő kikötővárosban.

A többségükben olasz várépítők szakértelmét és keze munkáját dicsérő, impozáns erődítmények nagyban erősítették a lakosok biztonságérzetét, amely bizony a többi latin közel-keleti államban ugyancsak hiányzott. Ennek ellenére akadt egy gyenge pont is: bár a nyugat-európai katonai mérnökök a városok fellegvárát általában a városfalak egyik sarkába tervezték, közvetlen kijáráttal a környező vidékre, Akkonban a citadella – a falaknak bármiféle világos elképzelést nélkülöző elrendezése miatt – az erődítmény falain belül emelkedett. Következésképpen, ha a város elesett – amint ez a század végén majd be is következik –, a külvilággal való összeköttetést nélkülöző főerőd nem folytathatta önálló egységként a harcot.

A keresztes királyság krónikásai – Türoszi Vilmos, Jacques de Vitry, Paderborni Olivér és az arab Uszáma ibn Munkidz – írásai igen élénk kulturális életről és kereskedelmi tevékenységről számolnak be.

Akkon nemesi társadalmát kizárólag frankok alkották, ám Franciországból és Németalföldről érkezett, földéhes kismanesekből és parasztokból álló hűbéreseik gyakran léptek házasságra a helybeli, ortodox egyházhoz tartozó, arabul beszélő keresztényekkel. A vegyes házasságokból született, *poulainnek* nevezett keverékutódok mindennapi életükben nem a nyugat-európai, hanem

jobbára a muszlim mintákat követték, és a kölcsönös előnyöket, a gyakorlati hasznosságot szem előtt tartó együttélésük a Nyugat-Európából újonnan érkező európaiakat mélyen megbotránkoztatta.

Jóllehet Akkon lakosai – és erről a város harmincnyolc keresztény templomát számba véve senkinek nem lehetett kétsége – túlnyomórészt a keresztény hitet követték, életében a muszlim negyed lakosainak is jelentős szerep jutott. Saját mecsetjükben imádkozhattak, adószedői és egyéb közigazgatási feladatokat láttak el, pereskedéskor használhatták anyanyelvüket, a bíróság előtt esküdhettek a Koránra, és még egy sor kiváltsággal élhettek. Kézművesek alkotta, kiszámú zsidó közösség is élt a városban, ám az előző évszázadban a keresztések öldöklései következtében befolyásuk eltörpült a muszlim kereskedőké mellett.

A bennszülött keresztény lakosságnak a muszlim szomszédok iránt tanúsított türelmét mindenekelőtt az utóbbiak által folytatott kereskedelmi és pénzügyi tevékenység magyarázta. Ugyanis az üzleti érdek – amint azt az Európából frissen érkezett keresztések, keserűséggel és rosszallással eltelve, oly gyakran tapasztalhatták – nemcsak hogy háttérbe szorította a vallási tanokat, hanem egyszerűen nem tette lehetővé a maradéktalan azonosulást a keresztések iszlámmal szemben követett céljaival. E fölfogással és gyakorlattal pontosan azt valósították meg, amit a XX. század végén „békés egymás mellett élésnek” nevezünk, ráadásul igen feszült légkörben, amikor a frissen érkezett, türelmetlen és fanatikus nyugat-európaiakkal újra és újra összeütközésbe kerültek.

Akkon újonnan kinevezett püspökének, Jacques de Vitry-nek kétségbeesve kellett tapasztalnia, hogy a közel-keleti keresztényeknek egyáltalán nem fűlik a foguk a hadakozáshoz, és súlyosan elmarasztalta a *poulainek* erkölcsi romlottságát és vallási közönyét.

Ezek mindannyian – fogalmazott a pápához intézett levelében – hazug, alattomos, istentagadó semmiháziak, a papjaik nemkülönben. Nem szégyellik gátlástalanul kihasználni a zarándokokat, és testben-lélekben megrontani őket.

Az arab anyanyelvű honos keresztények, különösen a szíriai nesztoriánusok és maroniták, a grúzokkal meg az örményekkel

egyetemben, vak gyűlölettel viseltettek a nyugat-európaiak és a római egyház iránt, és szívesebben túrték a muszlim fennhatóságot. Ezek az odavalósi keresztények ugyanazt a nyelvet beszélték, ugyanolyan ruhát viseltek, és ugyanolyan életmódot folytattak, mint a muszlimok, mindennek tetejébe – legalábbis Vitry szerint – ötödik hadoszlopként készségesen kémkedtek al-Ádil szultán javára.^{22}

„Gyermekeik, akiket most *poulainek* neveznek, élvezetek között nevelkedve, elnőiesedett puhányokká lesznek, akik jobban érzik magukat a meleg fürdőben, mint a harctéren, erkölcstelenségben és paráználkodásban töltik napjaikat, az asszonyokhoz hasonlóan lágy kelméből készült ruha fedi testüket, mint ünnepre földíszített pogány templom, ki vannak cicomázva és ékesítve; ám aki tudja, hogy a szaracénok semmire sem tartják őket, az azt is tudja, milyen gyáván, kishitűen, nyúlszívűen, pipogya módon viselkedtek Krisztus ellenségeivel szemben... A szaracénokkal egyezségeket kötnek, és lelküket öröm járja át amiatt, hogy Krisztus ellenségeivel békességben lehetnek; egymás között a legjelentéktelenebb dolgon is hajba kapnak, és minduntalan polgárháborúba keverednek; a keresztények ellen gyakran folyamodnak segítségért hitünk ellenségeihez, és nem szégyellik magukat amiatt, hogy a kereszténység ellen vesztegetik el mindazokat az erőket és anyagi javakat, amelyeket Isten dicsőségére a pogányok ellen kellene fordítaniuk...

Feleségeik után gyanakodva szimatolnak, szünet nélkül féltékenység gyötri őket, asszonyaikat szigorúan hét lakat alatt tartják, és olyan féltő gonddal strázsálják őket, hogy fivéreik és legközelebbi rokonaik is csak a legnagyobb nehézségek árán juthatnak közelükbe; tiltják őket a templomtól, a körmenettől, a lélekemelő prédikációktól, és minden, a lélek épülését szolgáló jámbor elmélkedéstől olyannyira, hogy évenként legföljebb egyszer engedik el őket a templomba. Mindamellettt akadnak olyan férjek is, akik hetente három ízben megengedik nekik, hogy fürdőbe

menjenek, de kizárólag a legszigorúbb kíséret mellett. Közülük a legmódosabbak és a leghatalmasabbak, csak azért, hogy még kereszténynek tartsák őket, és hogy viselkedésükre valamilyen mentséget keressenek maguknak, asszonyaik ágya mellé oltárt emeltetnek, melyek előtt nyomorúságos, hitvány káplánocskák, meg pokolravaló, ostoba, semmirekellő papok mondanak misét. De minél szorosabb őrizet alatt tartják asszonyaikat, azok annál inkább, a legravaszabb módokon, a legagyafúrtaabb praktikákkal törekednek arra, hogy valamilyen kiutat találva, megszabaduljanak tőlük. Az ember elképzelni sem tudja, hogy a szír és a szaracén nők miféle boszorkányságokra, gonosz varázslatokra és minden egyéb szörnyűségekre tanítják ki őket.

Mindezeken túl a *poulainek* a messzi távolban fekvő országokból, drága és nehézségekkel, megpróbáltatásokkal teli utazás után megérkező zarándokokkal szemben is háládatlanul viselkednek, és minden elképzelhető módon zsarnokoskodnak velük...

Ezek az emberek ... a zarándokoktól a szállásukért súlyos összegeket hajtottak be, és az ártatlan idegeneket minden elképzelhető módon megkárosították, pénzüket mindenféle törvénytelen fortéllal kicsalták, és nyomorult életüket a náluk lakó zarándokok kirablásával tartották fenn. Ám a minél busásabb haszon reményében, gyilkosoknak, rablóknak, házárdjátékosoknak és rosszéletű nőknek is szállást adtak, a gazdagoknak meg a hatalmasoknak pedig – Istentől való elrugaszkodottságukban –, hogy védelmükkel és támogatásukkal bűnös üzelveiket nyugodtan folytathassák, évenként rendszeresen sápot fizettek, ekként őket is bűnbe, fertőbe és kárhozatba döntve; ... továbbá azok, akik súlyos anyagi áldozatok árán jogot szereztek arra, hogy bordélyházakat és játékbarlangokat tartsanak fenn, a lehető legtöbb pénzt csikarták ki a szajháktól és a szerencsejátékosoktól. ...

Amikor a gazdagság mérgével beoltott szerzetesrendi papság mértéktelenül megduzzadt, és hatalmas vagyonra tett szert, tagjaik egyszeriben dacolni kezdtek a rendfőnökökkel, leszaggatták az őket az előjárókhhoz fűző kötelékeket, és széttörték a kötelesség bilincseit, és nemcsak a templomok és az egyházi emberek számára váltak súlyos teherré, hanem egymásra való irigykedésükkel és marakodásukkal, az egész keresztény világ fölháborodására, egymás nyilvános sértegetésére, nyílt ellenségeskedésre és kis híján csatározásra, erőszakra, háborúzásra vetemedtek, és nemcsak a szó fegyverével, de nemegyszer tettleg is...

Ám az elvetemült és gonosz indulatú emberek aljasságukban odáig süllyedtek, hogy igen gyakran olyanokat is szentáldozás szentségében részesítettek, akiknek ezt prelátusuk megtiltotta, mert név szerint egyházi átok büntetése alatt állottak... Mindezek folyamányaként az egyházi fegyelem szoros kötelékei meglazultak, a világi és megmételtyezett emberek semmibe vették a prelátusaik által rájuk mért büntetéseket, és lábbal tiporták az egyházi igazságszolgáltatás ítéleteit.

Csakugyan, az apátok, a perjelek, a szerzetesek, elvetemült, haszonleső káplánjaikkal egyetemben, megtagadva az Isten akarata iránti engedelmességet, és semmibe véve a »sarlóval ne vágj be a te felebarátod vetésébe«^{23} törvényét, titkos házasságokban egyesítettek erre nem jogosult, vagy éppen szökésben levő feleket, a betegágyban fekvőket pedig nem kegyeletből, hanem anyagi haszon reményében látogatták, és saját lelkiatyjuk akarata ellenében szolgáltatották ki nekik a szentségeket... A halottakat válogatás nélkül és prelátusaik tiltása ellenére eltemették, ekként maguknak vindikálva és elbitorolva a parókia jogait, ugyanis a szerzetesek dolga a halottsiratás és a könyörgés, nem pedig a szentségek kiszolgálása világi személyeknek.

És nemcsak a szerzetesek, hanem hozzájuk hasonlóan az apácák is engedetlenséget tanúsítottak főnöknőikkel szemben, és lerázva a rend és fegyelem igáját, elhagyták kolostoraikat, és ... fittyet hányva a vallás parancsainak, világi személyek társaságában közfürdőket látogattak.”

E vádbeszédhez azonban Vitry hozzáteszi, hogy időközben a vázolt helyzet sokat javult, és alárendeltjeit semmiképpen sem kívánja a korábban elkövetett bűnök miatt felelősségre vonni.

Az olasz telepeseket – jóllehet korántsem folytattak olyan henye és fényűző életmódot, mint a *poulainek* – az egymás iránti vad irigység emésztette, így figyelmüket és energiájukat nem annyira a hitetlenek elleni harc, hanem inkább az a törekvés kötötte le, hogy minél több konkurens kereskedő honfitársuk nyakát elnyisszantsák. A velencei, pisai és genovai kereskedők között gyakran került sor fegyveres összecsapásokba torkolló parázs vitákra, és Vitry püspök is kényszerűen tudomásul vette, hogy a keresztes háborúban semmi hasznukat nem veheti.

A helyzetet helyesen ítélte meg, hiszen két évtizednyi béke és jólét után az olasz városállamok józan, gyakorlatias gondolkodású kereskedői úgy látták, nagyobb hasznot zsebelhetnek be, ha keleti kereskedelmi kapcsolataikat bővítik és erősítik, mint ha a háború keresztjét hordoznák.

Kereskedelmi monopóliumaik kiterjesztéséhez azonban nyilvánvalóan arra is szükség volt, hogy a keresztes hadak a Földközi-tenger keleti medencéjének a kikötővárosait birtokba vegyék.

A keresztes hadjáratok következtében – amint azt a velenceiek és a genovaiak nagyon helyesen fölmérték – nagyszámú katona, telepés és zarándok özönlött csaknem szünet nélkül a Szentföldre, és a szállításért, hasonlóképpen a hajóút alatt nyújtott ellátásért fölszámított magas díjából keletkezett nyereség lehetővé tette, hogy az olaszok a visszaútra keleti árukat – elsősorban selymet, porcelánárut, fűszereket és cukrot – vásároljanak föl, megkettőzve ekként nyereségüket.

Az itáliai kereskedők és városállamaik diplomatái mindkét fél érdekeit igyekeztek ügyesen összeegyeztetni, és a kényes

egyensúlyi állapotot még az 1217. esztendő utolsó nehéz hónapjaiban is sikerült fönntartaniuk. Helyzetük azonban egykettőre lehetetlenné vált, amikor a keresztesek vezérei szilárdan elkötelezték magukat arra, hogy vérüket áldozva, a szent kereszt védelmében folytatják a harcot a hitetlenek ellen.

1217 végére, 1218 elejére a katonai helyzet kaotikussá vált. A keresztes csapatok – egységes vezetés híján – inkább fosztogatók gyülevész hadára, mintsem hadseregére emlékeztettek. András magyar király, Lipót osztrák herceg és Hugó ciprusi király^{24} megérkezéssel a magát helyzetéből adódóan a hadjárat vezérének tekintő I. János jeruzsálemi király haladéktalanul hadba akart vonulni. Azonban az osztrák és a magyar sereg András királyt, a ciprusi Hugó királyt tekintette vezérének, a templomosok, a német lovagrend lovagjai és a máltai lovagok pedig csak a saját vezéreiknek engedelmeskedtek.

A keresztesek Beisan erődjének a bevétele után visszatértek eredeti tervükhöz, vagyis a szent ereklyék föl kutatásához, és minden elgondolás nélkül, csak úgy ötletszerűen átkeltek a Jordán folyón, végigvonultak a Galileai-tenger keleti partján, majd Galileán átvágva – a magyar krónikaíró, Thuróczy János krónikája^{25} szerint jelentős relikviákkal gazdagodva – visszatértek Akkonba.

Ám Vitry szerint az egész ide-oda bolyongás nem volt egyéb, mint a Szentföld templomainak módszeres kifosztását célzó rablóhadjárat: „Átok arra, aki másokat kifoszt” – mennydörögte. „Amikor te, akit föl hatalmaztak arra, hogy másokat kormányozz, bevégezted a mások kirablását, téged fognak kirabolni...”

És nemcsak hogy maguk művelték a fosztogatást, de egész vidékeket tettek a tűz martalékává, nem kímélve sem a föld javait, sem a monostorok, sem a templomok földjeit és birtokait, szentségtörő kézzel erőszakosan kitépve az Úr kebeléből a papi szolgálat teljesítéséhez szükséges szent tárgyakat. Ráadásul, miközben egymással a legkisebb dolgon is összekaptak, a szegényektől elorzott javakat galád csatlósaik között osztották szét.”

Az osztrák és a magyar uralkodó – akiknek egyedül sikerült becsületüket félig-meddig megőrizve valahogyan kikerülni a

kalandból – hiába próbálkozott a fosztogatást beszüntetni, erőfeszítéseik eredménytelennek bizonyultak. András király ezért úgy határozott, saját ereklyegyűjteményével haladéktalanul hazaindul. A jeruzsálemi pátriárka minden könyörgése ellenére, 15 ezer fős seregének a legnagyobb részét és a zarándokokat összegyűjtve, még azelőtt útnak indult, hogy Nyugat-Európából a keresztesek derékhada megérkezett volna. Az országát súlyos adósságba verő hadjárata semmilyen eredménnyel nem járt, és a jeruzsálemi pátriárka kiközösítette, amiért időnek előtti visszavonulásával a kereszt ügyének kárt okozott. Ausztriai Lipót kitartott, és a Szentföldön maradt, ám a pénzéből kifogyván, kénytelen volt 50 000 bizánci aranypénzt, bezantot kölcsönbe fölvenni, ami akkoriban igen jelentős összegnek számított.

A keresztes had jelentős része, „a restek, a gyávák és a gazdagok” nem is gondoltak arra, hogy otthagyják Akkont, hiszen a város nyújtotta szórakozási lehetőségekkel fölöttébb elégedettek voltak.

Az 1218. év folyamán tíz-és tízezrével Akkonba özönlő keresztesek és zarándokok a már ott tartózkodó tömegeket tovább duzzasztva, fölborították a városban lakó közösségek közötti kényes egyensúlyt, minek következtében élelmiszerhiánnyal, járványokkal tetézett kétségbeejtő helyzet alakult ki. A város egyszerűen összeroppant a keresztes hadak nyomasztó súlya alatt.

A templomosok nagymestere, Guillaume de Chartres, Honorius pápának írt levelében, minden szépítés nélkül tárta föl a Szentszék rövidlátása miatt föllépő nehézségeket, tudniillik, hogy sem elegendő élelmiszerről, sem szállásról nem gondoskodott a prédikátorok hívó szava nyomán a Szentföldre tóduló keresztesek számára.

„Leveleinkkel sietünk Őszentségeddel a Krisztus urunk saját vére által megszentelt Szentföldön kialakult helyzetet ismertetni. Tudd meg tehát, hogy leveleink elküldésének az időpontjában regeteg, az életet adó kereszt jelét magán viselő zarándok – lovagok és gyalogosok egyaránt – érkezett Németországból és Európa egyéb országaiból...

Nem emlékezünk rá, hogy lett volna még idő, amikor a pogányok hatalma annyira lehanyatlott volna, mint most, és vajha a Mindenható Isten – ó Szentatyám! – adná, hogy minden nappal még jobban alászálljon.

Mindazonáltal tudomásodra kell, hogy adjuk, hogy errefelé a búza, az árpa és mindennemű életszükségleti cikk módfelett megdrágult. Az idej aratás parasztjainknak nagy csalódást okozott, hiszen alig tudtak valamit betakarítani.

Ezért aztán az itteniek teljes egészében a nyugatról ideszállított gabonára vannak utalva, ám abból mind ez ideig csak elenyésző mennyiség érkezett. Bajainkat tovább szaporítja, hogy csaknem minden lovagunk a földre kényszerült, és az elpusztult lovakat semmilyen módon sem tudjuk pótolni. Mindezekre való tekintettel, ó Szentatyám!, föltétlenül tudatni kellene mindazokkal, akik föl akarják venni a keresztet, mennyire szűkében vagyunk itt mindennek, avégett, hogy magukat a szükséges mennyiségű gabonával és lovakkal elláthassák.”

A súlyos helyzet enyhítésére ennek ellenére semmilyen intézkedés sem történt. 1218 nyarán olyan éhínség és nélkülözés köszöntött be, hogy a legszükségesebb élelmiszerekhez még aranyért sem lehetett hozzájutni. Az *Annales Ceccan* hatvanhatra teszi azoknak az ágrólszakadt kereszteseket a Szentföldre szállító hajóknak a számát, amelyeket minden teketória nélkül, egyszerűen visszafordítottak, miközben „a hozzájuk hasonló szegényekből több mint százezren pusztultak éhen”.

Akkorban az élelmiszerhiány hatására éhséglázadás „és mindenfajta egyéb törvényellenes cselekmény, zavargás” tört ki. A legelvetemültebbek – amint Paderborni Olivér beszámolt róla – a bajorok voltak. A város utcáin tanúsított agresszív, kíméletlen viselkedésük nemcsak a lakosok, hanem az Ausztriai Lipót vezette mérsékeltebb keresztesek mindennapjait is megkeserítette. Amikor a bajorok gátlástalan, mindenkit sújtó „erőszakoskodása – amely az apácákat, szerzeteseket és apátokat sem kímélte, akiket rövid úton kikergettek menedékházaikból” – odáig fajult, hogy a helybeli

keresztényeket válogatás nélkül kezdték gyilkolni, az osztrák herceg – „ahogyan az egy katolikus fejedelemtől elvárható” – megtámadta és lefegyverezte a bajor söpredéket.

A bajokért Vitry a nyugat-európai zarándokok között elkeveredett nagyszámú egyházi átokkal sújtott és egyéb törvényen kívül álló elemet okolta, azokat, akik izgalmas kalandok, valamint a bűneik alóli fölloldozás reményében érkeztek a Szentföldre.

„Az országutakon állig fölfegyverkezve mindenkire rátámadtak, nem kímélték sem a zarándokokat, sem a szerzeteseket... Ugyanúgy a tengereken is – semmit sem félve Isten ítéletétől – kalózkodásra, rablásra adták a fejüket, és nem érték be azzal, hogy kifosszák a kereskedőket és a zarándokokat, hanem a legtöbbször hajóikat is fölgyújtották, őket meg a vízbe taszították.

A fejedelmek és a hatalmasok hitehagyottá lettek, tolvajok cinkosaivá züllöttek. Ők, akiknek tisztük és kötelességük lett volna a béke fölötti őrködés, alattvalóik védelmezése, valamint hogy fenyegetéssel távol tartsák tőlük a gazembereket, amint a pásztor is elkergeti a bárányok körül ólalkodó farkast, világi javak iránti féktelen mohóságukban elvetemült istenkáromlóktól fogadnak el ajándékot, akiket hálából kegyeikbe fogadnak és oltalmaznak. Ha megpillantottak egy tolvajt, hozzásiettek, mintha azt akarnák neki mondani: »Osztózz velünk, legyen közös erszényünk!«

Ekképpen támogatták, pártfogolták a tolvajokat, a rablókat, a szentségtörőket, az uzsorásokat, a zsidókat, a kalózokat, a gyilkosokat, a lázadókat – akiket éppenhogy szigorú büntetéssel kellett volna sújtaniuk, maguk közül messzi földre elüldözniük és eltüntetniük –, ehelyett segítő kezet nyújtottak nekik ahhoz, hogy gonosztetteiket büntetlenül véghez vihessék...

És még gyakrabban előfordult, hogy a tékozlás, a fényűzés hálójába esett nemesurak lovagi tornáikra meg egyéb hívságos világi szórakozásaikra tengernyi

haszontalan pénzt pazarolva, uzsorások markába jutottak és adósságokat halmoztak föl, miközben csepűrágók, komédiások, csavargó tányérnyalók, szemfényvesztők, dörgölődő szobakutyák, talpnyalók fölélik gazdagságukat, és kiforgatják vagyonukból őket.

Mintha mindezek azt kiáltották volna uruknak vagy zsarnokuknak: »Pusztíts, rombolj mindent a földig, hogy nyoma se maradjon! Csak gyötörj, sanyargass, feszíts keresztre, és falj föl mindent és mindenkit!«

Végül pedig, hogy Isten magukra vont kárhozzátó ítéletét megpecsételjék, ezek a hercegek engedték, hogy a rosszéletű nők és az örömtanyák, a szerencsejátékosok, a kocsmárosok meg latrok tanyájául szolgáló piszkos borméréseik mindenütt gombamód elszaporodjanak.»

Hogy Vitry nem esik túlzásokba, azt a kortárs krónikások beszámolóí is alátámasztják. A „szennyel fertőzött, bűnös várostól” megcsömörlött templomosok kivonultak Akkonból, és a szomszédságában emelkedő, a keleti oldalát kivéve tenger övezte dombra épült Château Pèlerint – Zarándokvárat – hozták rendbe és erősítették meg a maguk számára.

E komoly erősségnek a legnagyobb előnye abban rejlett, hogy kulcspozíciót foglalt el azon a vidéken, ahol az arabok, egész föl Jeruzsálemig, egyetlen várat sem mondhattak a magukénak. Az Akkonban uralkodó viszonyokat megelégett templomosok a vár falai mögött védelmet találtak mindaddig, amíg a hadjárat igazából elkezdődött.

1218. május 24-én a keresztes hajóhad, a templomosok gályáival az élen, az egyiptomi Damietta felé vette az irányt, amelyet a tervek szerint el kellett foglalni, mielőtt „Isten serege” nekifoghatott volna Jeruzsálem fölszabadításának. A Nílus deltájába igyekvő expedíciós sereggel Jacques de Vitry, Paderborni Olivér, Ausztriai Lipót herceg, valamint a katonai rendek nagymesterei is együtt utaztak.

Amikor Robert FitzWalter és az angol a hátra maradt angol-francia keresztes haddal négy hónap múlva Akkonba érkezett, a városban már valamennyire oldottabb volt a helyzet, és a helybeli

lakosok meg a valamilyen fortéllyal ottragadt keresztes hadfiak ismét kedvükre válogathattak a szórakozási lehetőségek közül.

Az angol minden erkölcsi gyöngesége ellenére politikai érdeklődésű ember volt, egyúttal istenfélő keresztény, és a szentföldi kereszteseket minden bizonnyal úgy képzelte el, mint szerencsétlen, elesett bűnösöket, akik valamilyen nyomorúságos, inkább halott, mint élő városban vonszolják ide-oda magukat. Aztán lassanként az is egyre világosabbá vált számára, hogy azon reményében, hogy bűnbocsánatot nyerve, múltját hátrahagyva, megtisztulva térhet majd haza a Szentföldről, csalatkoznia kell, hiszen ahova ő megérkezett, onnan nincs visszaút.

Az angol vallomásából kihámozható töredékes életrajzi adatok között Akkon azon kevés biztos pontok egyike, amelyből kiindulva föl lehet vázolni vándorlásának útvonalát. Ám a kép korántsem teljes: az osztrák herceg ugyanis, akinek a fia húsz-egynéhány évvel később fölismerte az angolt, megérkezésének az idején nem tartózkodott a városban, mivel tavasszal a keresztes hadak soraiban Damietta ostromára indult. Találkozásukra azonban mindenképpen sor kellett hogy kerüljön, méghozzá kellően emlékezetes körülmények között, ha az osztrák hercegben oly maradandó nyomot hagyott.

Meggyőző bizonyítékok tanúsítják, hogy ez október vége felé történt, amikor az angol – a későbben érkezett angol és francia keresztes haddal együtt – Damiettába érkezett, ahol Pelagius bíbornok, a keresztes háború vallási irányításával megbízott pápai követ, az angol és francia előkelőségeket, valamint a többi európai fejedelmet, herceget ünnepélyes fogadtatásban részesítette.

HARC DAMIETTAÉRT — KERESZTES MÓDRA

A keresztes hadak Damiettánál aratott kezdeti sikerei – amelyeket a Paderborni Olivér prédikátor által megalkotott elmés szerkezetnek köszönhetek – nagy várakozásokat keltett a keresztények táborában. A keresztesek Olivérnek a két egymáshoz erősített gályára fölépített úszó tornyáról 1218. augusztus 24-én rohamozták meg, és heves harcok után be is vették a városon kívül fekvő erősséget. Ezután sikerült a Nílus egyetlen hajózható ágát elzáró

hatalmas láncot elszakítaniuk, majd a mögötte, hajóból épített védőgátat is áttörték, így a keresztények gályái már fölúszhattak a városfalakig, és megindulhatott az ostrom.

A damiettai vereségről érkező hírek annyira elkésérítették az idős al-Ádil szultánt, hogy pár nap múlva eltávozott az élők sorából. Az Ajjúbida-birodalom élére Szíriában ekkor a szultán ifjabb fia, al-Muazzam, Egyiptomban pedig az idősebb, al-Kámil állt.

A keresztések a damiettai erődítmény bevételekor mesés zsákmányra tettek szert, és az osztozkodásnál azon melegében egymásnak is estek. „Mindannyian megesküdtünk – jegyezte föl keserűen Olivér –, hogy a Damiettában ejtett zsákmányt átadjuk, hogy a győztesek között felosztassék, ezt még a legszörnyűbb egyházi átok terhe alatt a pápai legátus [Pelagius] is megparancsolta. Sok ember azonban nem tudott ellenállni a szemé elé táruló kincseknek, és ezek mind tolvajokká lettek.”

A vár bevétele és az angol–francia katonák október végi érkezése között a város ellen csak amolyan tessék-lássék ostrom folyt, miközben a kereszties hadak zöme „gátlástalanul átadta magát a kicsapongásnak, a lovagok henyéléssel töltötték napjaikat, míg a köznép a csapszékekben hentergett, és piszkos üzletekkel igyekezett rászedni embertársait”.

A Szentföldön húsz év óta első ízben aratott jelentős hadi sikereknek köszönhetően, a legtöbb európai krónikás följegyezte a Damiettába érkezett angol és francia keresztések nevét, lehetővé téve ezáltal annak megállapítását, hogy az angol is közöttük volt.

Ugyanis mind Paris, mind Wendover – hasonlóképpen Walter of Coventry – egybehangzóan állítja, hogy a damiettai erősség bevétele után „különböző országokból nagyszámú zarándok érkezett, hogy részt vegyen a hadjáratban... Ez időben jött meg az Angol Királyságból a neves Ralph, Chester grófja, a Winchesterből való Sayer, meg Arundel grófja; aztán a bárók közül Robert FitzWalter, John, chesteri várnagy, meg William de Harcourt, számos csatlósokkal, és velük együtt érkezett Olivér, az angol király fia is.”^{26}

Fogadtatásuk – amelyen az egész, erősítésre váró, keresztény tábor jelen volt – kiváló alkalmat szolgáltatott arra, hogy Lipót herceg és az angol ismeretséget kössön, hiszen utóbbi a megboldogult angol király fiának és Robert FitzWalternek, „Isten serege” korábbi marsalljának a társaságában szállhatott partra.

Az angol sem magatartásával, sem haditetteivel – ha egyáltalán voltak ilyenek – nem hívta föl magára az ostrom helyszínen tartózkodó krónikaíróinak a figyelmét, így jelenlétéről munkáikban nem esik említés. Ám a későbbi, mongol szolgálatban töltött idő alatt végzett tevékenységéből arra következtethetünk, hogy nem követte a Damiettát ostromló többi kereszties vitéz példáját, hanem a tétlenség unalma és az örömök hajszolása helyett, a magyar nyelv tanulására adta a fejét. És ez a különös szellemi érdeklődés új fényt vet az angol személyiségére, amely így sokat veszít titokzatosságából, és kerekébbé, sokoldalúbbá válik.

Nyelvmestere föltehetően az egri püspök vezette sereg valamelyik katonája lehetett, Tamás ugyanis nem ment haza András királlyal, hanem Ausztriai Lipót vezérlete alatt folytatta a harcot. A nyelvtanulás tényénél még meglepőbb az a gyorsaság, amellyel e közismerten nehéz nyelv elsajátításában előrehaladt. Hiszen legföljebb fél év állt e célra rendelkezésére, tekintve, hogy 1219 tavaszán Lipót herceg és vegyes, osztrák–magyar serege hátat fordított a Szentföldnek, és hazafelé vette útját.

Annak a föltevésnek az alapját, hogy az angol Damiettában a magyar nyelvvel foglalkozott, két Domonkos-rendi szerzetes beszámolója adja, akik 1236-ban találkoztán Batu kán követével, csodálkozva tapasztalták, hogy számos egyéb nyelv mellett magyarul is beszél. És mivel elsajátítására a közel-keleti és mongóliai vándorlásai során nem sok lehetősége lett volna, az egyetlen lehetséges helyszín Damietta marad.

Az angol és befolyásos magyar bárók, klerikusok között fönnálló – nyilvánvalóan legalább annyira a hasonló politikai nézeteken, mint a nyelvi érdeklődésen alapuló – barátság tényét meggyőzően bizonyítja a magyar mágnások föllépése, amellyel a kereszties háborúból visszatérve azonnal követelni kezdték jogaik kiváltságlevelbe foglalását. 1222-ben – tehát alig két esztendővel

Tamás püspök seregének a Szentföldről való hazatérése után – a szorongatott helyzetben levő király kibocsátotta az Aranybullát, amelyben a Magna Chartával mind érvényességi körét, mind koncepcióját illetően meglepő hasonlóságokat fedezhetünk föl.^{27}

E hasonlóság nyilvánvalóan nem lehetett véletlen, tekintettel a két országot elválasztó távolságra, valamint ama tényre, hogy a kettejük között elterülő országok egyikének a bárói sem mutattak hasonló érdeklődést egy jogaikat rögzítő oklevél iránt. Ugyanakkor a Magna Charta megalkotói és a János királyénál aligha kevésbé romlott és kevésbé zsarnoki rendszerrel szemben küzdő magyar főurak fizikai közelsége óhatatlanul az őket kölcsönösen izgató kérdéseknek a korszak nemzetközi nyelvén, tehát latinul történő közös megtárgyalásához vezetett. A nyelvmesterei fejében az angol által Damiettában elhintett mag végül a magyar alkotmányt megalapozó, óriási jelentőségű szabadságlevél megszületését eredményezte.

A Damietta ostromával kapcsolatos katonai fejlemények nem sok támpontot szolgáltatott volna az angol nyomainak fölkereséséhez; még szerencse, hogy rendelkezésre állnak azok a látszólag egymásnak ellentmondó, mégis igen fontos hírtöredékek, amelyek egynémely angol krónikában olvashatók. Ezek egyike az Erzsébet-kori régiségbúvár, John Stow *History of England* című munkája, amely nyilvánvalóan azóta elveszett forrásokra támaszkodik, a másik pedig a *Gesta Abbatum S. Albani*. Az utóbbi szerzőit – amint látszik – e hírek rendkívüli módon érdekelték, hiszen „ádáz ellenségükre”, Robert FitzWalterre vonatkoztak.

Stow állítása szerint Robert FitzWalter súlyos betegség után 1220-ban elhunyt Damiettában. Nem ennyire egyértelműen, de a Szent Albán-i krónika hasonlóképpen arról számol be, hogy III. Henrik trónra kerülését követően Dunmow urát gyöngeség fogta el, „egészsége hanyatlani kezdett”, és rövid időre rá meghalt. Ugyanakkor Matthaeus Parisiensis – aki egy olyan kardinális kérdésben, mint saját kora egyik meghatározó személyiségének a halálzási dátuma, aligha tévedhetett – bizonyossággal kijelenti, hogy Robert FitzWalter, uralkodójával összebékülve, 1235-ben, Angliában távozott az élők sorából.

Az ugyancsak megbízhatónak ismert *Annales de Dunstaplia* megerősíti Paris beszámolóját, azt állítva, hogy Robert FitzWalter „beteg” tért haza a Szentföldről, és érkezése

– mutat rá – 1221 előtt történt.

Ennek az angol annalesekben tapasztalható zűrzavarnak az lehet a föloldása, hogy Damiettában minden bizonnyal az ifjabb Robert FitzWaltert vitte el a skorbut, mivel a későbbiekben már nem lelni nyomát, és a FitzWalter nemesi cím viselésére jogosult örökös 1235-ben fia, az akkor még kiskorú Walter volt. Az idősebb Robert FitzWalter súlyos beteg, 1220 augusztusában – a dunstable-i krónika tanúsága szerint – Chester grófjával együtt tért haza Angliába. Ezt teljes biztonsággal megtehetette, hiszen a bárók lázadása által keltett vihar ekkorra már elült, és a békéből, valamint a pápai föloldozásból való kizárási záradék csak a polgárháború bűnbakjainak kikiáltott politikai szerepet vállaló papokra vonatkozott.

Tekintve, hogy az angol a Magna Chartáért folytatott harc legelső napjaitól fogva FitzWalter legszűkebb környezetéhez tartozott, az öreg báró Szentföldről való távozásával egyetlen barátját és védelmezőjét veszítette el. És amikor új gazdáival, a templomosokkal került komoly ellentétbe, senki nem akadt, aki megvédje.

Mind Vitry, mind Olivér igen részletesen beszámolt a damiettai hadjárat viszontagságairól, de mivel közvetlenül részt vettek a kampánnyal kapcsolatos politika alakításában, híradásuk nem tekinthető tárgyyszerűnek és kiegyensúlyozottnak.

A spanyol Pedro de Montaigne – aki a templomos rend nagymestere lett, miután a Damiettánál harcoló keresztes hadakat tizedelő skorbutjárvány Guillaume de Chartres-ot is elragadta – az angliai templomosok londoni előljárójának, Alan Marcel testvérnek írt levelében^{28} tárgyilagos beszámolót ad a keresztes vezérek bűnös tehetetlenségéről.

„Mindaddig kedvező hírekkel szolgálhattunk neked a Jézus Krisztus szolgálatában végzett erőfeszítéseinket illetően. Most azonban – ó jaj! – bűneink oly sok bajt és

szerencsétlenséget hoztak a fejünkre itt Egyiptom földjén, hogy csak rossz hírekről számolhatunk be.

Damietta városának a bevétele után, seregünk egy ideig a teljes tétlenség állapotába süllyedt, ami miatt mind a keleti, mind a nyugati keresztényektől tengernyi panasz érkezett hozzánk. Végül is, az apostolok ünnepe után, a Szentatya legátusa és a Kereszt minden katonája a szárazföldön, valamint a Níluson elindult, és rendben megérkezett arra a helyre, ahol a szultán, a Kereszt hatalmas számban egybesereglett ellenségeinek az élén, táborozott.

A szultán táborát a mi seregeinktől a széles Nílus mellékága, a Taphneosz folyó választotta el, és mivel nem tudtunk átkelni rajta, partján sátrat vertünk, és az átkeléshez elkezdtünk hidakat építeni. Mindeközben az éves áradás egyre erősödött, fölfegyverzett gályáit és egyéb hajóit a szultán egy régi csatornán a Nílusra vezényelte, amelyek a hátunkba kerülve, elvágtak bennünket Damiettától...

Nem volt tehát számunkra visszaút. A szultán [al-Kámil] két fivére, az aleppói és a damaszkuszi szultán, valamint a pogányok több más fejedelme és királya, a támogatásukra igyekvő hitetlenek roppant seregével azon munkálkodtak, hogy visszavonulásunk útját elvágják. Éjszaka útnak indultunk, azonban a hitetlenek átvágták a Nílus töltéseit, vízzel árasztva el a régi csatornákat, amelyek minden oldalról bekerítették bennünket.

Készleteinkből ekkorra már teljesen kifogytunk, katonáink közül számosan vízbe fúltak, és keresztény harcosaink továbbhaladni nem tudván, megállni kényszerültek. A vizek meg egyre csak emelkedtek, és a szörnyű áradásban minden lovunk, nyergünk, kocsijaink, málháink, főszerelésünk és ingóságaink, mindenünk, amink volt, odaveszett. Mi pedig sem előre, sem hátra nem mehettünk, azt sem tudtuk, merre forduljunk. Az egyiptomiakra nem támadhattunk, hiszen egy nagy tó zárta el őket, az

élelmünk kifogyott, mozdulni nem tudtunk, olyanok voltunk, mint a hálóba került halak, így aztán nem maradt más hátra, mint hogy tárgyalni kezdjünk a szultánnal.

Beleegyeztünk abba, hogy föladjuk Damiettát, és az összes, Türoszban és Akkonban tartott foglyokat kiszolgáltatjuk azzal a föltétellel, hogy a szultán átadja nekünk a Szent Kereszt fáját, és Kairóban, illetve Damaszkuszban fogvatartott katonáinkat. A sereg bennünket, néhány más személlyel együtt Damiettába küldött, hogy népével tudassuk, milyen föltételeket voltunk kénytelenek elfogadni.

Ezeket az akkoni püspök Jacques de Vitry], a kancellár és többen mások is nehezteléssel és haraggal fogadták, mert ők a védekezés mellett voltak, amit mi is teljes mértékben támogattunk volna, ha csak egy csöppnyi esély is van a sikerre; mert mi inkább választottuk volna az örökös rabságot, mint hogy az egész kereszténység szégyenére és gyalázatára megadjuk magunkat a hitetleneknek. De miután a rendelkezésünkre álló védekező eszközöket alaposan megvizsgáltuk, és kiderült, hogy a város védelmére nincs sem elegendő ember, sem elegendő pénz, arra kényszerültünk, hogy a szultán föltételeit elfogadjuk, aki – minekutána esküt vett ki tőlünk, és tűszokat adtunk neki – nyolc napos fegyverszünetet ajánlott föl.

A tárgyalások ideje alatt a szultán híven betartotta szavát, és két héten keresztül ellátta katonáinkat a szükséges kenyérrel és búzával. Szánakozzál, kérlek, szerencsétlen sorsunkon, és tégy meg mindent, ami lehetséges annak érdekében, hogy jobbra forduljon. Isten veled!”

A teljes katasztrófát persze el lehetett volna kerülni, ha Pelagius, a pápai követ kevésbé hajthatatlannak mutatkozik. Al-Kámil ugyanis éppen Damietta elfoglalását megelőzően föltöbb előnyös békeajánlatot tett: ha a keresztések elhagyják Egyiptomot, nemcsak

az igazi szent keresztet, hanem azon felül Jeruzsálemet, Betlehemet, Názáretet és az egész Galileát átadja nekik.

A jeruzsálemi király, a frank bárók, hasonlóképpen Anglia, Franciaország és Németország nemes keresztes lovagjai mind a béke elfogadása mellett voltak, azonban Pelagius kitartott véleménye mellett, mely szerint a hitetlenekkel kötendő bármiféle megállapodás Krisztus szenvedéseinek a megcsúfolása lenne, ezért visszautasította az ajánlatot. A katonai rendek stratégiai okokból mellé álltak, attól félve, hogy a Jordánon túli területek birtoklása nélkül Jeruzsálem nem tartható.

A balszerencsével végződött damiettai vállalkozás után a keresztes had – és vele együtt a mi angolunk – Akkonba vonult vissza, ahol napjaikat – Olivér szavait idézve – henyéléssel, semmittevéssel töltötték, és kicsapongó, dőzsölő életmódjukkal „magukra vonták a Mindenható haragját”.

E megállapítás az angolra nézve is igaz. Hiszen, amint vallomásában is beismerte, röviddel Angliából történt száműzetése után „Akkon városában szerencsejátékon mindenét elveszítette”, és 1221–1222 telén rossz magaviselete miatt a keresztes hadból is elcsapták.

Büntetése egy olyan városban, ahol a hazárdjáték meg minden egyéb bűnös foglalatosság nagy divatnak örvendett, rendkívül szigorúnak tűnhet, még akkor is, ha létezett egy jobbára semmibe vett, még Oroszlánszívű Richárd által kibocsátott rendelet, amely minden lovagi rang alatti keresztes vitézt eltiltott a szerencsejátéktól.

Nyilvánvaló, hogy a szétzilált, elzüllött keresztes seregben a templomosokon kívül senki emberfia nem vette volna magának a fáradságot, hogy egy jelentéktelen kihágást ilyen szokatlanul súlyos büntetéssel sújtsa. És amint már korábban említettük, az angol Párizsban próbaidősként fölvevették a templomos rendbe.

Mivel a templomosok nagyon is jól tudták, hogy a vallási buzgóság – különösen vereséget követő időkben – vasfegyelem nélkül nem tartható fenn, önkéntelenül kívánkozik a föltételezés, hogy az angol büntetésével elrettentő példát kívántak mutatni azért, hogy valahogy megálljt parancsoljanak a városban elharapódzott erkölcstelen életmódnak. „E bölcs férfiak – írta Vitry a templomos testvérekről –

már a kezdetektől fogva megkülönböztetett figyelmet fordítottak arra, hogy sem ők maguk, sem az utánuk következők ne engedjék eltitkolni és ne hagyják büntetlenül azokat a mulasztásokat és vétkeket, amelyeket a testvérek elkövettek; mindenre kiterjedő alapossággal és körültekintéssel vizsgálva és mérlegelve bűneik súlyosságát, valamint elkövetésük körülményeit, némely testvérüket örök időkre kivetettek soraik közül, megfosztva őket a vörös kereszt jelétől, nehogy előfordulhasson, hogy egyetlen rühes juh az egész nyáját megvesztegeti; másokat pedig arra kényszerítettek, hogy vezeklésül a pusztta földön, abrosz nélkül étkezve vehessenek magukhoz néhány sovány falatot, hogy mindenki színe előtt a szégyen pírja égesse orcájukat, és hogy őket látva, a többiek szívét is a félelem mardossa; és hogy büntetésük, vezeklésük még súlyosabb legyen, ha kutyák környékeznék meg étküket, ne kergethessék el őket. Megint csak más bűnösöket, hogy a gyehenna tüzétől megmentésük őket, vasra verve a tömlöc fenekére vetettek, egy bizonyos időre, vagy akár élethossziglan, aszerint, ahogy rászolgáltak. Mindezekon kívül, jótékony hatású, üdvös reguláik még számos egyéb módot kínáltak arra, hogy a lázadókat, az ellenszegülőket a szabályok megtartására és a helyes magatartásra rászorítsák.”

Az angol Akkonból történt kiűzetésének a körülményei egyértelműen a nyilvános megalázással elérni kívánt fegyelmező és elrettentő szándékot bizonyítják.

A templomosok – „mint valamely bolondnak” – kopaszra borotválták a fejét, megfosztották öltözkétől, és a télidő ellenére a vezeklők darócruhájában, bőrsaruban, fején lószőrscuklyával csapták ki a városból. Amint vallomásában beszámolt róla, arra is kényszerítették, hogy „a némák szokása szerint, artikulálatlan kiáltásokat hallasson”, talán azért, hogy ily módon hívja föl az emberek figyelmét bűneire, miközben számos országon keresztül sehova nem vezető vándorútjának nekivágott.

A sors jóvoltából, harmincéves korára, kisémmizve, pőrén állt a világban, egyszer s mindenkorra elvágva korábbi életétől, környezetétől. Számára a régi latin nyelvű mondás szerint a kocka el volt vetve.

KÖZEL-KELETI VISZONTAGSÁGOK

A nehéz helyzet, amelyben az angol a kereszties királyságból történt kicsapása után találta magát, lehetőséget kínált, hogy megbizonyosodjék arról, vajon tényleg igaz-e, hogy minden ember a saját sorsának kovácsa. Félelmetes szabadság szakadt a nyakába, az emberi társadalomból számkivetett pária szabadsága, ám gyakorlati szempontból csak igen kevés lehetőség közül választhatott. Amint a környező országokban faluról falura vándorolt, ajkán a bűnbánók kiáltásával, választása csupán két lehetőségre korlátozódott: vagy folytatja útját, és csinálja tovább, amit elkezdett, vagy föl hagy az egésszel, és befejezi földi pályafutását. De ne feledjük, nemcsak hívő keresztény volt, hanem – amint a személye megállapítására irányuló nyomozásunk során kiderült – pap is, aki semmiképpen sem követhette el az öngyilkosság halálos bűnét, legyen az bármennyire csábító.

A puszta túlélésre kellett tehát összpontosítania, hiszen elcsigázott, meggyötört porhüvelyében nyilvánvalóan semmiféle, a jövőjére vonatkozó ép gondolat, terv nem születhetett meg.

Követhette volna azt az utat, amelyre előtte sok kereszties lépett: átállhatott volna a muszlimok oldalára, és fölvehette volna a mohamedán vallást, ám a hitehagyottak élete – amint látszik – nem vonzotta. Mivel – Yvo atya ránk maradt följegyzése szerint – pallérozott ember volt, al-Kámil udvarában szíves fogadtatásra talált volna, hiszen a szultán fokozott érdeklődést tanúsított az európai nyelvek és műveltség iránt. Ezért aztán minden művelt keresztény hadifoglyot megvásárolt, akit ügynökei föl tudtak kutatni: ezek a Kairóban székelő uralkodó kancelláriáján tolmácsként, tanítóként vagy titkárként tevékenykedtek. Ha megalkuszik a lelkiismeretével, és nem emészti magát a templomosok által rámért büntetés miatt, akkor a velenceiek vagy genovaiak valamelyik közel-keleti kolóniáján új életet kezdhetett volna, ám ehhez sok-sok pénzre, ruhára, fegyverre, kapcsolatokra és barátokra lett volna szüksége, aminek persze mind híján volt.

Ezért 1221 telén és az Úr eléje tornyosuló, végeláthatatlan 1222. esztendejében számára nem maradt más hátra, mint hogy

„kimondhatatlan éhségtől hajtva, betegen tovább vándoroljon és kolduljon”.

Kezdetben – amint vallomásában erről beszámolt – a muszlimok mindenütt szívesen látták, befogadták, és ő „valahogy eltengette életét, noha szavainak könnyelműségével és szíve állhatatlanságával mindennap eladta magát az ördögnek”.

Végül azonban „a sok nyomorúság, az éghajlat és ételfélék folytonos változása miatt az ázsiai népeknél súlyos bágyadás fogta el, és életuntságba roskadt” a káldeusok földjén (Irak déli részén), súlyos betegségbe esett, és azt hitte, elérkezett az utolsó órája.

„Nem tudott tehát sem továbbmenni, sem visszafordulni, e helyen megállapodott, és lassanként magához tért – idézi Yvo atya az angol vallomásában elhangzott szavakat.^{29} – És mert valamelyest értett a betűvetéshez, kezdte az ottani beszédet írotáblára leírogatni, és nemsokára olyan jól beszélt, hogy helybelinek vélték. Ugyanilyen könnyedséggel több nyelvet megtanult.”

Az angol rendkívüli nyelvtelensége, az a tény, hogy harmincéves korában olyan könnyen tanult és olyan tökéletesen beszélt nyelveket, hogy helybelinek tartották, kivételes intelligenciáját bizonyítja. Az ő – akkor nagyjából az emberi élet közepének számító – korában, valamint a neki jutott megpróbáltatások közepette nem sokan vették volna maguknak a fáradságot, hogy tanulással bíbelődjenek, ám e szellemi torna neki igen nagy hasznára szolgált, és végeredményben menekülésének az eszközét jelentette.

Rövidre sikeredett keresztes vitézi pályája során és végig az utána következő megpróbáltatásai idején, egész Közel-Keleten egy titokzatos keresztény uralkodó, a Keleten országló János papkirály körül forgott a szó. Amilyen szilárdan hitték a keresztény seregek, a muszlimok annyira rettegettek attól, hogy ez az uralkodó a messzi keletről úton van, hogy segítséget nyújtson Jeruzsálem felszabadításához, és a pogányok elűzéséhez. Jóllehet senki sem tudta, valójában ki is ez a János pap, és honnan bukkant elő, Dzsingisz nagykán tatár lovasainak hirtelen megjelenése 1220-ban, a közel-keleti végeken hitelt adott e legendás fejedelem létezésének.

Maga az a tény, hogy a titokzatos Ázsiából jön, és hogy az iszlám ellensége, aki Közép-Ázsiában megdöntötte a mohamedánok hatalmát, megragadta a keresztények képzeletét. Ennek a keleti „megváltónak” a tulajdonságaival Dzsingisz kán alakját ékesítették föl, és amikor megjött a híre annak, hogy „János papkirály” lovasai leverték és elfoglalták a hatalmas Horezmi Birodalmat (Turkesztánt), a „küszöbön álló segítségre” számító Pelagius visszautasította al-Kámil szultán Damiettánál tett előnyös békeajánlatát.

Amikor a mongol hordák 1221-ben beözönlöttek Közel-Keletre, és földúlták az egész Kaukázuson túl fekvő térséget, a keresztény tábor abbéli hiedelme, hogy Dzsingisz kán kifejezetten a keresztések megsegítésére szállt hadba, többé nem valamilyen kétségbe vonható föltételezésnek számított, hanem kötelező érvényű dogmává vált. Azt a körülményt, hogy a keleti lovasok – ahelyett, hogy a homoksivatagon keresztülvágva a keresztések segítségére siettek volna – elpusztították a grúz és örmény keresztény királyságokat, egyszerűen figyelmen kívül hagyták, ugyanis nem illett bele a János papkirályról alkotott elképzelésekbe.

Damietta bevétele után, 1221-ben egy arab jóslat azt jövendölte, hogy az iszlám uralmának akkor lesz majd vége, amikor húsvét április 3-ra esik, amely prófécia roppant mód föltüzeltelte a keresztések harci kedvét, és egész biztosan az angolnak is a tudomására jutott. Amikor ez föltétel a következő húsvét alkalmával teljesült, futótűzként terjedt el a hír, hogy János papkirály egyik unokaöccse, egy bizonyos Dávid király, három hatalmas sereggel indult útnak, hogy a mohamedánokat legyőzze. Az ezeknek a seregeknek az érkezéséhez fűzött vérmes remények, valamint a tények és a koholmányok csaknem szándékos összemosása a kétségbeesett keresztés kitörési kísérlethez és az 1222. évi vereséghez vezetett.

Damiettai krónikájában Paderborni Olivér egy másik jóslatról is említést tesz, mely szerint „a keresztény núbiaiak egy bizonyos királya le fogja majd Mekka városát rombolni, és kiszórja a hamis próféta, Mohamed csontjait, és még egyéb dolgok is be fognak majd következni. Ha ezek mind valóra válnak, a kereszténység dicsővé lesz és felmagasztalódik, a szaracénok meg végképpen elenyésznek.”

Hogy mennyire fölfokozott és széles körű várakozás nyilvánult meg János papkirálynak a keresztények oldalán remélt beavatkozása iránt, azt Coggeshall krónikája^{30} meggyőzően példázza. Az 1220–1221-es évre szóló bejegyzésében, az angol szerzetes említést tesz „az egész keresztény világban elterjedt híresztelésekről, melyek szerint az indiai Dávid király, akit János papkirály néven is tisztelnek, elindult, hogy segédkezet nyújtson a keresztieseknek”.

Vitry abbéli igyekezetében, hogy fölszítsa a keresztiesek alig pislákoló harci tüzét, lefordíttatott egy arab könyvet, melynek sokat mondó címe: *Excerpta de História David regis Indiorum Presbyter Johannes a vulgo appellatur* [Részletek a közönségesen János papnak nevezett Dávid indiai király történetéből]. A könyvben olvasható jövendölés szerint a mohamedánok hatalmának két uralkodó – egy keleti és egy nyugati – fog majd véget vetni; személyüket II. Frigyes németrómai császárral és János papkirállyal azonosították, akik majd közösen ülnek tort az iszlám romjain.

Akkoni megfigyelőállásának előnyeit kihasználva, Vitry szorgalmasan gyűjtötte a Közép-Ázsiát átszelő karavánutakon közlekedő kereskedők beszámolóit a keleten mind nagyobb számban mutatkozó keresztiesekről, valamint könyörületes uralkodójukról, aki keresztiesek sokaságát szabadította ki a rabságból. Hasonló tudósításokat kapott a kaukázusbeli kereszties fejedelmektől is, amelyek csak tovább erősítették a reményt, hogy János papkirály lecsap a hitetlenekre, és megsegíti a keresztieseket.

Jacques de Vitry János papról szóló beszámolójának hitelét egy független – kétségtelenül Magyarországról származó forrás – is megerősítette az európai köztudatban. 1223-ban Richard de Saint-Germain arról tudósít, hogy „a magyar király megírta a pápának, hogy egy bizonyos Dávid király, vagy más néven János papkirály, népes serege élén Oroszországba érkezett. Indiából hét évvel azelőtt indult útnak, magával hozva a szent apostol testét, és [nyugati irányú] vonulása közben katonái 200 000 orrosszal és kunnal végeztek.”

Ez az értesülés, melynek igazságmagva alapjában véve megfelelt a hívők reményeinek és várakozásának, eltért Vitry beszámolójától, és csak a magyar keresztesektől származhatott, akik valamely muszlim kereskedőtől vagy keleti utazótól hallhatták.

A János papkirályról elterjedt legenda olyannyira rabul ejtette a világot, hogy még Európa kiművelt emberfőinek sem tűnt föl, milyen makacsul tartja magát ez a keleti papkirályról szóló szakállas történet. János első hiteles említése ugyanis Freisingi Ottó püspök 1145. évi krónikájában található. Ő arról is tudósít, hogy a „Johannes rex et sacerdosról” elsőként a gabalai püspök adott hírt a Szentszéknek.

Eszerint János papkirály, miután győzelmet aratott Médiá, Perzsia és AsszírIA seregei fölött, hadait a Szentföld felé irányította, hogy megvédje Jeruzsálemet a mohamedánoktól, azonban a kedvezőtlen körülmények miatt nem juthatott el a városig.^{31}

Ily módon a második keresztes hadjárat anélkül fejeződött be, hogy az igaz hit ezen újdonsült megmentője a színen fölbukkant volna, ám 1165-ben a legenda új erőre kapott, amikor állítólag maga a hatalmas király levélben tájékoztatta III. Sándor pápát világraszóló hatalmáról és lenyűgöző gazdagságáról.

Noha a pápa válaszelevelére viszontválasz nem érkezett, János papkirály mítoszának csillogása semmit sem fakult, sőt fél évszázad elteltével – Damietta ostromának idején – erősebb fénnel ragyogott, mint korábban bármikor. Mivel a XIII. század Európájának pápai, fejedelmei, keresztes vitézei mindnyájan János papkirályba vetették reményüket, semmi meglepő nincs abban, hogy az ínség, a nélkülözés közepette az angol is feléje fordította tekintetét. E messzi távolban uralkodó fejedelem udvara valóságos földi paradicsomként tündökölhett a képzeletében, ahol ő újrakezdhetté életét, az örökös számkivetéstől, elűzetéstől és minden egyéb gyötrő bajától megszabadulhatna.

És – amint vallomásából kiderül – még csak nem is kellett János papkirály föl kutatására indulnia, hiszen ügynökei jöttek el őhöz, hogy meghívják a távoli udvarba.

„A tatárok tehát kémjeik útján kiszemelték, és magukhoz hívták, s amikor az egész világ uralmát követelő kiáltványukra feleletet kaptak, sok ajándékkal hűségükre és szolgálatukra kötelezték, mert tolmácsokra volt szükségük.” Az angol nyelvtehetsége valóságos *deus ex machinaként* szolgált.

1222-ben Dzsingisz nagykán birodalma a Kínai-tengertől Transzkaukáziáig terjedt, azonban a tatárok számára a városi kultúra ekkor még idegen volt. Hatalmas és szüntelenül növekvő-terbélyesedő birodalmuk újabb és újabb feladatok, tennivalók elé állította őket, amelyeknek e harcias nemzet fiai nem tudtak megfelelni.

Ekkoriban már kezdtek áttérni a letelepedett életmódra, de amint Dzsingisz kán fölismerte, ez a folyamat jóval több időt vett igénybe, mint az ázsiai földrész meghódítása. Az államigazgatással, diplomáciával, pénzügyekkel, adóügyekkel, és a roppant méretű, alakulófélben levő birodalom irányításával és összekovácsolásával kapcsolatos kérdések megoldásakor a kínai és az európai városi civilizáció mintáit igyekeztek követni.

Elsőként Velence és Genova ajánlott föl segítséget a mongoloknak, akik hódításaikkal megváltoztatták a Távol-Keletről vezető fontosabb kereskedelmi utakat. A Kínába vezető új, biztonságos szárazföldi útvonalakkal összevetve, a tengeri utazás nagyon is kockázatosná vált, így a Fekete-tenger menti olasz gyarmatok meghatározó jelentőségre tettek szert. Amikor Dzsingisz nagykán seregei az 1220-as években, a Kaukázuson átvágva egészen Káldeáig jutottak, a Fekete-tenger a kelet-nyugati kereskedelem fókuszába került. A velencei és genovai kirendeltségek egycsapásra a végtelen nagy kiterjedésű tatár hátszág kapuivá váltak, és az itáliai kereskedők arra irányuló kísérletei, hogy egymást a Dzsingisz kán hadai által megnyitott jövedelmező piacokról kizárják, gyilkos versengést indított el az itáliai városállamok között.

Dzsingisz hadjárataiban a hírszerzésnek meghatározó szerep jutott. A titkosszolgálati munka jóval az ellenségeskedések kitörése előtt megkezdődött, és természetesen a harcok alatt is folytatódott. A kémtevékenységben az ellenséges oldalon működő „kereskedők”

játszották a főszerepet. Áruikkal megrakodva beszivárogtak a helyi lakosság közé, akiktől igyekeztek információkat szerezni.

Dzsingisz kánnak a Kaukázuson túli területen folytatott hadjárata során a tatár ügynökök a Közel-Kelet legtávolabbi zugaiba is eljutottak, így hűen tájékoztathatták a mongol hadvezetést az egyes királyságok sebezhető pontjairól, a közöttük, illetve uralkodóik között folyó vetélkedésekről.

Jóllehet a mongol kémek egész Ázsiában és Afrika északi felében is jelen voltak, a közel-keleti kereszties államokban, valamint Nyugat-Európában számos nehézséggel kellett megküzdeniük, azonban – a velenceiek által nyújtott segítő kézre támaszkodva – ezeket az akadályokat könnyűszerrel le tudták győzni. Velence ugyanis minden különösebb aggály nélkül föláldozta a keresztény Európa érdekeit, cserébe azért, hogy a mongolok eltávolították a Krímből a rivális genovaiakat, és lerombolták kereskedelmi központjaikat. Ily módon a velenceiek egész egyszerűen a mongol hírszerző rendszer szerves részévé váltak, ami jelentős érdemi segítségnek bizonyult.

Velence tevékeny támogatásával a mongolok tehát kinyújtották NyugatEurópa felé csápjaikat, és sikerült beszivárogniuk az európai társadalom legmagasabb régióiba, a Szentszéket és a kereszties hadjáratok legfőbb vezetését is beleértve.

Frigyes németrómai császár III. Henriknek írt levelében fölhívta az angol király figyelmét a mindenütt jelen levő tatár ügynökökre: „A tatárok – korábban mindenhová szétküldött kémeik révén – tudomást szereztek az egyes országok védelem nélküli, sebezhető pontjairól, a civódásokról, pártoskodásokról, a királyok egymás közötti féltékenységről, az egyes országok között dúló viszályokról, ami módfelett fölbátorítja és támadásra serkenti őket.”

Velence szempontjából az ügylet – tekintve a kapott ellenértéket – mindenképpen gyümölcsözőnek bizonyult, még ha a kereszties háború ideológiájába nem is igen illett bele, azonban a korábbi ilyen háborúkból a többi itáliai városállam is hatalmas anyagi haszonra, valamint területi és politikai előnyökre tett szert.

Az egész világot átszövő velencei kémhálózat támogatása a mongolok számára fölbecsülhetetlennek bizonyult. A köztársaság hírszerzése ugyanis nemcsak a diplomáciai képviselőket

használta, hanem nőket és szerzeteseket is igen eredményesen alkalmazott, hiszen ezek olyan helyekre is bejuthattak, ahová közönséges besúgók nem.

„Az Adria királynőjét” a különböző országokban helyi „barátainak” egész serege szolgálta, akik hírek után szaglászta, leveleket hoztak-vittek. Az országhatárok mentén élő embereket előszeretettel használták a velenceiek, hiszen különösebb feltűnés nélkül kelhettek át a határon, meg vissza. Ha kényesebb megbízásról volt szó, a velencei ügynökök kolduló barátoknak vagy zarándokoknak álcázták magukat, mivel a középkor világában ezen társadalmi csoportok tagjai sehol nem keltettek gyanút. Mindez, a velenceiek által kiépített hálózat, fölhalmozott szakértelem és tapasztalat ezentúl a mongolok érdekeit is szolgálta.

Nincs módunk megállapítani, hogy vajon az angolunkat tatár vagy velencei kémek környékezték-e meg, és szervezték be Dzingisz kán birodalmának szolgálatába. Ha az előbbiek, akkor minden bizonnyal a fekete-tengeri olasz gyarmatvárosba, Szoldajába (Soldaia vagy Szudak) kellett utaznia, amely kitűnő kapcsolatokat tartott fenn Dzingisz nagykán birodalmával, és vezető szerepet játszott a mongol uralom alatti piacok föltárásában és kihasználásában. Egyúttal a mongol uralkodótól távozó, illetve hozzá siető követek be-és kilépési állomásaként is szolgált.

De ha mégis velenceiek „fedezték föl” az angolt, akkor biztosan az Azovi-tenger partján fekvő Tana nagy forgalmú kereskedővárosban kötött ki, ahonnan kiindulva a köztársaság alattvalói a velencei–tatár együttműködés korai szakaszában élénk kereskedelmet bonyolítottak le a távol-keleti kalmárokkal és tartottak kapcsolatot a tatár megbízottakkal.

Gyakorlati szempontból persze vajmi kevés a jelentősége annak, hogy az angolt egy keresztény velencei vagy egy sámánhívő tatár nyerte-e meg a mongolok ügyének. Ugyanakkor az a tény, hogy valaki képes legyen egy ilyen – az emberek által messziről elkerült – darócruhába bújt, beteg vándorkoldus visszataszító külseje mögött a talentumot fölismerni, sok mindent elárul a korabeli titkosszolgálatok széles körű tevékenységéről és alapos fölkészültségéről.

Beszervezése bizonyos értelemben inkább tartozik a mese, mint a valóság birodalmába.

HARC VELENCE ÉS GENOVA KÖZÖTT

A kereskedelmi tevékenység parancsoló szükségszerűségei, amelyek az itáliai városállamokat arra szorították, hogy Délkelet-Európában keressenek maguknak új befolyási övezeteket, egyidejűleg a velencei–mongol együttműködés megerősítését is elősegítették. Ez több területre is kiterjedt, és stratégiai szükségletei nagymértékben befolyásolták a mongol katonai elképzeléseket azokban az esztendőben, amikor az angol Batu kán hadvezér személyes követeként Európa lerohanását készítette elő.

Az a lendület, amellyel Velence – és egy bizonyos mértékig Genova is – Európa többi országának a rovására terjeszkedő politikáját folytatta, közelebbi vizsgálódást igényel, mert valamennyire megvilágítja azokat a gazdasági és politikai tényezőket, amelyek erőteljes hatást fejtettek ki az angol diplomáciai tevékenységére.

A velencei politika az egész XIII. századon keresztül két pilléren nyugodott, nevezetesen: kereskedelmi koncessziók szerzésén és az itáliai versenytársaknak e piacokról való kizárásán. A dózsák nem nagyon válogattak az eszközökben, ha céljaik eléréséről volt szó.

Például a negyedik keresztes hadjárat során Velence elvállalta, hogy 85 000 ezüstmárka, valamint a meghódított területek felének a fejében évenként 9000 lovagot és 2000 gyalogos katonát szállít a Szentföldre. De amikor a pénz elmaradt, a velencei flotta sem futott ki. Dandolo dózse azonban közvetítő megoldást ajánlott, melyben lehetőség nyílt a fizetés elhalasztására azzal a föltétellel, hogy a keresztesek megostromolják, és Velence számára elfoglalják Magyarország adriai-tengeri kikötővárosát, Zárát (Zadar).

Zára bevétele után Dandolo dózsának arról is sikerült meggyőznie a keresztesek vezéreit, sokkal jobban járnak, ha a kereszténység leggazdagabb városát, Konstantinápolyt kerítik hatalmukba, mint hogy a Szentföldre vonulva a hitetlenek ellen hadakoznának. Így azután 1204-ben a keresztes hadak megostromolták és kifosztották Konstantinápolyt, halálos csapást mérve ezzel a szeldzsuk törökök

növekvő kis-ázsiai hatalmát föltartóztató utolsó bástyára, a Bizánci Birodalomra.

A frank keresztések velencei irányítással létrehozták a Latin Királyságot, amelyik rövid időn belül Velence egyre terebélyesedő gyarmatbirodalmának a központjává vált. Az új dózse, Ziani irányításával a gyarmattartó Velence a legdicsőbb korszakába lépett. Noha Zianinak – elődjétől eltérően – nem sikerült egy egész keresztés hadjáratot a köztársaság hatalmi törekvéseinek a szolgálatába állítania, ahhoz a frankoktól elegendő támogatást szerzett, hogy Bizánc keleti birtokait megkaparintassa.

Velence sikerének titka abban állt, hogy a hatalom külső jeleit a keresztés állam frank lovagjainak engedte át, míg annak valóságos, gazdasági alapjait magának tartotta fönn. E látszólagos önzetlenség megtévesztette és elkápráztatta a diplomácia művészetében járatlan frankokat.

A velenceiek politikáját a frankokkal szemben a következőkben lehet összefoglalni: „Ti csak őriztétek és védelmeztétek Konstantinápoly várfalait meg bástyáit, mi pedig ellátunk titeket élelemmel és minden egyébbel, amire szükségetek lehet. Rátok hagyjuk az egész szárazföldet, mi csupán az értéktelen szigetekre tartunk igényt. Nektek csak a dicső hadi mesterségre legyen gondotok, meg arra, hogy a megbízhatatlan görögöktől a hadakozáshoz szükséges adókat behajtsátok. Ami pedig bennünket illet, mi a ti hasznokra munkálkodunk, a ti érdeketekben szállunk tengerre, a kereskedéssel járó összes veszedelmet és viszontagságot magunkra vállalva.” Ez a jobbára csak a háborúzáshoz értő frank lovagok szemében lenyűgöző nagyylelkűség lehetővé tette a velenceieknek, hogy hatalmas vagyonokat halmozzanak föl, miközben a Latin Királyság trónusán pöffeszkedő bábkirályokat dróton rángatták.

A genovaiak és a pisaiak azonban nem ültek föl a velenceiek által hamisan mutatott önzetlenségnek, különösen azután, hogy a velencei hajók megakadályozták, hogy Konstantinápolyban kikössenek, és ott kereskedjenek. A velencei gályák az összes fekete-tengeri kikötőt hasonlóképpen elzárták, és vigyázó szemmel járőröztek, őrködtek a levantei vizeken. A többi itáliai városállam

kereskedői fölháborodásukban nyílt kalózkodásra adták a fejüket, és a birodalmuk elbitorlása miatt ugyancsak elkeseredett görögökkel szövetkeztek össze.

Az összes kereskedelmi útvonalról kiszorított genovaiak a nyílt tengeren támadták meg a velencei hajóhadat, ám olyan súlyos vereséget szenvedtek, hogy egy fél évszázadnyi fegyverszünetre volt szükségük ahhoz, hogy flottájukat újjáépítsék.

A velenceiek kezében volt minden ütőkártya, közöttük az ász a mongol kapcsolat adta. Az európaiakkal való vég nélküli ellenségeskedésbe belefáradt Egyiptom lezárta kikötőit a nyugati kereskedelmi hajók előtt, minek következtében a keleti fűszerekkel, kézműves termékekkel és drágakövekkel folytatott kereskedelem ellehetetlenült és veszteségessé vált.

A most már az egész keletet hatalmukban tartó tatárok azonban tudták, hogy a Donon fölfelé hajózva, a Kaszpi-tengerbe ömlő Volga közelébe jutnak. És ha a velencei gályák az azovi-tengeri Tanában kötnek ki, akkor a keletet a nyugattal összekötő, folytatólagos és részben hajózható kereskedelmi útnak már csak a Volgát az Azovi-tenger északi csücskétől elválasztó csekély távolságot kell áthidalnia. E nehézséget a tatárok könnyűszerrel legyőzték, és a Szamarkandból érkező keleti árucikkek – a Kaszpi-tenger, Volga és a velencei kereskedelmi lerakat, Tana útvonalon – csakhamar csordogálni kezdtek Európába.

A velenceiek tanai lerakatukban vették át a portékát a közép-ázsiai muszlim kereskedőktől, akik viszont az ázsiai bazárokból nagy kelendőségnek örvendő velencei kristállyal, színes üvegáruval, thesszáliai ezüst ékszerrel, valamint nyugat-európai kelmékkel megrakodva indultak vissza.

A velenceiek mindenre kiterjedő kereskedelmi monopóliumát egyedül a kijevi orosz fejedelemség fennhatósága alatt álló, több száz éves, a Baltikumba vezető észak–déli kereskedelmi út veszélyeztette. A kijevi kalmárok és a konstantinápolyi görög kereskedők az egész Európát, valamint a Levantét behálózó kapcsolataik révén ugyanis Velence versenytársaként tevékenykedtek, és a köztársaság semmiféle, az új kereskedelmi útvonal forgalmát veszélyeztető rivalizálást nem tűrt meg. Célul tűzte

ki tehát a virágzó és nagy hatalmú Kijev városának a semlegesítését, illetve megsemmisítését.

Meggyőző bizonyítékok támasztják alá, hogy ennek végrehajtására Velence a mongol hadsereget használta föl. Miután Batu kán Oroszország elleni lehengerlő támadása során fényes győzelmeket aratott, és seregei bevették Gorodec, Perejaszlav, Rosztov, Jaroszlavl, Volokamszk és Tver városokat, 1238 tavaszán meglepetésszerűen és megmagyarázhatatlan módon megváltoztatta támadása irányát, és az addig követett nyugati irányból dél felé fordult.

Tudni lehet, hogy a hadművelet idején személyes megbízottja titokzatos tárgyalásokat folytatott Velence krími konzuljával. Ezek folyományaként – katonai szempontból indokolhatatlanul – a tatár hadműveletek kiindulási pontját a Volga középső folyásától a Don mellékére helyezték át, ekként biztosítva a Volga és Don közötti összeköttetést, és előkészítve a Kijev elleni támadást. A tatár hordák a várost másfél esztendő alatt teljesen elpusztították. Kegyetlenségükre jellemző, hogy Kijevben kő kövön nem maradt, és mint kereskedelmi, kulturális központ megszűnt létezni. Nem volt még egy orosz város, amelyet ilyen irgalmatlanul földig romboltak, lakosságát pedig mind egy szálig kardélre hányták volna.

Hét esztendő múlva a Karakorumból visszatérő pápai követ, Giovanni Piano de Carpine szerzetes megpihent Kijev romjainál. Följegyzése szerint a néhány még megmaradt házban maroknyi, Konstantinápolyból átköltözött itáliai kereskedő lakott. Közülük hárman – Manuel Veneticus, Jacobus Venerius és Nicholas Pisanus – velencei illetőségűek voltak.

Ettől kezdve tehát Velence kezében volt a kelet–nyugati, a fekete-tengeri és a földközi-tengeri térség kereskedelmi monopóliuma, kijevi riválisának emlékét pedig csak néhány megfeketedett kőhalom őrizte.

Fontos, mert sokat elárul az a tény, hogy mindeközben a Krímben fekvő itáliai kirendeltség, Szoldaja – amelyet nagyjából Kijevvel egy időben foglaltak el a mongolok – semmiféle kárt nem szenvedett, pusztán csekély évi adó fizetésére kötelezték.

A velenceiek és mongolok közti együttműködésnek a leggyalázatosabb – ám kétségtelenül a legjövedelmezőbb – következménye az Európa és a Közel-Kelet közötti, korábban virágzó rabszolga-kereskedelem újjáéledése volt. A velencei gályák nagy tömegben fuvarozták a tatárok által a Volga és a Don közötti síkságon összefogdosott fiatal kipcsek rabszolgákat, akiket azután az olaszok Egyiptomban adtak el katonának, utánpótlást szolgáltatva így a mohamedán hadaknak a keresztések ellen vívott háborúban.

Egy idő után a mameluknak nevezett hajdani rabszolgák alkották az egyiptomi hadsereg gerincét, és egyikük – Bajbar – egészen a szultáni trónusig emelkedett.

Az első rabszolgaszállítványok 1220 első felében érkeztek, miután Dzsingisz kán hordái a Kaukázust és Transzoxániát lerohanták, azonban Kelet-Európa előzönlését követően, az 1230-as esztendőkből, a velenceiek által a kairói rabszolgapiacon eladott foglyok száma több mint kétszeresére növekedett.

A mongolok adó formájában hajtották be a kívánt rabszolgatömeget. Például a megszállt Oroszországban, a szemtanú Piano de Carpine szerzetes-utazó szerint, Batu kán adóbehajtói kezdetben minden három gyerekből egyet vittek el, és rajtuk kívül minden nőtlen férfit. A hajadonokat meg „az összes nincstelent” is egyszerűen összefogdosták, és eladták rabszolgának.

Az otthon hagyottakat számba vették, és fejenként a következő éves adó megfizetésére kötelezték: egy fehér medve, vagy egy fekete antilop bőre, vagy egy fekete hódprém; egy görényprém, vagy egy feketeróka-prém. Mivel az adó fizetése életkortól, anyagi helyzettől vagy a prémek hozzáférhetőségétől függetlenül kötelező volt, nagyon sokan egyszerűen képtelenek voltak ennek eleget tenni. Akik viszont az előírt határidőig nem teljesítették adófizetési kötelezettségüket, azokat az adóbehajtók összeterelték, a tatárok pedig rabszolgának adták el velencei vagy genovai ügyfeleknek.

A Közel-Keleten a század második felében kialakult erőviszonyok lehetővé tették, hogy a genovaiak sikeresen lépjenek föl velencei vetélytársaikkal szemben, és a két fél között régóta húzódozó ellenségeskedés nyílt háborúskodássá fajult. Ennek egyik folyománya a piacok újrafelosztása volt, melynek révén Genova

kikanyaríthatta a magának követelt részt a rabszolga-kereskedelemből.

A krími Kaffa város nótáriusának fönmaradt iratai^{32} bepillantást engednek e visszataszító emberkereskedelem kulisszái mögé. A kereskedők között a velencei Rainero testvérek, Michele és Giacomo, valamint Pasquale Venier vezető szerepet játszottak.

A rabszolga-kereskedelem méreteiről, illetve elterjedéséről részletesebb és világosabb képet nyerünk a kortárs arab forrásokat tanulmányozva, hiszen az egyiptomi belső hatalmi harcok, csakúgy mint a keresztések ellen folytatott háború esélyeit a mongolok által szállított rabszolgák értéke és képességei nagyban befolyásolták.

Például Kaláún szultánról följegyezték, hogy Batu kántól 12 000 kelet-európai és kaukázusi rabszolgát vásárolt, fia, an-Nászir szintén ugyanennyit. Az arab tudós és történetíró, Ibn Hadzsar szerint, an-Nászir néhány esztendő leforgása alatt az emberi szállítmányokért 47 000 ezüstdénárt fizetett ki a velencei kalmároknak.

Ibn Ijász krónikás följegyezte, hogy „amikor a mameluk Szaragatmus emír lett, egymaga 800 rabszolgát vásárolt, míg Jalbek emír háromezret”.

A katonának való fiatalemberek mellett élénk kereslet mutatkozott a keresztény rabszolganők iránt is. Al-Makrízi szerint^{33} még az olyan egyiptomi hivatalnokok háztartásában is sok ezer kelet-európai rabszolganő volt, akik nem is tartoztak az uralkodó mameluk előkelők körébe. Egyedül Kaláún szultán 1200 európai rabszolganő szerencsés urának mondhatta magát.

Felső-Egyiptom egyik isten háta mögötti zugában, egy minden tekintetben középszerű nomád sejk, al-Mikdam ibn Shammás – amint Ibn Hadzsar beszámol róla – 400 rabszolgának parancsolt, ami jól mutatja, milyen hatalmas területen szóródtak szét a mongolok által ejtett, és az itáliai rabszolgakufárok által behurcolt foglyok.

Mind a velencei, mind a genovai kereskedők – elsősorban azok, akik a mongolok által kézre kerített foglyok legfőbb rabszolgapiacává fejlődött Szoldajában kalmárkodtak – gyalázatos tevékenységük révén dúsgazdaggá lettek. A mameluk hadsereg létrehozásában

játszott szerepük elismeréseként az egyiptomi szultánok nemcsak a gályáikon érkezett emberi szállítmányok, hanem a visszaútra vásárolt áruk után járó adók és illetékek fizetése alól is fölmentették őket.

E virágzó kereskedelem előmozdítása érdekében – az arab író, Ibn Tagribardi tanúsága szerint – a mongolok a fennhatóságuk alatt álló kikötőkben hasonló kedvezményeket biztosítottak.

Miután kincsesládáik színültig teltek, a velenceiek elkezdtek pénzkölcsönzéssel foglalkozni, mind a mongol kánoknak, mind az egyiptomi szultánoknak egyaránt kínálva banki szolgáltatásaikat, tovább erősítve ekként a Volga–Nílus-tengelyt.

Hogy ezek a tizenharmadik századi rabszolga-kereskedők milyen hatalmas gazdagságot halmoztak föl, arról egy szerencsétlen incidens kapcsán alkothatunk képet, melynek során a Krímben egy magas rangú mongol tisztségviselő dührohamában leszúrt egy Sacran nevű genovait. A meggyilkolt kereskedőnél 60 000 ezüstdénárt találtak – amely összeg jóval meghaladta egy király összes éves kiadásait –, és hajója rakterében 40 000 dénár értékű cukor és fűszeráru várt arra, hogy a mongoloktól rabszolgákat vegyen rajta, akiket majd visszaútván Egyiptomba szállít.

Noha a tragikus közjáték kapcsán 100 000 dénárt kellett veszteségként „leírni”, ez a rabszolga-kerkedelem további virágzását a legkevésbé sem vetette vissza.

Tekintve, hogy a velenceiek a mongol hadak segédletével tüntették el kereskedelmi versenytársaikat, rabszolgákkal kufárkodtak és a hírszerzésben is együttműködtek az Európára törő ázsiai rabló hordákkal, fölmerül a kérdés: vajon az angol ellen „a kereszténység árulója” címén emelt vád nem inkább Ziani dózsét vagy Sanudo dózsét illeti, akiknek neve – mint tiszteletre méltó birodalomépítőké – fényesen ragyog az itáliai történelem egén?

Dzsingisz kán világa

UTAZÁS AZ ISMERETLENBE

Az 1223-as esztendő az angol a Mongol Birodalom Góbi sivatagban fekvő székhelye felé vezető úton találja, ahol előtte európai ember még nem járt.

Az ázsiai földrész legbelsőbb rejtekébe igyekezve ugyanazt az útvonalat követte, amelyen Piano de Carpine, Willelmus Rubruk, D'Ascelin és néhány más nyugati küldött fog majd körülbelül húsz év elmúltával haladni, Karakorum felé sietve, abba a hiú reménybe ringatva magukat, hogy majd sikerül megnyerniük a mongol uralkodót az iszlám elleni harchoz.

A különböző hadtesteik közötti kapcsolat fenntartása érdekében Dzsingisz kán a régi karavánutakat egységes közlekedési hálózattá alakította. A végeláthatatlan birodalom területén kiépített postaállomások hálózata a civilizált világban sehol másutt nem létező utazási föltételeket biztosított az utak vándorainak.

Mivel az úthálózat az angol első útja és a később nyomába lépő nyugati követek utazása között eltelt időben lényegileg nem változott, aránylag könnyen rekonstruálhatjuk, hogy hősünk milyen körülmények között haladt előre, és milyen irányt követett.

A pápai követeknek a vatikáni könyvtárban őrzött úti beszámolóik megrendítő elbeszélésekben tudósítanak ezeknek a Mongol Birodalom titkos mélységeibe merészkedő, jámbor és elhivatott férfiaknak a megpróbáltatásairól és hanyattatásairól. A két időpont között eltelt néhány év alatt még a nyugati utasokat vezető és ellenőrző, *jam*nak nevezett tatár kalauzok sem nagyon változhattak. Ilyenformán az angolnak útközben egész biztosan ugyanolyan hátborzongató élményekben volt része, de őt legalább éltette a remény, hogy utazása végére érve megláthatja a legendás János papkirályt.

A minorita szerzetes, Rubruk^{34} a keresztes hadjáratot vezérlő IX. (Szent) Lajos francia király követeként a krími Szoldajánál lépett be a tatár birodalomba, miután sikerült meggyőznie a helyi hatóságokat arról, hogy érvényes és szabályos megbízólevéllel rendelkezik.

Néhány jóindulatú keresztény kereskedő – akik hallgatták Rubruknak a konstantinápolyi Szent Szófia-katedrálisban elhangzott prédikációját, amelyben utazásának célját egészen másban jelölte meg – fölvilágosította arról, sokkal előnyösebb és biztonságosabb, ha védelemre és támogatásra jogosult hivatalos követként utazik keletre. Megígértették vele, többé nem fogja hangoztatni, hogy ő a szerzetesrendje szabályait követő hittérítő, aki a hitetlenek közé megy, hogy teljesítse missziós feladatát.

„Majd miután partra szálltam, az említett kereskedők intettek, hogy fontoljam meg jól szavaimat, mert ők már [a tatároknak] követként jelentettek volt engem, és ha most megtagadnám követi mivoltomat; nem kapnék engedélyt a továbbutazásra.” (Rubruk Willelmus útleírása 1255-ből. Gy. Ruitz Izabella fordítása. in: *Julianus barát és Napkelet fölfedezése*. Válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Györffy György. Fordította Györffy György és Gy. Ruitz Izabella. Budapest. Neumann Kht., 2002.)

Miután ekképpen sikerült úticélját egyértelműen tisztázni, és megbízólevelét rendben találták, el kellett döntenie, milyen közlekedési eszköz lesz alkalmas a maga és a követség többi tagja számára. A tatár hivatalos emberek két lehetőséget is ajánlottak: utazhat ökor vontatta kétkerekű kordén vagy lóháton.

A Mongol Birodalomban sokat utazó, tapasztalt kereskedők két okból is lebeszéltek arról, hogy lóra üljön. Az egyik: ha az orosz kereskedők által is használt *kibitkát* szerez be, abba minden szükséges dolgot berakhat, és nem kell naponta kipakolnia, míg ha a málhás lovakat választja, akkor azokat minden postaállomáson le, a váltólovakat meg föl kell málháznia. A másik, a kereskedők szerint legalább ilyen fontos szempont volt, hogy a lassú járású ökrökkel kényelmesebben, kedve szerint utazhat, és nem teszi ki magát annak, hogy a kísérő kalauz siettesse. „Mégfogadtam tanácsukat, de rosszul tettem, mert így két hónapig tartott Szartachhoz az út, amelyet egy hónap alatt megjárhattam volna, ha lovakkal megyek” – jegyezte meg Rubruk. (Rubruk Willelmus útleírása 1255-ből. ...)

A követ végül is négy ekhós kocsival indult el Karakorum felé, két külön kordé szállította az ágyneműt, és ezen kívül az öttagú küldöttség minden embere alá egy-egy ló is került. A mongolok két

jamot, kalauzt is a küldöttség rendelkezésére bocsátottak, akik a lovakat meg az ökröket gondozták. Egyébként a mongol szó *jamscsik* formában és azonos jelentéssel a mai orosz nyelvben is tovább él.

A szerzetes Carpine, akit a pápa küldött követségbe,^{35} bölcsőbb tanácsot kapott egy mongol tisztviselőtől, aki megbízólevele hitelességét ellenőrizte: óvta attól, hogy ilyen megerőltető utazáshoz nyugati lovakat vegyen igénybe. Azok mind el fognak útközben pusztulni – hangzott a figyelmeztetés. „Miután megérkeztünk, az ezredessel és más itt tartózkodó nemesekkel tanácskozást tartottunk utunk felől. Azt mondták, hogyha lovainkat, melyekkel jöttünk, magunkkal vinnénk a tatárokhoz, mind elpusztulnának, mert a magas hó alól a füvet nem tudnák kikaparni, mint a tatárok lovai, és nem találnánk etetésükhöz egyebet semmit, mivel a tatároknak sem szénájuk, sem szalmájuk, sem abrakjuk nincsen.

Így miután meghánytuk–vetettük a dolgot, elhatároztuk, hogy lovainkat két szolgálégnnyel, ezek őrizetére bízva, ott hagyjuk. Ezért aztán az ezredes jóindulatát ajándékokkal kellett megnyernünk, hogy váltás lovakat és vezetőt bocsásson rendelkezésünkre.” (Plano Carpini úti jelentése 1247-ből. Gy. Ruitz Izabella fordítása. in: *Julianus barát és Napkelet fölfedezése. ...*)

Az ajándékoknak minden tatárokkal való ügyletben rendkívül fontos szerep jutott; ezeket nemcsak elvárták, hanem – ha kellett – kérték–követelték is, alkalomadtán pedig fenyegetésekkel sürgették. Ez is mutatja, hogy az embertársaikkal való találkozások alkalmával ragaszkodtak a keletiek szokásaihoz, hagyományaihoz; ugyanakkor a hatalmas kiterjedésű és gyéren lakott közép-ázsiai puszták nomádjai között kialakult udvariassági formákat igyekeztek hozzáigazítani az aktuális körülményekhez. Az egyik postamester (mongol nyelven *doroga*, ami a mai oroszban 'utat' jelent) például szándékosan kellemetlenkedett Carpine barátunknak, és egészen addig akadályozta útja folytatását, amíg nem kapott ajándéokra ígéretet. „Belátva, hogy másképp nem juthatunk tovább, némi ajándékot felajánlottunk neki. És mikor átadtuk azt, amit rászántunk, nem volt hajlandó elfogadni, hanem többet követelt. Így aztán meg kellett

tetézniük az ő akarata szerint; néhány holminkat még alattomban, gonoszul el is orozta.” (Plano Carpini úti jelentése 1247-ből. ...)

Ami pedig Rubrukot illeti, ő – nem feledve kalmár barátai intelmeit – egyik kordéja mélyén a tatárok által igen kedvelt kétszersült ínycségekből, gyümölcsökből, muskotályból nagyobb készletet halmozott föl, hogy az utazás során esetleg akadozó gépezetet meg tudja olajozni. „Mert náluk – figyelmeztették a kereskedők – senkit sem néznek jó szemmel, aki üres kézzel érkezik.”

De az ajándékok nagysága vagy alkalmassága körüli nehézségek ellenére minden postaállomáson kaptak pihent lovakat, és az egész rendszer fönnakadás nélkül működött. Voltak olyan hosszabb szakaszok, ahol az utazók naponta többször is válthattak lovat, és így gyorsabb iramban tudtak haladni céljuk felé.

„Ezért mindig hajnalban keltünk, és éjszakáig mentünk előre étlen, és nemegyszer oly későre futottunk be, hogy nem is ettünk aznap, hanem amit este kellett volna elköltenünk, másnap reggel adták oda – panaszkolta Carpini. – Mentünk-mentünk, amennyire csak a lovak az ügetést bírták; a lovakat ugyanis egyáltalán nem kellett kímélni, hiszen napjában többször kaptunk újakat; amelyek kidőltek, visszamentek, mint már előbb említettük, s így minden megszakítás nélkül, sebesen lovagoltunk előre.” (Plano Carpini úti jelentése 1247-ből. ...)

Való igaz, a Moldáviától a Kaszpi-tengerig terjedő, kunok (akiket gyakrabban kipcsakként emlegetnek) lakta, tágas síkságon át vezető szakaszon az utazók naponta akár hét ízben is lovat válthattak.

A Kunországtól keletre elterülő *kanglik* vagy *cangiták* földjének kietlen pusztaságain azonban csak lassan haladhattak előre, és mind az emberek, mind az állatok sokat szenvedtek attól, hogy nem volt elegendő ivóvizük. A küldöttségek vezetői alá szívósabb lovakat adtak, hogy megállás nélkül nagyobb távolságot legyenek képesek megtenni.

Vélhetőleg sok utazó lelte halálát – akár mert szomjan pusztult, akár mert rátámadtak – a *cangiták* országának lakatlan pusztaságain, de Kunország egyes részeiben is, ahol emberi csontok és koponyák, mint marhaganéj, heverték szerteszét a földön”.

A vándorok támadói kóborló keresztény magyarok és oroszok, meg sámánhívő alánok voltak, akik – miután sikerült a tatár fogságból megszökniük – elkeseredett partizánháborút folytattak a Mongol Birodalom közlekedési útvonalai ellen. Amint Rubruk beszámol róla, ezek az útonállók lóháton, állig fölfegyverkezve közlekedtek, csakis éjszaka támadtak, és „mindenkit megöltek, akit értek”. Mint a villám, csaptak le az utasokra, nyilaik a vaksötétben sem tévesztettek célt, ezért a tatárok rettegtek tőlük, ahogy azt a kalauzok többször is elmondták a szerzetesnek.

„Kelet felé tartottunk, és az égen meg a földön kívül semmit sem láttunk” – jegyezte föl Rubruk a sivatagi utazásról, és egyszerű, tömör stílusban fogalmazott beszámolója semmit sem veszített szuggesztív erejéből.

„Három napon át vándoroltunk, anélkül hogy egy lélekre bukkantunk volna. És mikor már nagyon elfáradtunk, az ökrök hasonlóképpen, és nem tudtuk, hol akadunk végre a tatárokra, hirtelen két ló futott felénk; kitörő örömmel fogtuk el őket. Vezetőnk meg a tolmács felszállt rájuk, hogy körülnézzenek, merre találhatnánk valami népségre. Mikor végre negyednap emberekre leptünk, úgy megörültünk, mint a hajótöröttek, ha révbe jutnak. Ott aztán kaptunk lovakat meg ökröket, és szállásról szállásra haladtunk, míg csak július 31-én Szartach szállásához nem értünk.” (Rubruk Willelmus útleírása 1255-ből. ...)

Ám az emberekkel való találkozás öröme láthatólag csak rövid ideig tartott, és a kietlen sivatag okozta gyötrelmek csakhamar kívánatosabbnak tűntek a helybeliek bosszantó udvariaskodásánál.

Először is a tatár kalauzok minden egyes törzsfőnök táboránál meg akarták utasaikat állítani, hogy ajándékot követeljenek. De ehhez nekik nem volt sem elegendő élelmiszer-tartalékuk, sem elegendő ajándékuk, pénzért pedig semmi sem vásárolhattak. Rubruknak például mindennap nyolc személyt kellett élelmeznie – a követség öt tagját, a két tatár kocsist, egy kalauzt –, ezeknek a számát gyarapították még azok, „akik csak úgy véletlenül beállítottak, és mindannyian velünk akartak enni”.

Azok az egyszerű és szűkös ételek, amelyekkel a tatárok a hivatalos utazókat ellátták, nem igazán voltak európai gyomornak

valók: szárított lóhúscsíkok, bűzös tejjel készített pogácsa, juhbélbe töltött vaj, valamint a kancatejből erjesztett, savanykás kumis. A víz is állandóan hiányzott, mert az itatóhelyek vizét a lovak meg a marhák fölkeverték, úgyhogy az utasok képtelenek voltak inni belőle. „Ha nincs velünk a magunk kétszersültje és Isten kegyelme, talán éhen is haltunk volna” – állapította meg a szerzetes.

A pápai követnek hasonló nehézségekkel kellett megküzdenie. „Az idegenből érkező küldöttek azonban keserves nyomorúságot szenvednek el táplálék és ruházat dolgában egyaránt, mert ellátásuk hitvány és kevés; kiváltképpen ha főbb emberekhez jönnek, s hosszasabban kell elidőzniük, ott olyan keveset kapnak tízőjükre, hogy kettő is alig tengődik el belőle. S a vezéri szállásokon csakúgy, mint útközben, napjában csupán egyszer adnak nekik enni és nagyon szűkösen.” (Plano Carpini úti jelentése 1247-ből. ...)

Az ottani emberek tovakodó tapintatlansága is roppant terhes volt. A pusztai utazás megpróbáltatásait Rubruk legfőbb bolhacsípésnek érezte azokhoz képest, melyeket a lakott helyekre érkezve kellett elszenvednie. „Továbbá, mikor taligánk alatt üldögéltünk az árnyékba húzódva – ez idő tájt ugyanis nagy hőség uralkodott –, a tatárok mindenünket látni akarva oly erőszakosan tovakodtak körülöttünk, hogy valósággal letapostak minket. Ha meg rájuk jött a szükség, hogy hasukat kiürítsék, még annyira sem távolodtak el, amennyire egy babszemet elhajít az ember, hanem közvetlen közelünkben, egymás között fecsegve végezték el tisztátalanságaikat, és még sok más módfelett undorító dolgot műveltek.” (Rubruk Willelmus útleírása 1255-ből. ...)

A hosszú hónapokig tartó utazással járó kellemetlenségeket csak tetézték a hivatalos formalitások során elviselt zaklatások, megaláztatások, amelyeket a leigázott országokat kormányzó, a közlekedést felügyelő tatár nemzetségfőktől kellett elviselni. A sértések, a durva bánásmód ellen nyíltan nem lehetett tiltakozni, utazóink szolgálai módon, megalázkodva tűrtek.

Minden alkalommal ugyanaz a jelenet ismétlődött: amikor valamely tatár törzsfőnök székhelyére érkeztek, föltették nekik a kérdést, hogy kívánnak-e hódolatukat kinyilvánítva „meghajolni” az úr előtt, és ajándékokat adni neki. A tisztelet mértéke az ajándékok

bőségében jutott kifejezésre, és mivel az átnyújtott ajándéknak a követ urának a státusát kellett tükröznie, általában elégedetlenség fogadta. „Nagy uraságtól jösztek, és ilyen csekélységet adtok?!” – hangzott ilyenkor a lekicsinylő megjegyzés.

Ha tehát a követség tagjai teljesíteni akarták kitűzött céljukat, és azt szerették volna, hogy útjuk eredménnyel járjon, újabb ajándékok följajánlására kényszerültek. Ezekről közvetítők útján folytak az alkudozások, majd amikor sikerült e kényes kérdést végül lezárni, az utasok bebocsátást nyertek a vezér sátrába, és színe elé járulhattak.

Ám mielőtt kifejezhették volna neki tiszteletüket, a követeknek, ajándékaikkal együtt „megtisztulási” szertartáson kellett átesniük, ami abból állt, hogy két tűz között haladtak el. Amikor Carpine ezt visszautasította, mivel valamiféle istenítéletre, ordáliára gyanakodott, fölvilágosították, hogy nincs oka félelemre: „Menjetek nyugodtan, nem másért küldünk át titeket két tűz között, mint csak azért, hogy ha valami rosszat forralnátok urunk ellen vagy netán mérget hoznátok, a tűz minden rosszat elhárít.” „Ha így van, át fogunk menni – feleltük nekik –, nehogy effélék gyanújába keveredjünk.” (Plano Carpini úti jelentése 1247-ből. ...)

Noha a nyugati utazók meghökkentek e megtisztítási szertartás láttán, a Kelet-Európában „élő tűznek”, Németországban, valamint a brit szigetek egyes részein „új tűznek” nevezett népszokást széles körben ismerték, és valamilyen baj, rontás – járvány, szemmelverés, vámpírok, marhavész – elhárítására használták. A kora középkorban az egyház, mint pogány szokást, tiltotta, ennek ellenére a félreeső, eldugott helyeken egészen századunkig fönmaradt. ^{36}

Miután ily módon megbizonyosodtak róla, hogy az utazók nem árthatnak a törzsfőnöknek, bebocsátattak a sátrába, miután bal térdüket háromszor meghajtották. Figyelmeztették őket, nehogy a küszöbre léjenek, mert aki e vétséget szándékosan elköveti, a helyi törvények szerint halál fia.

A sátor belsejében ismét tisztelegni kellett, majd az utazás célját térden állva előadni. Csak a behódolás e jelképes gesztusait követően köszöntötték vendégként őket.

Noha e formások a közönséges törzsfőnökök esetében is rendkívül nagy tortúrával jártak, igazán akkor váltak sértővé és megalázóvá, amikor az utazók elérték Batu kán Kaszpi-tenger melléki nomád táborát. Dzsingisz kán unokája, Batu a „kánok kánja” után a leghatalmasabb vezérnek számított, a királyi hatalom minden kellékével fölruházva. Ő volt az a hadvezér, akinek szárnyai alatt az angol hatalmat és hírnevet szerzett magának, az udvarát fölkereső nyugati szemtanúk beszámolójából tehát rendkívül érdekes betekintést nyerhetünk az angol ottani életvitelébe.

Tekintettel Batu kiemelkedő szerepére, a nyugati utazók legföljebb négy és fél kilométer távolságra közelíthették meg a táborát. A szokásos tűzzel végzett tisztító és behódolást kifejező szertartásokat követően a tisztító tüzek mögött álló kocsihoz vezették őket, amelyen a mongol uralkodó aranyszobra magasodott, és felszólították őket, hogy imádják és dicsőítsék. Carpine és Benedek szerzetesek ezt kerekén elutasították, de arra csak rákényszerítették őket, hogy fejet hajtsanak a szobor előtt. De egyházi emberekként legalább mentesültek a világiaktól megkövetelt megalázkodások alól.

„Amikor Batu udvarát megpillantottam, elteltem félelemmel^{37} – jegyezte föl Rubruk –, mert lakhelye olyannak látszott, mint valami hosszan elnyúló, nagy város, melyet három vagy négy mérföldön végig mindenfelől emberek özönlenek körül. És amint Izrael népéből mindenki tudta, hogy a frigyláda sátrához viszonyítva hol üsse fel táborát, úgy ezek is tudják, hogy a kán udvarának mely oldalán kell elhelyezkedniök, amikor jurtaikat a földre állítják.” (Rubruk Willelmus útleírása 1255-ből. ...)

Egy tatár jurta belseje

Ez a hierarchikus rend a mongolok életének minden területén uralkodó volt. Batu a sátorban, egyik feleségével együtt egy magas emelvényen trónolt, a többiek pedig – beleértve fivéreit, gyermekeit és a nemeseket – lejjebb, egy padon foglaltak helyet, a sátor közepében. Az alacsonyabb rangú népség ezek mögött a földön kuporgott, a férfiak a jobbán, a nők a balján.

Carpine barátot, miután előadta jövedele célját, Batu baljára, a nők mellé, tehát az alacsonyabb rangot jelző helyre ültették. A francia király követe, úgy látszik, jobb helyet kapott, kifejezve, hogy Lajosnak – tekintettel harcias hírére és erős hadseregére – a pápáénál nagyobb a becsülete.

Rubrukot, még a sátoron kívül, annak a rendje és módja szerint figyelmeztették, nehogy megszólaljon, mielőtt erre fölhívást kap, és semmi esetre se érjen a sátorkötelekhez, mert azok jelképezik a küszöböt. Jelentésében a következőképpen írt erről:

„Ott állottunk mezítelen lábbal, csuhánkban, hajadonfőtt, és az ő szemükben nagy látványosságnak számítottunk. Plano Carpini-beli Johannes fráter is járt már ugyan náluk, de ő ruhát váltott volt, hogy a pápa úr követe lévén, ki ne gúnyoltassék.

Ekkor bevezettek minket a sátor közepéig, de nem kívánták meg, hogy térdhajtással adjunk tiszteletet, mint a követek tenni szokták. Ott állottunk hát Batu színe előtt annyi ideig, ameddig egy »Miserere mei Deus« elmondása tart; mindenki teljes csendben volt. ... Batu figyelmesen vizsgált minket, mi meg őt...

Végre jelt adott a beszédre. Ekkor vezetőnk utasított, hogy hajtsunk térdet, és beszéljünk. Fél térdre ereszkedtem, mint ember előtt szokás. Erre intett, hogy két lábbal hajtsak térdet, amit meg is tettem, nem akarva ezen ellenkezni. Ekkor felszólított, hogy beszéljek.” (Rubruk Willelmus útleírása 1255-ből. ...)

Ezen árulkodó közjáték befejeztével Batu alaposan kifaggatta a barátot saját személyéről, uráról, annak a világban elfoglalt helyzetéről, majd megbecsülése jeléül fölszólította, hogy üljön le, és

kortyoljon vele egy kis kumiszt vagyis erjesztett, savanykás kancatejet.

A nyugati követek jelentéséből uralkodáshoz szokott, azt méltósággal gyakorló államférfi képe kerekedik ki. Elegánsan étkezett, italát arany-vagy ezüstkupából fogyasztotta. Ivászatok alkalmával énekesek vagy gitárhoz hasonló zeneszerszámon játszó muzsikusok szórakoztatták.

Amikor kilovagolt, rabszolgák napernyőt, kisebb ellenzőt tartottak fölé, és ilyenkor a legelső familiák összes családfője vele tartott, vagy félezres nemesi kíséretet szolgáltatva neki.

A nyugati követek úgy tapasztalták, hogy „Batu jól bánik népével, de mindenki nagyon fél tőle. Harc közben borzasztóan kegyetlen, a hadviselésben agyafúrt és rendkívül fondorlatos, hiszen e téren bőséges tapasztalattal rendelkezik.” Az angol pályafutásának a paraméterei a mongol uralkodó tulajdonságainak e vonásaiból világosan kiolvashatók.

Batu *ordujából* a „kánok kánja” mongóliai székhelyéig még további négy hónapig tartott az út, és ahogy az utazókat figyelmeztették, olyan dermesztő hidegre kellett számítaniuk, amely „a köveket és a fákat is széthasítja”.

Batu táborát elhagyva a pápa jámbor követe és kísérői olyan melegen felöltöztek, ahogyan csak tudtak, lábukat is bebugyolálták, hogy védjék a fagyás ellen, meg azért is, hogy jobban bírják a vég nélküli lovaglás okozta megpróbáltatásokat. Lajos király kiváltságos követe, Rubruk barát, mongol módra volt beöltözve, fején szőrmesapkával, vastag, hosszú birkabőr kabátban, ugyanolyan nadrágban, nemezharisnyában, kunkori orrú lovaglócsizmában.

A különböző, mongolok által elfoglalt országok földjén keresztül vezető 3000 mérföldes utazás alatt a követség tagjainak volt idejük arra, hogy gondolataikba mélyedjenek és elmélkedjenek a világ dolgairól. De ami ennél fontosabb, leírásaik, följegyzéseik tájékoztatnak bennünket a Mongóliába vezető, bizonyára az angol által is követett hivatalos útvonal mentén található viszonyokról, körülményekről. Jóllehet az általuk följegyzett nevek és helyek nem különösebben ismertek, azonosításuk mégis meglehetősen bizonyossággal elvégezhető.

A *kanglik* (vagy *cangiták*) országát elhagyva, az utazók a bősörmények földjére érkeztek. Ez a muszlim vallású nép a kun nyelvet beszélte, és a mai Kazahsztán síkságain élt. Az elnevezésük a „pusumánok vagy muzulmánok országa” jelentésű *P'u-su-man kuo* kínai szóra vezethető vissza.

Ezután következett a Horezmi Birodalom, amelyet Dzsingisz nagykán röviddel azelőtt hódított meg, hogy az angol áthaladt rajta. Ez az ország az Aral-tótól és Türkmenisztántól az Iráni-fennsíkig terjedt. Útközben Carpine „számtalan romokban heverő meg elhagyott várost és földült falvat” látott.

Az út a fekete kitájoknak a Balhas-tótól északra elterülő területén vezetett tovább, majd az Altaj hegységben, „a világ tetejéhez” közel lakó sámánhívó najmanok országába vitt, akiket Rubruk keresztényeknek vélt. Ezután az ujjurok hepehupás földje, illetve a tangutok felségterülete következett, majd az utazók végre Mongóliába érkeztek.

Az Ázsia végeláthatatlan pusztáin való átkelés az emberi szívósság, kitartás igazi próbatétele volt. Ez az utazás azonban – ahogyan Rubruk megjegyezte, és az angol is megtapasztalta – nemcsak a térben, hanem egyszersmind az időben is történt: „Amidőn a tatárok között voltam, valójában úgy éreztem, mint ha egy másik évszázadba csöppentem volna.”

A SZTYEPEI BIRODALOM ÉS KÁNJA

Útja végállomására érve az angolnak rá kellett ébrednie, hogy egész idő alatt ábrándokat hajszolt, ugyanis János papkirályt, a földi paradicsom urát sehol nem lelte. A keresztény hit elterjesztéséért megmagyarázhatatlan szenvedéllyel küzdő, titokzatos keleti fejedelem helyett az Ázsiát meghódító, vérszomjas, kegyetlen Dzsingisz kánnal találta magát szemben.

A kontinens földült vidékein tett hosszú utazása után igazából nem volt szüksége arra, hogy valaki a mongol hatalom igazi természetét megvilágítsa számára, ám Dzsingisz kán udvara egészen biztosan eloszlatta azokat a képzeteket, amelyeket az angol a Damiettában, kereszties vitézként töltött időszakban János papkirályról magának alkothatott.

1224-ben az Eurázsiaiban elterülő, valaha is létezett legnagyobb kiterjedésű birodalom még csak egy nemzedéknyi időre tekintett vissza. Létrejöttét Temüdzsin kíméletet nem ismerő katonai géniuszának, politikai éleselmjűségének, vad emberi természetéből kitörő elementáris erejének köszönheti.

A Jiszügej-baatur mongol törzsfőnök fiaként született, írástudatlan Temüdzsin a későbbiek során a Dzsingisz kán^{38} nevet vette föl. 1162-ben született az Északkelet-Ázsiában kanyargó Onon folyó mentén, és amikor világra jött, alvadt vérrögöt szorongatott a markában. Ez a mongolok hite szerint jövőbeni bátorságát és vitézségét jelezte.

A középkori törzsek, így a mongolok és a tatárok – akárcsak Közép-Ázsia más harcias, szarvasmarha-és lótenyésztő törzsei – évszázadokon keresztül harcoltak a dúsabb legelőkért, meg azért, hogy eldöntsék, melyik vezetőt illeti meg az elsőbbség. A tunguz, turki, altáji, turáni és mongol törzsek közötti állandóan váltakozó, de kivétel nélkül a zsákmányszerzés céljából kötött szövetségek éle mindig is a büszke kínai császárok délkeleten elterülő országa ellen irányult. Gazdag, jól megművelt és termékeny földjeik mágnesként vonzották a sztyeppei pásztornépeket, amelyeknek a primitív, elsősorban megfelelő legelőktől függő gazdálkodása elképzelhetetlenül nyomorúságos – sok-sok böjtöléssel vagy éppen koplalással járó – életre ítélte őket.

Amikor a legelők kiszáradtak – amint az gyakran megesett –, és az állatok elhullottak, Kínából kellett kölest meg rizst beszerezni, hogy a marhapásztorok és családjaik valahogy átvészelhessék a telet. A kínai Nagy Falat éppenséggel az északi barbárok szabályosan visszatérő élelem-és zsákmányszerző betöréseinek az elhárítására emelték. Azonban a selyem-és brokátszövetek, a gazdagon díszített fegyverek és ruhák vonzereje túl erősnek bizonyult ahhoz, hogy a nomád lovasnépek ellenállhassanak nekik, ezért a szünet nélkül folytatódó betörések új védekező taktika alkalmazására kényszerítették a kínaiakat: arra törekedtek, hogy ravaszul, nekik kedvező módon befolyásolják és megosszák a barbárokat.

A kínai Csin-dinasztia császárai – hogy a nyughatatlan mongolokat sakkban tartsák – először a tatárokkal léptek szövetségre. Ám a tatárok idővel a kínaiak fejére nőttek. Dzsingisz nagyapjának, a mongolok fővezérének a megmérgezése és halála

után a közép-ázsiai nomád törzsek hűséget esküdtek a tatároknak, és elkezdtek magukat tatárnak nevezni.

Hogy megtörjék a tatárok hatalmát, a kínaiak szövetségest cseréltek, és az „oszd meg, és uralkodj” szellemében a tatárok elleni támadásra ösztökélték a mongolokat. Jiszügej a döntő csatában legyőzte a tatárokat, és vezérüket, Temüdzsint fogságba ejtette. Hogy élete legjelentősebb eseményének emléket állítson, elsőszülött fiát – a mongol szokásnak megfelelően – Temüdzsinnek nevezte el. Győzelmének azonban csak rövid ideig örülhetett. A tatárok bosszút forraltak, és a kínaiak hallgatólagos beleegyezésével Jiszügej-baaturt megmérgezték. Ekképpen Temüdzsin tizenhárom esztendőskorában a mongolok fővezérévé vált. A tisztséget idősebb testvérei csak vonakodva, nem kevés habozás után engedték át. Ekkor a különböző törzsek elkezdtek sorban kilépni a törzsszövetségből, mivel sem családjukat, sem csordáikat nem merték egy tapasztalatlan gyerekemberre bízni. Mivel a Jiszügej család ellenségei dühösen fenekedtek ellene, és a veszére esküdtek, az ifjú Temüdzsin sötét jövő elé nézett.

Jóllehet szinte semmi esélye nem volt, mégsem hátrált meg. A vesződéses tanulóévek után sikerrel egyesítette a törzsszövetséget vezéri pálcája alatt, és hatalmát senki sem kérdőjelezte meg, miután vagy száz mongol rivális törzsfő fölött győzedelmeskedett, és apja, valamint nagyapja haláláért hallatlan kegyetlenséggel véres bosszút állt. *A tatárok szétzúzását egy rendelet kibocsátásával koronázta meg, amelyben korábbi sztyeppei szövetségeseinek megparancsolta, hogy azontúl mongoloknak nevezzék magukat.*

A csak a hun Attiláéhoz mérhető kegyetlensége és minden ellenszegülőt elpusztító vadsága az idő előrehaladtával egyre inkább egy államférfiú ésszerű, megfontolt döntései eredményeként tűntek föl. Temüdzsin minden neki ellenállni merészkedő népet egyszerűen lemészárolt, az útjába eső városokat, falvakat és *ordukat* a földdel tett egyenlővé, nem hagyva maga után más élőlényt, csak a sztyeppe farkasait és hollóit, hogy a legyilkolt milliók hulláit eltakarítsák.

„Emberi vitézség nem állíthatta meg őket, képesek voltak legyőzni a végeláthatatlan sivatagokban rejlő veszélyeket, a hegyek és

tengerek állította akadályokat, a zord időjárás okozta gyötrelmeket, az éhség és a járványok pusztítását. Nem ismertek veszedelmet, bevehetetlen erősséget, könyörületet” – jellemzi a *Cambridge Medieval History* szerzője Dzsingisz kánt és lovasait.

Egy negyedszázad leforgása alatt az összes sztyepei népet meghódította, és a mongol törzsfők gyűlése, a *kuriltáj* 1206-ban a „Dzsingisz kán”, a „kánok kánja” címet adományozta neki. Jól illett hozzá a név, noha a birodalmának alattvalói és szomszédai által használt „Véreskezű gyilkos” vagy „Legvitézebb harcos” közelebb állt az igazsághoz.

„Minden tett csak akkor ér valamit – intette fiait –, ha bevégezzük.” Márpedig a birodalomépítés munkáját addig nem lehetett befejezettnek tekinteni, amíg az annak határait övező három államot meg nem semmisítette. Ezek azonban nem afféle primitív pusztai királyságok voltak, amelyek hadseregei képtelenek a kitűnően megszervezett, fegyelmezett mongol lovasság hatalmas erejű, tömeges támadásának ellenállni. A Csin Birodalom – az akkoriban Jenkingnek nevezett, jól megerősített fővárosával, Pekinggel – egy ősrégi keletű civilizáció minden előnyét föl tudta vonultatni a mongol nomádokkal szemben, azonfelül a kínai hadsereg ütőképességét a puszkapor, valamint bonyolult hadigépek is növelték. A tangutoknak a Sárga-folyó felső szakaszánál elterülő Hszi-Hszia Birodalmát ugyancsak fejlett városi civilizáció jellemezte, míg Kara-Kitaj nagy hatalmú muszlim királyság volt.

Első célpontjául Dzsingisz e három állam leggyengébbikét, a Hszi-Hszia Birodalmat választotta ki. 1207-ben sikerült is elfoglalnia a tangutok országának egy részét, azonban Volohai városának erődítményeivel pusztai lovashadserege nem tudott mit kezdeni. De amit erőszakkal nem sikerült bevenni, furfanggal megszerezte. Felajánlotta, hogy ezer macska és ezer fecske ellenében elvonul a város alól. A meghökkent tangutok belementek az alkuba. Ám Dzsingisz ahelyett, hogy eltakarodott volna, meggyújtatta az állatokat, és a szerencsétlen macskák meg madarak eleven fáklyaként vitték szerteszét a városban a tűzvész megannyi fészket. Mikor már a helyőrség épülete is lánggra kapott, a mongolok áttörték a falakat.

1221 vége felé a tangutok birodalma Dzsingisz lába előtt hevert, és császáranak a szolgaság cifra kantárát húzták a fejére. Egy évre rá a nagykán a Csin Birodalmat rohanta le, és a mongol lovas seregek véres ütközetek, iszonyú kegyetlenkedések árán egész Észak-Kínát meghódították, és kijutottak a Sárga-tengerig. 1215-ben Dzsingisz kánnak hosszúra nyúlt ostrom után sikerült Pekinget is bevennie, és ekkorra már olyan rettenetes hírnevet szerzett magának, hogy – egy perzsa krónikaíró szerint – közeledtére a városfalakról mintegy 60 000 szűz vetette magát a halálba, nehogy katonái kezére kerüljenek.

Az utolsó Csin-császár, Hszüan-cung 1223-ban bekövetkezett halálát követően a hatalmas birodalom maradéka is elpusztult, és a világ legrégebbi civilizációja a mongol lovasok zsákmányává lett. A dél-kínai Szung-dinasztia császára követi útján mesés ajándékokkal és szövetségi ajánlatokkal halmozta el Dzsingisz kánt, a mandzsuk és a koreaiak pedig – hogy megszabaduljanak a Csinek uralmától – készséggel vették nyakukba a testet-lelket megnyomorító mongol szolgaság igáját. Dzsingisz kán diadala alapjaiban megváltoztatta Ázsia politikai arculatát.

A birodalomépítésben Dzsingisz nagykánal versengő, nagy hatalmú II. Muhammad sah ostobasága nyugaton egyidejűleg két mongol hadjárat indításához is vezetett, egyrészt a Perzsa-öböl és az Aral-tenger, másrészt a Pamír és az Indus folyó között élő mohamedánokat egységbe tömörítő Horezm ellen. A kínai háborúból dús hadizsákmánnyal megtérő mongolok ugyanis érdeklődni kezdtek a Horezmi Birodalom két, mesés gazdagságú kereskedelmi központja, Bokhara és Szamarkand iránt, és szorgalmazták a kereskedelmi kapcsolatok fölvételét. Dzsingisz kán ennek érdekében tárgyyszerűen megfogalmazott üzenetet juttatott el a török származású sahnak, hangsúlyozva az egyenlő föltételek mellett folytatott kereskedelem fontosságát: „Üdvözet neked! Ismerem hatalmadat és birodalmad nagyságát, és úgy tekintek rád, mint legkedvesebb fiamra. Ami téged illet, tudnod kell, hogy uralmam alá hajtottam Kínát és az attól északra élő összes török nemzetet. Azt is tudnod kell, hogy országom hadfiak gyűlhelye, azonfölül valóságos ezüstmánya, ezért más tartományok birtoklására nem tartok igényt.

Úgy vélem, mindkettőnk érdeke, hogy az alattvalóink közötti kereskedelmet elősegítsük.”

A mongolok árukkal megrakott karavánokat indítottak útnak, hogy ily módon megalapozzák a két fél közötti szilárdabb kereskedelmi kapcsolatokat, ám a horezmiek már ezeknek is csak kelletlenül, vonakodva adták meg a kereskedőknek járó védelmet meg kiváltságokat, és Muhammad sah egyáltalán nem is rejtette véka alá a hitetlen kutyák meg a jöttment, senkiházi fejedelmük képviselőivel szemben táplált megvetését.

Amikor az egyik ilyen karavánt – amellyel egy külön mongol küldöttség is utazott – a transzoxániai határvárosban, Otrarban föltartóztatták azzal az ürüggyel, hogy tagjai között kémek is találhatóak, a tartományi kormányzó, hogy kimutassa a hitetlen nomádokkal szembeni gyűlöletét, a küldöttség tagjait, a kereskedőket, a szolgákkal, rabszolgákkal egyetemben – összesen mintegy 150 embert – minden teketória nélkül legyilkoltatott. Ezután a megölt emberek áruinak legjavát – Dzsingisz kán jelképes megaláztatásának bizonyítékaként – elküldte Muhammad sahnak.

Dzsingisz a gyalázatos gaztettért elégtételt és a kormányzó kiadatását követelte. Ám a sah még tetézte is a sértést azzal, hogy a Dzsingisz kán követelését tolmácsoló mongol küldöttség vezetőjének lecsapatta a fejét, a többieket pedig szakálluktól megfosztva^{39} küldte haza. Csakhogy – jegyezte meg a perzsa krónikaíró – „eme tettel a sah halálos ítéletét írta alá. Minden csöpp, általa ez alkalommal kiontatott vérért alattvalóinak tengernyi vérével, az áldozatok minden egyes szőrszáláért ezernyi lecsapott fejjel, minden egyes dénárért mázsányi arannyal kellett fizetnie.”

A krónikás nem tévedett. A személyükben sérthetetlennek tekintett követek meggyilkolása a mongolok szemében a leggyalázatosabb bűnnek számított, ezért az éktelen haragra gerjedt Dzsingisz egész Ázsiát harcba szólította a dölyfös horezmi uralkodó ellen.

Kizárólag lovasokból álló, véres csatákban edzett főseregét és a hozzávetőleg 200 000 főt kitevő segédcsapatokat Dzsingisz nagykan kínai hadmérnökökkel erősítette meg, akik óriási ostromgépekkel, újmódi faltörő kosokkal, lángvetőkkel, bármely erődítmény falait

áttörni képes robbanószerkezetekkel, ágyúkkal növelték csapatai erejét.

A tehetséges hadvezérek – Szubotáj (Szübeetej) és Dzsebe – vezette mongol haddal szemben Mohammed sah 400 ezres seregének semmi esélye sem volt, és a mongol lavina maga alá temette a Horezmi Birodalmat. Bokhara, Szamarkand, Raj (Teherántól nem messze) és tucatnyi egyéb város a győztesek birtokába került, akik – a mesteremberek kivételével – a teljes lakosságukat lemészárolták.

Például Parvan város bevétele után a mészárlás több héten keresztül tartott, és végeztével több százezer ember holtteste hevert szerte az utcákon és a házak belsejében. „A halottak csontjaiból hegyeket lehetett emelni, a föld iszamós volt a kiontott emberi vértől, és a bomló hullák járványokat terjesztettek” – jelentették a történeteket Dzsingisz kánnak, aki azonban nem látott okot arra, hogy véget vessen a hekatombának.

Egy fogságba esett, afgán származású, horezmi herceg Dzsingisz hiúságára igyekezett hatni, hogy valahogyan elérje az ártatlan milliók értelmetlen halálát okozó öldöklés leállítását. Azt bizonygatta, hogy ha a mongolok az egész Horezmet vértengerbe fullasztják, „nem marad élő ember, aki megőrizhetné az általad rendezett vérfürdő emlékét”.

Dzsingisz kán egyetlen mozdulattal félresöpörte a herceg érveit, meg a beléjük csomagolt kegyelmi kérvényt: „De hát mit számítanak nekem ezek az emberek? – kérdezte. – Rajtuk kívül sok más nép, sok más ország van, akik között emlékem akkor is fönmarad, ha engedélyemmel a gyilkolás és fosztogatás mindazon helyeken tovább folytatódik, ahol Muhammad lova patája nyomát otthagyta.”

Muhammadnak valóban nem maradt más választása, mint hogy elmeneküljön lerombolt országából, sorsukra hagyva a mongolok kegyetlensége láttán halálra vált alattvalóit. Fia, Dzsálál ad-Dín is megpróbált ellenállni, de hősieles küzdelem után végül ő is alulmaradt, és fáradhatatlan mongol üldözői elől Indiában keresett menedéket. A Horezmi Birodalom széttűzésével az iszlám világot Közép-és Nyugat-Ázsiában olyan hatalmas csapás érte, amelyből azután soha nem tért magához.

Azonban a horezmi muzulmánok romlása és pusztulása a keresztény világra is halált és vést hozott, mivel Dzsingisz nagykan érdeklődését a mindaddig a mongol rablőháborúk körén kívül eső nyugat felé fordította. Szubotáj „vérebtársával”, Dzsebével 1221-ben lerohanta Grúziát, majd 30 000 lovas harcosával átkelve a Kaukázus meredek, hófödte csúcsokkal tűzdelt hegyláncán, fölmozsolta a hegyvidéki cserkeszek és alánok egyesült seregét, miután legerősebb szövetségüket, a kunokat sikerült fortéllyal elszakítani tőlük.

A harcias kaukázusi törzsek fölött aratott jelentős győzelem után a mongolok első ízben kerültek szembe egy nagy hatalmú európai utalkodóval, a kijevi Msztyiszlav nagyfejedelemmel, aki sietve egyesítette a halicsi, kurszki, szmolenszki és csernyigovi fejedelemségek erőit, hogy szembeszálljon az oroszország sebezhető déli területeit pusztító keleti lovascsapatokkal.

Szubotáj nyugati hadjárata során nem tervezett összecsapást az orosz fejedelmekkel, ezért – miután villámgyors támadással halálos csapást mért a fölkészületlen és elővigyázatlan kunokra – egy tízfős követséget menesztett a Dnyeper folyó partján egybegyűlt orosz seregekhez, és azt indítványozta, hogy közösen harcoljanak a kunok ellen. „A kunok – érveltek a követek – eddig már többször is földúlták az orosz fejedelmek tartományait. A kánok kánja ezért elhatározta, hogy megbünteti engedetlen vazallusait, de lám, az oroszok most a kunok oldalán harcolnak, ahelyett, hogy bosszút állnának rajtuk.”

Az oroszok az olcsó keleti fortélynak ítélt ajánlatot gögösen visszautasították, emlékeztetve arra, hogy a kunok soha nem voltak a mongolok hűbéresei. És hogy kimutassák, mennyire megvetik e pallérozatlan barbárokat, a követeket kivégezték.

Követeik haláláért a mongolok kegyetlen bosszút forraltak. Ám Szubotáj – azért, hogy megszégyenítse a keresztény fejedelmeket, akik a nemzetközi szokásjogot semmibe véve, legyilkoltatták a követeket, valamint azért, hogy nyilvánvalóvá tegye, hogy a mongolok tiszteletben tartják a nemzetek által elfogadott szabályokat – újabb követséget küldött, amely egyúttal a hadüzenetet is magával vitte. A követek az isteni igazságszolgáltatást kérték segítségül, hogy az ítélkezzen az oroszok által elkövetett gyalázatos

becstelenség fölött, ami a pogányok hírében álló barbároktól több mint szokatlan kívánság volt. „Megöltétek követeket. Ha tehát háborút akartok, megkapjátok. Mi nektek semmi rosszat nem tettünk – hangzott Szubotáj üzenete. – Isten pártatlan. Viszályunkban ő fog döntést hozni.”

Az 1222-ben, az Azovi-tenger melletti Kalka folyónál megvívott csatában, Szubotáj teljesen szétmorzsolta a csaknem százezres orosz sereget. Az ütközetben hat királyi herceg, hetven bojár lelte halálát, és a csatamezőn elhullottak az orosz vitézek legjobbjai. A minden egyes meggyilkolt követért leölt tízezer oroszral a mongolok drága fizetséget szedtek a dölyfös európaiaktól. Azonban az oroszok – amint a további események tanúsítják – nem tanultak a leckéből.

Ezzel az Európában aratott jelentős győzelemmel Dzsingisz kán rögtönzött nyugati hadjárata, amelyet a horezmiek által kivégzett követei megbosszulására indított, lezárult. Óvatos becslések szerint a birodalomépítés évei alatt a mongolok hozzávetőleg tizennyolcmillió embert gyilkoltak le – amely népirtás egészen a huszadik századig pártatlan az emberiség évkönyveiben.

1224-ben Dzsingisz kán diadalmasan tért haza, miután fiait és rokonságát *szatrapaként* az újonnan meghódított tartományok élére állította.

Az igába hajtott országok teljes felsorolása vagy az általa véghezvitt vérfürdőkről szóló tárgyilagos beszámoló aligha segítene bennünket abban, hogy valós képet kapjunk Dzsingisz kánról. Bár rendkívüli tehetséggel megáldott hadvezér és kitűnő taktikus volt, aki minden hadjárata során föl tudott valami újat, valami meglepőt mutatni, e képessége legföljebb csak egy fejjel emelné a kor többi sztyeppei parancsnoka fölé, de nem magyarázza meg, hogyan sikerült neki az egymással civakodó ázsiai pásztornépeket egy olyan ellenállhatatlanul egységes erővé kovácsolnia, amely megváltoztatta a történelem folyását, és átrajzolta két földrész térképét.

Kíméletlen és fékezhetetlen előrenyomulása – mint valami földindulás – alapjaiban rengette meg az ázsiai pusztákat, borította föl egyensúlyukat, és a megszokott szálláshelyükről kilökött, egymással hadakozó törzsek mind több népet sodortak bele egy megállíthatatlanul előrezúduló lavinába. A mindezt elindító Dzsingisz

többé nem tudott megálljt parancsolni az óriásira duzzadt emberi görgetegnek, mint ahogyan az azt alkotó részek fölötti ellenőrzés is kicsúszott hatalma alól. Céljai érdekében azonban fölhasználhatta. És célja – életének egyetlen értelme – a háború volt.

„Vajon mi az ember életében a legnagyobb boldogság?” – tette föl a kérdést kedvenc hadvezéreinek, akiket a nyugaton aratott sikerek után „vérebeinek” nevezett el. Egyikük azt válaszolta, nem tud elképzelni nagyszerűbb dolgot, mint amikor egy csípős reggelen vadászni indul, és gyönyörködik benne, ahogy a leggyorsabb sólyma lecsap áldozatára.

„Nem, nem ez az igazi boldogság! – jelentette ki erre az angol új gazdája. – A boldogság netovábbja, amikor győzedelmeskedsz ellenségeid fölött, amikor üldözöd őket, amikor elragadod tőlük kincseiket, amikor gyönyörködsz a szeretteik által ontott könnyek láttán, amikor lovaik hátán trónolsz, és amikor fejedet feleségeik meg lányaik hófehér hasára hajtod.”

A harc, a küzdelem iránti olthatatlan rajongása mellett Dzsingisz nagykan küldetést is teljesített: az egész világot akarta meghódítani. És ez a küldetéstudat további, a birodalomépítés során hasznosuló energiákat szabadított föl benne, melyeket nem lehet mérni, meghatározni, sem valamiféle vallásos buzgalommá szűkíteni, hiszen semmi köze sem volt a harcos, térítő, a világuralom megszerzésére eszmei indítékot kínáló vallásokhoz.

A világot végigdúló sztyeppe-i lovasok általa elindított szökőárjának erkölcsi igazolása az Örökkévaló Ég mindenhatóságába vetett, meghatározatlan samanista hitében keresendő, amelynek a nevében aztán később, életkora előrehaladtával, az egyetemes békét kívánta megteremteni. Mint oly sok, utána következő hódító, azt szerette volna, ha birodalma egy egyetemes világállam mintájául szolgál.

Ugyanakkor kritikai képességei lehetővé tették, hogy saját és birodalma korlátait fölmérje. A taoista szerzetessel, a bölcs filozófus Csang-csunnal, akit udvarába hívott, bizalmasan a következőket közölte: „Hét esztendő leforgása alatt sikerrel fejeztem be egy nagy művet: az egész világot egyetlen birodalomban egyesítettem – állapította meg, visszatekintve a kínai és a horezmi hadjáratokra. –

Nekem nincsenek különösebben kiemelkedő tulajdonságaim... De mivel sokra vagyok hivatott, a rám háruló kötelességek is súlyos teherként nehezednek vállamra, és tartok attól, hogy a kormányzás dolgában nem végzek mindent tökéletesen. A folyón való átkeléshez csónakra meg evezőre van szükségünk. Ugyanúgy szükségünk van bölcsekre, és segítőköt kell magunknak választanunk, hogy a birodalomban a dolgok rendben menjenek.”^{40}

Az angolt ez, a birodalom irányításához szükséges, megfelelően képzett segítők iránti igény hozta 1224-ben Dzsingisz kán udvarába. A „kánok kánja” határtalanul büszke, ugyanakkor egyszerű ember volt, aki mind életvitelében, mind kormányzási módszerében egészen más mintákat követett, mint amelyeket az angol Londonban, Párizsban vagy a Szentföldön megismerhetett.

„Megvetem a fényűzést, és igyekszem mérsékletet gyakorolni – hangsúlyozta Dzsingisz kán a kínai filozófusnak, és minden bizonnal ezt az angolnak is a tudomására adta. – Mindössze egyetlen kabátra tartok igényt, és csupán egy [féle] ételt fogyasztok: ugyanazt eszem, és ugyanazokban a rongyokban járok, mint az egyszerű pásztorok.”

Ha ez az európai udvarok hivalkodó fényűzésétől való különbség kedvére volt is az angolnak, Dzsingisz kormányzási módszerei egészen bizonyosan nem találtak tetszésre egy olyan, politikailag képzett európainál, aki legszebb éveit az egyéni jogok érvényesítése és az uralkodói zsarnokság korlátozása érdekében folytatott küzdelemben töltötte.

Az ábrándozások, a képzelgések kora azonban ekkorra már lejárt. A Nyugat-Európában divatos, népszerű fogalmak és gondolatok távol álltak a Góbi sivatag valóságától, a Magna Chartában megfogalmazott kormányzati elveknek nem sok közül volt egy sok-sok milliónyi lemészárolt ember csontjain összerótt birodalom irányításához. Elérkezett tehát az igazság pillanata az angol életében, amikor etikai választásra kényszerült, jóllehet a puszta életben maradásra egyetlen lehetősége maradt: a behódolás.

Tekintve, hogy Dzsingisz kán a hivatalnokai részéről sem ellenkezést, sem aggályoskodást nem tűrt, az angol választása a

„kánok kánjának” hűséges szolgálatára, avagy a gyors halálra korlátozódott. Az előző mellett döntött, méghozzá ama tény teljes tudatában, hogy annak, aki a mongolok szolgálatába szegődik, nem lehetnek aggályai vagy erkölcsi fenntartásai.

Ugyanakkor a mongol hatalom pusztá természete, valamint gyakorlásának a Dzsingisz nagykán hivatalnokai által megvalósított embertelen módja egészen biztosan kételyeket támasztott az angolban új állása iránt. Egyfelől, a következő esztendőkhöz mongol háborús előkészületei már nem holmi ismeretlen ázsiai sztyeppe-i fejedelemségek, hanem Európa ellen irányultak. Mivel saját szemével láthatta a mongol hadviselés apokaliptikus pusztítással járó következményeit, bizonyára ráébredt arra, hogy amire vállalkozott, az saját civilizációjának és annak a világnak az elárulásával egyenlő, amelyben felnőtt. Vagyis tettével politikai árulást – mai kifejezéssel élve háborús bűnt – követett el, ami akkoriban nem számított büntettnek Európában.

Mindamellett – a kor divatos, skolasztikus szörszálhasogató okfejtését használva – védekezhetett volna azzal, hogy Dzsingisz kán nem kényszerítette hite, vallása megtagadására, elhagyására, ami a középkori Európában az árulás egyetlen ismérvét jelentette. Azonkívül Dzsingisz – sámánhívő lévén – nem volt a kereszténység ellensége, hanem, az iszlám ostoraként, a kereszties hadak élén álló keresztény fejedelmekkel együtt, azoknak távolabb harcoló szövetségeseiként, küzdött a hitetlenek ellen.

De ha egyáltalán szükségesnek tartja, akkor bármely, az „ördög ügyvédjeként” föllépő személy vádjait – a winchesteri püspök szellemében – könnyűszerrel visszautasíthatta volna, mondván, hogy a mongol hadigépezet kiszolgálása a legkevésbé sem jelentett egyet a kereszténység elárulásával, hiszen az eretnek nesztoriánus szekta és a szakadár keleti kereszténység fölszámolása mindenképpen az egyház egységét szolgálta. „Hagyd csak, hadd falják föl ezek a kutyák egymást, hadd pusztuljanak a föld színéről, hogy azután hűlt helyükön fölépülhessen az egyetemes katolikus egyház, amelynek egy nyája, annak meg egyetlen pásztora lesz.”

Így tehát – miután hitbéli aggályait Dzsingisz kánnak az összes vallást megtűrő politikája eloszlatta – az angol, amint a mongol

szolgálatban végzett tevékenysége tanúsítja, készségesen, odaadó lelkesedéssel és elszántsággal kezdte meg új életpályáját. Hiszen bármit tett is – hangsúlyozta vallomásában –, hitét nem tagadta meg, következésképpen áruló sem lett belőle.

JELÜ CSU-CSAJ KANCELLÁRIÁJA

Akkon, Párizs és London nyüzsgő forgataga után Karakorum az angol szemében nem éppen a legmegfelelőbb helynek tűnhetett egy földrész méretű birodalom kormányzására. Az eredetileg Dzsingisz nagykán főserege táborhelyül szolgáló, az Orhon folyó mellett fekvő területen mongol nemezsátrak, jurták sorakoztak, a közöttük hagyott utakon tevék, marhák kószáltak, nők és gyermekek hosszú szőrű, apró termetű mongol lovak hátán lovagoltak, és az e célra elkerített helyeken fogságban tartott külföldi kézművesek üzték mesterségüket.

Az 1220-as években, amikor Karakorumra rászakadt a hatalmas és még képlékeny birodalom kormányzásának a feladata, a település teljes mértékben nélkülözte a városi életet kellemessé tevő szokásos kellékeket. A meghódított területek igazgatása állandó jellegű intézményeket – igazságot szolgáltató bíróságokat, az adókat kivető, behajtásukat felügyelő pénzügyi szakembereket – és olyan politikai fölépítményt igényelt, amelyik képes a legyőzött, egymástól rendkívül különböző sajátosságokkal bíró törzseket, népeket egyetlen összefüggő egységgé kovácsolni. Ez az emberfölötti, roppant szervezési munka Dzsingisz kancelljára, Jelü Csu-csajra, a Csin-császár Pekingben foglyul ejtett korábbi tanácsnokára hárult, aki vette magának a bátorságot, hogy a „kánok kánja” értésére adja: „nyeregből szerzett” birodalmát immáron lehetetlenség „nyeregből kormányozni”.

Jelü sokkal könnyebben tudta elérni, hogy állandó épületeket emeljenek, amelyek befogadják az államügyek intézésére érkező nagyszámú külföldi és vidéki méltóságot, hogy a közigazgatásban dolgozó hivatalnokok számára piacokat, boltokat nyissanak, házakat építsenek, mint hogy a vadonatúj birodalom vezető családjait letelepedésre és szabályos városi életvitelre bírja.

Az egész életüket jóformán lóháton töltő mongolok irtóztak a házaktól, és megvetették az efféle építményeket. Az ő képzeletvilágukban a szilárd anyagból emelt, állandó lakóhelyek csak a halottaknak valók. A ház – a sátorral ellentétben – röghöz köti, leláncolja az embert – hangzott a szokásos érvelés. A szabadban élő, kistermetű lován bárhova elkalandozó mongol a jurtáját ott üti föl, ahol kedve tartja, viszont a házat nem lehet fölkapni és jurtakocsin tetszőleges helyre szállítani. Dzsingisz azonban e kérdésben is, mint oly sok másban, átlépte korlátait, és túltéve magát a nomádokban lakozó, veleszületett viszolygáson – tudniillik, hogy egy fallal körbevett város börtönében töltsék napjaikat –, Karakorumot a mongol hatalom állandó központjává alakította.

Nem szükséges hangsúlyoznunk, hogy mindezt jobb meggyőződése ellenére tette, és meg sem fordult a fejében, hogy uralkodói jurtáját házra cserélje. Unokája, Batu kán, akit az angol majd szolgálni fog, ugyanilyen határozottan utasította el, hogy házfalak közé zárkózzon. Nyugati hadjárata során az angolt bírta meg azzal, hogy e fölfogását gúnyos hangvétellű levélben ismertesse a szorongatott helyzetben levő magyar királlyal:

„Könnyebb ugyanis a kúnoknak kivándorolniok, mint neked; minthogy azok ház híján sátraikkal ide-oda vándorolnak, talán elkerülhetnek engem, de te házakban lakozol, neked váraid és városaid vannak, hogy menekülsz meg hát kezemből?!” (Batu kán levele IV. Bélának. Bendefy László fordítása. in: Bendefy László: *Fr. Julianus utazásának kéziratok kútfői*. Budapest, 1937.)

Amikor az angol Karakumba érkezett, a város állandó lakosságának a zömét kézművesek, kőművesek, fegyverkovácsok és mindenféle egyéb, a meghódított Horezm városaiból származó mesteremberek, valamint kínai írástudók tették ki. A Távol-Kelet és a közeli-keleti kereskedelmi központok közötti kereskedelmet lebonyolító arab és török kereskedők saját, vályogházakból és raktárakból álló telepét közvetlenül a külföldi követek lakónegyede mellé építették. Szomszédságukban csupa egyházi személy: mollák, sámánok, bonzok, marabutok, valamint esperesek laktak, egymás mellett békében megférő muszlim mecsetek, buddhista templomok és egy nesztoriánus keresztény templom árnyékában.

Ugyanakkor a mongol arisztokrácia tagjai továbbra sem voltak hajlandók jurtáiktól megválni, melyeket magukkal cipelve az évszakok változásai szerint helyét változtató Dzsingisz kán udvarát követték.

Dzsingisz kán, hogy birodalmának gyorsan növekvő szükségleteit ki tudja elégíteni, ezrével telepítette a kereskedelemben és a különböző mesterségekben jártas horezmieket egy, az utazók által csak „muzulmán városként” emlegetett észak-kínai helységbe. Ám a meghódított népek nagy tömegeinek a birodalom egyik sarkából a másikba történő átköltöztetésével csupán bizonyos, korlátozott számú csoportba tartozó lakossal sikerült a városok népességét növelni.

Jelü feladatául jutott, hogy a közigazgatás irányító posztjainak betöltésére ettől sokkal kíméletesebb, emberségesebb módszerekkel tudósokat, asztrológusokat, matematikusokat és irodalmárokat toborozzon. Ezek többsége a kínaiak közül került ki, de néhányuk – az angolhoz hasonlóan – a világ távolabbi szegleteiből érkezett. Ezek szerencsésnek mondhatták magukat, hogy Jelü keze alatt tevékenykedhettek és élvezték pártfogását, hiszen a volt magas rangú pekingi hivatalnokot a nyugati reneszánsz humanisták előfutárának tekinthetjük, akinek a civilizáció jóval többet köszönhet, mint ahogyan azt ma gondoljuk.

Jelünek a barbár „kánok kánja” udvarában elfoglalt kiváltságos helyzete azon megbecsülést tükrözte, amelyet magának kivételes bölcsességével, becsületességével és rendkívüli intelligenciájával Dzsingisz kán szemében kivívott.

A két ember kapcsolata Peking elfoglalása után kezdődött, amikor a Csin-császár kincseivel együtt – hadisákmányként – kézművesekből, asztrológusokból, kőművesekből és íróemberekből álló karavánokat indítottak Mongólia felé. Az egyik ilyen fogoly a híres-nevezetes Liao családból származó Jelü volt, a Csin-császár tanácsadója, akit azonban a mongolok – fölhasználhatósági szempontok alapján – a fogolyjegyzéken „jövendőmondóként és csillagjósoként” vettek nyilvántartásba.

Az udvarába érkezett használható rabok között gondosan válogató Dzsingisznek első látásra föltűnt a magas termetű,

huszonöt esztendőös jós, akit megkülönböztetett figyelmével tüntetett ki. „A Liao-és a Csin-házak mindig is egymás ellenségei voltak – fordult a fogolyhoz, megállapításával félreérthetetlen célzást téve a Liaók mongol eredetére, akik egészen addig uralkodtak Észak-Kína fölött, amíg a csinek el nem kergették őket. – Lásd, most megbosszualak.”

Jelü azonban nem sietett bekapni a csalit, és nem gyakorolt bűnbánatot amiatt, hogy Pekingben a legyőzött császár szolgálatába állt, hanem még a bajban is hűséggel és ragaszkodással viseltetett uralkodója iránt. „Atyám, nagyatyám és jómagam is a Csin-házat szolgáltuk – válaszolta. – Ezért hazug és képmutató ember volnék, ha most azt mondanám, hogy apámat is, meg a császárt is megvetésemmel sújtom.”

Dzsingisz, aki ki nem állhatta a rabláncon udvarába hajtott városiak többségére jellemző szolgálékütséget, csodálta a Csin-császár tanácsosának becsületességét, és jövendőmondói-csillagjosi állást ajánlott föl neki udvarában. Hozzáértése, valamint azon képessége révén, hogy Dzsingisz nagyán elképzeléseit kormányzati intézkedésekké tudta formálni, Jelü rövid időn belül a kán tanácsadójává lépett elő, majd bizalmas barátjává vált.

E barátság fölbecsülhetetlen előnyökkel járt a legyőzött országok számára, és emberek millióinak az életét mentette meg. Jelü ugyanis az elnyomó és az elnyomottak között állt, és az igazságért, rendért, az emberi élet szentségéért küzdött, miközben azon munkálkodott, hogy létrehozza azt az intézményrendszert, amely nélkül Dzsingisz birodalma nyomtalanul tűnt volna el a történelem süllyesztőjében, mint vízcsepp a Góbi sivatagban.

Dzsingiszt, az ázsiai sztyeppék urát, a „kánok kánját” ábrázoló kínai tusrajz

Amikor Dzsingisznak a leigázott Kína nagyszámú városi lakosságával mit kezdeni nem tudó hadvezérei úgy döntöttek, hogy mindannyiukat lemészárolják, városaik a földdel teszik egyenlővé, és jól megművelt szántóföldjeit a mongol lovak számára – egészen a Sárga-folyóig – legelőkké alakítják, Jelünek sikerült a kánt meggyőznie, hogy sokkal jobban jár, ha a hangyaszorgalmú kínaiakat nem szerves trágyaként, hanem adófizető alattvalóként igyekszik hasznára fordítani. Ügyes érvelése, mely szerint „miért is kellene a ludat levágni, ha jól tartva aranytojásokat tojik?“, millió és millió kínai életét mentette meg, Dzsingisznak pedig megbecsülést szerzett. A „fölperzselt föld” barbár taktikájának alkalmazását elvetették, és ahelyett, hogy elpusztították volna a terményt, és kardélre hányták volna a lakosságot, Jelü adószedői egyre nagyobb összegekkel járultak hozzá Dzsingisz kán hadjáratainak a támogatásához.

E hadjáratok idején pedig, amikor a mongolok fosztogatással, zsákmányolással és rablással voltak elfoglalva, Jelü azon fáradozott, hogy minél több könyvet, földabroszt, zeneszerszámot és festményt mentsen meg a pusztulástól, továbbá gyógyászati célokra füveket és egyéb, arra alkalmas szereket gyűjtött össze. Lassanként, alig észrevehető módon rávezette Dzsingiszt és fiait, mennyire gyűlöletes és ocsmány dolog az általuk művelt, véget érni nem akaró vérontás, és hogy a legyőzött népeket inkább kormányozni kell, és nem lemészárolni.

Amikor az angol Mongóliába érkezett, Jelü már nem a jövőben várható eseményeket jósolta meg juhok lapockacsontjából, hanem a jelen mindenható uraként, mint Dzsingisz nagykán kancellárja vagy főminisztere, korlátlan hatalmat élvezett. Ő állt a születőben levő közigazgatás középpontjában, ő volt a törvények megalkotója és a Dzsingisz hódításai során véghezvitt mézszárlásokkal, vérfürdőkkel, a káosszal szemben ő a rendet igyekezett érvényre juttatni.

„Amikor valaki porcelánmanufaktúrát állít föl – magyarázta a »kánok kánjának« –, ahhoz, hogy jól menjenek a dolgok, képzett és gyakorlott munkásokat kell összeválogatnia; nekünk ugyanúgy kell eljárunk, és erre a feladatra csak művelt emberek alkalmasak. Ha nem ilyenekkel dolgozunk, az fajunk fokozatos kihalásához vezet.”

Ilyen módon Jelü kínai, ujjur, perzsa és arab tudósok, literátorok ezreinek az életét mentette meg, és juttatta őket álláshoz – a Mongol Birodalom hasznára és épülésére.

Az amúgy jeles matematikus, csillagjós és konfuciánus bölcselő Jelü akképpen mérsékelte a mongolok pallérozatlanságát, hogy Dzsingisz udvarában az ősi kínai civilizáció elemeit igyekezett meghonosítani. A kán fiait, majd unokáit is ő tanította, beléjük csöpögtetve a műveltség és a tudományok iránti szeretetet.

Dzsingisszel fönnálló baráti kapcsolata révén sikerült elérnie, hogy – a hagyományokhoz ragaszkodó mongol vezetői réteg minden ellenkezése dacára – a művelt emberek kerüljenek előtérbe, valamint azt is, hogy a mongol harcosok és a meghódított ázsiai elit között tátongó kulturális szakadékot meglepően rövid idő leforgása alatt áthidalja.

Az a tény, hogy a jól szervezett mongol állam fölépítésekor a kínai kultúra és államszervezet kereteit tekintette mintának, nagyban elősegítette, hogy az új birodalom túlélje alapítója halálát, és Dzsingisz szellemében fejlődhessen tovább. Másfelől azzal, hogy a kínai intelligencia vezetői állásokba juthatott, megnyílt a lehetőség arra, hogy a kínaiak – hosszúhosszú küzdelem eredményeképpen – visszaszerezzék az országuk fölötti hatalmat, és végül majd kiűzzék a hódítókat.

De Jelü ahhoz is értett, hogyan kössön kompromisszumot, és ne ragaszkodjon a végletekig álláspontjához a hagyományos nézetekkel szemben. Például nehezményezte azt a barbár szokást, hogy a birodalom legszebb leányait százával hurcolják a kán udvarába, ám amikor rájött, hogy ezen ősrégi hagyománnyal nem lehet szakítani, igyekezett biztosítani, hogy a legmagasabb és a legalacsonyabb társadalmi osztály hajadonjai közül egyaránt válogassanak.

A perzsa *Tarikh Jihankushai* szerint a lányadót a hadsereg hajtotta be. Az elfoglalt területek minden házát tiszták vizsgálták át, és a legcsinosabb lányokat átadták fölötteseiknek, az ezerfős mongol regimentek parancsnokainak. Ezek azután e leányokat tovább rostálva, az arra érdemeseket a tízezer fős magasabbegység, a „tízezredek” parancsnokainak továbbították, ezek pedig a zsákmány

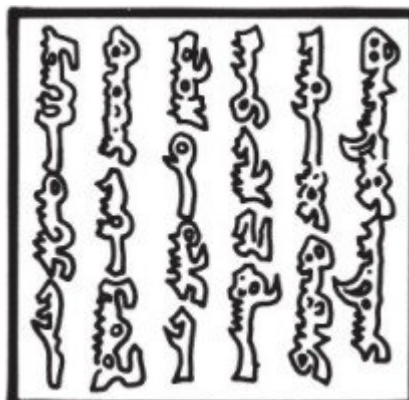
legjavával Dzsingisz nagykán és a többi mongol uralkodó háremét ékesítették. A nem megfelelőnek ítélt lányokból a gazdáik feleségeinek, rokonainak szolgálói lettek. Ugyanezen krónikából azt is megtudhatjuk, hogy Dzsingisz kán ötszáz feleséget és ágyast tartott. Jelü – egyetlen magas rangú tisztviselőként – nem kívánta a szerencsétlen rableányok szolgálatait igénybe venni.

Ő egyébként azért is bizonyult ura számára nélkülözhetetlennek, mert a mongol hadsereg megszállta országok helyzetét a legapróbb részletekig ismerte, és fáradhatatlannak bizonyult abban is, hogy a gyakori hadjáratokhoz szükséges pénzt és egyéb feltételeket biztosítsa. Ezzel azt bizonyította a nomád hadvezérnek, hogy a kultúrának gyakorlati haszna is van, és Jelü az irányában megnyilvánuló, roppant súlyt képviselő jóindulatot törvények megalkotására és széles körű reformok bevezetésére használta föl.

Jelü kínai kancelláriájával párhuzamosan a jelek szerint egy másik közigazgatási központ is működött, amelynek hatásköre – minden valószínűség szerint – a mongol belső ügyekre terjedt ki. Vezetésével a Dzsingisz által az 1205. évi hadjáratban foglyul ejtett ujjur tudóst – Ta Ta-tongot – bízták meg, akinek a neve csak kínai átírásban maradt az utókorra.^{41}

Ta Ta-tong a hivatalában jobbra ugyancsak ujjur írástudókat alkalmazott, így aztán az „ujjur kancellárián” ennek a török nyelvcsoporthoz tartozó, magas kultúrájú népnek az írása honosodott meg, és vált hivatalossá. A pusztai nomádok ujjur közvetítéssel ismerkedhettek meg a buddhista kánonokkal és a nesztorianus keresztény tanításokkal. Tekintve, hogy műveltség dolgában az ujjurok kiemelkedtek a többi nomadizáló törzs közül, Dzsingisz ragaszkodott hozzá, hogy írásrendszerüket fiai ismerjék meg, és sajátítsák el.

A mongol birodalmi pecsétkő

Ta Ta-tong mellett – aki megismertette Dzsingisz kánt a királyi pecsét használatával, és feladatai közé tartozott a Mongol Birodalom pecsétkövének őrzése és kezelése a kereit tudós, Csinkaj is fontos szerepet játszott a közigazgatási rendszer kiépítésében.

A mongol állami berendezkedés ezekben az esztentőkben nyerte el végső formáját, ám a meghatározó az az 1224 és 1225 közötti kétéves időszak volt, amikor – tudomásunk szerint – Dzsingisz kán éppen nem viselt háborút. Így – bizonyos értelemben – az angol szerencsésnek volt mondható, hogy éppen a konszolidáció idején érkezett meg Karakorumba, amikor az adminisztratív képességek a hadi erényeknél nagyobb becsületnek örvendtek.

A következő éveket Jelü kancelláriáján, a mongol terjeszkedési politika pillanatnyi szünet nélkül működő agyközpontjában töltötte. A mongol, kínai, perzsa és arab levéltárakban végzett alapos kutatások ellenére az 1235. évi döntő fontosságú – hiszen Európa sorsáról határozó – *kuriltájt* megelőző tizenegy éves időszakból nem sikerült semmiféle, az angolra vonatkozó közvetlen utalást föllelni. Ám mivel nyilvánvalóan csak Jelü gondoskodásának és pártfogásának köszönhetően élhette mindennapi életét, és végezhetette munkáját, a birodalmi kancellár tevékenysége szolgálhat a legmegbízhatóbb tájékoztatással arra nézve, milyen körülmények között zajlott le mongol szolgálatának Karakorumban töltött, kezdeti szakasza.

Jelünek a meghódított országok szerkezeti átalakítása és egységesítése érdekében kidolgozott tervei egyebek mellett mélyreható pénzügyi reformokat tartalmaztak: papírpénz kibocsátását, a háztartásokra alapozott, családi adórendszert, amellyel a mongol hadvezérek által kedvelt „mindent viszünk” módszerét kívánta fölváltani.

A mongol *szatrapák* által bevezetett önkényes súly-és mértékegységek helyettesítésére egységes rendszert dolgozott ki.

Rendkívül bölcs és előrelátó intézkedésként kiterjesztette a *dorogák* hatáskörét, így azok már nem csupán postaállomások vezetőiként, hanem egyúttal a központi hatalom teljhatalmú megbízottaiként is tevékenykedtek. Ezen kívül meghatározta az előkelők által tartható lovak számát, és kötelezővé tette az orosz

nyelvben a mai napig meglevő útiokmány – *putyovka* – használatát, amelyet a lovak váltásánál a postaállomásokon minden alkalommal föl kellett mutatni. Ezzel sikerült földühítenie a mongol nemeseket és az uralkodói házból való hercegeket, akik hozzá voltak szokva ahhoz, hogy annyi lovat igényeltek, amennyit csak akartak, és bármi másból is kedvük szerint elégítették ki szükségleteiket, de az erőpróbából végül Jelü került ki győztesen.

Ám a legnagyobb hatású intézkedése – hosszú távon egészen biztosan – a kínai mandarinok számára kötelező versenyvizsgarendszer bevezetése volt a Mongol Birodalom hivatalnokai számára. Ez nyilvános volt, a rabszolgák kivételével bárki jelentkezhett, a szabályt áthágók törvényes büntetése a halál volt.

Két kollégiumot is alapított, az egyiket Pekingben, a másikat a Senszi tartománybeli Pinjangban, ahol a mongol uralkodó réteg gyermekeinek földrajzot, számtant, történelmet és csillagászatot tanítottak, amely ismereteknek később vezetőként nagy hasznát vették.

Izgalmas feladat lenne fölbecsülni az angol esetleges hozzájárulását ezekhez az egész földrészeket befolyásoló reformokhoz, ám az ellenőrizhető, szikár tényekből mindössze arra következtethetünk, hogy a mongol szolgálatban töltött első éveiben csak valamiféle alárendelt szerep jutott neki.

Ugyanakkor a későbbi időkből való bizonyítékok azt igazolják, hogy – föltehetően politikai tapasztalatának és diplomáciai tehetségének köszönhetően – gyorsan haladt a ranglétrán fölfelé, és a tolmács-kancelláriai írnoki tisztségből követi rangra emelkedett, ami avval járt, hogy képviselhette a „kánok kánját”, és tárgyalhatott a nevében.

Dzsingisz kán „külügyi” kancelláriájának a tevékenységét vizsgálva ésszerű föltevésnek látszik, hogy egy ilyen gyors – ráadásul a faji különbségek ellenére megvalósuló – előmenetel nehezen lett volna elképzelhető Jelü Csu-csaj jóindulata vagy inkább baráti segítsége nélkül. Az a vélekedés, hogy a nagytudású kancellár és művelt alattvalója között esetleg baráti viszony alakult volna ki, nem is annyira valószínűtlen és légből kapott, ha tekintetbe

vesszük mindkettejüknek a nyelvészet iránt tanúsított érdeklődését és csaknem azonos életkorukat – Jelü 1190-ben, az angol 1188-ban látta meg a napvilágot.

Az angol szerencsecsillaga akkor tűnt föl, amikor a „kánok kánjának” az egészsége hanyatlani kezdett, és úgy határozott, hatalmas birodalmát a hadakkal együtt fölosztja fiai között. Csagatáj a korábbi Horezmi Birodalmat és Kara-Kitajt; Ogotáj (Ögödej) a kelet-mongóliai területeket; Tuli – ahogyan a legfiatalabbnak dukál – a Mongol Birodalom középső részeit; Dzsingisz unokája, Batu pedig a halott Dzsucsinak járó örökséget, tehát az összes északnyugatra eső területet kapta, „ameddig csak mongol lova elviszi”.

Batu kánra tehát nagy kiterjedésű területek kormányzásának feladata hárult, amelyek a gazdag európai síkságok meghódításával csak még tovább terebélyesednek majd. Ennek az Atlanti-óceánt megcélzó mongol előretörésnek az előkészítését a diplomáciai készségéről ismert angolra bízták.

De még mielőtt az előkészületek megkezdődhettek volna, és belevágtak volna a kancellária átszervezésébe, Dzsingisz – ígéretéhez híven – elindította utolsó hadjáratát, hogy bosszút álljon a tangutok Hszi-Hszia Birodalmán, mielőtt még a halál megfosztaná attól a kéjtől, hogy annak uralkodóját holtan, országát pedig romokban, fölperzselve lássa.

Akárcsak Karthágó lerombolása Cato, úgy a tangutokkal való leszámolás Dzsingisz számára is rögeszmévé vált. Uralkodójuk ugyanis nem tett eleget hűbéresi kötelezettségének, és megtagadta a részvételt a Horezmi Birodalom ellen a mongol követek legyilkolása után indított büntető hadjáratban, fejére vonva ezzel a „kánok kánjának” bosszúálló haragját.

Dzsingisz – akárcsak Cato, aki minden senatusbeli fölszólalását a „ceterum censeo Carthaginem esse delendam” rituális formulával zárta – *A mongolok titkos története* című, kínai nyelvű^{42} munka beszámolója szerint – hogy a bosszúállás tüzét ébren tartsa – naponta kért jelentést arról, hogy vajon áll-e még a Tangut Királyság.

Ám 1226-ban már többről volt szó, mint egy öregedő ember rögeszméjéről, aki egy áruló vazallust akar móresre tanítani: a Hszi-

Hszia Birodalom új uralkodója ugyanis tevőleges segítséget nyújtott a szomszédos csin területeken tevékenykedő lázadóknak, nem volt hajlandó fiát túszként Karakorumba küldeni, és a mongol kémjelentések szerint félmillió sereget gyűjtött egybe.

Dzsingisz nagykán, 180 ezer fős lovas serege élén, már jóval a tavasz beköszönte előtt útnak indult, hogy egy tangut–csin szövetség létrejöttét megghiúsítsa, és fennhéjázó, kihívó viselkedésükért megbüntesse a tangutokat. Mindamellet az előjelek nem sok jót ígértek: öt bolygó baljós együttállásából az asztrológusok azt olvasták ki, hogy a „kánok kánja” szerencsétlen eseményeknek néz elébe.

Azonban a mongol lovasok ezúttal is megsemmisítő győzelmet arattak a háromszázézer tangut sereg fölött a befagyott Sárga-folyó jegén, ahol a vasalt tangut lovak összevissza csúszkáltak, míg a patkolatlan mongol lovak könnyedén vették az akadályokat.

Győzelmüket követően a mongolok kegyetlen öldöklésbe kezdtek, de a tangut fejedelmén már nem állhatott személyes bosszút Dzsingisz kán, mivel – ahogyan *A mongolok titkos történetében* ugyancsak olvasható – vadászat közben lezuhant lováról, és halálosan megbetegedett. Halála előtt fiaiért és unokáiért küldetett, hogy utódot jelöljön ki, és óvja őket a viszálykodástól: „Az örökkévaló Ég ereje által hatalmas birodalmat hódítottam meg nektek – mondta. – A közepéből indulva a lovas akár keletre, akár nyugatra egy álló éven keresztül lovagolhat, határait mégsem éri el. De túl rövid élet adatott nekem ahhoz, hogy az egész világot uralmam alá tudtam volna hajtani. Ez a munka rátok maradt. Tartsatok össze, legyen egy az akaratotok, legyen egy a hitetek, hogy legyőzhessétek ellenségeiteket, és hogy sokáig és boldogan éljete.”

Ezután kijelölte Ogotájt utódjául, és megparancsolta neki, hogy a tangutok fejedelmét és országa fővárosának egész népét irgalmatlanul gyilkolja le, miután megadták magukat.

Dzsingisz 1227. augusztus 18-án halt meg. Holttestét Hszi-Hsziából hazaszállították Mongóliába, és útközben minden élőlényt – embert, állatot, madarat – megöltek, hogy a kán halálának a híre ne terjedhessen szét a birodalomban.

Ezért azután a nagy kán halálának „valódi okáról” számtalan legenda látott napvilágot. Carpine barát Karakorumban már úgy értesült, hogy villám sújtotta halálra; Marco Polónak azt mesélték, hogy nyíl okozta sebesülés következtében halt meg; és a kínai krónikaírók – minden bizonnyal azért, hogy az országuknak okozott szenvedésekért bosszút álljanak rajta, és rossz hírét keltsék – azt jegyezték föl róla, hogy Dzsingisz a tangut fejedelem Kürbeldyshin Khatun nevű szépséges feleségétől, a háremben töltött pásztoróra közben szerzett sebesülésbe halt bele.

Az ágyban elszenvedett, dicstelen vég motívuma több, XVII. századi mongol krónikában is előfordul, amelyek mindegyike korábbi munkákból merítette. Egyikük rajzban számol be az eseményről, mely szerint a tangut királyné apró fémszerkezetet helyezett el hüvelyében, amellyel Dzsingisz nagykan első éjszakai látogatása alkalmával súlyos sérülést ejtett fejedelmi pálcáján. A királyi hitves ezután kimenekült a palotából, és a Sárga-folyóba ugorva lelte halálát.^{43}

Akárhogy áll is a dolog, a biztonságos hatalomváltás érdekében Jelü kétéves gyászt rendelt el, és ezt a rövid átmeneti időt annak biztosítására használta föl, hogy az új kán kinevezésére hivatott egyetlen törvényes testület, a *kuriltáj* tartsa tiszteletben urának az utódlásra vonatkozó döntését.

Dzsingisz korábbi hadifoglya és jövendőmondója tehát meghatározó szerepet játszott Ogotáj megválasztásában, és így sikerült megmentenie a birodalmat attól, hogy gyilkos testvérháború következményeként darabjaira hulljon. És ami Európa sorsára nézve még ennél is fontosabb volt: az új „kánok kánjának” a rendelkezésére bocsátotta azt a félelmetes eszköztárat, amelynek birtokában megvalósíthatta „az egész világ meghódításának” Dzsingisz által elhatározott és erőszakolt tervét.

MIT ÉR A MONGOL KÖVETEK HATALMA?

Az új „kánok kánja”, Ogotáj egészen más volt, mint Dzsingisz. Jóindulatú, nagylelkű férfiú, aki a fényűző élet örömeit többre tartotta a hadi dicsőségnél, és teljességgel hiányzott belőle apja kegyetlen vadsága. Az italban sem tartott mértéket, és szenvedélyével Jelü

elrettentőnek szánt szemléltető bemutatója hatására sem hagyott föl, pedig a saját szemével győződhetett meg arról, hogyan marja ki a borítal a benne hagyott vasdarabot.

Mindamellett Jelü géniuszának, valamint Dzsingisz kán törvénykönyve, az élet minden területét szabályozó *jasza* összetartó erejének köszönhetően, a birodalom nemcsak hogy túlélte alapítója halálát, hanem újabb hódító háborúba kezdett. Az állam létének célját megtestesítő hadsereg nagyszerűen helytállt, és vitézül harcolt, a központosított közigazgatás olajozottan működött, és az 1229-ben megtartott *kuriltáj* – Jelü útmutatása alapján – meghatározta azokat a küszöbön álló feladatokat, amelyek végrehajtásával – Dzsingisz nagykán parancsának megfelelően – meg lehet kezdeni az egész világ meghódítását.

Fontossági sorrendben a legelső tennivaló az Észak-Kínában fekvő korábbi Csin Birodalom területén az aktív ellenállás letörése volt, ezután a maradék nyugat-ázsiai részek meghódítása, majd Európa leigázása következett.

A csin területek ellen indított hadjáratot Ogotáj nagykán vezette, aki ez alkalommal bizonyosságát adta, hogy szükség esetén sikeres hadvezérként tud háborúzni. A trónra lépését követő egyetlen esztendő leforgása alatt egyszer s mindenkorra véget vetett a csin restaurációs kísérleteknek, és a lakosságot csupán Jelü közbelépése mentette meg a teljes kiirtástól.

Egy másik hadsereg Perzsiát és Kis-Azsiát dúlta föl, bevégezve ezzel Nyugat-Ázsia alávetését. Ám a harmadik és a legizgalmasabb feladatnak Európa lerohanása ígérkezett, ami egy harcedzett hadsereg egyszerű fölvonultatásánál jóval nagyobb teljesítményt kívánt.

Batu kán nyugati irányú támadásának diplomáciai előkészítése az angolra hárult, akit ekkor már át is vezényeltek az új parancsnokságra. És ebbe az egész rendszerbe való beilleszkedésekor – amelyet a mongol katonai hagyományok, a Jelü által létrehozott közigazgatás, valamint a *jasza* előírásai alkottak – ügyelnie kellett minden lépésére, és csak óvatosan tapogatózva haladhatott előre. Ezt egy európainak véghezvinni elképesztően nehéz, csaknem lehetetlen feladatnak ígérkezett, amelyet neki

ennek ellenére sikerült megoldania, hiszen rövid idő elteltével őt bízták meg azzal, hogy diplomáciai tárgyalások útján – Batu kán személyes megbízottjaként – készítse elő a nyugati hadjáratot.

Jó okkal föltételezhetjük, hogy része volt a mongol hadműveleteket megelőzően folytatott, minden részletre kiterjedő kémtevékenység megszervezésében, és vélhetőleg a jelentések kiértékelését is ő végezte, valamint – közvetett bizonyítékok alapján – az is valószínűnek látszik, hogy a mongol kémszervezet meghosszabbított karjaként működő velencei titkosszolgálatnál is ő tartotta a kapcsolatot.

Fő tevékenységi köre azonban – amint azt később maga is állította, és amint azt a megdöbben szemtanúk is tanúsíthatták – a diplomácia volt. Amikor a maga előtt mindent elsöprő mongol lavina végül rázúdult Európára, a legtöbb európai király és fejedelem, elképesztő tudatlanságában azt hitte, hogy ezeknek az ázsiai hordáknak fogalmuk sincs a diplomáciáról. Más uralkodók egyszerűen nem voltak hajlandók szóba állni e barbár nomádok képviselőivel, hanem rövid úton kivégeztették őket.

Európa dölyfös, fennhéjázó magatartását kommentálva, Spalatói Tamás a következőket írja: „Ezenkívül sem keresztény, sem zsidó, sem szaracén törvények nem kötik őket [tudniillik a 'tatárokat' – ahogyan a mongolokat az egész földrészen emlegették], ezért aztán nincs bennük semmiféle igazságérzet, semmiféle esküt vagy adott szót nem tartanak meg. Ellentétben minden más nemzettel, követeket sem a háború, sem a béke ügyében nem fogadnak, de nem is küldenek.” (Spalatói Tamás: A salonai és spalatói főpapok története. 36. fejezet: A tatárok természetéről. – Csonka Ferenc fordítása. in: *A tatárjárás emlékezete*. Szerk. Katona Tamás. Magyar Helikon, 1981. 183–184. o.)

A valóság azonban egészen más volt. A mongolok hegemoniára való törekvésében ugyanis a diplomácia meghatározó szerepet játszott. A „kánok kánja” követei útján jelentette be igényét az egész világ fölötti uralomra, és határozta meg a világ többi részével szemben elfoglalt helyzetét. A diplomáciai iratokban egyértelműen kifejezésre jutottak a mongolok jogi, politikai és az alkotmánnyal kapcsolatos fogalmai, azonban ezeket teljes mértékben félreértették,

következésképpen – afféle ázsiai vadak üres, fennhéjázó fecsegésének tekintve őket – egyszerűen nem vettek róluk tudomást. Ez borzalmas következményekkel járt, amelyek közül nem egynek az átkát – hét évszázad elmúltával – a mai napig keservesen nyögjük.

A mongol diplomáciai tevékenységnek a Dzsingisz kán utolsó éveiben kezdődő és hozzávetőleg 1262-ig – a terjeszkedés első megtorpanásáig – tartó első korszakát eddig még senki nem vette górcső alá. Az egymást követő tudósnemzedékeknek a mongol diplomáciatörténet második – a birodalom szétesésétől a kínai, perzsa és kipcsak utódállamok megalakulásáig tartó – szakaszát kutató tevékenysége elvonta figyelmünket e hiányosságról.

Pedig a perzsa, latin vagy arab fordításban máig fennmaradt^{44} diplomáciai iratokat olvasva világos és áttekinthető képet kapunk azokról az alapelvekről, amelyeket a mongol diplomácia az első korszakában használt, és amelyek keretei között az angol tevékenykedett.

Ezek a „kánok kánjától” származó dokumentumok korántsem az egyenlő, szuverén államok között történő diplomáciai érintkezés eszközei, hanem behódolásra fölszólító valóságos parancsok voltak. A többé-kevésbé független, szuverén államokból álló világ képzetén nevelkedett európaiak ezt természetesen abszurd eljárásnak és kihívó sértésnek tekintették. Ugyanakkor – amint azt az 1221 és 1262 között született összes ilyen üzenet változatlanul ismétlődő bevezető szakasza tanúsítja – semmi nem állt távolabb a mongol birodalmi kancellária szándékaitól. „Az örök Ég erejéből a nagy mongol nép tenger^{45} [nagy] kánjának parancsa...” Ez a preambulumban alkalmazott formula a kánnak az istentől való erejét hangsúlyozta, amely mintegy önmagától az összes többi király és fejedelem fölé emelte őt. Egyúttal igazolásul szolgált a mongolok azon törekvésére, hogy az egész földkerekséget katonai és gazdasági hatalmuk alá hajtsák, hiszen a mongol birodalomépítés nem egyszerű hatalmi politikai manőver, hanem egyenesen isten akaratának a beteljesülése volt.

Például a kánnak a francia királyhoz írt levele Isten azon parancsára történő utalással kezdődik, amely „Dzsingisz kántól vagy utódaitól érkezett hozzád” („nec Chingischan nec ab aliis post ipsum pervenit ad vos”).

A mongolok által önmagában is titokzatos erő forrásának tekintett uralkodói pecsét felirata arról a föltétlen hitről tanúskodott, mely szerint a „kánok kánja” az isteni akarat egyetlen és egyedüli földi letéteményese. E képzet – amely nem esik messze a korabeli „egy pásztor, egy nyáj” pápai dogmájától – talán az egyetlen olyan mongol tétel volt, amely félreismerhetetlenül keresztény befolyást tükrözött. A mongol hatalomnak ez a metafizikai megalapozása a kán személyét itt a földön ugyanazon jogokkal ruházta föl, mint amelyeket Isten az örök mennyországban élvez, és segített áthidalni a Dzsingisz nagykán által elképzelt világrend és a XIII. század első felének tényleges hatalmi viszonyai között fönnálló különbséget.

E felfogás a mongolok szemszögéből tekintve teljesen természetes, jogszerű és – legalábbis szándékában – békés vállalkozássá varázsolta a világ tervbe vett meghódítását.

Egy Ince pápához – a keresztény világ *primus inter pares*-hez – intézett, higgadt hangvétellű levél azonnali behódolásra szólít föl:

„Az örök Ég erejéből, az egész nagy nép tenger [nagy] kánja.

Parancsunk:

Ez egy parancs, amely a nagy pápának küldetett, hogy ezt megismerje és megértse. Tanácsot tartván a király országaiban, kérést küldtetek a meghódolás ügyében, melyet követeitektől meghallgattunk.

Ha ti saját szavaitok szerint cselekedtek, úgy te, aki a Nagy Pápa vagy, a királyokkal együtt személyesen kell hozzánk jönnöd hódolatra, és akkor a jász törvényét tudomásotokra fogjuk hozni.

Más. Azt mondtátok, hogy ha megkeresztelkednék, az helyes volna; ezt te magad hoztad tudomásomra, és egy [ilyen] kérést küldtél hozzám. Ezt a kérésedet nem értettük meg. Más. Ezeket a szavakat [üzenetet] intézted hozzám:

»Elfoglaltatok a magyarok és a keresztények minden földjét; efelett csodálkozom. Mondjátok meg, hogy mi volt a bűnük?« Ezen szavaidat sem értettük meg. Dzsingisz kán és a Kagán Isten parancsát küldték, hogy megértsék, de ezek Isten parancsának nem engedelmeskedtek. Sőt ezek, akikről szólsz, nagy tanácskozást tartottak [?], fennhéjázóknak mutatkoztak, és követeinket megölték. Ezekben az országokban az örök Isten ölte meg és semmisítette meg az embereket. Hogyan tudna valaki maga erejéből ölni, hogyan tudna [országot] foglalni, ha nem az Isten parancsára?

És ha te azt mondod: »Keresztény vagyok, az Istent imádom, megvetem [a többieket]«, hogy tudod, hogy Isten kinek bocsát meg és kivel szemben igazán könyörületes; hogyan tudod ezt te, aki ilyen szavakat mondasz? Isten erejéből nekünk adatott minden birodalom napkelettől napnyugatig. És hogyan tudna valaki Isten parancsa nélkül bármit cselekedni? S most őszinte szívből ezt kell mondanotok: »Alattvalóítok leszünk, és nektek szenteljük erőnket«. Te pedig személyesen, minden királyok élén, együttesen, kivétel nélkül, gyere szolgálatunkra és hódolatunkra. Akkor majd el fogjuk ismerni meghódolásotokat. De ha Isten parancsának nem engedelmeskedtek, és parancsunknak ellenszegültök, akkor ellenségnek foglak tekinteni benneteket. Ezt hozzuk tudomásotokra. Ha ellenszegültök, Isten tudja, amit mi tudunk! A 644. évben, a második dzsumada végén.

[PECSÉTFELIRAT:] Az örök Ég erejéből a nagy mongol nép tenger [nagy] kánjának parancsa. Ha [e parancs] a meghódolt és lázadásban levő népekhez jut, tiszteljék és féljék!” (Güjük kán levele IV. Ince pápához 1246-ból. Györffy György fordítása. in: *Julianus barát és a Napkelet fölfedezése. ...*)

Dzsingisz nagykan birodalma nem egyszerűen egy állam volt a világ sok más állama között, hanem isten mennyei hatalmának földi mása, visszatükröződése, ezért a főhatalmának elfogadására nem

hajló királyokat lázadónak tekintették. És – amint vallomásában az angol rámutatott – a mongolok „a lázadók elleni kegyetlenségben semmit sem tartanak bűnösnek”. (Yvo de Narbonne Gérard bordeaux-i érseknek, 1241. ...)

Ugyane fölfogás árad a *jaszában* foglalt törvényekből, amint a kínaiak azon hitéből is, hogy a császár isteni lény, bizonyítva Jelü közreműködését a mongol világbirodalom ideológiai alapjának a megteremtésében. Hogy a *jasza* nagy hatással volt a behódolási parancsok megfogalmazásánál, tanúsítja a pápához intézett levél következő mondata: „...te, aki a Nagy Pápa vagy, a királyokkal együtt személyesen kell hozzánk jönnöd hódolatra, és akkor a *jasza* törvényét tudomásotokra fogjuk hozni.” (Güjük kán levele IV. Ince pápához 1246-ból. ...)

A kán istentől való és *ajasza* által szentesített fölhatalmazása a világ meghódítására jogi alapot szolgáltatott arra, hogy minden államra – még azokra is, amelyek kívül estek a mongol hadsereg közvetlen hatókörén – a Mongol Birodalom *jövendőbeli* tagjaként tekintsenek.

Ezért aztán a kán követeinek mindössze az volt a szerepük, hogy az egyre terjeszkedő Mongol Birodalom útjába eső országok királyait figyelmeztessék kötelességükre, tudniillik hogy be kell hódolniuk, és a kán hűbéresévé kell válniuk. Ez volt tehát az oka annak, hogy a mongol küldöttségekkel – az európai uralkodók megdöbbenésére – nem lehetett a hatalom és a területek kölcsönös elismeréséről tárgyalni. Tekintve, hogy a világhódító – istentől való fölhatalmazása révén – mindenek fölött álló, senki mástól nem függő helyzetet élvezett, egyenlők közötti viszonyról vagy szövetségről nem lehetett szó, csupán szolgálai engedelmségről.

E mindent meghatározó dogmának egy másik folyománya volt, hogy a mongol követek a Mongol Birodalommal első ízben kapcsolatba kerülő független királyságoknak sem békét nem ajánlhattak, sem háborút nem üzenhettek. Ugyanis minden a királynak az istentől való behódolási parancsra adott válaszából függött: ha vállalta az alávetettséget, úgy valamiféle pozíciót megőrizhetett a birodalmon belül; ha viszont nem adta be a derekát, vagyis szembeszállt az isteni parancsolattal, akkor lázadóvá lett,

akire büntetés vár. Ám békéről vagy háborúról tárgyalni teljes lehetetlenség volt, hiszen arra csak egyenlő felek között nyílik mód.

A független, szuverén államok alkotta nemzetközi közösség eszméin nevelkedett európai uralkodók egy mongol követnek a föltétlen megadásra való fölszólítását érthető módon végtelenül arrogánsnak és abszurdnak tekintették ahhoz, hogy komolyan vehessék.

Így válik érthetővé, hogy Európában miért tartotta magát olyan szilárdan az a hit a mongolokkal való első kapcsolatok fölvételét követően, mely szerint „ellentétben minden más nemzettel, követeket sem a háború, sem a béke ügyében nem fogadnak, de nem is küldenek”. (Spalatói Tamás: *A salonai és spatatói főpapok története. ...*)

Miközben egyre közelebb került e két – különböző eszmények által vezérelt – világ frontális összeütközése, a két oldal között semmiféle érintkezés nem volt. Az angol, aki egyedül hidalhatta volna át a két civilizáció közötti tátongó mély szakadékot, úgy döntött, hogy – megbízásának megfelelően és háta mögött a világ legnagyobb hadseregével – élni fog a mongol követek félelmetes hatalmával. Arra irányuló próbálkozásait, hogy figyelmeztesse a keresztény uralkodókat, milyen szörnyű sors vár rájuk, ha nem hódolnak be uruknak, pusztá megfélemlítésnek tekintették, és akként is kezelték őket. Utólagos bölcsességgel senki sem vonhatja kétségbe jóindulatát, amikor a legsötétebb színekkel ecsetelte, hogy micsoda szörnyű pusztítás, dúlás vár rájuk, ha balga módon megmakacsolják magukat, és továbbra ia elutasítják a mongolok hűbéri hatalmát.

Az apró Volga menti fejedelemségeket kivéve – amelyek engedelmeskedtek az angol behódolást követelő fölszólításának – egyetlen, magára valamit is adó európai nemzet sem vette komolyan a mongol követek által az 1230-as években és az 1240-es évek elején kézbesített üzeneteket. Az oroszok kivégezték a mongolok küldötteit; IV. Béla magyar király még az angol két ízben tett személyes látogatása után sem volt hajlandó válaszolni; Frigyes németrómai császár könnyedén vette a mongol behódolási parancsot, és egy szellemes tréfával válaszolt; Lajos francia király

pedig mulatságosnak gondolta, ha a mongol fenyegetésből szójátékot farag.

Pedig a „kánok kánjának” a levelei egyértelmű jogi terminusokkal teszik világossá, hogy az azonnali megadás egyetlen alternatívája a teljes megsemmisítés.

Válaszul a pápának a magyarok és más közép-európai katolikusok megdöbbenő és fölháborodást kiváltó legyilkolása miatti tiltakozására, a „kánok kánja” inkább sajnálkozva, mint haraggal mutatott rá, hogy éppen csak azt kapták, amit érdemeltek, hiszen isten a bűnt büntetni rendelte. „...de ezek Isten parancsának nem engedelmeskedtek. Sőt ezek, akikről szólsz, nagy tanácskozást tartottak[?], fennhézázóknak mutatkoztak, és követeinket megölték. Ezekben az országokban az örök Isten ölte meg és semmisítette meg az embereket. Hogyan tudna valaki a maga erejéből ölni, hogyan tudna [országot] foglalni, ha nem az Isten parancsára? [ezeket az országokat] kifosztani, lakosaikat kardélre hányni?” (Güjük kán levele IV. Ince pápához 1246-ból. ...)

A mongolok válaszából áradó képmutató fölháborodás tanúskodik abba vetett megingathatatlan hitükről, hogy az isteni paranccsal szembeszálló nemzetek kirekesztik magukat az értelmes, istenfélő emberek közösségéből. A mongol lovasok okozta pusztulásuk így valójában nem volt egyéb, mint isteni büntetésük beteljesedése.

A behódolásra fölszólító leveleket lényegében ugyanazon kifejezésekkel fogalmazták meg, gyakorlatilag semmilyen lehetőséget sem engedve a kancellária nótáriusainak az azoktól való eltérésre. Tevékenységüket – hasonlóan a fordítóékhoz – nagyon szigorú felügyelet alatt végezték, amint arról Carpine tudósít bennünket Karakorumból. „Szent Márton napján ismét szólítottak; eljött hozzánk Kadak, valamint Csinkaj és Bala, a két említett protonotárius, és szóról szóra lefordították számunkra a levelet. Miután leírtuk latinul, mondatonként visszafordították maguknak, hogy ellenőrizzék, nem hibáztunk-e valamely szóban. Mikor már mindkét levél elkészült, felolvastatták velünk egyszer és még egyszer, ha netán valamit kihagytunk volna, majd így szóltak hozzánk: „ügyeljetek, hogy mindent jól értsetek, mert hátrányos volna, ha nem értenétek mindent, tekintve, hogy oly távoli

tartományokba kell utaznotok.” (Plano Carpini úti jelentése 1247-ből. ...)

Mindamellett a kánok követői ezeket a behódolásra felszólító leveleket minden esetben részletezték, kommentálták, és aprólékos magyarázatokat fűztek hozzájuk. Így tehát az angolnak maradt némi mozgástere a saját kezdeményezésre, mivel minden egyes eset kezelésére pontos szabályokat nyilvánvalóan nem írhattak elő.

Ugyanakkor minden taktikai kompromisszumot – hacsak nem rosszhiszeműen cselekedtek – annak az abszolút követelménynek kellett alárendelniük, hogy azonnali, haladéktalan behódolást érjenek el, aminek semmi esélye sem volt.

Nagyon tanulságosak azok a magyarázatok, amelyekkel az angol tárgyalásai során szolgált. Vallomásában beismerte, hogy a mongol küldöttek „koholt ürüggyel” vettek rá néhány „együgyű királyt, akik e koholmányok hallatán szövetséget kötve, szabad áthaladást biztosítottak nekik országukon keresztül”. Azt is készséggel bevallotta, hogy a tatárok nem tartották be a szerződéseket.

Az angol vallomása révén kivételes bepillantást nyerünk a mongolok tárgyalási technikába is, amely mindenekelőtt azt a célt szolgálta, hogy – szavaival élve – megtevésszék a különböző országok népét és uralkodóit a mongolok valódi szándékait illetően. A mielőbbi behódolást a mongol követek általában úgy kívánták elérni, hogy szabad átvonulást kértek, és európai hadjáratukat olyan okokkal indokolták, „amelyek nem a valódi okok voltak”.

A diplomáciai tárgyalások során alkalmazott „koholmányok” közül többet is felsorolt, amelyekkel föltehetően saját maga is élt, de amelyeket – a különböző helyzetekben alkalmazható „sablonmagyarázatokként” – alkalmasint már jó előre kidolgoztak a kancellárián.

„Hol azt hazudják, azért kerekedtek fel hazájukból, hogy Köln város ékességét, a háromkirályok szent testét magukhoz visszavigyék; hol, hogy hatalmaskodásukért és zsarnokságukért bosszút álljanak a rómaiakon, akik valaha régen megverték őket; hol csak az északi, barbár népeket akarják leigázni vagy fegyelmükkel a németek dühét megfékezni; máskor azért keltek útra, hogy a galloktól a katonáskodást eltanulják; egyszer azért, hogy az ő

tömegeiknek elegendő termékeny földre tegyenek szert; máskor azért, hogy Galíciába Szent Jakabhoz zarándokoljanak. Voltak olyan együgyű királyok, akik e koholmányok hallatán szövetséget kötve, szabad áthaladást biztosítottak nekik országukon keresztül, de a szövetség nem mentette meg őket, ugyanúgy elpusztultak.” (Yvo de Narbonne Gérard bordeaux-i érseknek, 1241. Gy. Ruitz Izabella fordítása. in: *A tatárjárás emlékezete* – Levelek. Magyar Helikon, Budapest, 1981. 297–303. o.)

Jóllehet a tárgyalások során bevetett fortélyok egyike-másika túlságosan is átlátszónak tűnik – és jó okunk van azt hinni, hogy ezeket a vallomást följegyző eretnek francia pap szándékosan tette ilyenné –, mégis érdekes információval szolgálnak arra nézve, hogy az 1230-as években milyen kérdések foglalkoztatták a közvéleményt.

Az akkor éppen Észak-Oroszországot dúló németek dühének a megfékezésére irányuló szándék például teljesen hihetőnek tűnhetett Kelet-Európában, a vallási természetű indítékokra való hivatkozással indított hadjáratokról szóló mese pedig – mint a zarándoklat Szent Jakab sírjához, vagy a háromkirályok holttesteinek visszakövetelése Köln városától – egészen biztosan kedvező fogadtatásra talált a mélyen vallásos kelet-európai országokban.

Viszont az a néhány tárgyaláson elhangzott magyarázat, miszerint a mongolok azért nyomulnak nyugatra, hogy elegendő termékeny földterületet biztosíthassanak népességük eltartására, egyenes beszéd volt, hiszen teljesen megfelelt a valóságnak. Ez a *Lebensraum*-elmélet a későbbiek során még számos alkalommal – a legutóbb Hitler náci Németországában – szolgált a hódító hadjáratok ideológiai megalapozásául.

Ám az angol által fölhozott legkülönösebb elmeszülemény az arra való hivatkozás volt, „hogy hatalmaskodásukért és zsarnokságukért bosszút álljanak a rómaiakon”. Tekintve, hogy minden baja és szerencsétlensége közvetlenül visszavezethető volt a pápai legátusoknak az angol belügyekbe történt beavatkozására, akiknek a Magna Charta-lázadás elfojtása során megnyilvánuló kapzsisága és pénzsóvársága egyébként nagyon sok résztvevőt juttatott

koldusbotra, óhatatlanul fölmerül a gondolat, hogy ezzel vélhetőleg a személyén esett sérelmeket kívánta megtorolni. A kán rendkívüli és meghatalmazott követeként teljes nyugalommal megengedhette magának azt az élvezetet, hogy bosszút álljon a rómaiakon, „akik valaha régen megverték” – nem a mongolokat, hanem őt.

Az előző fejezetben már megvizsgáltuk azokat a tényezőket, amelyek hátszelével az angol a mongol diplomáciai szolgálatban ilyen magasra emelkedett, ám ezt az üstököszerű fölívelést csak akkor tudjuk kellőképpen értékelni, ha rávilágítunk a dogmatikus elveknek és a józan realizmusnak arra a sajátos keverékére, amely a rendszert jellemezte.

Jelü kancelláriája sok többnyelvű írnokot és tolmácsot foglalkoztatott. Közülük néhányan hadifogolyként érkeztek „hasznos készségekkel”, másokat a „kánok kánja” hatalmának a ragyogása csábított oda. Amint Carpine jelentésében beszámolt róla, „az említett kán udvarában találkoztunk még a többi vezér kíséretében érkezett oroszokkal, néhány latinul és franciául is tudó magyarral, orosz klerikusokkal és más olyanokkal, akik a tatárokkal tartottak harcaikban és egyéb cselekedeteikben, némelyek már harminc év óta. Ezek tudtak a tatárok minden viselt dolgáról, mert értették nyelvüket, és folyvást közöttük éltek, ki húsz, ki tíz esztendeje, egyesek hosszabb, mások rövidebb idő óta.” (Plano Caprini úti jelentése 1247-ből. ...)

Ez a harmincesztendőös intervallum teljes mértékben átfogja azt az időszakot, amelyet az angol a diplomáciai szolgálatban töltött, ennek ellenére rajta kívül egyetlen tolmács sem emelkedett olyan magas rangra, hogy a kánok akaratának a képviselőjeként léphetett volna föl. E megtiszteltetést ugyanis az ország Közép-Azsiába eső vidékeiről való, megbízhatónak számító mongoloknak és hozzátartozóiknak tartották fenn.

A következő kétszáz év folyamán Kelet-Európába küldött hatvan mongol követ nevének nyelvészeti elemzése azt mutatja, hogy az angoléhoz hasonló, kivételes esetekből egy évszázadra nagyjából egyetlenegy jutott.

*A XIII—XV. század folyamán Kelet-Európába
(Oroszországba) küldött mongol követek névsora:*

- 1259 Kazascsik
- 1261 Tetjak
- 1265 Dzsanibég
- 1295 Alekszander Nevruj^{46}
- 1315 Emir Hodzsa, Tajtemír és Indruj
- 1317 Szavlics és Kaszandzsi
- 1318 Havgadi, Astrabil és Osztrev^{47}
- 1318 Kucsa
- 1318 Akamil (vagy Kiamil)
- 1320 Bajder (vagy Pajdar)
- 1321 Szevindzs Buga
- 1321 Tajandzsár
- 1322 Akamil
- 1327 Selkán (vagy Cselkán)
- 1332 Szerajscsik
- 1334 Abdul (vagy Abdullah)
- 1337 Kindak és Abdul
- 1338 Isztrocsej
- 1339 Tavlubég és Mengkukas
- 1342 Kinduk
- 1348 Totu (vagy Tutu)
- 1352 Ahmed
- 1357 Iktár
- 1357 Kosak (vagy Kusak: azaz „Öv”)
- 1360 Urusz, Hairbég és Altunzibég
- 1363 Ilak
- 1364 Uruszmandi
- 1364 Bejrám Hodzsa
- 1364 Hasszán Hodzsa
- 1370 Hadzsi Hodzsa
- 1371 Szári Hodzsa
- 1374 Szerajko
- 1375 Hadzsi Hodzsa

1381 Ak Hodzsa
1382 Sajk Ahmed
1383 Ak Hodzsa
1383 Karacsza
1383 Adas (vagy Adam)
1389 Sajk Ahmed
1392 Allán
1396 Timur Hodzsa
1400 Beksik és Szatkin^{48}
1400 Szafrak
1403 Aintak
1404 Sadibég kincstárnoka (név nélkül)
1412 Lót
1432 Ulán
1448 Kalin
1474 Karakücsük
1474 Bocsuk

Az európaiak még a hivatalos leveleket, parancsokat továbbító *csapár*, vagyis a futár tisztjére sem áhítozhattak, miközben az angol a *tolmidzs*, vagyis „a kán szószólója, akaratának tolmácsa” rangot töltötte be. IV. Béla magyar király udvarában azonban, ahol az angolt *tolmidzsként* jelentették be, a mongol kifejezést félreértve egyszerű udvari fordító-tolmácsként fogadták. A Közép-Európába elsőként az angol által behozott kifejezés azután ebben a helytelen értelmezésben honosodott meg a magyar *tolmács*, a német *Dolmetscher*, a román *talmaci* alakokban.

Az angol nyilvánvalóan nem közönséges fordító volt, hiszen fordítók nem vezetnek követségeket, királyokkal sem tárgyalnak, és ezt bizonyította a birtokában levő megbízólevél, a *jarlik*. Ezt a kán aranypecsétje ékesítette, amely – a közönséges ezüstpecsétől eltérően – őt a legmagasabb rangú mongol követek sorába emelte. Az ilyen *jarlikot* felmutatónak a „kánok kánja” minden alattvalója halálbüntetés terhe mellett köteles volt engedelmeskedni; azon kívül elsőbbséget biztosított a postaállomásokon, és birtokosa lovakból,

öszvérekből és minden egyéb szükséges dologból, szolgáltatásból a legjobbra tarthatott igényt.

Földrészünk évkönyvei nagyon kevés európainak az emlékét örökítették meg – ha egyáltalán volt ilyen –, akinek az a szerencsétlenség jutott osztályrészül, hogy egy ilyen félelmetes hatalmat pusztán egy *jarlikkal* a zsebében kelljen képviselnie.

Az angol nyomdokában

Az 1235. ÉVI KURILTÁJ

Miután Kínában az ellenállás utolsó fészkeit is fölszámolta, Ogotáj 1235-ben győzelmi kuriltájt hívott össze. A nagygyűlésen részt vevő hercegek, vének, tábornokok alig ismertek rá az időközben várossá terbélyesedett, Ogotáj nagykán stílusának első pillantásra fölismerhető bélyegét magán viselő Karakorumra. Kínai építőmesterei csodálatosan szép palotát emeltek neki a főváros peremén, amelyet mintegy két kilométernyi kerületű, fallal kerített park övezett. A kínai tusrajzok, szobrok, egyéb műalkotások ékesítette épületnek négy bejárata volt: egy Ogotáj, egy a királyi hercegek, egy a palotához tartozó nők, egy pedig az idegenek számára.

A „kánok kánjának” a vendégei a fényűző palotához illő, bőséges ellátást élvezhettek. Naponta a birodalom legkülönbözőbb részeiből mintegy félezer kocsi érkezett, megrakva az uralkodói háztartás és a szomszédos palotákban lakó hercegek ellátásához szükséges élelmiszerekkel, egyéb cikkekkel.

Pedig Ogotáj csak egyetlen tavaszi hónapon át időzött karakorumi palotájában. A tavaszi szezon többi részében a fővárostól egy napi lovaglásra eső Kertcsagánban élt, a perzsa építőmesterek szaktudását dicsérő és a karakorumi luxusával vetekedő kastélyának kényelmét élvezve. A forró nyarakat fönny a hegyek hűvösében megbújó Orkutában töltötte, ahol – a kínai források tudósítása szerint – „egy aranyhímzéses selyemszövettel bélelt, fehér nemezből készült kínai sátorban” lakott, amelyben akár ezer embert is vendégül tudott látni. Ősszel egy hónapra a Keuke tóhoz utazott, a teleket pedig Ongkiban, vadászattal és pihentető ivászatokkal múlatta. Fényűző életmódja kiáltó ellentétben állt atyja aszketizmusával, ám a Dzsingisz nagykán által beindított hadigépezet még úgy is tökéletesen működött, hogy legfőbb hadura álmatlan óráit szertelen mulatozással és tivornyázással fecsérelte el.

A mongol fegyverek győzelmének és Szubotáj Dél-Kínában aratott diadalának a tiszteletére Ogotáj egy hónapos vigasságot rendezett a karakorumi kastélyban, ahonnan minden gondot, elintézésre váró

ügyet számúzték. Az esemény méltó bevezetése volt a győzelmi kuriltájnak, de a boroskupákkal vívott, embert próbáló küzdelem még az e téren nagy tehetséggel jeleskedő Ogotáj nagykán egészségét is megrendítette.

Ezért – meghallgatva az aggodalmának nyíltan hangot adó Jelü tanácsát – beletörődött abba, hogy napi borfogyasztását a felére csökkentse, ám szomszárja végül erősebbnek bizonyult elhatározásánál. Hogy ne kényszerüljön fejedelmi szavát megszegni, a „kánok kánja” elrendelte, hogy háztartásában ettől fogva a korábbinál kétszer nagyobb úrtartalmú boroskupákat használjanak.

Jelü és a Dzsingisz kán nemzetségébe tartozó kapzsi hercegek és hercegnők közötti súlyos ellentétek sötét árnyékot vetettek a nagy törzsi gyűlés előkészületeire. A fejedelmi atyafiság ugyanis egész tartományokat követelt magának az újonnan meghódított déli csin területeken, és Ogotáj – a reá jellemző bőkezűséggel – teljesítette volna kívánságukat, ha Jelü nem lép közbe. Avval érvelt, hogy az adóbeszedéssel több haszonra tehetnek szert, mint az újonnan birtokba vett tartományok kifosztásával, és mivel a hercegek kizárólag ez utóbbiban érdekeltek, a területek elajándékozásával a kincstárt tetemes bevételtől fosztanak meg. Mivel Ogotáj már odaírgerte a szóban forgó birtokokat, tanácsot kért kancellárjától, hogy ezek után mit tegyen. Jelü egy olyan megoldást javasolt, amellyel az ottani lakosságot megmentette a szolgaságtól, a „kánok kánját” pedig attól, hogy fegyverhez folyamodjon, mégpedig oly módon, hogy a hercegek különböző címeket kaptak, és a tartományokból jövedelemhez jutottak, azzal a kikötéssel, hogy „csak annyit követelhetnek, amennyit az állami adószedők adóban behajtanak”.

Ez az áthidaló megoldás ugyan megmentette a kuriltájt, ám Jelü népszerűségét egyáltalán nem növelte a fejedelmi családból való hercegek és tábornokok körében, akik a legutóbbi intézkedése óta – amellyel a déli csin főváros, Kaj-feng csaknem kétmilliós lakosságának életét megmentette – amúgy is mind gyanakvóbb szemmel figyelték a kancellár működését. Amikor ugyanis a város, egy évig tartó ostrom után megadta magát Szubotájnak, ő – a Dzsingisz nagykán által bevezetett szabálynak megfelelően,

melynek értelmében az isteni akarattal szembeszállóknak nincs kegyelem – minden lakosát kardélre készült hányni, az épületeket pedig a földdel egyenlővé tenni.

Jelü azonban ügyes érveléssel igyekezett a mészárlást megakadályozni: „Ha a város elesik, lakosai alattvalóiddá válnak. Közöttük vannak az ország legügyesebb mesterei, legtehetségesebb művészei. Miért kellene legyilkoltatnod őket? Miért is fosztanád meg magadat e rengeteg hasznos hajtó emberektől?” Ogotáj hallgatott rá, és meghagyta a város lakóinak az életét, ám az uralkodó osztály hagyománytisztelő tagjai nem tudták megbocsátani Dzsingisz parancsának a semmibe vételét.

A győzelmi kuriltáj végül túljutott e kezdeti érdekellentéteken, és immár egységbe tömörülve minden figyelmét az elkövetkező négy hódító háború terveinek, az Európa lerohanására korábban kidolgozott tervek kibővítésének szentelhette. A névlegesen Batu kán felügyelete alatt elkészített, ám részleteiben az 1221–1222-ben Dél-Európát végigdúló veterán hadvezér, Szubotáj által kidolgozott tervek tizennyolc évet szabtak meg a hadseregnek a kontinens birtokbavételére. Az angolnak egy hozzávetőleg másfél évvel később, Európa határain folytatott beszélgetés során elejtett megjegyzéseiből kiderül, hogy behatóan ismerte a hadjárat végső céljait, ami arra enged következtetni, hogy részt vett az Európa sorsát megpecsételő kuriltájon.

Két korabeli krónika is megerősíti, milyen célokat kívántak a mongolok elérni a nyugati előrenyomulás során, némi eltérés csak a jelzett időpontokban van. A kínai *Jüan-si* krónika határozott állítása szerint: „a kia-wou évében [1234-ben] Ogotáj nagykán megparancsolta Batu hercegnek, hogy hajtsa iga alá a kipcsakokat, az alánokat, az oroszokat és más nyugati királyságokat”.

A mértékadó forrás, *A mongolok titkos története* igényes, művészi fogalmazásban számol be az Európa lerohanására elkészített tervekről, amelyeket Dzsingisz nagykán hadjárata közvetlen, szerves folytatásaként állít be. „Ögödej kagán megvárta, míg káni méltóságra emelték, a belső szolgálatot teljesítő tízezer testőrt, a derékhad népét neki alárendelték, s akkor Csaadaj bátyával történt korábbi megbeszélés alapján hadba küldte Okoturt és Möngetüt

Csormakan-korcsi megerősítésére, aki Dzsingisz kán atya elintézetlenül hagyott népei közül Baktat népének Kalibaj-szoltánja ellen vonult hadba. Korábban Szübeetej-baatur is hadba indult, s eljutott egészen a kanglin, kibcsaut, badzsigit, oruszut, aszut, szeszüt, madzsar, Kesimir, szergeszüt, bular, kerel népig, átkelt az Adil [Volga] meg a Dzsajak [Urál] bővizű folyóján, s Meket [Tiflisz], Men-kermen és Kejbe, valamint a többi város ellen vonult; ott azonban ezek a népek feltartóztatták Szübeetej-baaturt.

Most [1235] Szübeetej megerősítésére útnak indította Batut, Bűrít, Gүjүköt, Mөnggét és rajtuk kívül még sok más herceget. Megparancsolta, hogy mindeme hadra kelt hercegeknek Batu legyen a parancsnokuk. Megparancsolta továbbá, hogy a derékhadból kivonultaknak Gүjүk legyen a parancsnokuk. Ami e hadrakelteket illeti, a népet kormányzó hercegek fiaik közül a legidősebb fiút tartoznak hadba küldeni. A népet nem kormányzó hercegek, a tízezredek, az ezredek, a századok, a tizedek parancsnokai, s a közrendű emberek közül, mindenki fiai közül a legidősebbet tartoznak hadba küldeni.” (A *mongolok titkos története*)

A Távols-Keleten – a föllázadt koreaiak, illetve a dél-kínai Szung Birodalom ellen – vezetett két hadjárat, akárcsak a Perzsiában, Irakban és Kis-Ázsiában a szeldzsukok ellen folytatott háború rövid időn belül elérte célját, így a mongol hadsereg teljes mértékben az európai támadásra összpontosíthatta erőfeszítéseit.

1236 kora tavaszán népes sereg gyűlt egybe az Aral tó és az Urál hegység közötti térségben, melynek ütőképességét tovább erősítették az odavezényelt elitcsapatok, élükön a legkiválóbb hadvezérekkel, valamint – a *Titkos történet* híradása szerint – minden családból a legidősebb fiúval, mert „ha a fiúk közül a legidősebbek vonulnak hadba, a sereg népes lesz”.

A dicsőségre és hadizsákmányra vágyó királyi hercegek is fölsorakoztak Batu kán zászlaja alá, jelenlétükkel növelve az európai hadjárat jelentőségét. Közöttük volt a „kánok kánjának” két fia, Gүjүk és Kadan, unokája, Kajdu; Tuli fia, Mangu; valamint Dzsagataj fia, Bajdar és unokája, Buri. Az általuk vezetett elsőrangú csapatokat Batu hadereje 150 000 lovas katonára emelkedett.

Ennek ellenére, a támadó csapatok „vezérkar főnöki” szerepét betöltő, a mongol hadsereg legtapasztaltabb tábormestereként számon tartott Szubotáj úgy ítélte meg, hogy a Batu kán rendelkezésére bocsátott erők nem elegendőek a feladat sikeres végrehajtásához, ezért javasolta főparancsnokának, kérjen még harcosokat Ogotájától.

Batu ekkor felhatalmazást kapott arra, hogy türkmén és egyéb sztyeppe népek fiaiból új csapatokat verbuváljon, amelyek a mongol hadnagyok vezénylete alatt jelentős mértékben megemelték a nyugat ellen készülődő haderő számát. Ám a mongol sereg még így is jóval kisebb volt, mint azt az európaiak becsülték, amikor a földrész országai egyszerre csak tudatára ébredtek „a megszámlálhatatlan sokaságból álló, pokolból előbújt ördögök módjára rájuk rontó tatár sereg” keltette rettenetes veszélynek.

Batu kán és Szubotáj úgy határozott, hogy legelőször is a kámai bolgárokat, a kunokat, a mordvinokat, a Magna Hungaria-beli magyarokat és egy sor más, az orosz fejedelmek tartományaitól délre, a Volga mentén élő népet kell az útból eltakarítani avégett, hogy a támadó hadsereg és a hátság közötti kapcsolatokat semmi se zavarhassa. A hadműveletek az angol által vezetett diplomáciai tárgyalásokkal kezdődtek, és – azok eredményétől függetlenül – a Volga menti kis népek elpusztításával végződtek.

A Délkelet-Európába az Urál hegység és a Kaszpi-tenger között szélesre tárt „sztyeppe kapun” bevonuló Batu kán serege mindent elsöpört, ami útjába esett, mielőtt 1236 júniusában a Volgához ért volna. Ott a mongol lovasok a mészárlást a bolgárokon kezdték, akiket szinte az utolsó emberig vadállati kegyetlenséggel legyilkoltak. Vérszomjas dühüknek, öldöklési vágyuknak nyilvánvalóan bosszúból engedtek szabad folyást azért, mert a bolgárok, Szubotájnak az 1220-as esztendőben végrehajtott betörése során, nem vetették magukat alá a mongolok hűbéri hatalmának. Ugyanakkor éppen Szubotáj volt az, aki – politikai megfontolásból – soha nem hagyott hátságában szervezett népeket, nemzeteket, amelyek veszélyeztethették volna utánpótlási útvonalait, ezért a megadást sürgető mongol követ ígéreteit az első adandó alkalommal megszegték.

A mongolok vadállati dühét ezen kívül egy másik – nagyon is megfontolt – ok hevítette. Föltételezték ugyanis, hogy a hadjárat legelején alkalmazott féktelen öldökléssel a félelem, a rettegés olyan légkörét tudják megteremteni, amelyben minden lehetséges ellenfél ellenálló kedve semmivé válik. „A legnagyobb dicsőségnek tartották, ha minél több embert mészárolnak le, kardjuk nyomán patakokban folyt a vér” – jegyezte föl róluk a krónikaíró Vincent de Beauvais.

Miközben Szubotáj a kámai bolgárokat gyilkolta halomra, Batu serege – a tárgyalásokat folytató angol követ nyomában haladva – a szomszédos mordvinokra, moksákra, cserkeszekre és kunokra halált és pusztulást hozó villámként sújtott le.

A *Jüan-si* följegyzése szerint „a ting-yeon évében [1237-ben] a [mongol] hadak elérték a Kaszpi-tengert. Bacsman kun fejedelem a tenger [egyik szigetén] keresett menedéket. Ám nagy vihar kerekedett, a tenger vize visszahúzódott, fenéke kiszáradt. Ekkor Bacsmant elfogták, és megölték.”

Batu még az év vége előtt a Kaszpi-tenger és az Azovi-tenger között elterülő egész sztyeppét uralma alá hajtotta, megfosztva ezzel a védekezés minden lehetőségétől az orosz fejedelemségek sebezhető oldalát, és ugyanarra a sorsra ítélve őket, amely korábban a kaukázusi keresztény államoknak – Georgiának (Grúziának), Alániának és Örményországnak – jutott. Azonban ezeknek az országoknak a kálváriájáról – amelyek lakosságát Batu kán lovas martalócai kifosztották, megerősítették és lemészárolták – a szomszédos frank kereszties államok és az orosz fejedelmek nem vettek tudomást.

Az Európába ezután már minden nehézség és akadály nélkül bevágató mongol hadsereg igazán félelmetes hadigépezet volt, amely teljes mértékben megfelelt a rábízott feladatnak. Katonái elsőrendű kiképzésben részesültek, fegyelmezettek voltak – ami a XIII. század európai seregeiben ismeretlen tulajdonságnak számított –, és a hadi mesterségben nagy gyakorlatot szerzett tisztek irányítása alatt álltak. Furcsa megállapításnak tűnhet, ám katonai téren nem a mongolok, hanem az európaiak számítottak elmaradott, fejletlen „barbároknak”.

Az Európában széles körben elterjedt fölfogással szemben – mely szerint a mongolok hordái fegyelmetlen, vad nomád lovasokból verődtek össze, és mindennemű katonai szervezetnek meg hadtudományi ismeretnek híján voltak – a mongol hadsereg tökéletesen megszervezett, tizedes rendszer szerint épült föl. Egy csapat tíz katonából állt, és ezt az alapegységet a mindennapi életben és a harcban vasfegyelem szorította egységbe. Ha a tíz harcos közül akár egy is gyáván viselkedett vagy megszökött harc közben, az összes többi azonnal fölkoncoltatott, hacsak nem mutatott kivételes bátorságot és vitézséget a küzdelemben, amely esetben csak a gyávát érte utol a halálbüntetés.

Tíz csapat tett ki egy századot, tíz század egy zászlót, ami az ezrednek felel meg. Tíz zászló alkotott egy hadosztályt – *tüment* –, amelyből általában három adta a hadsereget.

Az Európába betörő hadsereg csaknem kizárólag lovasokból állt, akik könnyű-és nehézlovasságra oszlottak. De Batu kán kínai és perzsa hadmérnököket is hozott magával, akik az ostromgépeket, kőhajítókat, katapultokat, az egyszerre több, gyújtófolyadékkal töltött tartályt kiröpítő szerkezeteket kezelték. Hídépítő mérnökök is rendelkezésére álltak, akik ahhoz is értettek, hogyan tereljék el a folyók vizét, hogyan árasszák el az ellenség területeit, aknázzák alá erődítményeit. Technikai fejlettség terén a mongolok tehát évszázadokkal Európa előtt jártak.

A mongol katonaelet alapját a parancsnak való engedelmesség adta. A hadseregben érvényben levő – a *Titkos történetben* megőrzött – állandó parancsok értelmében az engedetlen katonát kegyetlenül megkorbácsolták, és annak, aki a kántól kapott személyes parancsot nem hajtotta végre, helyben fejét vették. Hasonló sors várt azokra a katonákra, akik elhagyták egységüket, vagy – a csatamezőnek hátat fordítva – fosztogatásra vetemedtek.

A mongol katonai rendszer másik, az európaiakat elképesztő jellemzője volt, hogy – ellentétben ez utóbbiakkal – semmiféle fizetségben nem részesültek, mi több, még ők adtak évenként egyszer ajándékot tisztjeiknek, egyebek mellett értékes ló, szarvasmarha, nemezposztó formájában. És – ahogy az angol a vallomásában beszámolt róla – „legyőzve nem könyörögnek,

győztesen pedig nem kegyelmeznek. Mind egy emberként tartanak ki azon szándékuk és céljuk mellett, hogy az egész világot uralmukba vegyék...” (Yvo de Narbonne Gérard bordeaux-i érseknek, 1241. ...)

A mongol hadsereg Európában aratott fergeteges sikereit mindenekelőtt mozgékonyságának és halált osztó íjai „tűzgyorsaságának” köszönhette. A parancsokat zászlókkal, éjnek idején pedig lámpásokkal és hangos, sípoló jelet kibocsátó nyilvesszőkkel továbbították, és a kapott utasításokat azonmód és tökéletes csöndben teljesítették. A hadmozdulatokat a legteljesebb csöndben végrehajtó lovas katonák népes serege láttán a velük szemben fősorakozott európai harcosokat elhagyta a bátorságuk, és rémület kerítette hatalmába őket.

A mongoloknak azzal a képességével, hogy a csapatösszevonásokat és a legkülönbözőbb alakzatok föl vételét minden nehézség nélkül és nagy gyorsasággal hajtsák végre, a súlyos páncélzatban nehézkesen mozgó európai lovasság nem tudott mit kezdeni, az ilyen mozgékony harcosokkal szemben egyszerűen nem volt ellenszere.

A mongol lovasok jóformán egész életüket a nyeregben töltötték: lovuk hátán ülve étkeztek, ittak, és még aludtak is. A hosszú szőrű, apró termetű mongol ló, amelynek tevékeny közreműködésével gazdái az akkor ismert világ kétharmad részét uralmuk alá hajtották, végtelenül szívós jószág volt, télen-nyáron a sztyeppei sovány füvet legelve tartotta életben magát, ennek ellenére olyan állóképességgel rendelkezett, olyan életerő szorult bele, amelyre zabon hízott európai unokatestvérei csak irigykedhettek. Napi százharminc kilométeres távolság leküzdése, több napon át egyfolytában, egyáltalán nem számított szokatlannak, lehetőséget adva arra, hogy villámgyors támadásokat hajtsanak végre az ellenség hátában.

Az angol – amint fön nmaradt beszámolójából kiderül – nagyon is tisztában volt a szívós, igénytelen, kistermetű mongol lovak katonai jelentőségével. „[A mongolok serege] futárlovakon száguldva (...) majd hirtelen szétoszolva a tartomány minden részébe, rajtaüt az egész fegyvertelen és védtelen, szerteséjjel levő népességen, és olyan mézszárlást visz véghez, hogy senki sem marad, akít a

megszállott ország királya vagy uralkodója velük szemben hadba és harcba állítson”. (Yvo de Narbonne Gérard bordeaux-i érseknek, 1241. ...)

Az angol azt a tényt, hogy a hazai pályán küzdő keresztény lovagok nem tudtak elbánni a mongol lovasokkal, részben az ázsiaiak harcmodorának, részben félelmetes hírüknek tulajdonítja. Jóllehet – jegyzi meg – a hajítódárdával, buzogánnyal, csatabárddal és a szablyával is igen ügyesen bántak, a leghatékonyabb fegyverük az íj volt, és általánosságban a fegyverforgatás terén megnyilvánuló kiválóságuk.

Tatárok legyilkolt európai áldozataikból falatoznak, miután megsütötték őket. Matthaeus Parisiensis Chronica Majora-kéziratában látható rajz

A mongol harcosokról fennmaradt leírása pontosabb, az igazságnak megfelelőbb képet rajzol Batu kán lovasairól, mint amelyet a mongol betörések halálra rémült és elfogult európai krónikásai hagytak az utókorra.

„Mellkasuk kemény és hatalmas, arcuk sovány és fakó, hátuk merev és egyenes, orruk tömpe és rövid, álluk kiálló és hegyes, felső állkapcsuk rövid és mélyen ülő, fogaik hosszúak és ritkák, szemhéjuk a szemöldöktől leér az orrukig, szemük villogó és fekete, tekintetük sunyi és sötét, végtagjaik csontosak és inasak, combjuk vastag, alsó lábszáruk viszont rövid. Mégis olyan magasak, mint mi, mert ami az alsó lábszáruk hosszából hiányzik, az a felsőtestben kiegyenlítődik.

Hazájuk, melyet egykor elhagytak, teljesen pusztá föld, túl az összes ázsiai tereken, ahonnan az oroszánokat, medvéket és a többi vadállatokat ijjal és egyéb harci eszközökkel kiűzték. Ezek bőréből cserzéssel könnyű és mégis erős fegyvereket készítettek maguknak. ... Mivel hátulról gyengébben vannak felfegyverezve, hogy meg ne fussanak, csak akkor kezdenek hátrálni a csatából, ha már vezérük legfőbb zászlaját visszakozni látják.” (Yvo de Narbonne Gérard bordeaux-i érseknek, 1241.)

Amint félelmetes hírük mind jobban elterjedt nyugaton, az európaiak egyre inkább emberfölötti és emberhez nem méltó, vadállati tulajdonságokkal ruházták föl őket, a „sátán ivadékait” látták bennük, akik ostorként küldettek a világra, hogy megbüntessék a keresztényeket az általuk elkövetett bűnökért. Egyáltalán nem meglepő tehát, ha e „vérré szomjazó és vérszopó” hírében álló, „ragadozó alvilági szörnyetegekkel” szemben minden ellenállás kudarcra volt ítélve a babonák által gúzsba kötött és megnyomorított Kelet-Európában.

TALÁLKOZÁS A VOLGÁNÁL

Jóval könnyebb feladat a közmondásban szereplő tűt meglelni egy szénakazalban, mint egy névtelen angolnak az eurázsiai

kontinensen, hét és fél évszázada megtett útját, mozgását megközelítő pontossággal fölrajzolni. Azonban a hittérítői buzgalom meg a vakszerencse úgy hozta, hogy 1236-ban, a Volga folyam partján két európai útja keresztezte egymást, és beszélgetésük eléggé fontosnak ítéltetett ahhoz, hogy a róla készült jelentés helyet kapjon a vatikáni könyvtár polcain.

Az egyik utas egy egyszerű Domonkos-rendi szerzetes volt, akit IV. Béla magyar király küldött avégett, hogy a föltételezések szerint Ázsia határán élő, elveszett magyar törzsekkel kapcsolatot teremtsen. A másik az angol volt, aki a mongol kán több nyelven beszélő követeként mély benyomást tett a szerzetesre.

A keletre irányuló, többször megismételt felfedező utazásokat a magyaroknak a XIII. században az a mind erősebben megnyilvánuló törekvése ösztönözte és hajtotta, hogy rokonaikat föltalálják, akik a 896-ban történt honfoglalás alkalmával nem vonultak be Közép-Európában fekvő, jelenlegi hazájukba, hanem a korábbi lakóterületükön – Magna Hungariában – maradtak. Az elszakadt magyarok hollétét kutató expedícióknak nagy segítséget jelentett a katolikus egyház szándéka, hogy a Fekete-és a Kaszpi-tenger között élő pogány kunokat keresztény hitre térítse.

A harcias kunok állandósult betörései hosszú időn keresztül rengeteg kárt okoztak a Kárpátoktól az Adriai-tengerig húzódó, nagy hatalmú Magyar Királyságnak, és a domonkos rendtartomány döntését, mely szerint hittérítőket küld a kunok körébe, az ájtatos magyar király megalégedéssel vette tudomásul. Bár azon óhajához semmi kétség nem férhet, hogy szerette volna, ha szomszédai fölveszik a katolikus vallást, a magyar egyház hittérítő buzgalmát és az ország nagyhatalmi törekvéseit egyesítő közös érdek e misszióknak nyilvánvalóan különös jelentőséget kölcsönzött.

Az 1220-as években az ország domonkos rendtartományi főnöke, Paulus Ungarus, azaz Magyarországi Pál több misszionáriust is Kunországba küldött, és a pápa azon döntése, hogy a magyar Theodorikot nevezte ki a kunok első missziós püspökének, további lökést adott a magyar „*Drang nach Ostennek*”.

A magyar dominikánusokat a nemzeti érdek és a hittérítői lelkesedés arra készítette, hogy szemüket a kunokon túl fekvő

területekre vessék, ahol – egyes magyar, görög és arab írásos bizonyítékok tanúsága szerint – Magna Hungaria, „Nagyobb-Magyarország” terült el. Béla király tisztán látta, ha a misszionáriusoknak sikerülne katolikus hitre téríteni a keleti hazában rekedt pogány magyarokat, Magyarország egészen az Urál hegységig kitolhatja határait, és az összes, közben lakó sztyeppei népet érdekkörébe vonhatja. Ily módon, nagy kiterjedésű keleti területeire támaszkodva, Közép-Európában megerősítheti pozícióit, és a térséget uraló német császár hatalmával is dacolhat.

1232-ben négy Domonkos-rendi prédikátor indult útnak Ottó vezetésével, hogy – megvalósítva a nemzet álmát – föllelje a valahol a Volga és az Urál között található őshazát, és elvigye a római katolikus egyház fényét a pogányság sötétjében tévelygő magyar testvéreknek.

Kereskedőnek öltöztek, hogy könnyebben tudjanak átjutni a sztyeppei népek földjén, ám így is olyan nehézségekkel kellett megküzdeniük, hogy még az odafelé vezető úton, az egyetlen Ottó kivételével, mindannyian elpusztultak. Neki sikerült is találkoznia, valahol a Volga környékén, magyarul beszélő emberekkel, akik tudtára adták, hogyan juthat el Magna Hungariába. Visszatérve Magyarországra, segítséget kért a dominikánus tartományfőnöktől ahhoz, hogy véghezvihesse a keleti hazában rekedt magyarok keresztény hitre térítésének az óriási feladatát, ám hazaérkezése után néhány nappal, végkimerülésben ő is meghalt.

1235-ben, Julianus barát vezetésével, újabb négy domonkos szerzetes indult a legendás magyar őshaza fölkutatására, akiket Ottó térképe segített a tájékozódásban. Ők – a dominikánus rend évkönyveiben fennmaradt híradás szerint – „szerzetesi ruhájukat világgal váltották fel, szakállukat és hajukat pogány módra megnövesztették”. (A Julianus első útjáról készült jelentés 1237-ből. Nagy-Magyarország dolgáról, melyet Riccardus fráter szerzett IX. Gergely pápa idejében. Györffy György fordítása. in: *Julianus barát és Napkelet fölfedezése. ...*)

Csak nagyon lassan, kínkeservesen haladtak előre, és néhány hónap elteltével a Béla király által adományozott pénz elfogyott. E domonkos barátok önfeláldozó készségét és erkölcsi nagyságát

mutatja, hogy ketten közülük úgy döntöttek, eladják magukat rabszolgának, hogy társaik az így szerzett pénzen folytathassák útjukat.

Ám az akkor már egy éve tartó utazásban legyengült, vékonydongájú közép-európai szerzetesek után nemigen kapkodtak a vándor rabszolga-kereskedők, így aztán az üzletet nem sikerült nyélbe ütni. A nélkülözések következtében egymás után dőltek ki, magára hagyva Julianust, aki egyedül kényszerült folytatni a vállalkozást. Miután átvergődött a bolgárok földjén, 1236-ban érkezett meg a Volgánál fekvő „Nagyobb-Magyarországba”.^{49}

A szerzetes, a hazatérése után Benedictus Salvius de Salvis, Perugia püspöke, magyarországi pápai követ részére készített úti jelentésében beszámol arról, milyen kitörő lelkesedéssel fogadták Magna Hungaria pogány magyarjai, valamint arról is, milyen körülmények között került sor a tatárok követével esett találkozására. „Kik látván őt, s megértvén, hogy keresztény magyar, nagyon örvendeztek megérkezése felett. Körülvezették őt házaikban és falvaikban, és keresztény magyar véreik királyáról és országáról behatóan tudakozódtak. Bármit mondott nekik a hitről vagy egyébekről, a legfigyelmesebben hallgatták, mivel teljesen magyar a nyelvük; megértették őt, és ő is azokat.” (A Julianus első útjáról készült jelentés 1237-ből. ...)

A Magna Hungariába tett útján – melynek során végig nagy ünneplésben részesítették – megismerkedett a szájhagyománnyal, mely szerint az országban az emberek tudnak róla, hogy századokkal korábban néhány magyar törzs nyugatnak indult, ám további sorsukat homály fedi.

A közép-európai szerzetes számára ismeretlen népről, a tatárokról minden beszélgetésben sok szó esett, és Julianus följegyezte, érzése szerint nem lehet valami jó a viszony a két nép között. „A tatár nép szomszédos velük, de ezek a tatárok, harcba bocsátkozva velük [a föltételezések szerint 1221-ben], nem tudták őket háborúban legyőzni, sőt az első csatában vereséget szenvedtek. Ezért barátokká és fegyvertársakká fogadták őket, úgyszólván

együttesen tizenöt tartományt teljesen elpusztítottak.” (A Julianus első útjáról készült jelentés 1237-ből. ...)

Ekkor azonban a magyarok már a bolgárokkal álltak szövetségben, akik ellen a tatárok éppen hadba szálltak, és Julianusnak nem volt nehéz észrevennie a mindenütt érezhető nyugtalanságot amiatt, hogy Batu kán seregei „Nagyobb-Magyarországtól” mindössze ötnapi járóföldre tartózkodnak.

Noha a barátot elsősorban az újonnan fölfedezett rokonság életvitele és általános körülményei érdekelték, arról is beszámolt, hogy találkozott tatárokkal a magyarok földjén, és a tatár követtel esett érdekes találkozásjáról is megemlékezett.

A keleti uralkodó követével kapcsolatban két dolog lepte meg: az egyik a küldött rendkívül széles körű nyelvismerete, a másik pedig hogy nem tatár létére a tatár kán képviselőjét látta el. Az angol diplomáciai tevékenységének a Volga-medence térségében élő népek leigázásában játszott szerepe mai szemmel nézve már nyilvánvaló, ám azon az 1236. év nyarán történt találkozáson Julianus barátnak sejtelve sem volt róla. Pedig az angol nem hallgatott el semmit, hanem őszintén szólt a mongolok háborús terveiről, mintha csak Julianus személyén keresztül akarta volna a nyugatot a küszöbön álló szörnyű veszedelemre figyelmeztetni.

Eltekintve a tárgyalások alkalmával szokásosan használt „koholmányoktól”, elárulta a szerzetesnek, hogy Batu kán csupán egy másik sereg érkezésére vár, „amelyet a perzsák legyőzésére küldtek”, és az egyesült hadakkal Németország ellen indul. Vagyis Julianus tudomására kívánta hozni, hogy a sztyeppei népek meghódoltatása csupán egy sokkal nagyobb arányú terv első mozzanata volt, és az Európa elleni hadjárat elsőrendű célpontját, valamint idejét is fölfedte. A támadás tehát Németország ellen irányult, és közvetlenül a perzsiai hadjárat befejezése után indul.

Azt is megpróbálta az egyszerű szerzetessel megértetni – remélve, hogy teljes mértékben fölfogja szavainak horderejét –, hogy a mongolok kánja az egész világot uralmuk alá akarja hajtani, és „elpusztítani minden országot, amelyet csak le tud igazni”.

Az angol ékesszólása vagy a mondottak súlya minden bizonnyal nagy hatást tett Julianus barátira, csaknem azonnal a beszélgetés

után elhatározta, hogy hazaindul, jóllehet – ahogyan jelentésében említette – több egyéb, alapos oka is akadt a visszatérésre. Egyrészt attól tartott, ha esetleg meghalna, sem a domonkosok, sem a magyar király nem értesül fölfedezéséről, és akkor a pogány magyarokat senki nem téríti keresztény hitre. Aztán az is nyugtalanította, hogy az orosz ortodox eretnekek szembeszállnak majd a hittérítő terveivel, „mert ha a pogányok országaiban és [az ortodox] Oroszországban, melyek a keresztény magyarok és emezek között fekszenek, híre menne, hogy ezeket a katolikus hitre térítik, nyugtalaná válnának, és talán ettől kezdve minden utat elzárnának ...”. (A Julianus első útjáról készült jelentés 1237-ből. ...)

Az Oroszországon át tett, gyors utazás végeztével Julianus barát 1236. december 27-én ért haza Magyarországra. A magyarországi dominikánus rendfőnök, Ricardus barát részletesen kifaggatta fölfedezéseiről, és oly nagy jelentőséget tulajdonított a tatár kán követével történt találkozásának, hogy késedelem nélkül megírta jelentését IX. Gergely pápának.^{50}

„...A magyaroknak ezen a [Volga mentén elterülő] földjén az említett barát találkozott tatárokkal és a tatár vezér követével, aki beszélt magyarul, oroszul, kunul, németül, szaracénul és tatárul. [E legutóbbi utalás jelzi, hogy a rendfőnök tisztában volt azzal, hogy a kán követe nem tatár, hiszen egy született tatár esetében nem lett volna értelme megjegyezni, hogy beszél tatárul.] Ő azt mondta, hogy a tatár sereg, amely ide ötnapi járóföldre helyezkedett el, Németország ellen készül menni, de várnak egy másik sereget, amelyet a perzsák legyőzésére küldtek.

Ugyanő azt is mondotta, hogy a tatárok földjén túl él egy nagy nép, minden emberi fajtánál magasabb és nagyobb, ezeknek fejük oly nagy, hogy semmi módon nem illik testükre.

Ugyanez a nép a földjéről ki akar jönni, hogy mindazok ellen harcoljon, aki csak ellenáll, és elpusztítson minden országot, amelyet csak le tud igazni.

A barát, mindezt megtudva, jöllehet a magyarok kérték, hogy maradjon, nem vállalta...” (A Julianus első útjáról készült jelentés 1237-ből. ...)

A Domonkos-rendi provinciális pápához küldött jelentése az első olyan közlés volt, amely az Európát fenyegető mongol veszélyre figyelmeztetett. A pápa érdeklődését olyannyira fölkelte, hogy Julianust Rómába rendelte. Kis idő elteltével egyéb, jóval drámaibb hírek is kiszivárogtak keletről. A kun állam vereségéről, a kámai bolgárok lehengerléséről, valamint Merovia megsemmisítéséről beszámoló értesüléseknek azonban semmiféle jelentőséget sem tulajdonítottak, mindössze valamiféle ázsiai nomád hatalom terjeszkedésének tulajdonították őket, amely – noha több tucatnyi európai országra volt kihatással – valójában kívül esik az európai érdekszférán.

A többi európai országban még az 1237-ben, Oroszország ellen indított támadást is csak a sztyeppei népek és az orosz fejedelmek között évszázadok óta zajló perpatvarok sorába utalták, ezért nem vettek tudomást róla. Az oroszok egyébként is eretnekeknek számítottak, akik a katolikus keresztények szemében a hitetleneknél nem álltak sokkal nagyobb becsben.

Egyedül Béla magyar király tartotta valamelyest érdekesnek – minden bizonnyal keleti tervei miatt – a mongol veszedelemre odafigyelni, ezért 1237-ben Julianus barátot visszaküldte Nagy Magyarországra.

Miközben a szerzetes kelet felé vándorolt, az orosz fejedelmi udvarokat fölkereső mongol követek teljes behódolásra szólították föl az államfőket. Azonban olyan szigorú föltételeket szabtak, hogy azokat józan ítéletű fejedelem még csak nem is mérlegelhetette: minden várost és erődítményt meg kellett volna nyitni a mongol csapatok előtt, a lakosság egytizedét pedig a mongolok rabszolgasorsba süllyesztették vagy a reguláris csapatoknak utat törő segédcsapatokba sorozták volna. Ezért az orosz fejedelmek válaszképpen a dölyfös ázsiai nomádok követeit egyszerűen kivégeztették, városaikat pedig – amelyeket addigi tapasztalataik alapján nomád lovasok amúgy sem tudtak bevenni – megerősítették.

A mongolok erre megsemmisítő választ adtak. Batu kán egymás után sorra vette be Penzát, Tambovot és Pronszkot, majd miután döntő csapást mért a rjazanyi fejedelem seregére, megostromolta Rjazany városát. Az oroszok által addig még soha nem látott, bonyolult szerkezetű ostromgépekkel öt napon át bombázta a falakat, majd az ostromló sereg megrohmozta, és bevette a várost.

1237. év december 21. Oroszország gyásznapja lett, amikor – az egykorú orosz krónikás híradása szerint: „A bosszúszomjas tatárok a fejedelmet, annak feleségét, anyját, gyermekeit, bojárjait, valamint [Rjazany] lakosait – tekintet nélkül nemükre és korukra – vadállati kegyetlenséggel lemészárolták. Sokukat karóba húztak, körmük alá szöveget vagy faszilánkot vertek. A papokat élve megsütötték, a szerzetesnőket és a lányokat a templomokban, családjaik szeme láttára megbecstelenítették. Nem maradt nyitott szem, amely a holtakat megsirathatta volna.”

Kínai tusrajz Batu kánról

A mongol seregek fáradhatatlanul törtek előre Oroszország szívében. Megrohamozták, és földig rombolták a vlagyimiri fejedelemség fővárosát, bevették Moszkvát, és mindössze két hónap leforgása alatt tizennégy másik várost foglaltak el.

A győzelmi kuriltájon az Európa meghódítására kidolgozott mongol terv első ütemét a mongol hadak sikerrel hajtották végre az északi orosz fejedelemségek teljes megsemmisítésével. Batu kán úgy ítélte meg, hogy van okuk az ünneplésre, amint erről Ogotájt *A mongolok titkos történetében* fennmaradt levelében tájékoztatta: „Az örökkévaló Ég ereje által és a fejedelmi nagybátya szerencséje által Meget városát leromboltam, az oroszut népet leigáztam, tizenegy államot és népet a helyes útra térítettem, az aranyos gyeplőt szorosra vontam.”

Azonban – amint arról Batu szomorú szívvel beszámolt – a mongol hadvezérek között rút viszály ütötte fel fejét, veszélybe sodorva isten akaratának a földi beteljesülését. „Abban állapotunk meg, hogy búcsúlakomát rendezünk. Felállítottam hát a nagy sátrat, és mikor lakomázni kezdtünk, minthogy az itt levő hercegek közül valamicskét idősebb volnék, elsőnek ittam egy-két kupával, ezért Büri meg Gűjük rám megnehezteltek, a lakomán részt nem vettek, hanem ellovagoltak.

Mikor ellovagoltak, Büri ezt mondta: *Batu egyenrangú velünk, hogyan ihatott előbb?*

*Szakállas vénasszonyoknak
Szakasztott mása,
Rongyként kell
Rugdalni,
Talp alá
Taposni.*

Gűjük eztmondotta: *Ezeknek a tegzes vénasszonyoknak, ezeknek fahasábbal kellene végigverni a mellükön.*

Eldzsigidej fia, Harkaszun pedig eztmondotta: *Majd kötök néki farkot fából.*

Ezeket mondották ők. Amikor bennünket idegen származású, lázadásban levő népek ellen küldöttek hadba, s amikor azt mondhatjuk, hogy bizonytalan a helyzetünk, akkor Büri és Gүjүk így beszél rólam, s engedélyem nélkül eltávozik. Most a fejedelmi nagybátya szava döntsön a dologban.” (A mongolok titkos története [275]. ...)

Ogotáj sietett elsimítani a Batu és a saját fia között támadt ellentétet, ezért Gүjүköt visszahívta Karakorumba, Batut pedig megerősítette a nyugati haderő legfőbb parancsnoki tisztében. Ezzel Európa minden esélye arra, hogy megmeneküljön a pusztulástól, semmivé lett.

A NEM SZÍVESEN LÁTOTT TATÁR KÖVET

Amint az orosz erdőkben és a sztyeppéken épült városok fölött magasra csaptak a pusztítás lángjai, és az angol sorra nyújtotta át az Európa szívében fekvő országoknak a halálos ítéletüket jelentő fölszólítást a teljes megadásra, menekültek százezrei, hátukon szegényes motyójukkal tódultak sietve nyugat felé.

A korábban nagy hatalmú Danilo, halicsi nagyfejedelem Magyarországon keresett menedéket, Kötöny, kun fejedelem pedig követséget menesztett a királyhoz följárólva, hogy áttér a katolikus vallásra, ha Béla befogadja a mongol támadásból megmenekült 40 000 családot.

Rogierius mester, az erdélyi Nagyvárad város főesperese, aki szemtanúként számolt be a mongol támadásról, élethű képet nyújt a Közép-Európában egyre jobban érezhető feszültségről, a következőképpen foglalta össze a kun követ menedékkérésének a körülményeit:

„Tehát az Úr testet öltésétől számított ezerkétszáznegyvenkettedik évben úgy történt, hogy Kuthen, a kunok királya ünnepélyes követséget küldött az említett királyhoz azzal az üzenettel, hogy ő sok éven keresztül harcolt a tatárokkal, és két alkalommal győzelmet aratott felettük [valószínűleg az 1220-as években], a harmadik alkalommal azonban, mivelhogy nem volt felkészülve rá, hirtelen bevonultak a földjére, úgyhogy – mivel nem volt hadserege – kénytelen volt hátat fordítani az átkos tatároknak, és így azok

földjének nagy részét ellenség módjára feldúlták, alattvalóit leöldösték. Ezért, ha őt hajlandó befogadni és szabadságában megtartani, akkor kész rá, hogy magát és övéit neki alávesse, és rokonaival, testvéreivel és barátaival meg minden vagyonával és ingó javaival együtt Magyarországra bevonuljon, és őt a katolikus hitben kövesse.” (Rogerius mester Siralmas Éneke. Fordította Horváth János. in: *A tatárjárás emlékezete*. Magyar Helikon, Budapest, 1981. 111–152. o.)

Béla király nagy örömmel vette tudomásul a büszke kun nagyfejedelem hirtelen behódolását azért is, „mivel így válóra válthatta tervét, megnyervén ennyi lelket Jézus Krisztusnak”. Tömeges keresztelési szertartást tartottak, amelyen a király Kötöny keresztapjaként vett részt, és népének nagy kiterjedésű területet adományozott a Nagyalföldön, amelyet a mai napig Nagykunsnak neveznek.

A Kaszpi-és a Fekete-tenger pusztáinak csaknem korlátlan szabadságához szokott nomád kunok azonban képtelenek voltak megszokni a magyar parasztok letelepedett életmódját, és marhacsordáikat ráhajtották a falusiak gabonamezőire meg legelőire. Ez „a nép kemény és vad volt, és nem ismerte az alárendeltséget”, és nemcsak hogy mindent elragadtak a magyar parasztoktól, amit akartak, hanem asszonyaikat és lányukat megszeplősítették. A menekültek iránt táplált gyűlöletet tovább szították a bárók, akik úgy látták, hogy kunok serege nem is az országnak, hanem inkább csak a királynak esküdt hűséget, veszélyesen megerősítve így ennek hatalmát.

A király úgy kívánta az immáron robbanásveszélyes politikai kérdéssé dagadt menekültügyet rendezni, hogy a kunokat nemzetségek szerint szétosztotta az ország különböző részei között, mivel ha „nem lesznek sokan együtt, nem tudnak sérelmet okozni a magyaroknak”. A nomád marhapásztorok kisebb csoportokban, meghatározott területeken való elkülönítése azonban megfosztotta a menekülteket hagyományos, megszokott megélhetésüktől. „És mivel sokan voltak közöttük szegények is, a magyarok csaknem ingyen szereztek közülük servienseket. És így a kunok helyzete inkább volt hasznukra, mint kárukra” – mutatott rá Rogerius az adott korban

szokatlan éleslátással. A kizsákmányolásuk e durva módja, és hátrányos társadalmi helyzetük érthető módon gyűlöletet ébresztett a kunokban vendéglátóikkal szemben, ami a mongol megszállás hónapjaiban a legszörnyűbb következményekkel járt.

A hozzávetőleg 200 000 kun befogadása az országba, azon kívül, hogy belső megosztottságot okozott, kézenfekvő nyomásgyakorlási eszközt kínált az angolnak arra, hogy behódolásra bírja a magyarokat. Arra a hamis ürügyre hivatkozva, hogy a kunok – vélhetően vereségük következményeként – „a nagy kán rabszolgái”, figyelmeztette Bélát, hogy a kán ellenségeit országába fogadva, maga is a kán ellenségévé vált. Márpedig az isteni renddel ellenkezők sorsa a föltétel nélküli behódolás, vagy a pusztulás.

Vallomásában az angol beismerte, hogy két ízben is járt a magyar királynál követségben, „és nagyon világosan, határozottan megfenyegette őt baljós dolgokkal – melyek utóbb be is következtek –, ha nem adja magát és országát a tatárok szolgáására”. (Yvo de Narbonne Gérard bordeaux-i érseknek, 1241.)

Már egyedül magyar nyelvtudása is arra rendelte, hogy ő álljon e követségek élére, ám annak a sürgető szüksége, hogy minél gyorsabban lerohanják Magyarországot, amelynek gazdag legelőin a haditervek szerint az Atlanti-óceán partjáig vágató mongol lovak erőt gyűjthettek, egyenesen megkívánta, hogy Batu kán legfőbb követe vezesse e tárgyalásokat. Béla azonban még csak tudomást sem kívánt venni a tatár követ közléseiről, még kevésbé behódolásra fölszólító utasításairól.

Az angol Julianus barátot meg tudta győzni arról, hogy milyen veszélyek fenyegetik Európát, de a magyar királynak képtelen volt a tudomására adni – az apokalipszis szörnyűségeivel való fenyegetőzései ellenére –, hogy vagy behódol, vagy elpusztul. Tekintettel arra a mérhetetlenül kihívó magatartásra, amellyel az angol egy hatalmas európai uralkodót a saját udvarában egy nomád ázsiai törzsfőnöknek való behódolásra szólított föl, még szerencsésnek mondható, hogy élve megúsza az esetet.

Julianus barátot ekkor váratlanul újabb diplomáciai küldetéssel bízták meg, melynek során három dominikánus szerzetestársa kíséretében igyekezett ismét Nagy Magyarországra eljutni.

Ám a mongolok gyors előretörése 1237-ben megállásra kényszerítette őket Szuzdalban, amelynek fejedelme, Jurij Vszevolodics tudomásukra adta, hogy az ázsiai lovasok már elpusztították Nagyobb-Magyarországot.

Julianus keleti utazása ennek ellenére nem volt teljesen eredménytelen, hiszen ő számolhatott be az Európa lerohanását célzó mongol tervekről: „Többben mint biztos dolgot beszélnek, és a szuzdali fejedelem előszóval megüzente általam Magyarország királyának, hogy a tatárok éjjel-nappal tanácskoznak afelett, hogy miképpen győzhetnék le és keríthetnék hatalmukba a keresztény Magyarországot. Állítólag tervbe vették, hogy továbbnyomulnának, és elfoglalnák Rómát és a Rómán túli területet.” (Julianus második útjáról készült jelentése 1237–38-ból. Levél a tatárok életéről. Györffy György fordítása. in: *Julianus barát és a Napkelet fölfedezése. ...*)

Julianus jelentéséről és a Magna Hungaria elpusztításáról szóló hírekről, az 1237-es eseményeket tárgyaló bejegyzésében, Troisfontaines-i Albericus (Albericus Monachus Trium Fontium)^[51] évkönyve is megemlékezik, tanúsítva a nyugat-európai kancelláriák és a krónikaírók között fönnálló szoros kapcsolatot.

A Julianus második útjáról készült jelentésében olvasható, leginkább érdekesítő mozzanat a Batu kán Bélának szóló, utolsó üzenetét magával vivő mongol követekkel történt személyes találkozásának a leírása. Az Oroszországon át, nyugat felé igyekvő küldötteket a szuzdali fejedelem elfogatta, levelüket elvette. „Ezeket a követeket mellém adott társaimmal együtt láttam is – tudósított beszámolójában. – Az említett levelet, amelyet a szuzdali fejedelem nekem adott át, elvittem Magyarország királyának.”

Eltekintve e mongol diplomáciai jegyzék önmagában vett jelentőségéről – melyet a szerzetesnek a pápa számára fogalmazott jelentése őrzött meg –, az incidens, szülőhazájában, Angliában is, egy pillanat erejéig az angolra irányította a figyelmet. Matthaeus Parisiensis ugyanis tévesen úgy hitte – és erről *Chronica Majorájában* is megemlékezett –, hogy a mongol írásbeli fölszólítást egy tatár szolgálatban álló angol templomos nyújtotta át a magyar

királynak, mivel föltehetőleg összetévesztette az angolnak a Béla udvarában, két évvel korábban folytatott tárgyalásairól, illetőleg a Julianus barát által Magyarországra vitt, harmadik levélről szóló értesítéseket.^{52}

A félreértés azonban megtörtént: a Szent Albán-i krónikás egészen biztosan értesült valamiféle – azóta elveszett – diplomáciai levélről, melynek alapján a mongol kán angol követét „templáriusként” azonosította. Ez az adat pedig mindenképpen nagy segítségünkre szolgál az angol valódi azonosságának megállapítására irányuló kutatásunkban – jóllehet ő mindent elkövetett annak érdekében, hogy inkognitóját megőrizze.

Batu kánnak a Julianus által Magyarországra eljuttatott, Béla királynak címzett levele nemcsak azért érdemel megkülönböztetett figyelmet, mert ez a legkorábbi fönmaradt mongol diplomáciai üzenet, hanem azért is, mert alapos okunk van annak föltételezésére, hogy azt az angol írta, vagy legalábbis az ő közvetlen felügyelete alatt fogalmazták meg. Eltekintve az utókorra maradt változat pontatlan, elnagyolt fordításból eredő hibáitól, melyet valószínűleg Julianus barát valamilyen alkalmi ismerőse, nem pedig a kínos pontosságáról ismert mongol kancellária készíthetett, az első pillantásra megállapítható, hogy egyértelműen ultimátumról van szó.

Amint jelentésében Julianus megjegyezte, a „levelet pogány [föltehetően ujugur] betűkkel írták, de tatár nyelven. Így hát a király [itt Szuzdalban] sokakat talált, akik el tudták olvasni, de nem akadt, aki megértette volna. Mi pedig, midőn [hazafelé menve] áthaladtunk egy Kerman nevű nagy pogány városon, találtunk valakit, aki lefordította nekünk.” (Julianus második útjáról készült jelentése 1237–38-ból. ...)

A levél – bár korántsem annyira világos és egyértelmű, mint a mongol tolmácsok fordításában olvasható későbbi diplomáciai iratok – tartalmazza a szokásos bevezető formulát a világ leigázására adott isteni felhatalmazásról, valamint a behódolási parancsnak ellenszegülőket sújtó, a teljes megsemmisítést kilátásba helyező büntetésről.

Ám olyan, jellegzetesen középkori latin fordulatokat is találhatunk benne, mint a „qualiter effugies manus meas” (hogy fogsz menekülni

kezeim közül), amelyet csak egy, az angolhoz hasonlóan papi képzésben részesült európai használhatott urának jellegzetesen keleti tartalmat hordozó üzenetének a tolmácsolására. A levél mind írójának a gondolkodásmódjába, mind a mongol diplomácia korai szakaszában alkalmazott eljárásokba kivételes betekintést enged.

„Én, a Kán, az égi király küldötte, akinek hatalom adatott a földön a nekem meghódolókat felemelni és az ellenállókat elnyomni, csodálkozom feletted, Magyarország királya, hogy midőn már harmincadik [valószínűleg a 'harmadik' félrefordítása] ízben küldöttem követeket hozzád, miért nem küldesz vissza közülük senkit, de még követeidet és válaszlevelet sem küldesz nekem.

Tudom, hogy gazdag és hatalmas király vagy, sok katonád van, és egyedül kormányzol egy nagy országot. Ezért nehéz önként alávetned magadat; mégis jobb és üdvösebb volna neked, ha önként behódolnál nekem!

Megtudtam ezenfelül, hogy kun szolgálóimat oltalmad alatt tartod. Ezért utasítalak téged, hogy ezeket a jövőben ne tartsd magadnál, és miattuk ne kerülj velem szembe. Nekik könnyebb elmenekülni, mint neked, mivel nem lévén házaik, sátraikkal vándorolva talán el tudnak menekülni, de te, aki házakban lakol, váraid és városaid vannak, hogy fogsz menekülni kezeim közül?” (Julianus második útjáról készült jelentése 1237–38-ból. ...)

Béla e Magyarországnak intézett ultimátumot, Julianus barát pápának készített – a Róma és az egész Nyugat-Európa elfoglalására készített mongol haditervet ismertető – jelentésével egyetemben sietett elküldeni Bertold aquileiai pátriárkának, ami arra utal, hogy a benne foglaltak jobban megdöbbenették, mint arra a követelődző angollal szemben korábban tanúsított, szenvtelenül nyugodt viselkedéséből következtetni lehetett volna. A pátriárka pedig több európai vezetőnek – Egno brixeni püspöknek, Albert tiroli grófnak – továbbította, hogy a keletről jövő veszélyre figyelmeztesse őket.

Kontinensünk urai azonban képtelenek bizonyultak arra, hogy felfogják, micsoda szörnyű vesz leselkedik rájuk. Miután a zabolátlan Gűjük visszament Karakorumba, a mongolok folytatták hódító hadjáratukat, melynek során földúlták Perjaszlavot, Csernyigovot és a Kijevi Rusz északi felén addig megmaradt erősségeket, ám Európa még ekkor sem tudott kiemelkedni a pápát és a német-római császárt szembeállító, minden figyelmét és erejét lekötő, kicsinyes civakodás mocsarából.

Egynéhány, az átlagosnál több felelősségérzettel megáldott vezető – mint Lajos francia király, a párizsi püspök, a kalocsai érsek, valamint Béla király – mutatott némi érdeklődést, és néhány alapvető óvatossági intézkedés megtételét is elrendelte, ám mindez kevésnek és megkésettnek bizonyult.

A magyar püspöknek a párizsi kollégájához valamikor 1240 őszén intézett levele – amelyet a Szent Albán-i krónikaíró *Chronica Majorájának* a függeléke őrzött meg az utókornak – arról tájékoztat bennünket, hogy Béla – Julianus expedícióján kívül – több domonkos, minorita szerzetest és „egyéb küldöncöket” is menesztett keletre azzal a kifejezett utasítással, hogy a tatár seregek erejét és elhelyezkedését „fölmérjék”.

Ezekkel az avatatlan, hozzá nem értő kémekkel azonban a mongol hivatásosok könnyűszerrel elbántak: összefogdosták őket, és rövid úton végeztek velük. Ennek ellenére bizonyos értesülések kiszivárogtak, amelyeket a magyar püspök párizsi kollégája érdeklődésére összegyűjtött:

„A tatárokat illetően azt válaszolom nektek, hogy Magyarország határait ötnapi járóföldre megközelítették, és elértek a Dnyeper nevű vízhez, amelyen nyáridőben nem tudtak átkelni. A telet ki akarván várni, több kémeket küldtek előre Oroszországba, akik közül kettőt ott foglyul ejtettek, és Magyarország király urához kísértek; ezeket én vettem őrizetembe, és tőlük tudtam meg azokat az újságokat, melyeket most veletek közlök.” (Egy magyar püspök Guillaume d’Auvergne párizsi püspöknek, 1240. Gy. Ruitz Izabella fordítása. in: *A tatárjárás emlékezete* – Levelek. Magyar Helikon, Budapest, 1981. 289–290. o.)

A levél többi részében hemzsegték a zavaros, negyedvagy ötödkézből származó, az olvasó félrevezetésére tökéletesen alkalmas földrajzi és történelmi adatok. A magyar püspök abban is tévedett, hogy a mongolok ötnapi járőföld távolságra lettek volna Magyarországtól. Ez valójában tizenöt napnyi távolság volt, és ekkor éppen Kijevet, az orosz civilizáció bölcsőjét és központját ostromolták.

Batu kán – annak a rendje és módja szerint betartva a mongol hadviselés szabályait – követség élén Mihail nagyfejedelemhez küldte unokaöccsét, Mangut, aki a város föladását követelte. A fejedelem azonban lehajította a követeket a városfalról, akik halálukat lelték, majd nyugatra menekült, hogy Béla udvarában keressen menedéket, Kijev védelmét pedig egy vitéz és rettenthetetlen katonára, Dmitrij bojárra bízta.

Ahogy a mongolok gyűrűje egyre szorosabbra zárult a város körül – tudósít az *Ipatyevszkaja Letopisz* –, a lakosok semmi mást, csak az utánpótlást szállító tatár szekerek zörgését-nyikorgását, a végeláthatatlan tömegben özönlő ellenséges csapatok mozgását vezénylő kürtök harsogását, az orosz tél harapásától szenvedő tevék bögését és százezer ló nyerítését hallották.

A mongol harci előkészületek zajától csaknem megsüketült kijeviek ennek ellenére hősielesen küzdöttek. Egy idő múlva Batu kán parancsot adott, hogy a Lengyel kapunál – ahol a városfal egy része fából készült – vessék be a faltörő kosokat. Az orosz krónikás a következőképpen számol be az ostromról:

„Éjjel-nappal szünet nélkül számtalan faltörő kos rombolta a városfalakat. A lakosoknak rettegésben teltek a napjai, patakokban folyt a vér. Így azután, a faltörő kosok segítségével, végül áttörték a falakat, és berajzottak a városba, ahol a lakosok serege várt rájuk. Csattogtak a lándzsák, puffantak a pajzsok, a nyílzápor elhomályosította az eget, láthatatlanná téve a mennyboltot. A tatárok nyilainak sokasága esti sötétséget borított a városra, és mindenütt holtak heverték.”

1240. december 6-án a mongolok lerontották a Szent Szűz székesegyház köré hevenyében emelt erődítést, és példátlan vérontás közepette földig rombolták a várost. Kijev jóformán

megszűnt létezni, és ami idő múltával a hamurengetegből kiemelkedett, az már egy másik, a mongolok által meghonosított önkényuralmi elveken nyugvó, az ő zsarnoki államberendezkedésük igényeit kielégítő civilizáció volt.

Hat évvel a város eleste után, amikor Carpine – Karakorumba igyekezve – keresztülment rajta, tucatnyi házat számolt meg a pusztaságon, annak a városnak a helyén, amelyet valaha Bizánc északi vetélytársaként emlegettek.

A hihetetlenül gyors mozgású, éjjel-nappal megállás nélkül, egyfolytában lovagló, nyeregben étkező és alvó, időközönként lovat váltó mongolok azt a benyomást keltették, mintha seregük – akárcsak valami sáskaraj – megszámlálhatatlan sokaságból állna. Legyőzhetetlennek is tartották őket, és az előlük futó kelet-európai menekültek tömege áradatként zúdult Közép-Európára, melynek lakosságát ennek láttán páni félelem fogta el.

Amíg ők csaknem semmit sem tudtak a tatárokról, Batu kán – az angol és az általa irányított kém szervezetnek köszönhetően – a közép-európai országok belső helyzetére, hadseregeik erejére és irányítására, de még az ottani uralkodók családi viszonyaira, kapcsolataira nézve is részletes adatokkal rendelkezett.

Miközben a mongol hadsereg nyugodtan, ráérősen várta az alkalmas időt, hogy Magyarországra, Lengyelországra és Csehországra rárontson, ellenséges elemekből verbuvált ügynököket és felderítőket menesztett nyugatra, hogy a legfrissebb értesüléseket megszerezzék. Sokan közülük elég tapasztalatlanok lehettek, mivel sorra fogták el őket, mire föl valóságos kémhisztéria söpört végig a kontinensen.

A cseh *Dalimilova kronika* arról panaszkodik, hogy a tatár kémek nemcsak Csehországba hatoltak be, hanem egészen a Rajna-vidékig is eljutottak. Az oroszok a volgai finneket vádolták azzal, hogy a tatároknak kémkednek, míg az ausztriai *Annales Claustroneoburgenses* állítása szerint a keresztényeknek ártani akaró „eretnekek és hamis keresztények” álltak be a tatárokhoz kém szolgálatra.

Frigyes németrómai császár szükségesnek látta III. Henrik angol királyt figyelmeztetni a szerte a kontinensen jelen levő tatár kémek

okozta veszélyre, „akiket jó előre [a támadás megkezdése előtt] mindenhova szétküldenek”.

A tatárok e kémek jelentéseiből „tudomást szereztek az egyes országok védelem nélküli, sebezhető pontjairól, a civódásokról, pártoskodásokról, a királyok egymás közötti féltékenységéről, az egyes országok között dúló viszályokról.

Magyarországon a kémőrület a kunok ellen irányult. Ezek az idegen menekültek az ország egész területén, széltében-hosszában terelgették marhacsordáikat, ezért egycsapásra elterjedt róluk, hogy ez nem egyéb ravasz fortélynál, és a legeltetés leple alatt valójában kémtevékenységet végeznek, és noha kétségkívül sok kun együttműködött a tatárokkal, az ártatlan menekültek elleni tömeges megtorlás válságba torkollott.

A királynak Béla helyett inkább Frigyest megtenni akaró nemesek és az úgynevezett német párt ekkor azt kezdte el terjeszteni, hogy a kunok a tatárokkal kötött titkos egyezmény alapján jöttek be Magyarországra, és vendéglátóik ellen fognak fordulni, mihelyst a tatárok betörnek az országba. Rogerius a következőképpen ismerteti a pártütő báróknak ezeket az állításait, akik éppen az ország legnagyobb szerencsétlenségének az előestéjét választották ki arra, hogy az uralkodó központi hatalmát meggyengítsék: „Mások pedig, igen sokan, azt magyarázgatták, hogy van okuk a király elleni gyalázkodásra, mert a kunok szövetséget kötöttek az oroszokkal, hogy velük együtt harcolnak a magyarok ellen, akiktől az oroszok sok csapást, súlyos vereséget szenvedtek el, és Kuthen az embereivel azért előzte meg őket több mint egy évvel, hogy az ország viszonyait megismerje, nyelvét megtanulja, és amikor értesül azok bejöveteléről, megkezdje a harcot a király [Béla] ellen, és így azok könnyebben birtokukba vehetik majd a Kaput;^{53} (...) Ezért örvendezve mardosták a királyt, amiért behozta a kunokat, mint fentebb kifejtettük. És ebben a vélekedésben igen sokan megegyeztek.” (Rogerius mester Siralmas Éneke. Fordította Horváth János. in: *A tatárjárás emlékezete*. Magyar Helikon, Budapest, 1981. 111–152. o.)

A Julianus által Magyarországra vitt Batu-féle ultimátumot a pártoskodók a mongolok és „kun szolgálók” között fönnálló szoros kapcsolat bizonyítására használták föl, és a kunok elleni hisztériát sikerült oly mértékben fölgerjeszteniük, hogy a pesti polgárok és német kereskedők, önhatalmúan cselekedve, megölték Kötönyt és kun nemesekből álló kíséretét.

A gyilkosság hírére mind a magyarok, mind a kunok fegyvert ragadtak: „(...) a falusi magyarok, akik gyűlöltek őket, mindenütt fölkeltek ellenük, fosztogatták és öldökölték őket minden kímélet nélkül. Ok, látván, hogy ilyenformán elpusztulnak, egybegyűltek, és nemcsak magukat kezdték védelmezni, hanem a falvakat is felégették, és a parasztokat nagy vitézül leverték.” (Rogerius mester Siralmas Éneke. ...)

A kunok fegyverrel törve utat maguknak, kivonultak az országból, és azon melegében csatlakoztak az éppen támadásra fölvonuló tatárokhoz. A Magyarország elleni tatár offenzíva előestéjén tehát a kereszténység védőbástyájának mondott országot – amely a belső viszályok és a széthúzás miatt amúgy is szánalmas helyzetbe került – a kunokkal vívott harc tovább gyöngítette. Az angol által megfogalmazott ultimátum így a remélnél jóval súlyosabb bajt okozott.

Egy földrész haláltusája

A VÉGZETES 1241. ESZTENDŐ

1241-ben az egész keresztény világban megkondultak a vészharangok. A tatárok Kelet-Európában véghezvitt, minden képzeletet fölülmúló pusztításáról szóló beszámolók állati félelmmel töltötték el a kontinens többi részében lakó embereket, és bátorításért hiába fordultak bárhova, csak baljós előjeleket láthattak. Szokatlanul erős, pusztító szökőárakról érkeztek hírek, a tengerparti vizekben emberfejű halszörnyek kerültek hálóba, napfogyatkozástól sötétült el a világ, és vérszínű alkonyattal köszöntött be az éjszaka. Mindebből a hozzáértők csak bajt és romlást jósoltak.

Az észak-európai uralkodókkal rokoni kapcsolatban álló orosz fejedelemségek könyörtelen elpusztításának híre egész Skandináviában olyan rémületet keltett, hogy a svéd és fríz heringhalászok nem merészkedtek el hajóikkal az angol partok menti, megszokott halászterületükig. Mire föl olyan heringbőség köszöntött Angliára, hogy – Matthaeus Parisiensis híradása szerint – egyetlen shillingért negyven-ötven halat is lehetett vásárolni.

A félelemkeltés – amely eszközt a mongolok minden hadjáratuk ellen bevetettek ellenségeikkel szemben – az európai hódító háborújuk második szakaszának kezdetén olyan sikeres volt, hogy Európa nyugati végein is a rettegés légköre uralkodott. A kialakult hangulatot szemléletesen érzékeltetik a Szent Albán-i krónikaíró sorai:

„Hogy ne tartson tovább a halandók öröme, s hogy siralom nélkül ne üljön ünnepet sokáig a világi öröm, ugyanebben az évben [1240] a sátán átkozott népe, a tatárok véget nem érő serege tört elő hegyek által körülvevett országából; és áthatolva a bejárhatatlan szirtek szilárdságán, felbukkantak az alvilágból kiszabadult démonok módjára – hiszen a tatárokat helyesen nevezik Tartaroszbelieknek –, és mint a sáskák, teljesen belepték a föld felszínét, kiáradva és szerencsétlenséget hozva Kelet határait; mindent végigdúltak, gyújtogattak és öldököltek.

Miután bejárták a szaracénok tartományát, földig lerombolták a városokat is, kiirtották a ligeteket, ledöntötték a várakat, felforgatták a szőlőket, elpusztították a veteményeseket, leöldösték a lakosokat és a földműveseket.

S ha hajlottak is volna némi kegyelemre egy-egy könyörgő iránt, azokat, mint a legutolsó rabszolgákat arra kényszerítették, hogy színük előtt harcoljanak saját rokonaik ellen. Ráadásul, ha amazok csak látszólag harcoltak ellenük, vagy titokban menedéket nyújtottak nekik, sarkukban loholva maguk a tatárok mészárolták le őket; ha viszont őszintén harcoltak és győztek, jutalmul semmilyen kegyelemben nem részesültek; foglyaikkal úgy bántak, mint a barmokkal.

Ezek vadak és embertelenek, inkább szörnyeknek, mint embereknek lehetne mondani őket, akik vérre szomjaznak és vért is isznak, kutya-és emberhúst marcangolnak és falnak, bivalybőrbe öltöznek, vaskardokkal fegyverkeznek.” (Matthaeus Paris: A tatárok természetéről. Fordította: Mezei Mónika. in: Nagy Balázs [szerk.]: *Tatárjárás*. Osiris, Budapest, 2003. 48. o.)

Ahogy Matthaeus Parisiensis a távoli Angliában megérezte az Európát fenyegető veszélyt, a mongolokhoz jóval közelebb levő vallási és világi vezetők ugyanúgy tudatában voltak a keletről mind jobban közelítő támadásnak.

Az egyszerű emberek között másról sem volt szó, csak e vadállatias, könyörtelen szörnyetegekről, és ahogy a gyalázatos tetteikről beszámoló hírek és híresztelések mind szélesebb körben terjedtek, úgy váltak mind hátborzongatóbbá, mind vérgőzösebbé az általuk elkövetett szörnyűségek.^{54} Az állandó rettegésben élő emberek ezért aztán egy idő múlva már az Antikrisztus eljövetelét és a világvégét várták.

A korabeli latin vers nyersfordítása érzékletesen példázza, miféle babonás magyarázatok terjengtek a tatár fenyegetés körül: „Kétszer

hatszáz meg még ötven évvel *Azután, hogy a Szűz fia eljött, Jó most az Antikrisztus ördögei élén.*”

A tatárokról beszélve az emberek mindazon állatok tulajdonságait rájuk aggatták, amelyektől rettegetek: erősek, mint a bivaly, vérengzők, mint a párduc, ravaszak, mint a kígyó, gyanakvóak, mint a nyúl, lopnak, mint az egér, tüzesek, mint a csikó és félelmetesek, mint a sárkány.

A földrész hatalmasai, jóllehet tudták, hogy a félelem légköre uralkodik tartományaikban, a veszélyt teljes nagyságában nem foghatták föl, részben azért, mert lehetőségeik korlátozottak voltak, részben meg azért, mert teljesen ismeretlen volt előttük, hogy hitük szerint a mongolok küldetését teljesítenek azzal, hogy az egész világot uralmuk alá hajtják.

Ezért aztán – mintha mi sem történt volna – folytatták kicsinyes marakodásaikat ahelyett, hogy megkísérelték volna összezárni soraikat az európai földrészt a hunok óta fenyegető legsúlyosabb veszéllyel szemben.

A pápaság és a németrómai császárság – az a két hatalmi centrum, amely egyesíthette volna a kontinens erőit a mongol áradat megfékezésére – éppen fegyverrel küzdött egymás ellen a főhatalom megszerzése érdekében. Gergely pápa keresztes háborút indított a Hohenstauf-házbeli császár ellen, azzal vádolva Frigyest, hogy „egy követ fúj a tatárokkal”.

A pápapárti krónikaíró, Albertus Bohemus^{55} a ferrarai püspökhöz írt levelében bizton állította, hogy a tatár táborban látták Frigyes követeit, akik azért mentek oda, hogy „behívják a tatárokat”. Matthaeus Parisiensis a németrómai császárt hasonló vádakkal illette, amelyekről Philippe de Mousket még versikét is faragott, nyersfordításban így hangzik: „Az világban új hír járta, *Frigyes császár követe* Sok keresztény vesztére / A mongol hadat behívta.”

Az ausztriai, karintiai, sziléziai és magyar uralkodók kétségbeesett segélykérésére hallgatva, a pápa meg is hirdette a tatárok elleni keresztes hadjáratot, de mivel a résztvevőknek ugyanazokat a privilégiumokat (az „ideigtartó” büntetéstől való megszabadítást,

teljes búcsút) biztosította, amelyekben a Frigyes ellen harcolók is részesültek, lépése nem volt több üres gesztusnál.

A németországi papok mindenesetre próbálkoztak azzal, hogy kereszties hadat toborozzanak, amikor a mongol hordák, áttörve Közép-Európán, már a német határokat fenyegették. Böjtöt rendeltek el, körülhordozták a keresztet az országban, és fölvételére buzdítottak. A *Chronicon Garstense* megemlíti, hogy a prédikátorok „még a nőket és a gyermekeket sem” mentették föl a kereszt fölvételének a kötelezettsége alól, ám végül az egész – a németrómai császár támogatása nélkül indított – vállalkozás kudarcba fúlt.

Frigyest ugyanis annyira lekötötte a pápával való tusakodás, hogy nem a tatárok, hanem a pápa és itáliai támogatói ellen állított föl sereget, amellyel betört Észak-Itáliába, hogy a lombard „lázasokat” megbüntesse. Ám az európai közvélemény megnyugtatására fiát, Konrádot a kereszties hadba küldte, miközben a kontinens uralkodóinak amiatt panaszkodott, hogy valójában a hatalma ellen lázasokat támogató pápa akadályozza meg abban, hogy minden erejét a kereszténység ellenségeivel szemben vonultassa föl.

A két másik valamirevaló európai hatalom, Franciaország és Anglia, túlságosan is messze feküdt ahhoz, hogy a tatár fenyegetés súlyát teljességgel fölfogja, és egyébként is ők nyakig merültek a Gascogne és Poitou hovatartozását firtató kicsinyes területi vitáik mocsarába, így nem vállalhattak tevékeny szerepet a földrész védelmében. Lajos francia király éppen akkor fogott bele egy Anglia elleni háború előkészületeibe, amikor a mongol áradat már a Németrómai Birodalom határain készült áttörni.

Az orruk hegyéig sem látó európai politikusok között akadt azonban néhány, államférfiúi erényekkel megáldott uralkodó, aki megértette, hogy ha a keresztény országok képtelennek bizonyulnak arra, hogy csipcsup ügyekben támadt ellentéteiken fölülemelkedjenek, és egymással összefogva egyesítsék erőiket, akkor bizony a keletről támadt vihar elsöpri őket.

1241. március 10-én kelt, sógorának, Brabant hercegének írt, szenvedélyes hangú levelében, Hermann, a szászok örgrófja, Lotaringia grófja azonnali föllépést sürget, „mert a késedelem sok

veszélyt hozhat”, amikor az ember szomszédjának háza lángokban áll. Miután beszámol a mongolok lengyelországi előretöréséről, közli rokonával a legutóbbi értesülést, amelyről „teljesen megbizonyosodtunk mind a magunk, mind kedvelt rokonunk, a cseh király követei útján”, és amely szerint Batu kán húsvétkor a csehek földjének a lerohanására készül.

„...és ott, ha csak idejében segítséget nem kapnak, hallatlan mézarlást fog véghezvinni. És mivel már a legközelebbi, mellettünk álló védfal kap lángra, s egy szomszéd országot fenyeget a pusztítás, mások pedig már pusztulnak is, az egész egyházért aggódva, panaszos könyörgéssel kérjük Isten, valamint a szomszédos testvérek segítségét és tanácsát. És mert a késedelem sok veszélyt hozhat, minden tőlünk telhető igyekezettel arra kérünk titeket a magatok s a magunk megmentése érdekében, a lehető leghamarabb fogjatok fegyvert támogatásunkra: iparkodjatok nagyszámú katonaságot felszerelni, késlekedés nélkül harcba híva a tehetős és bátor nemeseket, hogy az alájuk tartozó népekkel együtt teljes készenlétben álljanak, mire újból elküldjük hozzátok követeinket.

Mi ugyanakkor főpapjaink, a domonkosok és ferencesek szolgálatává tesszük, hogy a kereszt felvételét – a Keresztrefeszített ügyéről lévén szó – általánosan meghirdessék, könyörgéseket és böjtöket kezdeményezzenek, és Jézus Krisztus közös harcára szólítsák fel országainkat. ...” (II. Hermann, türingiai tartománygróf II. Henrik brabanti hercegnek, 1241. március 10. Gy. Ruitz Izabella fordítása. in: *A tatárjárás emlékezete* – Levelek. Magyar Helikon, Budapest, 1981. 290–291. o.)

Frigyes császárt a sűrgető közös cselekvés szükségességéről a mongolok hihetetlen fegyverténye győzte meg, melynek során, húsvét és pünkösd között hét országot rohantak le, és egész Közép-Európa páncélos nehézlovasságát tönkretették.

Bár a németrómai császár nem hagyott föl itáliai büntetőhadjáratával, sőt még arra is talált időt, hogy eközben a menekülő magyar királytól, annak akarata ellenére hűbéri esküt csikarjon ki egy teljesen bizonytalan – „a fenyegető tatár pusztítás elleni segítséget” kilátásba helyező – ígéret fejében, lassacskán

azért kezdte fölismerni, hogy a mongol támadás gyökeresen különbözik minden addigi európai háborútól. Az angol királynak küldött, terjedelmes levelében igyekezett III. Henriket megnyerni a közös védelemnek, amelyben minden keresztény fejedelem részt vállalna. A levantei arabokkal ápolta szoros kapcsolatainak köszönhetően a mongolokról az összes többi európai uralkodónál jóval pontosabb információ állt rendelkezésére, ezért levele a kontinens e kritikus korszakáról szóló legfontosabb helyzetjelentésének számít.

Noha levelét Frigyes – a jeles államférfiként számon tartott – Henrik sógorához intézte, rövidesen kezdeményezte az összes érdekelt közös föllépését. A levél példányait szétküldték „a harcban vitéz Németországnak, a marcona és ellenség elől meg nem hátráló Franciaországnak, a harcias Spanyolországnak, a hajóhada és vitézei által nagy hatalomra jutott Angliának, a szíj szívósságú Dániának, a megfélemezhetetlen Itáliának, a békét, nyugalmat soha nem ismerő Burgundiának a legyőzhetetlen görög, adriai és Tírrén-tengeri szigeteknek – Krétának, Ciprusnak, valamint Szicíliának –, a vértől vörös Írországnak, a lápos Skóciának, a jeges Norvégiának és minden egyéb nemes és nevezetes tartománynak”.

Levelében a császár tájékoztatta az angol királyt az Európa ellen az 1220-as években végrehajtott, a Kunország és Oroszország meghódításával végződő első mongol támadásról, illetőleg a mostani, Szilézia, Lengyelország, Litvánia és Magyarország ellen indított „váratlan és barbár” invázióról. Tudomása volt – és Henriknek is beszámolt róla – azokról a követjárásokról, amelyeket az angol Magyarországon tett: „A magyar király csak tétlenkedett, ráadásul szerfelett biztonságba ringatták a tatár követek és leveleik, miszerint hogy ha saját és övéi életét meg kívánja védeni, saját és országa átadása révén kegyelmüket gyorsan kiérdemelheti. Nem rémült azonban meg, vagy nem okult az előzőekből, s bizonyoságot nyújtott arra, hogy neki és embereinek hamarabb kellett volna védekezve előre megerősíteni magukat a támadás ellen.” (Matthaeus Paris: A császár levele a tatárok támadásáról. Fordította: Mezei Mónika. in: Nagy Balázs [szerk.]: *Tatárjárás*. Osiris, Budapest, 2003. 50–52. o.)

Béla keleti szomszédai szomorú sorsából sem tanult semmit, és ahelyett, hogy „megértette volna a figyelmeztető jeleket, nem vett róluk tudomást”. Ezek a NyugatEurópa kapuját védő királyt hanyagsággal vádoló állítások nyilvánvalóan igazak voltak, noha Béla – hogy méltányosak legyünk vele – minden olyan szokásos elővigyázatossági intézkedést megtett, amelyek egy európai sereg ellen elegendőnek bizonyultak volna, ám a mongolokkal szemben teljességgel haszontalanok voltak. És persze Frigyesnek a pápával vívott, a kontinenset megosztó háborúja is minden további nélkül rászolgál a „felelőtlen” jelzőre. Frigyes azokra a nehézségekre is hosszasan kitért, amelyeket a pápa kíméletlen támadásai okoznak a kereszténységnek a közös ellenség ellen tervezett közös föllépését illetően.

„Mi pedig mindezeket valamiképpen előre látva és tudva, levelek és hírnökök útján gyakran kérjük a ti fenséges királyi felségteket, nem kevésbé a többi keresztény fejedelmet, felhívva figyelmeteket és intve titeket, hogy szeretet és béke egyetértése virágozzon azok között, akik a legfőbb hatalmat birtokolják, és lecsillapítva a viszályokat, amelyek Krisztus államának gyakran okoznak kárt, egyetértően azok előtt támasszanak akadályt, akik a minap bukkantak fel, minél gyorsabban támadva, hiszen kevésbé szoktak sebet ütni a már előre meglátott dárdák. A közös ellenség se örvendjen útjának előkészületei közepette, annak hogy a keresztény fejedelmek között oly nagy viszályok csíráznak ki. (...) Ó, magasságos Isten! Hányszor, de hányszor aláztuk már meg magunkat, minden lehetségest elkövetve annak érdekében, hogy Róma Püspöke fölhagyjon az ellenünk irányuló botrányos viszálykodással, amelynek híre az egész világot bejárta. De őt törvény nem korlátozza, és sebesen pergő nyelvére nem hajlandó féket tenni, ahogyan a szüntelen viszálykodástól sem képes magát megtartóztatni; legátusai meg küldöncei által kihirdetette, hogy egyházi átokkal sújtott engem – ő, az egyház legfőbb hatalmassága és védelmezője, akinek a

tatórok meg a szaracénok zsarnoki elnyomásával kellett volna szembeszállni. És mostan, amikor a legnagyobb gondunk az, hogyan szabadíthatnánk meg magunkat belső, saját fajtánkból való ellenségeinktől, vajon tudjuk-e majd egyidejűleg a barbárokat is visszarettenteni?

... Ezért tehát – látván a mindannyiunkat fenyegető veszedelmet – Jézus Krisztus Urunk nevére kérleljük jó szívvel felségteket, hogy késedelem nélkül és előrelátó gondoskodással cselekedve, saját magatok és királyságtok (melyet a Jó Isten tartson meg bőségben) üdvét szem előtt tartva, legyen gondotok arra, hogy sürgősen vitéz lovagokból, valamint más hadinépekből, meg egyéb erőkből álló sereget küldjete, amelyet a Krisztus kiontott Vére, hasonlóképpen a bennünket egyesítő atyafiságos szövetség nevében kérünk és kívánunk. Hadd készüljenek hát föl velünk együtt, előrelátó férfiakhoz méltóan arra, hogy a kereszténység megszabadításáért harcoljanak, és hogy a Germánia határán acsarkodó ellenséget egyesült erővel a Seregek Urának dicsőségére szétzúzhassuk.

Semmiképpen sem volna szerencsés mindeme dolgokról tudomást nem venni, vagy véghezvitelüket halogatni. Mert ha ezek – Isten ne adja! – akadály nélkül áttörnek a német határokon, a többiek feje fölött is azonmód tüzes mennykövek kezdenek hullani... Kérem ezért a ti fenséges királyi felségteket, ne feledkezzetek meg az előkészületek megtételéről, és miközben közös ellenségeink a szomszédos tartományokat rontják és dúlják, bölcs elhatározással gondoskodjatok elrettentésükről, mert országukból azon gonosz szándékkal jöttek ki, hogy veszéllyel és halállal mit sem törődve, bármi áron és módon az egész nyugatot jármukba hajtsák (amitől Isten óvjon bennünket!), és Krisztus Szent Nevét, az ő Hitét meggyalázzák és megcsúfolják. És mind ez ideig tartó – Isten engedelmével aratott – váratlan sikereiken fölbuzdulva, elbizakodottságukban odáig merészkedtek, hogy úgy hiszik, az egész világ fölött uralkodni fognak,

annak minden királyát és fejedelmét megregulázva, térdre kényszerítve, megalázva és szolgálatukba hajtva. De mi minden reménységünket Urunk Jézus Krisztusba helyezük, akinek a zászlaja alatt eleddig diadalmaskodtunk, és ellenségeinktől megszabadítottunk, és bízunk benne, hogy e mostaniak, akik tartáriai bűvőhelyükből fenyegetően előmerészkedtek, egyesült nyugati seregeinktől porrá zúzva, tartaroszbéli (vagy pokolbéli) odújukba visszaűzetnek. És azzal sem fognak kérkedni és büszkélkedni, hogy mily számos tartományt hódítottak meg, mily számos nép fölött győzedelmeskedtek, mily számos gonosztettet követtek büntetlenül el, midőn majd sötét végzetük – bizony, Sátán! – az erős és hatalmas Európa halált hozó sasmadarai martalékául veti őket.”

A levél szemléletesen mutatja, hogy még ez a kora politikai törpéi fölé magasra tornyosuló óriás sem volt képes áttörni a politikai korlátokat – még abban a pillanatban sem, amikor a barbárok már Európa kapuin belül garázdálkodtak. Frigyes valóban őszintén gondolta a tatárok elleni közös fellépést, a közvélemény újabb ravasz cselfogásnak tartotta, amelynek célja a földrész erőinek egyesítése a Szentatya ellen. A megosztott Európában uralkodó rettegés és bizalmatlanság légkörében bármely oldal javaslatára a másik fél gondolkodás nélkül „nemmel” válaszolt. Ezért azután Frigyes ellenfelei azzal vádolták meg, hogy „ezt az egész tatár veszedelmet” csak kitalálta, és levelét az egyház a németrómai császár bajkeverő és egyenetlenséget szító szándékának újabb bizonyítékaként tálalta.

Végeredményben Frigyes cselekvési tervéhez egyetlenegy nyugat-európai uralkodó sem csatlakozott, ehelyett érdeklődésüket továbbra is a nyugati politika színterét uraló megszokott kérdések szűk körére korlátozták, mint amilyen a pápaság körüli torzsalkodás, az eretnekek elleni küzdelem és a Szentföld visszahódítása a muszlimoktól. A tatár fegyverek keltette szörnyű csatazaj és a közép-európai népek kétségbeesett jajkiáltása süket fülekre talált.

Ha keresztény összetartásról, kölcsönös segítségvállalásról nem is beszélhetünk, az önfenntartás ösztöne azért még nem hunyt ki

minden nyugat-európaiból, és akadtak olyanok, akik tisztán látták, ha Németország elesik, semmi nem akadályozhatja a tatár hordák előrenyomulását az Atlanti-óceánig. A templomosok francia nagymestere, Ponce d'Aubon levélben hívta föl Franciaország királyának, Lajosnak a figyelmét arra, hogy bár a német nemesek, a papság és a laikus testvérek fölvtették a keresztet, erejük nem lesz elegendő a tatárok megállítására. „Ha a tatárok Isten akaratából meghódítják Németországot, a háború minden terhét Franciaországnak kell majd viselnie” – intette Lajos királyt.

Amikor Lajos édesanyja, Blanka, hírt vette a tatár veszedelemnek, könnyek között kérdezte fiát, van-e vajon remény, hogy megmeneküljenek „ez elől az Isten haragjából fakadó áradat elől”, vagy pedig mindannyian a tatárok szablyája általi „halálra ítéltettek”. Kérdésére a király – a Szent Albán-i krónikaíró följegyzése szerint – szomorú hangon, a következő, „Isten sugallta” választ adta: „Reménykedjünk, ó, anyám, hogy Isten kegyelme megtart mindnyájunkat. Mert akár ezek a népek jönnek ide, akár mi megyünk oda, ahol ezek a tatárok – ahogyan nevezik őket – élnek, teljesen egyre megy, hiszen legvégül úgylis az Égbe jutunk. Akár mi végzünk velük, akár ők végeznek velünk, mindenképpen a Teremtőnkhez térünk vissza, vagy hívőkként, vagy megkínzott lelkeként.”

A nyugat a lelki üdvösség kegyes reménységén túl semmi egyebet nem tudott nyújtani a földrész rémületbe dermedt lakosainak, és mivel hiányzott az akarat ahhoz, hogy összefogjon, és puszta létéért, megmaradásáért harcoljon, sorsukra hagyott városai ájtatos könyörgéssel, kegyes imádsággal küzdöttek a mongol hadigépezet ellen.

SZUBOTÁJ HADITETTE

Amikor 1241 kora tavaszán a közép-európai seregek hadba szálltak Batu kán támadó hordái ellen, és a mongol lovasok első ízben találták magukat szemközt vértbe öltözött európai lovagokkal, a védekező fejedelmek meg voltak róla győződve, hogy az esélyek az ő oldalukon, és nem a mongolokén állnak. Ezek ugyanis – legalábbis így szólt a hagyományos érvelés egészen addig, amíg a

mongolok harci dühe nem győzte meg őket az ellenkezőjéről – ellenséges országban, ismeretlen viszonyok között küzdöttek, miközben az európai lovagok hazai pályán szállhattak csatába, hátuk mögött jól megerősített városokkal; és míg a mongolokat túlságosan hosszúra nyúlt, tehát semmiképpen sem biztonságos utánpótlási vonalak kötötték össze egy ugyancsak bizonytalan hátországgal, a keresztény seregeknek nem kellett ilyen nehézségekkel küszködniük. És amit ennél is fontosabbnak véltek, a Balti-tengertől az Adriáig terjedő térség fejedelmeit házassági és rokonsági kötelékek fűzték össze, ezért egyenként nem lehetett végezni velük, amint az az orosz fejedelemségekkel és a volgai népekkel történt. Ráadásul – szemben a későbbi állításokkal – a közép-európai seregek számbeli fölényben voltak a betörő mongolokkal szemben.

V. (Szemérmes) Boleszláv lengyel király – a krakkói palatinus segítségét igénybe véve – nagy hadsereget állított ki; Henrik sziléziai fejedelem még nála is erősebbet, amelynek ütőképességét bajorok és egy Franciaországból érkezett elit templomos egység is növelte; a morva örgróf zsoldosokat fogadott föl; a német lovagrend által támogatott Mieczyslaw opolei herceg pedig északon egy harmadik hadsereget toborzott, minek következtében ennek a haderőnek az összlétszáma csaknem 100 000 főre rúgott.

Délnyugaton jó Vencel király, Csehország uralkodója ötvenezres hadsereget gyűjtött egybe, amelyet Szászországból, Brandenburgból és Ausztriából érkezett csapatok erősítettek.

Végül pedig Béla magyar király hozzávetőleg százezres sereget állított ki, hogy megfelelhessen „a kereszténység védőbástyája” szerepből adódó feladatának. Egyben utasította a nádort, hogy emeljen torlaszokat a keleti irányban csaknem áthághatatlan akadályként tornyosuló Kárpátok hágóinak az elzárására, és fegyverbe szólította az erdélyi felföldön lakó harcias székely határőröket. A további védelmi előkészületek és a kialakult helyzet megtárgyalására összehívta az országnagyok gyűlését, ám az események hamarosan mind a királyon, mint a nehézkes országgyűlési huzavonán túlléptek.

A térség uralkodói – jóllehet a kontinens politikai megosztottsága miatt nem közös parancsnokság alatt, de legalább – közös egyetértésben cselekedtek, nem kínálva föl a lehetőséget a mongoloknak arra, hogy egyenként végezzenek velük. Ha ugyanis Batu Bélára támad rá, hátulról a lengyelek veszélyeztetik, ha viszont minden erejével Szilézia ellen fordul, akkor Béla serege törhet rá.

A mongol, kínai és török krónikák híradása szerint Batu erői 160 000 harcedzett főt számláltak, amelyeket jobbára a kínai és a horezmi hadszíntérről vezényeltek át; ehhez jöttek még a kevéssel korábban alávetett sztyeppe népek, valamint a segédcsapatokba erőszakkal besorozott kunok.

Ez az adat nagymértékben különbözik a korabeli európai forrásokban olvasható, erősen eltúlzott számoktól, amelyek – vélhetően azért, hogy igazolják a közép-európai hadak röpke hat hét alatt bekövetkezett vereségét – milliós mongol támadó seregről beszélnek.

Érdemes megemlíteni, hogy az angol vallomásában szükségesnek tartotta a téves adat kijavítását, hangsúlyozva, hogy Batu hada nem érte el a milliós létszámot ('nec possunt tamen millia millium computari'). Állítása szerint a mongoloknak 600 000 „csatlósuk” – föltehetőleg frissen kiképzett katonájuk és segédcsapatuk – volt, amit a legújabb kutatások^[56] is igazolnak: ezek szerint Batu kán Oroszországban és Közép-Európában, 1240–1241 táján mindösszesen – ellátó-és segédcsapatokkal, nem harcoló egységekkel egyetemben – 600 ezres sereget állomásoztatott.

De ha a mongolok nem támadtak is annyian, mint a sáskafelhő, Szubotáj katonai géniusza sokszorosára növelte erejüket. Az Európa elleni támadás kitervelője és – Batu kán névleges vezetése alatt – hidegvérű tényleges parancsnoka, Szubotáj Dzsingisz kán egyik „vérebe” és Kínától Horezmig, megszámlálhatatlan hadjárat győztese volt. Valószínűleg őt tarthatjuk a legtehetségesebb mongol tábornoknak, aki a legtökéletesebben értette meg és sajátította el Dzsingisz kán hadművészetét és a legalkalmasabbnak bizonyult

arra, hogy azt a legkülönbözőbb körülmények között a gyakorlatban művelje.

Életét az engedelmség határozta meg, akár kapott, akár adott parancsokról volt szó. A motivációval és némi erőszakkal vegyített fegyelem eszközével népes tömegek fölött gyakorolt abszolút hatalmat. A katonai élet minden területén Dzsingisz kán törvénykönyvének a szellemében járt el, hadjáratait a későbbi, ideológiai indíttatású háborúkra jellemző vad fanatizmus hevítette.

Közép-európai ellenségei olyan királyok voltak, akik az élethossziglanig tartó háborúskodás tapasztalatának hiányában aligha voltak képesek különbséget tenni Szubotáj taktikai színlelt támadásai és stratégiai csapásai között. Hadseregeik túlnyomórészt állig fölfegyverzett, nehézkes, lassú mozgású lovagokból álltak, nyomukban fegyelmezetlen paraszt csatlósok tömegeivel, akik a harc mezején jobbra megélesített mezőgazdasági eszközeikkel vitézkedtek. A mongolok íjainak nagy „tűzgyorsaságával”, alakulataik óramű-pontosságú mozgásával szemben az európai seregek harcosai a lovagi eszményekben gyökerező személyes bátorság fegyverével próbálták fölvenni a harcot. A katonák egyéni hősiessége és a párviadal gyakorlata azonban semmit sem ért a szigorúan fegyelmezett mongol csapatok tömeges támadásaival szemben.

Azzal, hogy az európai hercegek a rohamokat személyesen vezették, sorsukat a vak véletlenre bízták, miközben a mongol vezérek kellő távolságból, jelekkel irányították a küzdelmet, tökéletesen kézben tartva a hadműveletet menetét, és nem tették ki magukat annak, hogy a harci áradat elsöpörje őket.

Mindezt az előnyt még tetézte az a tény, hogy Szubotáj a Közép-Európában foganatosított háborús előkészületek minden apró részletét ismerte. Az Országból belopakodó mongol kémek a célországok minden zugába eljutottak, és kimerítő információkkal szolgáltak az erődítményekről, a csapatok létszámáról, készülségi fokáról, a belső viszályokról, az országok közötti szerződéses és családi kapcsolatokról, a helyrajzi viszonyokról és még rengeteg egyéb tényezőről, lehetővé téve a mongol hadvezéreknek, hogy valóságos képet alkossanak maguknak az ellenségről.

Ezzel szöges ellentétben, a Béla király ügynökei által szállított felderítési adatok és az orosz fejedelmek által küldött jelentések a mongol hadakról csak igen vázlatos, hiányos képet nyújtottak. A játékszín tehát kellőképpen elő volt készítve a középkori Európa legsúlyosabb katonai katasztrófájához.

Szubotáj haditerve klasszikusan egyszerű volt, anélkül azonban, hogy a közép-európai helyzetnek akár a legjelentéktelenebbnek látszó összetevőjét is elhanyagolta volna. A rendelkezésre álló erőket négy hadseregbe osztotta föl, és a szemben álló öt közép-európai haderővel egyidejűleg vette föl a harcot, megfosztva őket attól a lehetőségtől, hogy egymás segítségére siessenek.

Ogotáj unokái, Bajdár és Kajdu elterelő hadmozdulatot hajtottak végre Lengyelország ellen, miközben egy másik sereg, Gjúk fivére, Kadan parancsnoksága alatt dél felé nyomulva, Moldáviát, Bukovinát és Havasalföldet támadta, hogy Béla erőit bekerítse; maga Szubotáj pedig, Batuval együtt, a két elit sereget vezette a támadás fő célpontja, Magyarország ellen.

A későbbiek során, katonai szakértők akkurátusan megrajzolt, apró zászlókkal és nyilakkal megtűzdelt térképek fölé hajolva, kizárólag a kézzelfogható és bizonyítható tényeket szemügyre véve és mérlegelve, próbálták megfejteni Szubotáj *Blitzkriegjének* a titkát. És a tények önmagukért beszéltek...

A Lengyelország ellen indított elterelő hadmozdulat során, Bajdár és Kajdu először Sandomierzet vette be, majd 1241. március 18-án döntő győzelmet aratott Szemérmes Boleszláv fölött, és pár nappal később, március 24-én fölperzselte Krakkó városát. Ezután Boroszló következett, melynek bevétele után a város lakosait rabláncra fűzve hajtották el.

A mongolok április 9-én, Legnicénél még azelőtt tönkreverték a sziléziai fejedelem, Henrik vezérelte második hadsereget, hogy a szövetséges cseh erők megérkeztek volna. Ez alkalommal összesen hozzávetőleg 40 000 lengyel és német vitézt hánytak kardélre. Maga Henrik herceg is, báróival együtt odaveszett, akárcsak a német lovagrend nagymestere, a johanniták csapata, valamint kilenc francia templomos lovag és a parancsnokságuk alatt harcoló 500 lovas katona.

Az elborzadt krónikaírók följegyezték, hogy a mongolok minden egyes, Legnicénél megölt katonának levágták az egyik fülét, és a kilenc zsákot megtöltő, hátborzongató győzelmi bizonyítékot elküldték Batu kánnak.

Ezután Bajdár és Kajdu gyorsan végzett a harmadik lengyel sereggel, majd ravasz csellel rávette a cseh király hadát, hogy északi irányba vonuljon, ők pedig délnek fordulva Szubotáj és Batu Magyarországra rontó seregéhez csatlakoztak.

Jóllehet Béla annak rendje és módja szerint mozgósította erőit, e pillanatban korántsem állt harcra készen. Az ország még nem heverte ki a kunok leöldösését követő megrázkódtatásokat, és a feudális jogaik megkurtítása miatt zúgolódó magyar nemesség csak vonakodva, kelletlenül engedelmeskedett a király fegyverbe szólító fölhívásának. Úgy vonultak hadba Batu kán serege ellen, mintha „vadászatra készülnének”, ezzel is kifejezve az ázsiai lovasokkal szemben érzett megvetésüket, meg aztán azért is, mert úgy tartották, hogy Bélának inkább csak javára válik, ha a tatárok egy kicsit „az orrára koppintanak”.

Egész Európa visszafojtott lélegzettel figyelte, amint a mongol áradat elöntötte Magyarországot, miután a Kárpátokban 40 000 szekercés hadifogoly lerontotta a Vereckei-hágót elzáró akadályokat.

A Batu elképesztően gyors előrenyomulásáról szóló beszámolók hallatán óhatatlanul megerősödött az emberekben az érzés, hogy a Sátán eme ijesztő lovasai démoni hatalmak támogatását élvezik. Ugyanis csak valamiféle e világon túli, ördögi erővel volt magyarázható, hogy a tatárok előőrse – miután átkelt a hágón – rövid három nap elteltével már a 320 kilométerrel arrébb, nyugatra folyó Dunánál állt, és két napra rá már Szubotáj fő erői is táborot vertek a folyam partján.

Az európaiaknak a dolgok normális menetéről alkotott elképzeléseibe nemigen fértek bele a logisztikai fogalmak, és azt sem tudták fölfogni, hogyan lehetséges több százezer emberrel és állattal, vad hegyek között, ellenséges országban, tökéletes rendben, szervezett módon előrenyomulni, és amikor egyszerre csak Kadan serege a messzi Lengyelországból is ott termett, hogy csatlakozzon a Duna-parti fősereghez, mindenki biztosra vette, hogy a Sátán keze van a dologban.

Még Vincent de Beauvais, a bölcs és józan krónikaíró, az európai események éles szemű megfigyelője sem tudott fölülemelkedni az általánosan elterjedt babonás hiedelmeken, és Magyarország lerohanásáról furcsa költői túlzással emlékezett meg: „Mielőtt Batu lerohanta volna Magyarországot, áldozatot mutatott be a gonosz szellemeknek. Egyikük, amely egy bálvány testében lakozott, megszólította és megparancsolta neki, hogy nyomuljon csak bátorságosan előre, megígérve, hogy három szellemet, a vizálykodás, a gyanakvás és a félelem szellemét küldi a segítségére.”

Ahelyett, hogy a gonosz szellem segítségére bízta volna magát, Batu kán – a megbízható Szubotáj szakszerű tanácsát követve – visszavonta erőit a Dunától, amikor Béla az ütközethez csapataival fölvonult. A bölcsen elhatározott taktikai visszavonulás azt a célt szolgálta, hogy lássa, mit lépnek erre a magyarok. Batu és Szubotáj négy napon át kitartóan azon igyekezett, hogy Béla seregét a

védelmet nyújtó Dunától távolabb, északi irányba csalogassa, ahol erősítésre sem nagyon számíthat.

A Sajó mögé érve aztán a tatárok megálltak, Béla népes hada pedig a folyó jobb partján elterülő muhi pusztán szállt táborba, amelyet egymáshoz láncolt szekerekből álló szekérvárral vett körül. Szubotáj és Batu a folyó túloldalán, a Hernád által körülölelt szegletben ütött tábort, ahol a sűrű cserjés teljesen elrejtette őket a magyarok elől.

A „kereszténység védőbástyájára” halálos csapást mérő ütközet előtti napon Batu kán egy magaslatról megszemlélte a magyarok táborát, és fölhívta alvezérei figyelmét arra, hogy milyen alkalmatlan helyet választott magának az ellenség. A döntő ütközet előtt álló hadvezérek általános szokása szerint Batu is gyújtó szónoklattal igyekezett lelket önteni katonáiba, mindenekelőtt a Közép-Ázsiából frissen toborzott, a népes magyar sereg láttán csüggedni látszó muszlim csapatokba. „Örvendezzünk, társaim – mondta Batu –, mert bár nagy annak a népnek a száma, mégsem menekülnek ki kezeink közül, mert rövidlátó tanács kormányozza őket. Láttam ugyanis, hogy nyáj módjára valamiféle szűk akolba vannak berekesztve.” (Spalatói Tamás: A salonai és spalatói főpapok története. 36. fejezet: A tatár veszedelemről. – Csonka Ferenc fordítása. in: *A tatárjárás emlékezete*. Szerk. Katona Tamás. Magyar Helikon, 1981. 172–182. o.)

Történetünk szempontjából maga az ütközet különös jelentőséggel bír, nem is annyira a magyar vereség vagy annak a közép-európai védelemre gyakorolt kihatása szempontjából, hanem az angol személyes jelenléte miatt. Jó okunk van azt hinni, hogy Batu európai kémfőnökeként a táborban tartózkodott, és minden bizonnyal egy olyan megtévesztő manővert eszelt ki és hajtott végre, amelyre mai fejlett civilizációnk az összes aljas trükkjével és lélektani hadviselésben bevetett fortélyával együtt büszke lehetne. Ez a ravasz csel legalább annyi kárt és jóval több veszteséget okozott, mint maga az egyik legsúlyosabb magyar nemzeti katasztrófának számító csata.

AZ ANGOL LEVÉLCSELE

A muhi csatánál keresve sem találhatnánk alkalmasabb példát annak bizonyítására, hogy mennyivel magasabb szinten állt a mongol hadművészet az európai lovagok hozzá képest joggal műkedvelőnek nevezhető harcmódorával összevetve. Batu és Szubotáj stratégiai géniuszával azon nyomban fölfogta, milyen előnyököt kínál számukra az adott helyzet, amelybe illeszkedve rögtönöztek, meglepetést és zavart okoztak, „sokktaktikát” alkalmaztak, és – Európában elsőként – lőport használtak.

Ami pedig a szembenálló oldalt illeti, Béla hadserege élén két heves természetű katolikus érsek és három püspök – akiknek mindegyike jobban értett a zsolozsmázáshoz, mint a fegyverforgatáshoz –, valamint a király öccse, Kálmán herceg állt.

A hadinéptől nyüzsgő, málhával, személyes élelmiszerkészletekkel telezsúfolt szekértábor láttán – amelynek konyhái körül a nemesurak csatlósai sűrögtek-forogtak, és amelyben a páncélos lovagok sátrai alig hagytak talpalatnyi szabad helyet – Batu arra a következtetésre jutott, a legnagyobb kárt akkor teheti a magyarokban, ha kitörésüket és csatasorba állásukat megakadályozva „szűk akoljukban” végez velük.

Éjszaka – miközben a magyarok és a francia meg német templomos lovagok, az európai seregek szokása szerint, az igazak álmát aludták – elküldte Szubotájt, hogy Béla tábora alatt gázoljon át katonáival a folyón, ő maga pedig április 11-én hajnalban a híd ellen intézett támadást, amelyet körülbelül 1000 harcos védett. Egyszerre hét óriási kőhajító gépet és néhány lángszóró szerkezetet is bevetett, amelyek segítségével rövid idő alatt fölszámolta az ellenállást.

Az ellenség lángot lövellő „ördögi szerkezeteitől” páni félelembe esett hídőrség a szekértáborban keresett menedéket. Ugrin érsek és Kálmán herceg folyamatosan támadta a tábor körül köralakban fölfejlődő mongolokat, akik szablyáikkal irdatlan nagy pusztítást végeztek.

Sok nemesúrnak azonban nem volt mersze otthagyni a tábor biztonságát, amikor meglátták a mongolok félelmet keltő és visszataszító jakfarkas zászlaját. A lovagok azt a korábban soha nem látott, újszerű harcmódot megvalósító jelenséget is

meghökkenve szemléltek, ahogyan a zászlójeleknek engedelmeskedő, halálos csendben öldöklő mongolok, a harci helyzet változásaihoz alkalmazkodva, újabb és újabb hadrendet vettek föl.

Azután Batu hozzálátott, hogy hadigépeivel közápport zúdítson a kitűnően megerősített szekértáborra, de a lángoló naftabombák is bőven hullottak, valamint a villámként ható, puskaporral töltött^{57} robbanóbombák is megtették hatásukat.

Ahogyan a kínai krónikaírók is tanúsítják, a magyarok vitézül és mindenre elszántan küzdöttek, még azután is, hogy Szubotáj serege – szinte a semmiből – megjelent a hátuk mögött, teljesen bekerítve őket. Az egyik magyar krónikás szerint „hullottak a szerencsétlen nyomorultak jobbra-balra, mint télen a levelek”. (Spalatói Tamás: *A salonai és spalatói főpapok története*. 36. fejezet) Maga a két legbátrabb és legvakmerőbb hadvezér, Ugrin érsek és Kálmán herceg is súlyos sebet kapott. A főszereg mellett küzdők – megfelelő parancsnokok híján – nem tudtak a zömhöz csatlakozni, ezért a többiektől teljesen leszakadva, megfutottak.

A mongolok pedig – ahogyan Kínában és a horezmi hadszíntereken is cselekedtek – megnyitva soraikat, utat engedtek a menekülőknél, azt a látszatot keltve, mint ha hagyták volna méltóságban elvonulni őket. A valódi ok azonban az volt, hogy jól tudták, a bekerített, biztos halálra számító katona hősiessé, a végsőkig kitartva harcol, míg a bőrét mentő, megvert ellenség könnyű prédának ígérkezik.

A magyarok tehát elkezdtek kirajzani szekértáboruk védőfalai mögül, keresztül a mongolok által hagyott folyosón, a könnyebb futás reményében elhanyagolva páncélt, személyes holmit, de még a fegyvereket is. Azonban a mongol lovasok a menekülő nyomába eredve zaklatták, pusztították őket, leöldösve a lemaradókat és az elcsigázottságtól összeesőket. A keleti lovasok két napon és két éjszakán keresztül gyilkolásták Béla népes seregének maradványait.

Április 13-án hozzávetőleg 70 000 elesett vitéz holtteste hevert a muhi pusztán és a menekülők vértől iszamós útja mentén, közöttük két érsek, három püspök és a magyar nemesség színe-java.^{58}

Maga Béla is csak álruhában tudott villámgyors paripája hátán egérutat nyerni, és meg sem állt az ausztriai határ közelében fekvő Pozsony városáig. A megszállókkal szembeni szervezett ellenállás megszűnt az országban, így minden akadály elhárult a gátlástalan gyilkolás és fosztogatás elől. A magyarokat sújtó rettenetes csapást össze sem lehet vetni azzal a kegyetlen megtorlással, amellyel az angol korábbi követjárása alkalmával fenyegette meg Bélát.

A muhi síkon fekvő halottak személyes értékeit és a szabadon kóborló, elbitangolt, gazdagon fölszerszámozott, csótáros harci méneket erre a célra rendelt, külön csapat gyűjtötte össze. „Miután a vérrel bemocskolt ruhákat, lovakat, a kiömlő vértől vöröslő aranyat és ezüstöt kőrakásokként vagy gabonaasztagokként egybehordták – írta Rogerius mester –, az uruk és a tatárok előkelőbbjei összejöttek az osztózásra és az elosztásra.” (Rogerius mester Siralmas Éneke. ...)

Béla sátrát, a préda neki járó részével együtt, Batu kán kapta. Az arannyal ékesített pompás darab egykettőre vitézségének jelképévé vált, és amikor Oroszország déli részén, a Volga alsó folyása mentén fekvő Szarajban végleg letelepedett, az általa vezetett kipcsak-mongol állam Béla aranyos sátráról nyerte az „Arany Horda” nevet.

Miközben a mongolok értékek után szaglászva átkutatták a holttesteket, a lefejezett kancellárnál rábukkantak a király pecsétjére. És amint Rogerius főesperes másfél év múlva, a tatár fogságból való szabadulásakor egyházi előjárójának, a paesti püspöknek jelentette, valaki a tatárok táborában fölmérte a királyi pecsét jelentőségét, és – írja Rogerius – „figyelje meg atyafiságod, milyen ravaszsággal jártak el”.

Ez a személy kiáltványt fogalmazott meg Béla nevében, fölszólítva a nemeseket, várnagyokat és Magyarországot egész népét, hogy ne meneküljenek el, és ne próbáljanak összehívni egy általános gyülekezőt. A királyi pecséttel hitelesített, hamisított kiáltvány ekképpen szólt: „...Ne féljete a kutyák vadságától és dühétől, és otthonaitokból ne merészeljete kimozdulni; ugyanis, bár bizonyos előre nem látható körülmények miatt elhagytuk mind a tábort, mind sátrainkat, mégis Isten kegyelméből lassankint igyekszünk azokat

visszaszerezni és újból vitéz ütközetet vívni velük; ezért csak imádkozzatok, engedje meg nekünk a könyörületes Isten, hogy összezúzzuk ellenségeink fejét.” (Rogerius mester *Siralmas Éneke*. 31. rész. *A tatárjárás emlékezete*. ... 133. o.)

Jelentőségteljes mozzanat, hogy a csalást kiötlő elme e célra „néhány magyar egyházi embert” választott, „akiket életben tartottak”, hogy a hamis kiáltványt levélformában sokszorosítsák. („[A tatárok] néhány magyar egyházi emberrel, akiket életben tartottak, írtak a Magyarországon lakozó főembereknek és közrendűeknek a király nevében sok hamis levelet” – így Rogerius.) A leveleket azután „némely magyarok, akik már hozzájuk csatlakoztak”, széthordták az ország falvaiba és városaiba.

Rogerius szerint a hamisított kiáltvány nemcsak az általános gyülekezésnek vette elejét, hanem – amint fogalmaz –: „ez tett tönkre engem és egész Magyarországot”. És ebben semmi túlzás nem volt. „Mert annyira hitelt adtunk e levél valódiságának, hogy, bár pár nap után az ellenkezőjét tapasztaltuk, mégis, mivel az országot váratlanul érte a háborús zavargás, nem tudtunk a hírek megismerésére hírszerzőket küldözgetni, és így nem értesülhettünk az ellenkezőjéről. És így az elfoglalt Magyarország nem találhatta meg a menekülés útját.”

Rogerius mester az erdélyi Nagyváradban történt fogságba esésének körülményei, valamint a tatárok rabságában elszenvedett, és a *Siralmas Énekben* följegyzett megpróbáltatásai teljes mértékben igazolják azt az állítást, hogy bárki is ötlötte ki a hamisított királyi proklamáció tervét, sikerült félrevezetnie szegény Magyarországot, ezzel százezrek halálát előidézve.

Rogerius mester nem tudta, ki lehetett ez a személy, csak annyit tudott róla, hogy jelen volt a Muhinál vívott csatában. A jelentésében foglaltak valódiságát pedig a következő szavakkal igazolta püspökének: „Sok olyasmit talál majd benne, ami szemem láttára esett meg, és amit legnagyobb részét magam tapasztaltam; néhány dolgot meg olyan hitelt érdemlő személyektől tudtam meg, akiknek jelenlétében történtek meg.”

A közvetett bizonyítékok arra utalnak, hogy a hamis királyi levél értelmi szerzője az angol volt. Ő ugyanis urával, Batuval – annak

európai hírszerző szakértőjeként – Muhiban tartózkodott. Beszél magyarául, és mint hajdani katolikus pap, tökéletesen tisztában volt azzal, hogy milyen hagyományok érvényesülnek a katolikus társadalomban, és hogy milyen hatást fog a levél kiváltani.

Jellemző, hogy a sötét ármány kiagyalója a kiáltvány sokszorosítására katolikus papokat szemelt ki, akiknek az életét éppen e célból kímélték meg. Batu kán kancelláriáján nyilvánvalóan senki más nem tudhatta, hogy az írástudó papok milyen fontos szerepet töltek be az európai társadalom szellemi életében, már csak azért sem, mert az ő sámánjaik nem ismerték az írás-olvasás tudományát. Másfelől pedig teljesen természetes és magától értetődő, hogy Robert FitzWalter korábbi káplánja olyan embereket választott ki a feladatra, akiknek tisztában volt a társadalomban betöltött szerepével és súlyával, és akik jól tudtak latinul, a középkori magyar állam hivatalos nyelvén.

Amint a levélből kiviláglik, a mongolok stratégiája teljes egészében figyelmen kívül hagyta a győztesekhez átállt, áruló magyarokat, mivel ezek kivétel nélkül a félnomád földművesek és pásztorok közé tartoztak, akiknek a szívében a mongolok nomád életmódja atavisztikus húrokat pendített meg.

A levél stílusának és retorikájának, szókészletének jelentéstani elemzéséből világosan kitűnik, hogy az egy agyafúrt és magas fokú műveltséggel rendelkező európainak az elmeszüleménye. Érvelése közeli rokonságot mutat az angolnak a diplomáciai tárgyalásokon bevetett „koholmányok” tálalása során alkalmazott okfejtésével. Mindennek alapján – a többi, rendelkezésre álló bizonyítékkal együtt – az angolt bármelyik, a Magna Chartában lefektetett elvek alapján igazságot szolgáltató brit bíróság bűnösnek találná.

Ugyanakkor, amikor a fortélyos leveleket széthordták, Batu kán kancelláriája fölosztotta a Dunától északra és keletre fekvő területeket a megszálló seregben szolgáló mongol arisztokrácia tagjai között, és üzent a Magyarország földarabolásában addig még nem közreműködő karakorum-beli nemesi családoknak, „hogy siessenek, mivel már nem áll előttük semmilyen akadály”.

Dzsingisz kán arra vonatkozó útmutatását, hogy hogyan kell egy olyan rebellis nemzettel elbánni, amely nem hajlandó

engedelmeskedni az égi parancs szerint az egész világ fölötti uralmat megvalósító „kánok kánjának”, a rettegett „véreb” tehát a gyakorlatban is megvalósította. Szubotáj nem feledkezett meg ura figyelmeztetéséről, mely szerint „a legyőzött ellenség még nem behódolt ellenség”, és Magyarország teljes megtörésére a Pax Mongoliana kipróbált és jól bevált két eszközt, az emberek tömeges legyilkolását és az anyagi javak teljes megsemmisítését vetette be. Egész falvakat és városokat módszeres alapossággal romboltak le, és tettek a földdel egyenlővé, a férfiakat lemészárolták, családjukat és ingóságait zsákmányként elhurcolták. Templomokat dúlta szét, apácákat, asszonyokat erőszakoltak meg a hívők szeme előtt, mielőtt kardélre hányták volna őket. „A fiatal és szép nőknek megkegyelmeztek – írta egy szemtanú. – Ezek napközben éhségtől szenvedve, nyomorultul szolgálták őket, éjszaka pedig hitvány, alantas állatként bántak velük.”

Figyelemre méltó, hogy ennek az eszeveszett vérengzésnek és rombolásnak az első számú célpontja nem a királyság fővárosa, katonai és közigazgatási centruma, Esztergom, hanem a német kereskedelmi központ, Pest volt. A város kalmárai a Fekete-tengert a Hanza-városok bajorországi lerakataival összekötő dunai kereskedelem révén szépen meggazdagodtak. A pesti áruraktárak és tárházak ugyanazt a szerepet töltötték be, mint Velence fekete-tengeri kolóniái, kiválva ezzel az „Adria királynőjének” irigységét és ellenérzését. Kijevhez – Velencének a kelet-nyugati kereskedelemben betöltött pozícióit veszélyeztető másik vetélytársához – hasonlóan, ezt az élénk forgalmú, virágzó várost is körülzárták, ádáz küzdelemmel bevették és földig rombolták, mintha csak a mongolok legfontosabb európai kereskedelmi partnerének a kifejezett kérésére cselekedtek volna.

Spalatói Tamás krónikája megőrizte az utókornak a szemtanú beszámolóját arról a rettenetes napról, amikor a vértől megrészegült mongolok 100 000 embert mészároltak le Pest utcáin.

Csupán a város dömés rendházában tízezren váltak az esztelen öldöklés áldozatává. Az oda menekülők abban reménykedtek, hogy az épület vastag falai megvédik őket, ám a tatárok fölgyújtották, és mindenki életét veszítette a lángok között.

„S hogy félelmet keltsenek azokban, akik a Duna másik partján laknak, a leöltek összehordott tetemeiből hatalmas hullahegyeket hánytak össze a folyóparton, mások pedig csecsemőket szúrtak fel lándzsáik végére, mint nyársra a halakat, és úgy hordozták őket le s föl a partok mentében. A rablott zsákmánynak már nem volt se száma, se mértéke.” (Spalatói Tamás: *A salonai és spalatói főpapok története*. 36. fejezet, i. m. 182. o.)

A mongolok avégett, hogy lovaikat jóllakassák, és legelőhöz juttassák, az ország földjéből nagy kiterjedésű területeket módszeresen földúltak és letaroltak. A pusztítás, a gyilkolás a teljes biztonságuk érdekében végrehajtott egyszerű óvatossági intézkedés volt, amelyet minden képzeletet fölülmúló kegyetlenséggel, a legbarbárabb módon hajtottak végre, amint arról Spalatói Tamás főesperes történeti munkájában beszámol.

„De hát miért emlegetsem fel azt a kegyetlenséget, amely a városokban és falvakban nap mint nap látható volt? Amikor az összetereit gyenge asszonyokat, öregeket és gyermekeket sorba ültették, s hogy a ruhájuk ne mocskolódjon be vérrel, s hogy a hóhérok se fáradjanak ki, előbb lehúzták ruháikat, felemeltették karjaikat, és az odaküldött hóhérok csak akkor döfték tőreiket könnyedén a szívükbe; és így irtották ki valamennyit.”

Arról a szerepről is megemlékezik, amelyet a férjeiket az európai hadjáratba elkísérő mongol nők játszottak ezekben az embertelen mézszárlásokban. A férfi módra öltözött és fölfegyverzett asszonyok félelmet nem ismerve követték férjüket a csatába. A „...tatár asszonyok is igen bátran avatkoztak bele a harcokba, akik aztán a fogságba esett asszonyokkal még kegyetlenebbül bántak, mint a férfiak. Ha ugyanis megláttak valakit, akinek az átlagosnál szebb volt az arca, s akitől a féltékenység miatt bizonyos fokig félniük lehetett, azt kardot rántva, azonnal megölték; akiket pedig szolgálatra alkalmasnak tartottak, azoknak töből levágták az orrukat, s csak ilyen elrútított arccal fogták be őket a szolgálai munkákba.” (Spalatói Tamás: *A salonai és spalatói főpapok története*. 36. fejezet, i. m. 179. o.)

Ezután a vérszomjas tatár vezérek, akár az éhségtől megveszett farkas, amikor zsákmányért beront a juhkarámba, Esztergom felé

indultak, és „álnok lelkükben azt fontolgatták, hogyan lehetne a magyarokat kicsalni, vagy szablyájuk élével közöttük nagy pusztítást véghezvinni”.

Esztergom népes város volt, amelynek frankokból, lombardokból, németekből és magyarokból álló lakosságát a nagy számban érkező menekültek – közöttük „határtalanul sok (...) nagyon gazdag polgár, vitéz, nemes és úrasszony” – alaposan földuzzasztották. A régi várost árkok, kőfalak és fatornyok védték, és a lakosok „azt hitték, hogy ellenállhatnak az egész világnak”.

Az ostromot irányító Batu egy rőzsenyalábokból rakott, a várost védő földerődítménynél magasabb fal mögött felállított ostromgépekkel szünet nélkül zúdította a köveket a védőkre. „Íme a tatárok ... a fal mögött azonnal felállították a mondott harminc ostromgépet, úgyhogy a városra és a fatornyokra éjjel-nappal lődözték a köveket [– írja Rogerius]. És emiatt akkora zavar támadt a városban, és akkora homály árnyékolta be az emberek elméjét, hogy megfélekeztek a védekezésről, és mint a vakok és bolondok egymás között marakodtak. Amikor pedig a tatárok a faerődítményeket már lerombolták, földdel telt zsákokat hajítottak a gépekkel az árkok feltöltésére. A magyarok és a többiek közül senki sem merészelt az árkok szélén megjelenni a [lezúduló] kövek és nyilak miatt.” (Rogerius mester *Siralmas Éneke*. 31. rész. *A tatárjárás emlékezete*. ... 144. o.)

Látva reménytelen helyzetüket, a város lakói elpusztították vagyontárgyaikat, sok értékes szövetet és egyéb árut, leölték lovaikat, az aranyat és ezüstöt földbe ásták, fölégették a külső várost, és a jobban védhető palotákba vonultak vissza. A zsákmányuk semmivé válása láttán földühödött tatárok hozzákezdték a paloták ostromához. Ezeknek gyors elfoglalása után „...az egész városban talán, ha tizenöten voltak, akiket nem öltek meg hitvány módon, vagy bent, vagy kívül”.

Rengeteg város és sokezernyi falu jutott ugyanerre a sorsra. A Magyarországról érkező szívszaggató hírek nyugaton megdöbbenést keltettek, ám arra nem bizonyultak elegendőnek, hogy egységet teremtsenek, vagy hatékony válaszdásra készítsék az ottaniakat. Gergely pápa Bélának írt levelében adott

sajnálkozásának kifejezést a Magyarországot – „Anyaszentegyházunk hön szeretett leányát” – sújtó szenvedések miatt, és a királyt további küzdelemre buzdította. Némi pénzsegélyt is följánlott, és biztosította a keresztéseknek szokásosan járó mentességet és bűnbocsánatot.

Velencének a Béla segélykérő levelére adott válasza még árulkodóbb volt. Ebben a két ország között a dalmát tengerpart birtoklása miatti vitára homályosan célzó dözse önelégülten közölte, hogy „a keresztény vallásra való tekintettel, [Venance] tartózkodik attól, hogy jelen körülmények között ártson a királynak, jóllehet sok bajt hozhatna a fejére”.

Frigyes osztrák herceg még kevesebb hajlandóságot mutatott arra, hogy szomszédja segítségére siessen, és alkalmasnak találta a pillanatot arra, hogy Bélát kicsalogatva pozsonyi várából „a biztonságos Ausztriába” invitálja, ahol aztán valamiféle adósság miatt lefogatta. Béla csak úgy szabadulhatott meg a keze közül, hogy a tatárok elől megmentett aranyés ezüstedényeit, drágaköveit átadta neki, három határ menti vármegyét pedig zálogként lekötötte neki, és csak ezután mehetett útjára, hogy megpróbálja országának segítségét keresni.

Azonban Frigyes „látván, hogy a magyarok [a tatárok elől] mindnyájan menekülésre fogták a dolgot, sok katonát gyűjtött össze, és ezeket a magyarok ellen Magyarországra küldte, és így a tatárok a Dunának a túlsó oldalán pusztítottak, a németek meg az innenső oldalán zsákmányoltak. A falvakat égették, ahogy csak tudták, Győr városába bevonulva elfoglalták a várat, és azt tervezték, hogy erőszakkal a birtokukban tartják.” (Rogerius mester *Siralmas Éneke*. 33. rész. *A tatárjárás emlékezete*. ... 135. o.)

A pápa fölemelte hangját az osztrák herceg visszataszító eljárása láttán, ám ez nem riasztotta vissza Frigyeset attól, hogy az országában menedéket kereső gazdag magyar nemesektől hatalmas összegeket zsaroljon ki. Egy dögkeselyű minden bizonnyal több irgalmat tanúsított volna.

Decemberben a tatárok átkeltek a befagyott Dunán, és az egész Dunántúlt földúlták. Magyarország halálos sebektől vérzett, ám Gergely pápa váratlanul bekövetkezett halála véget vetett azon

reményeknek, hogy az egyesült keresztény erők majd segítséget nyújtanak. A további mongol invázió előtt tehát szabad volt az út, és nem igazán látszott arra esély, hogy NyugatEurópa elkerülheti a kontinens keleti felét sújtó szörnyű sorsot.

Egy, a világ eseményeit a bajorországi Niederaltaich rendházából követő krónikás már el is készítette a tatárok által elpusztított „kereszténység védőbástyájának” a sírfeliratát: „Hoc anno [1241] regnum Hungariae quod 350 annis duravit a Tartarorum gente destruitur.” (‘Ebben az [1241.] esztendőben a 350 éve fönnálló Magyar Királyságot a tatárok elpusztították.’)

A leginkább lesújtó kritikát az európai védelem teljesítményéről azonban a közép-európai hadjáratban részt vevő mongol hadvezérek fogalmazták meg. Egy, a Carpine pápai követtel 1246-ban folytatott beszélgetésben csúfot űztek a nyugati ellenfeleik alkalmatlanságából, akik – ahogy metsző gúnnyal megjegyezték – bezárkóztak váraikba: ezek voltak a „mi ólba zárt malackáink”. Ha tehát a nagyobb városokat megostromolják és elfoglalják, a kisebbeket a földdel teszik egyenlővé, a külön álló erődítményeket ostromzár alá veszik, akkor a malackákat az ünnepi lakomán roston sütve föl lehet szolgálni.

Carpine komolyan vette a mongolok véleményét, és – jóllehet megkésve – arra biztatta az európai uralkodókat, hogy harcmódorukat a mongolok módszeréhez alakítsák. „A csapatokat is a tatárokéhoz hasonlóan kell elrendezni: ezredesek, századosok, tizedesek és hadvezérek alá osztva. (...) Az ütközet helyét jól meg kell választani, sík terepen, ami mindenünnen áttekinthető. (...) Azonkívül nem szabad egy tömegbe zárkózni, hanem sok, egymástól külön álló csapatot kell felállítani, de nem túlságos távolságra. (...) Ezenfelül legyenek megfigyelők minden irányban, hogy lássák, amikor más tatár csapatok jobbról vagy balról a sereg hátába húzódnak. (...) Vezéreink éjjel-nappal őriztessék a sereget, nehogy váratlanul és hirtelen rajtaüssenek. (...) Ha tehát a keresztények meg akarják őrizni magukat, országukat és a kereszténységet, szükséges, hogy a királyok, hercegek és bárók, valamint az országok kormányzói összejöjjenek és közös megállapodással sereget indítsanak ellenük, mielőtt még maguk a

tatórok előzőnlenék a földet.” (Plano Carpini úti jelentése 1247-ből. Gy. Ruitz Izabella fordítása. in: *Julianus barát és Napkelet fölfedezése. ...*)

Carpine jó tanácsa süket fülekre talált.

SZEMBESÍTÉS BÉCSÚJHELYEN

Figyelemmel kísérve a mongolok által végzett kémtevékenységet, megbízható pontossággal követhetjük az angol mozgását Magyarországon.

Miközben Batu seregei szétzúzták a még megmaradt erősségeket és egyéb ellenállási góccokat, a kémisztólát emberei meg a felderítő járőrök minden erejükkel a menekülő Béla királyt igyekeztek kézre keríteni, hogy elnyerje a Dzsingisz kán törvénykönyve szerint neki járó méltó büntetést. Megfelelő diplomáciai kapcsolatok híján, az angol európai viszonyokban való tájékozottsága rendkívül hasznosnak bizonyult a Béla fölkutatására irányuló erőfeszítések során. Ezenkívül egy másik feladat is rá hárult: nevezetesen az Ausztria ellen indítandó támadás előkészítése betörésekkel, rajtaütésekkel, „nyelvfogással”.

IV. Béla a Thuróczy-krónika miniatúráján

Batu Kadant egész hadinépével Béla üldözésére küldte, és jó okkal föltételezhetjük, hogy az angol kémei derítették ki tartózkodási helyét, és jártak a sarkában, ahogyan a szerencsétlen király Ausztriából Dalmácia felé menekülve egyik vártól a másikig futott.

Kadan serege – az angol felderítőivel az élen – fáradhatatlanul és kitartóan üldözte a királyt, ugyanúgy, ahogy Batu az európai hadjárat kezdetén a kunok királyát hajszolta a Kaszpi-tengernél.

Bélának a Spalato melletti Verbacnál sikerült üldözői elől elmenekülnie, ezért Kadan dühében a magával hozott foglyokat mind lemészároltatta. Béla pedig feleségét, báróit, papjait a jól megerősített Spalato városában hagyva, az adriai tengerparton továbbsietve végül Trau (Trogir) várában keresett menedéket. Kadan felderítő járőrei, az angol kémjelentéseire támaszkodva, nyomára bukkantak a dalmát tengerpart mentén húzódó szigeteken, és rekvirált hajóikon flottája után eredve, beérték és le is győzték azt. Ám a királynak ezúttal is sikerült elillannia.

A következő menedék Arba (Rab) szigetén lett volna, de a tatárok ott is utolérték, ezért továbbsietett Veglia (Krk) szigetére.

(Hogy azonosítani tudjam e régi helyneveket, és magyarázatot találok arra, vajon az angol kémjei hogyan tudták a király tartózkodási helyét a csaknem 700 apró sziget útvesztőjében kinyomozni, a múlt év tavaszán Lesina [Hvar] szigetére utaztam, ahol a ferences rendház birtokában levő régi térképek alapján sikerült kiderítenem, hogy a király egyszerűen a Velencébe vivő szokásos útvonalat követte. A hvari püspökség munkatársa, Jure Belic megerősítette, hogy a dalmát tengerpart mentén ez volt a természetes közlekedési útvonal, és e tényről nyilvánvalóan az angol is tudomást szerzett, ezért küldhette Béla után mongol lovasait, akik a számukra ismeretlen viszonyok között is sikeresen eredtek a menekülő király nyomába.)

Veglia szigetén a népe és országa nélkül maradt uralkodó a kedvező pillanatra várt, amikor majd visszatérhet, hogy elpusztított királysága újjáépítését megkezdhesse. Addig is féltő gonddal őrizte és óvta korábbi hatalma birtokában levő egyetlen emlékét, Magyarország keresztény világhoz tartozásának a szimbólumát, Szent István koronáját.

1242 tavaszán a mongolok újabb, Béla király nevét és pecsétjét viselő levélhamisítványokkal előcsalogatták a mocsarakban, erdők mélyén és egyéb eldugott helyeken megbúvó, kiéhezett parasztokat, arról biztosítva őket, hogy bátorságosan visszatérhetnek, s bevezethetik földjeiket.

A korábban ejtett foglyaikat is szétküldték azzal a paranccsal, hogy adják a bujkáló menekültek tudtára: mindazok, akik hajlandók az ő szokásaik szerint élni – avagy, ahogy Rogerius tévesen állítja: „hűségükre megadja magukat” –, félelem nélkül hazatérhetnek.

„Mivel a [rejtekhelyeiken megbúvó] emberek között az élelem hiánya miatt már pusztított a halál, teljes hitelt adtak szavaiknak, és így mindazok visszatértek otthonukba, akik életben maradtak. És mivel az erdőségek nagyok voltak, végtelen sokan rejtőzködtek ott, úgyhogy háromnapi járőrföldre újból benépesedett a föld, és minden falu azt választotta királyául a tatárok közül, akit akart.” (Rogerius mester Sirmalmas Éneke, 35. fejj., i. m. 140. o.)

A beszámolóból az világlik ki, hogy valamiféle közigazgatást hoztak létre, élén a *ballivusokkal* (megbízottakkal) vagy *kenézekkel*, [\[59\]](#) akik bíraskodtak, és a visszatérők számára a mindennapi élet újrakezdéséhez szükséges szarvasmarhákat, lovakat és egyéb föltételeket – a csinosabb magyar nők szexuális szolgáltatásai ellenében – biztosították.

Egy *ballivus* akár 1000 falut is igazgatott, amely tevékenységében körülbelül száz *kenéz* segítette. „Ott voltak [a falvakban] velünk együtt a tatárok és kunok, igen sokan végignézték mindezt, és örültek és örvendeztek, hogy az atyák a lányaikkal, a férjek a feleségükkel, a fitestvérek szép nővéreikkel váltották meg az életüket, a nőket amazok kéjének tartogatva. És női hozzátartozójukért az lett a vigaszuk, hogy a leányt vagy a feleséget az apa vagy a férj szeme láttára szeplősítették meg.” (Rogerius mester Sirmalmas Éneke, 35. fejj., i. m. 140. o.)

Az emberek – akik örültek annak, hogy pusztai életüket meghagyták – learatták a gabonát, szénát gyűjtöttek a tatároknak, de a Magyarországon szokásos június végi aratás után, a *ballivusok* parancsba adták, hogy minden férfi, nő és gyermek ajándékokkal

gyülekezzen egy megjelölt helyen. Rogerius főesperesnek erre rossz előérzete támadt, és szolgájával együtt elrejtőzött. Az immáron fölöslegessé vált, hasznot nem hajtó falusiakat ezután egy völgybe vezették, meztelenre vetkőztették, és mind egy szálig legyilkolták. A mongolok az egész országban mindenütt hasonlóan jártak el, amely eljárás sejteti, hogyan képzeltek el a „végső megoldást” megvalósítani Közép-Európában.

A mongoloknak a népesség kiirtását célzó törekvése következtében a túlélők reménytelen helyzetbe kerültek. Élelemhez nem jutottak, soraikat járványok tizedelték, és isten háta mögötti, megközelíthetetlen búvóhelyeik még állatok számára sem nyújtottak elegendő védelmet. Amikor néhány hónap múlva Béla királynak, egy rodoszi templomos és ispotályos lovagokból álló sereg élén, végre sikerült hazatérnie, a halál és a pusztulás olyan rettenetes képe tárult szeme elé, hogy országa jövőjét illetően csaknem minden reménnyel fölhagyott. Hosszú napokon keresztül lovagolt azelőtt sűrűn lakott, népes vidékeken át anélkül, hogy egyetlen lélekkel is találkozott volna. Ameddig a szem ellátott, mindenütt szörnyen megcsonkított, bomlófélben levő holttestek heverték ezerszámra, amelyekből farkasok és egyéb vadállatok lakmároztak. A ragadozó farkasok az egész országban szabadon garázdálkodtak, falkákba verődve fényes nappal támadtak a falvakban meghúzódó túlélőkre, és „az anyák öléből ragadták el a csecsemőket”. (Spalatói Tamás: *A salonai és spalatói főpapok története*. 39. fejezet: A tatárok dühöngéséről, i. m. 191. o.)

Az éhínség rengeteg áldozatot követelt, és a szomszédos Ausztria egyik krónikaírója szerint „többen hullottak el az éhínség, mint azelőtt a pogányok miatt”. (A heiligenkreutzi évkönyvek folytatása, 1234–1266. Csonka Ferenc fordítása. in: *A tatárjárás emlékezete*. ... 202. o.)

Az emberek kutyákkal, macskákkal táplálkoztak, és az emberhúst nyíltan árulták a vásárokon. A növényi gyökerek meg a kukacok csemegének számítottak.

A kor minden európai krónikása határozottan állította, hogy a tatárok emberhússal éltek. Az ausztriai, magyar, cseh és lengyel évkönyvírók persze támaszkodhattak a tatárjárás túlélőinek a

beszámolóira, ám az ázsiai lovas harcosokat olyan rettegés és gyűlölet övezte, hogy a kortársak vadállati, embertől idegen tulajdonságokkal ruházták föl őket.

Mivel a fontos eseményekről szóló híreket – a kor szokása szerint – kolostorról kolostorra vitték és az évkönyvekben megörökítették, a kelet-és közép-európai krónikások téveszméi nyugaton is elterjedtek. A fönti és hozzá hasonló állítások tényszerű igazolására természetesen nem volt lehetőség, azonban a mongolok által az Elbától az Adriáig terjedő térségben elkövetett tömeggyilkosságok cáfolhatatlanul, iszonytató szemléletességgel igazolták emberi mivoltukból kivetkőzött barbár természetüket.

Az eretnekséggel vádolt francia pap, Yvo de Narbonne, aki szemtanúként vészelte át a mongolok 1242 nyarán végrehajtott ausztriai betörését, e hiedelem nyugat-európai elterjesztéséért nagyban felelőssé tehető, tekintve hogy Bordeaux-ban székelő egyházi előljárója számára készített jelentése a nyugati krónikaírók legfontosabb forrásának számított. Levelében arról számolt be Malemort érseknek, hogy a lemészárolt áldozatok holttestét „a vezérek a kutyaevőkkel és más hulladékevőkkel együtt úgy ették, mint a kenyeret, csak a csontokat hagyták meg a dögkeselyűknek”. „Az öreg és csúnya asszonyokat úgy osztották étkül a közkatonának számító emberevőknek, mint a napi fejadagot; a szép nőket nem ették meg, hanem kiáltozásuk és jajveszékélésük közepette tömegesen közösülve velük, megfojtották. A szűzekkel is addig fajtalankodtak, amíg ki nem lehelték lelküket; akkor mellüket levágták, ezt az előljárók részére ingyencségnek félretették, s végül a szűzi testeket lakmározva elköltötték.” (Yvo de Narbonne Gérard bordeaux-i érseknek, 1241. Gy. Ruitz Izabella fordítása. in: *A tatárjárás emlékezete*. ... 300. o.)

Természetesen a mongolok nem voltak emberevők.^{60} E tényt az egykorú kínai és perzsa krónikák, illetve a Karakorumba utaztukban az egész Mongol Birodalmon átvándorló pápai követek kétséget kizáróan bizonyítják. A hosszúra nyúlt hadjáratok alkalmával azonban rendszeresen fölvágták a lovak vénáját, hogy a vérrel fölfrissítsék magukat, majd utána elkötötték a sebet. Ez a szokás

azonban – amely egyébként a kor minden ázsiai nomád lovasnépénél föllelhető – a rémülettől eltelt európaiaknak meggyőző bizonyítékként szolgált.

A rájuk alkalmazott „kutyafejű tatár” jelző hasonlóképpen az európaiak előítéletére és nem tárgyilagos megfigyelés eredményre vezethető vissza, hiszen a lapos képű, tömpe orrú mongolok semmiképpen sem hasonlíthattak a hosszú pofájú kutyákhoz. Ám az Yvo által használt becsmérlő „kutyafejű” melléknév használata mindennek ellenére elterjedt, és a Hertfordshire-ben munkálkodó Matthaeus Parisiensis is átvette és alkalmazta.

A Szent Albán-i szerzetes *Chronica Majora* című művében a tatárokat úgy rajzolta meg, mint akiket „inkább szörnyeknek, mint embereknek lehetne mondani (...), akik vérre szomjaznak és vért is isznak, kutya-és emberhúst marcangolnak és falnak”. (Matthaeus Paris: A tatárok természetéről. Fordította: Mezei Mónika. in: Nagy Balázs [szerk.]: *Tatárjárás*. ... 48. o.)

Parisiensist véleménye megfogalmazásakor egészen bizonyosan Yvo atya ihlette. Ám mint mesterségét magas szinten művelő krónikaíró, ő egyéb forrásokra is támaszkodott: ezek egyike – amely arról tudósít, hogy „kedvtelésből az állataikból kifolyó vért isszák” – sokkal közelebb járt az igazsághoz.

Azonban 1242 kora nyarának meleg napjaiban – amikor Kadan serege Észak-Itáliát fenyegette, és Szubotáj meg Batu két irányból készült rátámadni Németországra, a mongol hadak – a Magyarországon, európai támaszpontjukon követett rövidlátó „földerzselt föld”-politikájuk következtében – súlyos élelmiszerhiánnyal küszködtek. Több mint lehetséges tehát, hogy – akárcsak a mocsarak és erdők rejtekén bujkáló magyarok – alkalomadtán ők is emberevésre kényszerültek.

Eközben az Ausztriába be-becsapó mongol csapatok elegendő felvilágosítással szolgáltak a kémiszolgálatot irányító angolnak ahhoz, hogy Szubotáj megindíthassa a Németország elleni fő támadást. E betörések során – amelyek közül több is minden bizonnyal az angol személyes irányításával vagy részvételével folyt le – nyilvánvalóvá vált, hogy az osztrákok, akárcsak magyar szomszédaik, képtelenek megvédeni országukat a mongol

betolakodók ellen. Nyugat-Európát tehát a küszöbön álló pusztulás veszélye fenyegette, és a templomokban összegyűlt emberek sokasága buzgó imádságokkal igyekezett a tatár veszedelem rémét távol tartani.

Az ausztriai kolostorok évkönyvei arról tanúskodnak, hogy a mongolok Közép-Európából történt kivonulása után katonai vitézségét fennhéjázón fitogtató Frigyes herceg a betörésekkel szemben gyakorlatilag semmilyen ellenállást sem tanúsított. „A népes sereggel Ausztriába betörő tatárok – akik semminemű ellenállással sem találkoztak – erőszakkal sok foglyot ejtettek, majd ezeket, meg marháikat maguk előtt hajtva visszamentek Magyarországra” – írta 1242 nyarán a zwettlbeli monostor krónikása. Heiligenkreutzi kollégája egy másik betörésről számolt be, amelynek során a tatárok Csehország és Ausztria egy részét földúlták, és „miután rengeteg embert legyilkoltak, visszatértek övéikhez”. (A heiligenkreutzi évkönyvek folytatása, 1234–1266. i. m. 203. o.)

Egy harmadik, a Duna mentén, Korneuburnnál végrehajtott betörés – a garsteni krónika följegyzése szerint – a tatárok számára „minden kár és veszteség nélkül” végződött, akik azután visszamentek Magyarországra. Mindössze egyetlen olyan betörésről tudunk, Theben mellett, amelyben az osztrák herceg legyőzte a tatár sereget, és e jelentéktelen győzelemből aztán az idők folyamán hetedhét országra szóló diadal kerekedett.^{61}

Amikor Frigyes herceg számára világossá vált, hogy e betörések milyen célt szolgálnak, népes sereget gyűjtött össze, hogy szembeszállhasson az országát lerohanni készülő ellenséggel. Haderejéhez Bernát karantán herceg, Vencel cseh király, Bertold aquileai pátriárka, Hermann badeni örgróf és Ottó dalmáciai herceg is csatlakozott. Így aztán tekintélyes létszámú, jókora sereg gyűlt össze, ám oly sok, jóval erősebb és tapasztaltabb, harcedzett sereg gyászos veresége után semmi esélye sem volt arra, hogy sikerrel szálljon szembe a mongol hadigépezettel.

Június végén – a szó szoros értelmében a legutolsó pillanatban azelőtt, hogy Batu a végső küzdelem megvívására rászabadította volna lovasait Nyugat-Európára, fejedelmi hírvívő érkezett

lóhalálában Karakorumból, aki két kontinensen átszáguldva hozta a hírt Ogotáj nagykán decemberben bekövetkezett haláláról. Batu, aki föltétlenül részt kívánt venni az utódlásért folyó harcban, jól tudta, hogy Karakorumban van a helye, ám – mivel az egész európai földrész fölötti hatalom megszerzése éppen akkor karnyújtásnyi közelségbe került – mégis tétovázott.

Mivel az európai hadjárat alatt összeütközésbe került unokatestvéreivel, Gjúkkal és Bürivel, nyilvánvaló volt, ha valamicske eséllyel kíván pályázni az utódlásra, semmiképpen sem maradhat távol Karakorumtól. A törvénykönyv, a *jasza* egyébként is megkövetelte, hogy az új „kánok kánját” megválasztó kuriltájon Dzsingisz nemzetségének minden tagja jelen legyen.

A korona utáni vágyakozása végül is erősebbnek bizonyult a hírnév és a dicsőség hajszolásánál, és Batu kán a hadjárat félbeszakítása mellett döntött. Elrendelte a visszavonulást Közép-Európából, a megszállt Oroszországban azonban erős helyőrséget hagyott hátra. Így csak egy hajszálon múlt, hogy Európa megmenekült a mongolok pusztításától.

A fél kontinensről összerabolt mesés zsákmánnyal színültig rakott mongol kocsik tehát útnak indultak keletnek. „És a főbb királyok parancsára lassan megkezdtek [tudniillik a tatárok foglyai] az elpusztított földön a visszavonulást, zsákmánnyal és szerszámokkal megrakott szekerekkel, marhák gulyáival és juhok nyájaival” – írta Rogerius a Közép-Európából való kivonulásról. Annak ellenére örült a fejleményeknek, hogy őrsei kelet felé hajtották, mert hallotta, „hogy a tatárok letettek Németország megtámadásának tervéről” és „így abbamaradt a keresztények elpusztítása”. A mongolok kivonulása rendben, tervszerűen zajlott, mivel az országdúlók mindent, ami csak mozdítható, magukkal akartak vinni. Felkutatták „a rejtekhelyeket és az erdős hegyek homályát, hogy amit nem találtak meg az előnyomuláskor, azt a visszavonuláskor megtalálják.” (Rogerius mester Siralmas Éneke, 40. fej., i. m. 145. o.)

Semmit nem hagytak hátra, mindent magukkal hurcoltak, és a foglyokat, akik segédkeztek a közép-európai javaknak a Kárpátok hegyein való átszállításában, a keleti lejtőkre érkezve, mind

megölték. Rogeriusnak csak azért sikerült életben maradnia, mert a legutolsó pillanatban megszökött.

Batu a német hercegek tudomására kívánta adni, hogy korántsem az általuk ellene fölállított gyöngécske had elől vonult vissza. Ezért – miközben Szubotáj megkezdte a fősereggel a visszavonulást – Kadant és Kajdut utasította, hogy indítsanak portyákat, intézzenek váratlan támadásokat az osztrák területek ellen.

Az egyik ilyen portyázás alkalmával a mongolok – élükön az angol járőrcsapatával – végigdúlták és fölperzseltek Alsó-Ausztriát, és próbára tették Bécsújhely védműveit. Yvo atya – aki a pápai inkvizítor kellemetlen érdeklődése elől e városban húzta meg magát – arról számol be, hogy a várost mindössze kicsiny, ötven katonából és húsz számszeríjászból álló helyőrség védte, amely persze nem tudta megoltalmazni a parasztokat a „számtalan sok katonával” érkező ellenségtől. Az erődítésben levők „a magasabb pontokról áttekintve a körülözönlő seregen, mind elborzadva látták az Antikrisztus csatlósainak iszonyú vadságát, hallották Istenhez szállni a környékbeli keresztények keserves panaszait, akiken a tatárok hirtelen rajtaütöttek, s akik állapotukra, vagyonukra, nemükre, korukra tekintet nélkül, különböző kínok árán mind elpusztultak.”

És ez még csak nem is egy valódi mongol ostrom, hanem csupán zsákmányszerző, fosztogató portya volt, amint az Yvo atya beszámolójából önkéntelenül is kiderül: „De mert közben őrszemeik egy hegyfok magaslatáról meglátták” a közeledő keresztény sereget, megfutamodtak, és „az egész istentelen sereg nyomban eltűnt, és valamennyi lovasa a szerencsétlen Magyarországra tért vissza”. Mivel a mongoloknak nem volt szokása az ellenség elől megfutamodni, a gyors visszavonulás oka csak az lehetett, hogy az angol járőrei egyáltalán nem szándékoztak harcba bocsátkozni.

A dalmáciai herceg vezényletével érkező, nekibátorodott keresztény sereg a tatárok üldözésére indult, és vezérek közül nyolcat foglyul ejtett. Közöttük az angolt is.

Ő volt ennek „az Antikrisztus csatlósai” által Európa ellen indított irtóhadjáratnak a legnagyobb megdöbbenést keltő foglya. Világos bőrével, európai vonásaival az első látásra kitűnt holdvilágképű mongol fegyvertársai közül, és – nem túl sok reményre jogosító

helyzetében – azonmód az érdeklődés középpontjába került. Mivel Frigyes fölismerte, semmi esélye sem volt, hogy másnak hazudja magát. A tatárok „közül Ausztria hercege felismert egyet, egy angol születésűt, akit azonban valami gáztett miatt örökre száműztek Angliából” – olvashatjuk Yvo atya lenyűgöző tudósításában.

Az eset Matthaeus Parisiensisre is nagy hatással volt, mivel az Yvo atya által elmesélt egész epizódot bevette terjedelmes történelmi munkájába. Az Erzsébet-korban élt szerző és útleírás-szerkesztő, Samuel Purchas érdeklődését szintén fölkellette egy Angliából elszármazott férfiúnak az Európát végigpusztító mongol hordákban való, igazán rejtélyes jelenléte és tevékenysége, ezért *Pilgrims* című munkájában is közzétette Yvo jelentését. „A könyvemből semmiképpen sem hagyhattam ki az itt következő levelet – amelyben egy angol különös történetéről, valamint a tatároknál keserűen szerzett tapasztalatairól olvashatunk –, hiszen mind az Olvasó, mind saját maguk okulására oly sok tanulsággal szolgál.”

A továbbiakban csak „az angol”-ként emlegetik, aki Batu kán követeként Béla király udvarában tárgyalt. Yvo jelentése semmi kétséget sem hagy személyazonossága felől: „Ez az ember két ízben járt Magyarország királyánál a tatárok gonosz királyának küldetésében mint követ és tolmács, és nagyon világosan, határozottan megfenyegette őt baljós dolgokkal – melyek utóbb be is következtek –, ha nem adja magát és országát a tatárok szolgaságára.”

Az idegen nyelvek iránt megnyilvánuló rendkívüli tehetségét – amely különös ismertetőjelének számított – mindenütt kellő hangsúllyal megemlítik, és az általa ismert, Yvo atya által előszámlált nyelvek pontosan megegyeznek azokkal, amelyeket Julianus barát felsorolt a tatár kán nem tatár követével a Volgánál, 1236-ban esett találkozását követően. Ez ugyanis meggyőző bizonyítéknak számított abban a korban, amikor a társadalmi mobilitás nagymértékben korlátozott volt.

Bécsújhelynél az angolt utolérte a végzete. Ám ahogy a szemtanú, Yvo atya előadásából kiviláglik, bizonyára úgy érezte, jó esélye van

még arra, hogy szorult helyzetéből kimagyarazza magát, ezért időnyerésre játszott.

A kereszténység árulója

EURÓPA ELSŐ „HÁBORÚS BŰNÖSE”

A múlt egyszerre lidércnyomásként telepedett rá az angolra, és kíméletlenül fojtogatni kezdte. A mindaddig védelmet nyújtó névtelenség megszűntével, a huszonöt évvel azelőtt – egy másik világban, egy orrát mindenbe beleütő pápai követ által – kimondott kiközösítés, íme, visszanyerte érvényét és jelentőségét.

A pápai hatalommal való szembeszállása, részvétele a Magna Charta-lázadásban, a Szentföldön elkövetett cselekedetei még akkor is mind ellene szóltak, ha valójában azért fogták perbe, mert a kereszténység tatár ellenségei mellett kötelezte el magát. A sors kereke visszatért kiindulási pontjára, és az angol ezennel ismét a római pápa vakbuzgó híveinek a kezébe került.

Hogy fogsága legveszélyesebb első vagy első két napján sikerült élve túljutnia, az nyilvánvalóan azon múlt, hogy mennyire tudott fogvatartói szeszélyeihez alkalmazkodni, a kedvükben járni, érdeklődésüket ébren tartani, amihez egyetlen dolgot kellett csinálnia: beszélni, beszélni, beszélni. Ameddig el tudta hitetni, hogy értékes mondanivalóval szolgál, addig élete nem forgott veszélyben, és időközben – ezt teljesen biztosra vette – Batu kán úgyis ki fogja majd váltani legmagasabb rangú diplomatáját.

Azzal kezdte – Yvo atya tudósítása szerint –, hogy magáról beszélt, fölidézve az Angliából történt száműzetésének tényeit és körülményeit azokból az időkből, amikor még harmincéves fiatalember volt. Aztán folytatta a szerencsétlenül sikeredett kockajátékkal, a Szentföldről való kiűzetésével és az azt követő, a szomszédos országokban elszenvedett megpróbáltatásokkal.

Hosszasan ecsetelte a tatárok kémiszolgálatába történt beszerzésének a körülményeit – amit elsősorban nyelvtelhetségének köszönhetett –, ám a mongol szolgálatban eltöltött pálya megrajzolásakor egy körülbelül tízéves időszak hiányzik az elbeszélésből. Biztonsággal föltételezhetjük, hogy ez a tátongó űr nem annyira az események elhallgatásából, hanem inkább Yvo atya azon vélekedéséből adódik, hogy nem szolgálja

igazán szándékát, ha a bordeaux-i érseknek beszámol arról, hogy a tatárok milyen jól szervezett, központosított közigazgatással és diplomáciai szolgálattal rendelkeznek, amelyben a tehetséges emberek sebesen haladhatnak fölfelé a ranglétrán.

Yvo atya rövidlátó, „szelektív jelentése” megfoszt bennünket attól a lehetőségtől, hogy megismerjük, mit tapasztalt az angol „életközlelől”, milyenek látta a legfontosabbnak számító tanulóévei alatt a mongol társadalmi és hivatali hierarchiát.

Az eretnek francia pap mindamellert kellőképpen fontosnak találta, ezért belevette jelentésébe az angol beismerő vallomását arról, hogy a nagykán követeként fölkereste Béla királyt, hogy a magyarokat a mongol igába kényszerítse. Így – az angol beszámolójának köszönhetően – az utókor szerencsére tudomást szerezhetett arról, milyen diplomáciai módszerekkel dolgoztak, milyen tárgyalási trükköket alkalmaztak a tatárok.

Az angol közlékenysége, bőbeszédősége folytán tengernyi olyan, az élet számtalan területét érintő információ maradt fönn a mongolokról, amelynek a vádakhöz valójában semmi köze nem volt. Érdekfeszítő részleteket ismerhetünk meg így szokásaikról, erkölcsokről és babonáikról: „A tatárok szokásait és babonását, testalkatát és testmagasságát, hazáját és harcmódot illetően esküvel erősítette, hogy azok mindenkin tútesznek, annyira kapzsik, hirtelen haragúak, csalárdak és könyörtelenek. ... Törzsfőiket isteneknek nevezik, és bizonyos időszakokban ünnepegekkel áldoznak nekik, több részleges ünneppel, de csak négy általánossal.”

Az ázsiai hazájukra vonatkozó, csonkán maradt földrajzi tájékoztató, valamint a birodalmuk történelmi eredetét ismertető zavaros leírás miatt egyedül Yvót hibáztathatjuk, de a mongolok elképesztő méretű önteltségét jellemző mondatok még az ő tökéletlen előadásában is hitelesen szólnak: „Azt hiszik, hogy csakis értük van az egész mindenség (...) Mind egy emberként tartanak ki azon szándékuk és céljuk mellett, hogy az egész világot uralmukba vegyék.”

Őszintesége bizonyosságaként, az angol önként és jószántából katonai adatokkal is szolgált a mongolok létszámáról, seregeik

elhelyezkedéséről, fegyverzetükről, páncélzatukról, valamint harcmódorukról. A legérdekesebb szakasz azonban fegyelmezettségük okait fedte föl: „a büntetés szigora, a feljebbvalóik által kiróható iszonyú fenyegetések elejét veszik az egymás közötti viszálykodásnak, kölcsönös rászédésnek és durva bántalmazásnak”.

Nyilvánvaló közlékenysége ellenére – a kor igazságszolgáltatási szokásainak megfelelően – kínvallatásnak vetették alá. Beismerő vallomása semmiféle magyarázattal nem szolgált arra, hogyan eshetett meg, hogy egy korábban, az angliai szabadságlevél megszületéséért folytatott küzdelemben jelentős szerepet vállaló személy szívvel-lélekkel, teljes odaadással az egész világ fölötti uralomra törő mongol zsarnok szolgálatába állt, de legalább összekötötte egy olyan életpálya két felét, amellyel a XIII. századi Európában csak igazán kevesen büszkélkedhettek.

A per anyaga nem maradt fenn, de az angol vallomása – Yvo atya tendenciózus előadása ellenére – egyértelműen mutatja, hogy minden törekvése arra irányult, hogy cselekedeteit igazolja és „a kereszténység árulója” vádját cáfolja.

Foglyul ejtőinek politikai nézeteit és vallási meggyőződését ismerve nem nehéz elképzelni, hogy az efféle árulók esetében miként folyt le és hogyan zárult a rögtönzött haditörvényszéki eljárás. Számolva az angolnak a mongoloknál szerzett magas rangjával, valamint származásával, a tárgyalásán egészen biztosan a hadvezér-hercegek elnököltek. Közülük kettőt is – Ottó dalmáciai herceget és Bertold aquileai pátriárkát – szoros rokoni szálak fűzték Béla királyhoz, és pusztán a rokonukat sújtó rettenetes megpróbáltatások elegendő okul szolgáltak volna az azonnali megtorláshoz. De a Közép-Európát rémületben tartó légkör – amelyet még Yvo atya is szükségesnek tartott megemlíteni – nyilvánvalóan a többi bírát sem arra ösztökélte, hogy a tatárok félelmetes követét méltányos eljárásban részesítsék.

Mivel vallatói – tekintettel a megpróbáltatásokra, amelyeken keresztül kellett mennie – amúgy sem kételkedhettek abban, hogy az igazat, és csakis az igazat vallja, az esküvések és ünnepélyes kijelentések, fogadkozások – hiszen Yvo szerint „egyetlen esküt sem

mulasztott el, sőt annyira esküdözött, hogy még az ördöggel is elhitethette volna” – valószínűleg egyéb célt szolgáltak.

Az ellene emelt legsúlyosabb vád figyelembevételével nem igazán nehéz kitalálnunk, hogy az angol miben mesterkedett. Amikor vallomása igazát a legerősebb és az érzelmekre leginkább ható keresztény esküvésekkel igyekezett alátámasztani, közvetett módon azt kívánta elhíttetni, hogy ezek a kereszténységben használatos mágikus formulák milyen fontosak számára, ami egy hitehagyott esetében természetes módon nem lett volna igaz. Annak hangsúlyozása, hogy megmaradt hitében, vallomásában más helyeken is megfigyelhető. Hasonlóképpen elismerte, hogy „szavainak könnyelműségével és szíve állhatatlanságával mindennap eladta magát az ördögnek”. Mindez a mindenkire érvényes, általános emberi gyarlóság finoman megfogalmazott beismerése volt, azt is beleértve, hogy jóvátehetetlen cselekedetet soha nem követett el. Azt is fölhozhatta védelmére, hogy – ellentétben oly sok damiettai kereszties társával – nem tért át az iszlám hitre, és tatár urai bálványhitét sem vette föl.

Amint Yvo atya beszámolójából kitűnik – aki ezt maga is nyilvánvalóan kételkedve hallgatta –, az angol állításának, hogy nem árulta el a kereszténységet, jóllehet „az Antikrisztus csatlósainak” a társaságában fogták el, a bíróság nem adott hitelt.

Egy olyan korban, amikor a nemzeti határokat nem ismerő politikai tevékenység és a feudális kötelékek alapját a hitbeli állhatatosság, a valláshoz való hűség adta, minden helyi lázadást, ellenszegülést vagy politikai kihívást lehetett kereszténység elleni árulásnak értelmezni, hiszen a kereszténység egy volt és oszthatatlan, vezetői pedig Krisztus csalhatatlan földi helytartójának a hűbéreseiként kormányoztak. Bár az alattvalói kötelezettségszegés minden esetben a vallás elleni vétségként volt büntethető, az angol bírái nagyon jól tudták, hogy a tatár támadás előmozdítója és segítője akkor is vétkezett, amikor elárulta gyökereit és kultúráját. A megfelelő vádpont kiötlése azonban még váratott magára.

Napjainkban háborús bűnösnek neveznék őt. Az 1240-es évek háborúk dúlta Európájában persze rajta kívül is akadtak politikai hitehagyottak, áruló szökevények, ám vétkeik súlyát, „háborús

bűnlajstromuk” hosszát tekintve egyikük sem volt az angolhoz hasonlítható. Valószínűleg ő volt az első háborús bűnös Európában, akit a győztesek^{62} az ellenségnek tett fontos szolgálatai miatt végeztek ki. A tatároknak hűségesküt tett orosz fejedelmek kollaboránsok voltak, a muszlimok oldalára átállt keresztiesek hitehagyottak, ám e kategóriában csak az angol számított háborús bűnösnek. Bírái egészen biztosan úgy ítélték meg, hogy a diplomáciai tevékenységéről ismeretes tények, valamint az a fondorlatosság, amellyel a mongolok európai térhódítását előkészítette, sokkal súlyosabbak, mint hogy sokat hangoztatott hitbéli hűségével semlegesíteni lehetne őket. A tárgyalások során alkalmazott ravasz fortélyai ismeretében nemigen állíthatta – mint a korunkbeli háborús bűnösök –, hogy csak parancsot hajtott végre. A behódolási parancs átadását követő „sem béke, sem háború” időszakában gátlástalanul élt a megtévesztés, a lélektani hadviselés eszközével, felforgató tevékenységet folytatott, ellenséges elemekből „ötödik hadoszlopot” szervezett, diplomáciai nyomást gyakorolt, a teljes megsemmisítéssel fenyegetőzött, de ha úgy kívánta a helyzet, a szemforgató nyájaskodástól sem riadt vissza – és mindezt annak érdekében, hogy urának az egész világ meghódítását célzó törekvését előmozdítsa.

Minthogy a különböző diplomáciai tárgyalások minden szála az ő kezében futott össze, és egyedül ő tudta, adott időpontban az alávetettségnek éppen milyen fokán sínylődnek a kiszemelt államok, elpusztításukért a legteljesebb felelősség terhelte. És nyilvánvalóan ez sem maradt rejtve bírái vizsla tekintete előtt, akik Európának a tatárok általi megalázása miatt érzett tehetetlen dühükben szilárdan eltökélték, hogy a legyilkolt milliókért legalább jelképes elégtételt vesznek.

Ezért a tatár kán mindenható követére, európai kémfőnökére elkerülhetetlenül halál várt, mégpedig – a kor szokásainak és a közép-európai hercegek tetszésének megfelelően – kegyetlen és hosszan tartó kínhalál. Ez aligha érte meglepetésként az angolt. Ám Batu kán késlekedését, hogy tárgyalni kezdjen kiváltásáról, egészen biztosan szörnyű csapásként élte meg.

Semmilyen adat nem maradt fön arra nézve, vajon Batu kán miért nem tett lépéseket első számú diplomatájának a kiszabadítása érdekében. Minden valószínűség szerint már elhagyta a fősereggel Magyarországot, amikor az angol fogságba esett. Még a nyílsebesen vágató káni futárok sem tudták volna a valahol már a Kárpátoktól keletre vonuló Batu kánt egykönnyen megtalálni, hogy utasítást vigyenek tőle Kadannak arra nézve, hogy válasszon ki egy alkalmas tárgyalót, és lépjen kapcsolatba a keresztény hercegekkel.

Ekképpen a döntés Kadanra maradt, aki vajmi keveset tudott az idegen születésű követről, és a sorsa még kevésbé érdekelte. A Karakorumban folyó hatalmi harc teljesen elvonta a mongolok figyelmét az angolnak az európai színtéren játszott diplomáciai tevékenységéről, és senki nem szánt sem időt, sem fáradságot arra, hogy kiváltásával bajlódjon.

Az angol sorsa tehát meg volt pecsételve. 1242. július vége felé végezték ki, és – ahogy a kereszténység árulójához illik – jeltelen sírban földelték el.

A közép-európai hercegek csapatainak 1242 nyarán végrehajtott mozgásáról fönmaradt adatok is megerősítik az angol kivégzésének az időpontját. Az ausztriai Frigyes herceg táborában – korabeli följegyzések szerint – június vége felé már nem tartózkodtak szövetséges erők. Ő maga július 31-én Bécsújhelyen találtatott, augusztus 12-én pedig már mérföldekkel lejjebb, délen, Stájerországban. Bertold pátriárka a júliust Ausztriában töltötte, ám augusztus 21-én már Észak-Itáliában, a mintegy húsznapos járásra eső, friuli-beli Civaldaléban pihent katonáival. Ezek szerint július legvégére eshetett az az időszak, amikor legalább két herceg időzött igazolhatóan Ausztriában.

Yvo atya jelentése az angol elfogásának a helyszínét, majd kivégzését illetően is elegendő adattal szolgál. Miután beszámolt Bécsújhely ostromáról, megemlíti, hogy a tatár felderítő csapat tovább nyomult az ország belseje felé, hogy kiismerjék a védelmét.

„De mert közben őrszemeik egy hegyfok magaslatáról [*promontorium*] meglátták Ausztria herceget a cseh király, az aquileiai pátriárka, a karantán herceg és az örgrófnak nevezett badeni kíséretével, valamint a szomszédok számos

hatalmasságával, már harcra kész hadrendben, az egész istentelen sereg nyomban eltűnt, és valamennyi lovasa a szerencsétlen Magyarországra tért vissza.” Mivel a latin *promontorium* valamely hegyláncból kiugró hegyfokot vagy a tengerbe nyúló földnyelvet jelöl, a szóban forgó vidék földrajzi jellemzői alapján a pontos hely könnyűszerrel azonosítható: a Bécsi-erdőben emelkedő Leopoldsberg tökéletesen megfelel a leírásnak.

Azután az angol a többi tatár fogollyal együtt Bécsújhelyre kísérték, ahol Yvo atya a vallomásának szem-és fültanúja lehetett.

Bécsújhely 1239-ig az osztrák uralkodó székhelye volt, így katonáinak a szálláskörlete is a városban kapott helyet, ám a szövetséges seregek aligha fértek volna el benne. Magát a per tárgyalását is valószínűleg a városban, esetleg a dalmáciai herceg szomszédos táborában folytatták le. A hagyomány szerint a középkorban a bűnözőket a Szent Ulrich-templom közelében, nem messze a „Magyar kaputól” végezték ki, és nyilvánvalóan semmilyen ok sem indokolta, hogy az angol esetében eltérjenek ettől.

Az egész világot megbotránkoztató kalandokban gazdag életútját az angol a Szent Ulrich-templom melletti árokban végezte, ahová holttestét vetették, mielőtt a városon kívül eső temetőben elföldelték volna. Sírját sem kereszt, sem sírkő nem jelöli, ami feliratával emlékeztetné az utazókat rendkívüli eseményekben bővelkedő életére, vagy arra buzdítaná őket, mondjanak egy miatyánkot lelki üdvéért.

A hatalmi elsőbbségért kicsinyes harcukat vívó pápa és a németrómai császár – akik a veszély óráján magukra hagyták a kereszténységet, és az egész európai civilizációt a teljes megsemmisülés veszélyének tették ki – ugyancsak rászolgáltak a „kereszténység árulója” címre. Hasonlóképpen a velencei dózse, aki közvetlen hasznot húzott városa kelet-és közép-európai kereskedelmi versenytársainak a lerombolásából. Ám ők mindannyian békében és ágyban haltak meg, annak tudatában, hogy földrészünk évkönyvei a legmélyebb tisztelet és elismerés hangján emlékeznek meg róluk.

Az angolnak nem jutott osztályrészül ilyen szerencse, és Bécsújhelyen életével fizetett cselekedeteiért. „A körülmények

áldozata” – mondhatnánk nagylelkűen, és ez egyben sírfelirata is lehetne.

A TÖRTÉNET MEGOLDÁSA

Jobb detektívregény-szerzők – akik értenek ahhoz, hogyan kell feszültséget teremteni és fönntartani, valamint a történelmi krimi műfajának mindkét nembeli jeles mesterei izgalmas sztorijaikat szokás szerint valamilyen csattanós megoldással fejezik be. Ennek során a mesterdetektív kényelmes szobába tereli a dráma főszereplőjét, másodszerelőjét, a gyanúsítottakat meg a statisztákat, és megfejti a talányt, leleplezi a cselszövőt, és alkalomadtán – ha szükséges – fölfedi a történet mögött megbúvó igaz történetet. A zárójelenet e műfajban hagyományosan arra szolgál, hogy az író – ügyelve rá, hogy az olvasó követni tudja a gondolatmenetét – az összekuszált szálakat kibogozza, és tiszta vizet öntve a pohárba, átlátszóvá varázsolja történetét. Újból előtárja a bizonyítékokat, a kétségbevonhatatlan tények alapján egyértelműen megállapítja a bűn indítékát, a befejezetlen mondatok végére pontot tesz, végül annak rendje és módja szerint megnevezi a bűnösöket. Olykor megesik, hogy a szerző elismeri: nem sikerült a bűnügyet felgöngyölítenie, egyúttal megjelöli az ezért hibáztatható, ám a mesterdetektív hatáskörén és illetékességén kívül eső csoportokat, szervezeteket, arányosan megosztva – ezáltal enyhítve – felelősségüket.

Az efféle megoldásnak egy olyan történelmi nyomozás végén is helye van, mint amilyen az angol esete.

Miután három földrészen keresztül követtük az angol nyomát, és történelmi dokumentumokra támaszkodva megrajzoltuk rendkívüli életpályáját, azt az igen meglepő fölfedezést tettük, hogy ez az egész – e férfiú személyazonosságának megállapítására irányuló – kutakodás kiindulópontját valójában egy előítélet szolgáltatta. És ez az előítélet – amely föltételezte, hogy az angol rovott múltú – többször is hamis nyomra, zsákutcába vezetett bennünket. Yvo atya elfogultsága, az állításában megnyilvánuló előítélet, mely szerint az angolt „valami gaztett miatt örökre száműzték Angliából”, arra készítetett bennünket, hogy bizonyos általánosan elfogadott

véleményeket biztosnak vegyünk ahelyett, hogy hagytuk volna, hogy a tények önmagukért beszéljenek.

Mivel egy kortárs szemtanú rovott múltúnak bélyegezte, a nyomozás már a kezdet kezdetén hamis nyomra futott, és sok-sok fáradságos munkába került, amíg a korabeli dokumentumokban búvárkodva, száműzetésének valódi okát sikerült megállapítani. Igazi detektívnek való, izgalomokban bővelkedő feladat volt, de a legkisebb részletekre is kiterjedő, aprólékos figyelem és a történeti kutatás tudományos, nem mindig a legérdekfeszítőbb módszerei nem igazán tették alkalmassá arra, hogy élvezetes olvasmány legyen belőle, ezért jelen munkából inkább elhagytuk.

Miután – mint valami ártó szellemtől – sikerült megszabadulni ettől az előítélettől, megállapíthattuk az angol száműzetésének az igazi okát, és ekkor már komolyan megkezdődhetett a személyazonossága kiderítését célzó kutatómunka. De a korabeli iratokban kutakodva, még ekkor sem vettünk mindent készpénznek, és minden egyes bizonyítékot alapos vizsgálatnak vetettünk alá, vajon nem torzít-e ilyen vagy amolyan irányban.

Az angolnak a Magna Charta-lázadásban játszott szerepét bizonyító adatok szolgáltatják a kulcsot száműzetéséhez, ezek alapján fedezhettük föl azt is, hogy milyen foglalkozást űzött Angliában, és állapíthattuk meg – igaz, hogy csak kizárásos alapon – a személyazonosságát.

Wendovernek a nemesekről készített fölsorolását böngészve, felötlött bennünk, hogy vajon miért ne lehetett volna a János király elleni küzdelmet vezető bárók (*lásd a II. Függelék „A kiközösítő levél” című fejezetében*) egyike, és ez a benyomás csak tovább erősödött, amikor a névjegyzéket összevetettük a pápa által kiközösített, harmincegy megnevezett zendülővel. Voltak különösen lehetségesnek látszó jelöltek, akik mindkét lajstromon szerepeltek, mint például Robert FitzWalter, „Isten seregének” marsallja, Winchester grófja, valamint Eustace de Vesci. De a runnymede-i mezőn kibocsátott szabadságlevél fennmaradó huszonöt főnemesi végrehajtója közül bármelyike lehetett volna „az angol”.

Azonban a Lajos és Gualo bíbornok, pápai követ között a bárói lázadás végén megkötött béke pontjainak értelmében a kiközösített

bárók és a londoni, valamint a Cinque Ports – az öt kiváltságos angol kikötő – -beli közrendűek kikerültek a jelöltek közül. Jóllehet Robert FitzWalter és Winchester grófja – egy maroknyi más, súlyosan kompromittálódott báróval egyetemben – szükségét érezte, hogy szentföldi zarándokúttal köszörülje ki a csorbát, és szolgáltatson elégtételt, őket senki nem ítélte örök időkre száműzésre, és azok, akik időközben nem hunytak el, egy bizonyos idő lejártával hazatérhettek.

Ilyen módon a jelöltek köre azon legyőzött lázadók – a Robert FitzWalter „Isten seregéhez”, valamint Lajos király megszálló hadához szegődött püspökök, apátok, perjelek, világi kanonokok és egyéb, politikai szerepet vállalt papok – egy csoportjára szűkült, akik a pápai legátus követelésére nem kaphattak kegyelmet. A III. Henrik hatalomra kerülésével létrejött béke e politikai számkivetettekre tehát nem vonatkozott.

A politikai szerepet játszott és bűnhődésre ítélt klérus legrangosabb rétege egy bizonyos összegért megvásárolhatta a kiközösítés alóli föloldozást, sőt a közepes rangú – „a pápai legátus által szegénységbe taszított, és minden vagyonukból kiforgatott” – apátokat és perjeleket is békén hagyták, miután tisztségüktől és pénzüktől megfosztották őket. Gualo kardinális a „papi főkolomposokat”, azokat a politikai szerepet vállaló papokat tette a Magna Charta-lázadás valódi áldozataivá, akik a kiközösített rebellis hadseregnek celebráltak misét, vagy kiátkozott lelkésztársaikat erre utasították. Ezeket az ő követelésére, örök időkre száműzték Angliából. És pontosan ez volt az a büntetés – ahogyan kiderül az angol vallomásából –, amelyik rákényszerítette őt arra, hogy elinduljon a Karakorumba vezető hosszú úton.

Két politizáló papot különösen súlyos büntetéssel sújtottak: az egyik „FitzWalter káplánja, R[obert]”, a másik „a herefordi főesperes, W[illiam]” volt. Viszonylag szerény társadalmi helyzetük ellenére, mindkettőjük neve szerepelt a kiközösített, a zendülésben vezető szerepet játszott bárókat felsoroló jegyzéken (*lásd a II. Függelék „A kiközösítő levél” című fejezetében*), és mivel egy ilyen előkelő társaság tagjaival együtt átkozták ki őket, egykettőre nagy hírhedtségre jutottak.

A Lambeth-palotában 1217-ben aláírt béke a bárókat fölmentette, a két papot azonban pácban hagyta. A pápával való szembeszegülés ugyanis nem számított bocsánatos bűnnek. Mivel William, a herefordi főesperes 1217-ben huszonkilenc esztendőnél – vagyis az angol életkoránál – többet számlált, pusztán e ténynél fogva nem szerepelhet az esélyesek névsorában.

Ily módon – miután a szóba nem jöhető személyeket egymás után sorra kizártuk – Róbert marad az első számú jelölt, és a káplán meg az angol 1217 és 1220 közötti mozgását nyomon követve és összehasonlítva, megállapíthatjuk, hogy a nyomozás jó úton halad.

A számkivetett káplán – urát követve – szentföldi zarándoklatra ment, hogy föloldozást nyerjen a pápai átok alól; az angol ugyanígy cselekedett. Róbertnek a Magna Charta-lázadásban Robert FitzWalter oldalán játszott szerepe teljesen egybeesik az angol „vétségével” és büntetésével; ezenkívül a szentföldi zarándoklat időpontja, hasonlóképpen az ott érintett állomások ugyanazok, mint amelyeket az angollal kapcsolatosan följegyeztek.

A káplánnak néven nevezett kiközösítettből bűnbánó szentföldi zarándoki minőségbe való emelkedése azzal a csábító lehetőséggel kecsegtetett, hogy Róbert káplán és az angol valójában egy és ugyanaz a személy, megnyitva előttünk az utat, hogy bűvárkodásunkat ezután már ne a valószínűségek, hanem a tények világában folytassuk.

További bizonyítékkal szolgált az az igazolható tény, hogy az angol a Szentföldön, 1218-ban már a legmagasabb damiettai körökben forgott, egyébként az osztrák herceg nem figyelt volna föl rá, és a fia bizonyára nem emlékezett volna huszonnégy esztendő múltán a találkozásukra.

Az a körülmény azonban, hogy az angol Robert FitzWalternek, „Isten serege” korábbi marsalljának, Winchester, Chester és Arundel grófjának, valamint az angol király fiának a kitüntető társaságában mutatkozott, olyan társadalmi helyzetet – és a vele járó figyelmet – biztosított neki, amellyel egy közönséges kiközösített egyházi személy nyilvánvalóan nem büszkélkedhetett. Márpedig Róbert káplán e kompánia tagjaként érkezett a Szentföldre, és e tényt bármely bíróság meggyőző bizonyítékként értékelné.

Hogy a kétség árnyékát is eloszlássuk, emlékeztetnünk kell az olvasót arra, hogy a nagybeteg Robert FitzWalter 1220-ban káplánja nélkül tért vissza Angliába. Ebben nincs semmi meglepő, hiszen az angol – ellentétben „Isten serege” korábbi marsalljával – örökös száműzetésre ítéltetett szülőhazájából.

FitzWalter hazatérése Angliába Róbert káplánt egyetlen támaszától fosztotta meg, és amikor a templomosoknál a szerencsejáték miatt bajba került, senki sem állt ki mellette. Ha nem űzik el a Szentföldről, Robert FitzWalter talán Angliában kijárja számára a föloldozást, és azután – a többi, politikai okokból száműzött paphoz hasonlóan – ő is hazatérhetett volna. Ám feje fölött nem ragyogott a szerencse csillaga, és napjait különböző, előre nem látható körülmények hatására, élete végeztéig a bárói lázadás áldozataként kellett töltenie. Az őt Angliához fűző utolsó kötelék elszakadtával megkezdődött a tatár kán angoljává való átalakulása.

Nem maradt fenn semmiféle korabeli iromány – sem Robert FitzWalter essexi székhelyének, Little Dunmow-nak a templomi iratai között, sem FitzWalter londoni otthonában, Baynard Castle-ben –, amelyből Róbert káplán származásáról, felnőtt életének kezdeti szakaszáról valamit is megtudhatnánk.

Az általa befutott rendkívüli életpálya során különböző emberek különböző benyomásokat szereztek róla. Robert FitzWalter és a Magna Charta-mozgalom többi vezetője a János király zsarnoksága ellen küzdő elkötelezett harcost látta benne; Gualo bíboros a hazája érdekeiért a pápa tekintélye ellen lázadó veszélyes rebellisként kezelte, aki annyira elvetemült és odáig süllyedt, hogy rávette a kiátkozott papokat, mondjanak misét a kiközösített bárói zendülők előtt; míg a III. Henrik által Angliában bevezetett új rendszer urai veszélyes politikai bajkeverőként tekintettek rá.

A nyelvek iránt a Szentföldön tanúsított érdeklődése egy mind az ideig ismeretlen szellemi tulajdonságára vetett fényt, ugyanakkor megrögzött szerencsejátékos oldalát is figyelembe véve, egy olyan okos, eszes, pallérozott embert láthatunk benne, aki szenvedélyei kielégítése érdekében a legveszélyesebb kockázatoktól sem riadt vissza.

E rendkívül összetett személyiségben további ellenmondásos tulajdonságokat fedezhettünk föl akkor, amikor János papkirályt kereste, és amikor törekvése eredménytelennek bizonyult, minden habozás nélkül elszegődött Dzsingisz kán kancelláriájába. Noha részvétele a János király zsarnoki uralma ellen indított bárói lázadásban kétségtelenül nyilvánvalóvá tette, hogy képes különbséget tenni jó és rossz között, a „kánok kánjának” a szolgálatába állt, aki az alapvető jogokat lábbal taposta, és irgalmatlanul a másvilágra küldött mindenkit, aki megpróbált neki ellenszegülni. Ezt a két világot – az emberi jogok chartájáért folytatott küzdelmet és a vérszomjas Dzsingisz kánnak a világoralomért folytatott, milliók életét követelő gyilkos háborúját – fényévek választották el egymástól, Róbert káplán mégis mindkettőt szolgálni tudta.

Ha volt is valamilyen fönntartása a mongol uralom formáját és természetét illetően, nem nyilvánította ki; föltétlen hűségének köszönhetően gyorsan emelkedett a hivatali ranglétrán, és még akkor sem ingott meg, amikor a félelmetes mongol hadigépezet önnön civilizációja ellen fordult.

Kelet-és Közép-Európa nemzetei, Béla király előtt egy idegen, Európa megsemmisítésére törő hatalmat képviselt. Erőszakosan, kíméletlenül tárgyalt, és olyan utat egyengetett, amely millió és millió – az övével azonos hitet és eszményeket valló – ember legyilkolásához vezetett. Ennek ellenére előfordult, hogy az elfoglalt Magyarországon folyó, válogatás nélkül fiatalokat és öregeket, férfiakat és nőket sújtó tömeggyilkosságok alkalmával katolikus papok életét mentette meg.

Azok számára, akik végül foglyul ejtették, a kereszténység árulója volt, amely vád ellen hevesen tiltakozott. És ez a mozzanat fölfedte azon képességét, hogy – kora skolasztikus gyakorlatát követve – a Krisztusban való hitét és a papi hűséget el tudta vonatkoztatni a sok millió ártatlan keresztény legyilkolásában vállalt szerepétől.

Az angol titkának nyitját az egyénisége kialakulásának éveiben formálódott jelleme legmélyén kell keresni. A jelen vizsgálódásunk során föl-fölvillanó apró fények világánál csak annyit szögezhetünk

le, hogy mindaddig valójában semmit sem tudunk az emberi természetéről, amíg az élet nem állítja próba elé.

Az angol polgárháború viharában – megannyi más idealista és becsületes emberhez hasonlóan – szükségét érezte annak, hogy szembeszálljon a gonosszal, és férfihoz méltóan vállalja a veszélyt. A kiátkozása is azt bizonyítja, hogy választását a legkomolyabban meggondolta és megfontolta. De néhány év múlva – vélhetőleg a kereszténységnek a pápa és a keresztes hadak vezérei által irányított gyakorlatából és hatalmi politikájából történt kiábrándulása következtében – a súlyos erkölcsi kérdések megítélésénél mindinkább pragmatikus vagy – sarkosabban fogalmazva – egyenesen opportunista döntéseket hozott. Ehhez persze az is hozzájárult, hogy ekkoriban már nem csak saját gyarlóságait és korlátait, hanem a világ rendjét is jobban megismerte és átlátta. Az vesse rá az első követ, akinek az övéihez hasonló megpróbáltatások és gyötrelmek után sikerült erkölcsi feddhetetlenségét megőriznie.

E csaknem cinikus pragmatizmusnak és politikai gátlástalanságnak a belső bizonyossága vetette föl annak a föltételezésnek a csábító lehetőségét, hogy Róbert káplán és a londoni Róbert mester egy és ugyanazon személy.

E vélekedés helyességét a két Róbert nem hétköznapi nyelvtelisége, valamint igazolt diplomáciai ügyessége is alátámasztotta. Ugyanis Róbert mester rendkívüli diplomáciai adottságáról még a János király – Angliát muszlim országgá változtatni kívánó – követségéről beszámoló, egyébként vele szemben inkább ellenséges érzületű Szent Albán-i krónikaíró is megemlékezik. Ezért nincs abban semmi rendkívüli, hogy az Angliából történt számkivetése utáni, megpróbáltatásoktól terhes esztendőben újra elkezdte űzni azt a foglalkozást, amelyben „oly nagy jártasságot tanúsított”.

A két Róbert másik megegyező tulajdonsága a köpönyegforgatásra való rendkívüli képesség. Róbert mester, avagy – ahogyan a korabeli *Rotuli Litterarum Patentum* a Szent Albánba történt kinevezése kapcsán nevezi – „Robert de London” 1214-ben ugyanolyan számítóan, hideg fejjel és hidegvérrel állt át a másikra oldalra, mint ahogyan ezt Róbert káplán cselekedte, amikor a

keresztes királyságból a pusztába űzetett. Annak ellenére, hogy az okos londoni, klerikus János király saját papja volt, a legcsekélyebb lelki furdalás nélkül hiúsította meg urának az új szövetségre irányuló tervét, midőn a szelek járása János ellen fordult.

A Szent Albán-kolostorban töltött rövid, ám jövedelmező tartózkodása után Róbertnek egyetlen előmeneteli lehetőség kínálkozott, nevezetesen csatlakozás a bárók hadseregéhez. Ennek vezére, Robert FitzWalter nemcsak engesztelhetetlen ellenlábas volt János királynak – aki oly kíméletlenül távolította el korábbi követét Szent Albánból, miután a szerzetesek a kellő összeggel megvesztegették –, de a nagy hatalmú és dúsgazdag apátságot sem szenvedhette. Éles vitában állt ugyanis a szerzetesekkel egy Northawe-ban elterülő erdő tulajdonjoga, valamint amiatt, hogy a Szent Albán alá tartozó Binham perjelének a kinevezésekor feudális jogait FitzWalter fegyveres erővel is alátámasztva érvényesítette, aminek következtében a krónikaíró „Robert, a mi ellenségünk” fordulattal emlékezett meg róla.

Róbert mester ilyen módon Robert FitzWalterben természetes szövetségesre talált, hiszen mindketten gyűlölték János királyt és a fondorkodó Szent Albán-beli szerzeteseket, ezért a személyi káplán tisztsége tökéletesen megfelelt neki.

Róbert káplán ura iránt tanúsított föltétel nélküli – még a pápai kiátkozás idején sem szűnő – elkötelezettsége tökéletesen érthetővé válik, ha figyelembe vesszük „Londoni Róbert” háttérét: miután az „Isten seregéhez” való csatlakozásakor minden hidat fölégetett maga mögött, más választása nem maradt, csak hogy annak soraiban a legvégsőkig szolgáljon.

És a két Róbert, valamint az „Isten seregének” a marsallja közötti szoros kapcsolat csak még inkább megerősíti végkövetkeztetésünket, mely szerint a két Róbert egyetlen és ugyanazon személy.

Azonos háttérük, előéletük, körülményeik, cselekedeteik azonos indítéka és belső logikája mind ezt a konklúziót támasztja alá. Mindazonáltal állításunk okmányokkal a hosszúra nyúlt és gondos kutatómunka ellenére sem igazolható.

Ám miután az utóbbi három év álmatlan óráit az angol történetének a kutatásával és megírásával töltöttem, és az egészet – bizonyos értelemben – mintegy belülről láthattam, teljes mértékben meggyőződésemmé vált, hogy Róbert káplán és „Robert de London” egy és ugyanaz a személy: „az angol”. És e bizonyosságban mindaddig semmi sem rendített meg.

I. FÜGGELÉK

AZ ANGOL VALLOMÁSA

Egy bizonyos Yvo de Narbonne-nak a bordeaux-i érsekhez írt levele, amelyben bennefoglaltatik egy angol embernek – aki hosszú ideig közöttük élt – a tatárok barbár viselkedéséről tett vallomása. Följegyezte Matthaeus Parisiensis az Úr 1243. esztendejében.

Gellértnek, Isten kegyelméből Bordeaux érsekének a narbonne-i Yvo, egykor legfiatalabb klerikusa, üdvözlettel és azzal a törekvéssel, hogy a rábízott talentumokról kielégítően számot adjon.

A gonoszak, földi dolgokkal eltelt lelkűek nem ügyelnek az isteni igazságszolgáltatás intéseire, és a megátalkodottakat nem járja át félelem, amíg a rettenetes kárhozát ítélete le nem sújtja őket. Azon csodálkozom ugyanis, hogy most, amikor az egész kereszténységet szörnyű pusztulás fenyegeti, a föld királyait és többi hatalmasságait mind ilyen csökönység tartja fogva, és ti, akikről azt mondják, hogy az Isten iránti buzgó szeretet birtokában vagytok, nagyságotok súlyával nem [tudjátok] a makacsok szívét a vihar [megfékezésére] indítani; pedig sokak, mégpedig a bölcsek előtt tekintélyetek is lenne, és hinnének is nektek. Továbbá hogy a tatárok váratlan támadása mekkora veszély a keresztényekre, azt egyedül csak azok tudják, akik már tapasztalták. Mert nincs olyan rossz hír, mely e nép kegyetlenségéről és csalárdságáról valótlant állíthatna: elvetemült szokásaikat úgy fogom most nektek röviden előadni, hogy semmit sem mondok, amiben kételkednék, vagy amit csak sejtenék, hanem csak azt, amit bizonyossággal kitapasztaltam és tudok. Mint ismeretes előttek, a múltban vetélytársaim gonosz eretnekséggel vádoltak be a római kúria akkori legátusánál, Curzuni Robert mesternél, s mert nem lelkiismeret-furdalásból, hanem az ügy gyalázatosságát szégyellve elkerültem a vizsgálatot, ez maga is gyanúba fogott. Meghallva tehát e tekintélyes férfiú fenyegetéseit, elmenekültem üldözőm szeme elől. Ettől fogva sok tartományt kellett bejárnom, míg Como városában az ott tartózkodó patarénusoknak elpanaszoltam, hogy az ellenem sürgetett ítélettől hajtva hogyan mentem számkivetésbe az ő hitük miatt, melyet, Isten a tanúm,

korábban sohasem tanultam és nem is követtem. Ennek hallatára a patarénusok megörültek, és boldognak neveztek, amiért az igazságért üldöztetést szenvedtem el. És három ragyogó és élvezetes hónapot töltöttem el náluk, és nap mint nap hallgattam azokat a tévedéseket, helyesebben inkább szörnyűségeket, melyeket az apostoli hittel szemben bizonygattak. Kedvezéseikkel ígéretemet vették, hogy azoknak a keresztényeknek, akikkel alkalmam lesz hosszasan beszélgetni, ezentúl meggyőzően hirdetni fogom, miszerint Péter hitében senki sem üdvözülhet, és ezt a vélekedést tanítom majd állhatatosan. Miután szavamat adtam rá, kezdték előttem titkaikat felfedni: elmondták, hogy Lombardia csaknem minden városából és néhány tusciai városból is Párizsba küldtek fogékony tanulókat, akiket logikai álbölcselekciókkel, máskor teológiai eszme-futtatásokkal rábeszéltek, hogy az ő tévtanaikat terjesszék, és az apostoli hitvallást megcáfolják. Sok kereskedőt is küldenek ilyen szándékkal a hetivásárokbá, hogy gazdag, világi asztaltársaikat és vendéglátóikat, akikkel bizalmas beszélgetésre nyílik alkalmuk, tévútra vezessék, különféle nyerészkedésekkel mások pénzét maguknak megszerezzék, és ugyanígy a lelkeket is az Antikrisztus hatalmába hajtsák. Miután a mondott eltévelyedett barátoktól engedélyt kértem rá, Milánóba küldtek hittársaikhoz vendégeskedni. Így aztán Lombardia összes városait bejártam a Pó közelében, mindig patarénusokkal érintkeztem, távozásomkor mindig az monába, a Forum Julianum hírneves városába értem; a patarénusok kitűnő, nemes borait ittam, raviolit, szentjánoskenyeret és más ínycsiklandó dolgokat fogyasztva, miközben a csalókat rászédtem, mert patarénusnak vallottam magamat, de hitemben, ha nem is a tett tökélyében, Isten a tanúm rá, keresztény maradtam. Cremonában három napot töltöttem, miután a bűntársak beleegyeztek, de a püspökük, bizonyos Petrus Gallus nevű – akit utóbb, mint hallottam, valami kicsapongás miatt ők maguk elkergettek – gyanúsnaak talált, és ellenem szólott. Innen egy laikus fráter kíséretében továbbvándorolva, elértem Aquileia csatornáit, majd onnan is továbbmenve, egy Friesachnak nevezett városban szálltunk meg a barátoknál. De mert következő reggel a fráter magamra hagyott,

egyedül bolyongtam végig Karintián, míg aztán egy bizonyos ausztriai városban, melyet németül Neustadtnak, azaz Újhelynek mondanak, valamiféle új, begineknek nevezett szerzetesek fogadtak be magukhoz. És a legközelebbi városban, Bécsben s a körülfekvő helységeken több éven át bujkáltam, jótetteket – ó, jaj! – rosszakkal váltogatva, mert az ördög bujtogatására elég féktelenül éltem, lelmem szavának bűnösen ellenszegültem, de az említett tévtantól mégis sokakat visszatérítettem. Ezért tehát és a sok más, keresztény népünk köréirántunk, mint a pusztító ellenség, mint a félelmetes bosszúálló. Ezt azért mondom, mert egy nemzetnek nem nevezhető, embertelen emberekből álló hatalmas nemzet, amelynek törvénye a törvénytelenység, haragja az őrzöngés, az Úr haragjának vesszeje, vadul pusztítva végtelen földeket jár be, és minden akadályt öldökléssel és gyújtogatással szörnyűséges módon megsemmisít.

Ezen a nyáron ez az említett és tatárnak nevezett nép a meghódolt és elfoglalt Pannóniából kijövén, számtalan sok katonával fenyegetően körülvette a mondott várost, ahol éppen én is tartózkodtam. A mieinknek nem volt benne több harcosuk, mint az az ötven katona, akiket a herceg húsz számszeríjással az erődítésben hagyott. Ezek a magasabb pontokról áttekintve a körülözönlő seregen, mind elborzadva látták az Antikrisztus csatlósainak iszonyú vadságát, hallották Istenhez szállni a környékbeli keresztények keserves panaszait, akiken a tatárok hirtelen rajtaütöttek, s akik állapotukra, vagyonukra, nemükre, korukra tekintet nélkül, különböző kínok árán mind elpusztultak. Holttestüket a vezérek a kutyaevőkkel és más hulladékevőkkel együtt úgy ették, mint a kenyeret, csak a csontokat hagyták meg a döggeszelyűknek. De ami csodálatos, a váratlanul ott termett falánk és kiéhezett keselyűk alig akarták enni a maradványokat. Az öreg és csúnya asszonyokat úgy osztották étkül a közkatonának számító emberevőknek, mint a napi fejadagot; a szép nőket nem ették meg, hanem kiáltozásuk és jajveszékelésük közepette tömegesen közösülve velük, megfojtották. A szűzekkel is addig fajtalankodtak, amíg ki nem lehelték lelküket; akkor mellüket levágták, ezt az előljárók részére ingyencsésnek félretették, s végül a szűzi testeket lakmározva elköltötték. De mert közben őrszemeik egy hegyfok

magaslatáról meglátták Ausztria hercegét a cseh király, az aquileiai pátriárka, a karantán herceg és az örgrófnak nevezett badeni kíséretével, valamint a szomszédok számos hatalmasországra tért vissza. Amilyen gyorsan felbukkantak, éppolyan hirtelen el is tűntek, ezért az összes szemtanúk még nagyobb rettegéssel beszélik el a látottakat. A visszafutó tatárokból a dalmát uralkodó nyolcat elfogott; ezek közül Ausztria hercege felismert egyet, egy angol születésűt, akit azonban valami gaztett miatt örökre száműztek Angliából.

Ez az ember két ízben járt Magyarország királyánál a tatárok gonosz királyának küldetésében mint követ és tolmács, és nagyon világosan, határozottan megfenyegette őt baljós dolgokkal – melyek utóbb be is következtek –, ha nem adja magát és országát a tatárok szolgáására. Mikor vezéreink arra ösztökélték, hogy az igazságot mondja a tatárokról, láthatólag egyetlen esküt sem mulasztott el, sőt annyira esküdözött, hogy még az ördöggel is elhitethette volna. Először tehát saját magáról mesélte el, hogy közvetlenül száműzetését követően, azaz harmincéves kora előtt Akkon városában szerencsejátékon mindenét elveszítette, és télvíz idején egy szál zsákruhában, marhabőr saruban, szőrsapkában, kimondhatatlan éhségtől hajtva, betegen, teljesen megkopaszodott fejjel, mint egy féleszű, a némák módj ára artikulátlanul kiáltozva, szabadon bejárt sok tartományt, és szívélyes vendéglátókra találva, valahogy eltengette életét, noha szavainak könnyelműségével és szíve állhatatlanságával mindennap eladta magát az ördögnek. Végül a sok nyomorúság, az éghajlat és ételfélék folytonos változása miatt az ázsiai népeknél súlyos bágyadás fogta el, és életuntságba roskadt. Nem tudott tehát sem továbbmenni, sem visszafordulni, e helyen megállapodott, és lassanként magához tért. És mert valamelyest értett a betűvetéshez, kezdte az ottani beszédet írotáblára leírogatni, és nemsokára olyan jól beszélte, hogy helybelinek vélték. Ugyanilyen könnyedséggel több nyelvet megtanult. A tatárok tehát kémjeik útján kiszemelték, és magukhoz hívták, s amikor az egész világ uralmát követelő kiáltványukra feleletet kaptak, sok ajándékkal hűségükre és szolgálatukra kötelezték, mert tolmácsokra volt szükségük. A tatárok szokásait és babonáságát, testalkatát és testmagasságát, hazáját és

harcmódorát illetően esküvel erősítette, hogy azok mindenkin túltesznek, annyira kapzsik, hirtelen haragúak, csalárdak és könyörtelenek. De a büntetés szigora, a feljebbvalóik által kiróható iszonyú fenyegetések elejét veszik az egymás közötti viszálykodásnak, kölcsönös rászedésnek és durva bántalmazásnak. Törzsfőiket isteneknek nevezik, és bizonyos időszakokban ünnepekkel áldoznak nekik, több részleges ünneppel, de csak négy általánossal; azt hiszik, hogy csakis értük van az egész mindenség. A lázadók elleni kegyetlenségben semmit sem tartanak bűnösnek. Mellkasuk kemény és hatalmas, arcuk sovány és fakó, hátuk merev és egyenes, orruk tömpe és rövid, álluk kiálló és hegyes, felső állkapcsuk rövid és mélyen ülő, fogaik hosszúak és ritkák, szemhéjuk a szemöldöktől leér az orrukig, szemük villogó és fekete, tekintetük sunyi és sötét, végtagjaik csontosak és inasak, combjuk vastag, alsó lábszáruk viszont rövid. Mégis olyan magasak, mint mi, mert ami az alsó lábszáruk hosszából hiányzik, az a felsőtestben kiegyenlítődik. Hazájuk, melyet egykor elhagytak, teljesen pusztá föld, túl az összes ázsiai népeken, ahonnan az oroszánokat, medvéket és a többi vadállatokat íjjal és egyéb harci eszközökkel kiűzték. Ezek bőréből cserzéssel könnyű és mégis áthatolhatatlan fegyvereket készítettek maguknak. Nem nagy termetű, de igen erős és kevés takarmánnyal beérő lovaik vannak, melyeket igen vitézül ülnek meg; hajítódárdákkal, buzogányokkal, kétélű törökkel és kardokkal szoktak harcolni, fáradhatatlanul és keményen, harcmódoruk fő erőssége és fortélyja mégis a nyilazás. Mivel hátulról gyengébben vannak felfegyverezve, hogy meg ne fussanak, csak akkor kezdenek hátrálni a csatából, ha már vezérük legfőbb zászlaját visszakozni látják. Legyőzve nem könyörögnek, győztesen pedig nem kegyelmeznek. Mind egy emberként tartanak ki azon szándékuk és céljuk mellett, hogy az egész világot uralmukba vegyék, de számukat milliókban nem lehet megállapítani. Hatszázezernyi csatlósuk, mikor a seregnek szállást csinálni előreküldik, futárlovakon száguldva, háromnapos járóföldet tesz meg egyetlen éjszaka alatt, majd hirtelen szétoszolva a tartomány minden részébe, rajtaüt az egész fegyvertelen és védtelen, szerteszéjjel levő népességen, és olyan mézszárlást visz véghez, hogy senki se marad,

akit a megszállott ország királya vagy uralkodója velük szemben hadba és harcba állítson.

Az összes népeket, az országok uralkodóit mind alvás idején, valami koholt ürüggyel lepik meg. Hol azt hazudják, azért kerekedtek fel hazájukból, hogy Köln város ékességét, a háromkirályok szent testét magukhoz visszavigyék; hol, hogy hatalmaskodásukért és zsarnokságukért bosszút álljanak a rómaiakon, akik valaha régen megverték őket; hol csak az északi, barbár népeket akarják leigázni vagy fegyelmeükkel a németek dühét megfékezni; máskor azért keltek útra, hogy a galloktól a katonáskodást eltanulják; egyszer azért, hogy az ő tömegeiknek elegendő termékeny földre tegyenek szert; máskor azért, hogy Galíciába Szent Jakabhoz zarándokoljanak. Voltak olyan együgyű királyok, akik e koholmányok hallatán szövetséget kötve, szabad áthaladást biztosítottak nekik országukon keresztül, de a szövetség nem mentette meg őket, ugyanúgy elpusztultak.

Most tehát, amikor az egész kereszténység fölé ekkora veszedelmek tornyosulnak, ugyan mit tesznek a szent barátok e durva babonáságok lobogó tűzével, méghozzá a tűz fészkeivel, ők, akik el akarják hitetni, hogy másokhoz képest a legtökéletesebb utat választották?!

Pedig a gyónások és egyéb bizalmas kapcsolatok révén az uralkodók és főemberek kegyét élvezik, ezért a tatárok ellen a fülükbe kellene kiáltaniuk hangosan, sürgetően és nyersen; rosszul teszik, ha nem kiáltanak, még rosszabbul, ha csak színlelik, legrosszabbul, ha megalkusznak. Vajon a fekete és a fehér barátok meg a premontrei kanonokok, akik el akarják hitetni, hogy a világ számára meghaltak, e fenyegető veszedelmek láttán, miért nem hirdetik meg a kereszt felvételét a tatárok ellen?! Ó, királyok ostoba tanácsadói, közönyösen hallgató püspökök és apátok! A soha nem hallott, bösz kegyetlenség már hat keresztény országot pusztított el, és ugyanez vár a többiekre is; ahelyett, hogy a meggyilkoltak példája a túlélőket óvatosságra intené, a legfélelmeesebb ellenségeket otthagyjuk a hazában, miközben a tengeren túl harcba szállunk a legártalmatlanabbakkal! Ezért én, aki atyaságtok kegyéből vagyok az, aki vagyok, megfontolásra elétek tárom az Úrban: semlegesek

lévén Franciaország, Anglia és Hispánia királya között, igyekezettek őket, ha csak tudjátok, valami módon rávezetni, tegyék félre minden egymás közti viszályukat vagy örökre, vagy a jelenben, és még idejében tárgyalj ák meg együtt, személyesen, hogy hogyan tudnának e sok ezernyi vad néppel biztosan szembeszállni. Esküszöm Krisztus hitére, amelyben üdvözülni remélek, hogy vagy ők úzik el ezt a sok szörnyeteget mind egy szálíg, vagy egyébként fognak elveszni. Isten veletek! (Yvo de Narbonne Gérard bordeaux-i érseknek, 1241. Gy. Ruitz Izabella fordítása. in: *A tatárjárás emlékezete*. Szerk. Katona Tamás. Magyar Helikon, 1981. 297–303. o.)

II. FÜGGELÉK

A KIKÖZÖSÍTŐ LEVÉL

III. Ince pápa levele, amelyben biztosítja János királyt támogatásáról, és kiközösíti a Magna Charta-lázadásban részt vevő bárókat és papokat. Roger of Wendover Flores Historiarumjából (1216).

„Tudomásotokra adjuk, hogy a legutóbbi egyetemes zsinatunkon, mi, a mindenható Istennek, az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek a nevében, valamint Szent Péternek és Szent Pálnak, az Ő apostolainak a fölhatalmazásából, hasonlóképpen a ránk ruházott hatalomnál fogva, kiközösítettük és átkunkkal sújtottuk Angolország báróit, segítőikkel és cinkosaikkal együtt, minekutána üldözni merészelték az angolok dicső és nevezetes királyát, Jánost, aki fölvette a keresztet, és a Római Egyház hűbérese, valamint megpróbálták tőle elragadni a királyságot, amely pedig közismerten a Római Egyházhoz tartozik.

Ezenfölül, kiközösítjük és átkunkkal sújtjuk mindazokat, akik támogatásukkal vagy pénzükkel a királyság elleni támadást segítették, avagy akadályozták azokat, akik a mondott király segítségére siettek, és nevezett bárók birtokait az egyház tilalma alá rekesztjük.

Még erősebben le fogunk sújtani rájuk, ha nem hagynak föl szándékaikkal, hiszen e tekintetben gonoszabbak a szaracénoknál is; hasonlóképpen kinyilatkoztatjuk, hogy ha valamely pap, legyen akármilyen rangú vagy rendű, főntebb említett kiközösítési és tilalmi ítéleteinkkel ellentétesen merészel cselekedni, biztos lehet benne, hogy az Egyház átkának büntető pallosa le fog sújtani reá, és mindennemű hivataltól és jövedelemtől el fog tiltatni.

Ennek okából mi, jelen apostoli levelünk által a ti megítélésetekre bízunk, hogy előbb mondott végzésünket az egész Angolországban hirdessétek ki, és hatalmunknál fogva elrendeljük, hogy a benne foglaltakat – tekintet nélkül a fölmerülő körülményekre vagy ellenvetésekre – maradéktalanul betartassátok.

Mindezen túlmenően, akaratumk és parancsunk, hogy ti, apostoli hatalmunknak engedelmeskedve, Anglia-szerte hozzátok nyilvánosságra, és az ország színe előtt erősítsétek meg, hogy egyes, hazátokbeli bárók, akiket – mivel a felül mondott dolgokban vétkesnek találtattak – a mi megbízásunkból, tiszteletreméltó testvérünk, a winchesteri püspök, hasonlóképpen szeretett fiaink, a readingi apát, valamint alszerpapunk és familiárisunk, Pandulph mester személyesen kiközösített, ténylegesen és valóságosan a kiközösítés átka alatt állnak, ennél fogva a velük való érintkezés szigorúan tilalmas.

Tudniillik: London azon polgárai, akik nevezett bűntett főkolomposai voltak, valamint Robert FitzWalter, S., Winchester grófja, ennek fia, R., G. de Mandeville és fivére, William, R., Clare grófja és fia, G., H., Hereford grófja, R. de Percy, E. de Vesci, J., chesteri várkapitány, William de Mowbray, William d'Albiney, ennek fia, W., R. de Roos és FitzRobert, Bigod grófja, R. és fia, H., Robert de Vere, Fulk FitzWarren, W. Mallet, W. de Montacute, W. FitzMarshall, W. de Beauchamp, S. de Kime, R. de Mont Begon, valamint Nicholas de Stuteville, hasonlóképpen más, a mondott vétségekben szintén bűnösnek taláztatott személyek, akiknek neveit a határozat felsorolja, bűntársaikkal és cinkosaikkal együtt; továbbá, hogy minden vásár-és ünnepnapon ünnepélyesen újra és újra hirdettessétek ki az ítéletet, és parancsoljátok meg, hogy az betű szerint végrehajtottassék; ezenfölül, hogy London városát egyházi tilalom alá rekesztessétek, büntetés terhe mellett elhárítva mindennemű kifogást és ellenkezést.

Továbbá azt is megparancsoljuk, hogy tegyétek közhírré, hogy a londoni kancellárt, Gervase mestert, aki – amint föntebb említett bíraktól megtudtuk – nevezett királyt és annak híveit a legnyíltabb módon üldözte és gyalázta, hasonlóképpen egyházi átokkal sújtottuk, és őt magát a legsúlyosabb büntetésekkel fenyegettük meg arra az esetre, ha nem hajlandó alázatosan bocsánatért esedezni. – Kelt a Lateránban, december hó 16. napján, pápaságunk tizennyolcadik esztendejében.”

Az előbbi ítélet megerősítése.

A fõntebb említett levelek vétele után a bírák a következõ szövegû levelet küldték el Anglia minden püspöki és kolostori templomába:

„Ince püspök, stb. Jelen utasításunkkal szigorúan meghagyjuk nektek, egész Angolországban hirdessétek ki, hogy kiközösítettük és átkunkkal sújtottuk Angolország mindazon báróit, segítõikkel és cinkosaikkal együtt, akik üldözni merészelik urukat, Angliai János királyt, valamint azokat is, akik támogatást vagy pénzt adtak nevezett királyság elleni támadáshoz és annak elfoglalásához, vagy pedig akadályozták azokat, akik a mondott király segítségére siettek, továbbá azt is megparancsoljuk, hirdessétek ki, hogy az elõbb említett bárók birtokai az egyház tilalma alá helyeztetek.

Hasonlóképpen tegyétek közzé, hogy mindazon bárók az egyházból kiközösítették, akiket a Pápa urunk fõnti levele név szerint fõlsorol, mindazokkal együtt, akik a mondott bírák ítéletében név szerint említettnek, nevezetesen, Walter de Norton, Osbert FitzAlan, Oliver de Vaux, H. de Braibrock, R. de Ropele, W. de Hobregge, W. de Mauduit, Maurice de Gant, R. de Berkley, Adam of Lincoln, R. de Mandeville, W. de Lanvaley, Philip FitzJohn, William de Tuintuna, W. de Huntingfield, Alexander de Puintune, R. de Munfichet, R. de Gresley, Geoffrey, Meantune várnagya, W., Hereford fõesperese, J. de Fereby, R., *Robert FitzWalter káplánja* [a szerzõ kiemelése], Alexander de Suttune, W. de Coleville, ennek fia, R., Osbert de Bobi, Osbert Giffard, Nicholas de Stuteville, Thomas de Muletune, London polgárai és G. mester, London kancellárja, ezenfõlül azt is hirdessétek ki, hogy London városa egyházi tilalom alá helyeztetett.

Továbbá gondoskodjatok arról, a kiközösítési és tilalmi ítélet minden vasár-és ünnepnapon ünnepélyesen újra és újra az alátok tartozó összes püspöki és kolostori templomban kihirdettessék, szigorúan betartva és betartatva az apostoli utasítás minden betûjét, nehogy mint ellenszegülõk, megrovásban részesüljete. Üdvõt és minden jót.”

Amikor e kiközösítési és tilalmi ítéleteket Anglia-szerte kihirdették, és az egész ország tudomást szerzett róluk, egyedül London városa vette semmibe õket, minthogy ott a bárók úgy határoztak, hogy figyelmen kívül hagyják, a papok pedig úgy, hogy nem hirdetik ki. Az

volt ugyanis a véleményük, hogy az összes levél család megtévesztés eredményeként született, ezért nem kell nekik jelentőséget tulajdonítani, és főképpen pedig azért, mert a világi dolgok a pápa hatáskörén kívül esnek, hiszen Isten Péter apostolra és utódaira csak az egyházi ügyek intézését és felügyeletét bízta; ennek folytán a kiközösítést és az egyházi tilalmat kimondó ítéletet teljes mértékben figyelmen kívül hagyták, mindazonáltal a város templomaiban misét tartottak, miközben a hívek buzgó imádságát és ájtatos énekét a harangok zúgása kísérte.

Válogatott bibliográfia

- Abel-Rémusat, J.-P.: *Mémoires sur les relations politiques des princes chrétiens avec les empereurs mongols* (1822).
- Addison, C. G.: *The History of the Knights Templar* (1842).
- Albericus of Trium Fontium: *Chronicon* (Monumenta Germaniae Historica Scriptoris, XXIII).
- Altan Tobci* ('The Mongol Chronicle') (1955).
- Altaner, Berthold: *Die Dominikanermissionen des 13. Jahrhunderts* (1924).
- Altunian, Georg: *Die Mongolen und ihre Eroberungen in Kaukasischen Ländern in XIII-en Jahrhundert* (1911).
- Annales Claustroneoburgenses* (MGHS IX).
- Annales Cremifaneuses* (MGHS XXV).
- Annales de Dunstaplia* (Annales Monastici III).
- Annales Stadenses* (MGHS XVI).
- Anonyme de Béthune (in Bouquet, XXIV).
- Bendefy, L.: *Fontes authentici itinera (1235—1238) fratris Juliani illustrantes* (1935).
- *Az ismeretlen Julianus* (1936).
- Berezin, Jelias Nyikolajevics: *Sejbaniada* (1849).
- *Tarchannye yarliki Toktamyscha* (1850).
- Bohemus, Albertus: *Regesta Bohemiae*.
- Bouquet, Martin: *Recueil des historiens des Gaules* (1904).
- Bratianu, G. I.: *Recherches sur le commerce génois dans la mer Noire au XIIIe siècle* (1929). Bretschneider, E.: *Medieval Researches from Eastern Asiatic Sources* (1888).
- Brown, Horatio: *Studies in Venetian History* (1907).
- Cahun, Léon: *Introduction à l'Histoire de l'Asie* (1896).
- Carpini, Johannes de Plano: *Historia Mongolorum* (1913).
- *Texts and Versions of John de Piano Carpine and Rubruquis* (1963).
- Caxton, W.: *The Book of Eracles* (1481).
- *Heraclius – Emperor of the East*.
- Charol ('Prawdín'), M.: *Tschingis-Chan und seine Erbe* (1938).
- Chronica Majorum Londoniarum* (1846).

- Chronica Regia Coloniensis* (1880).
- Comisso, G.: *Tribunale degli Inquisitori (Agenti secreti Venetiani)* (1945).
- Cornava, Ignaz: *Jaroslav von Sternberg, der Sieger der Tartaren* (1813).
- al-Din, Rashid: *Jami al-Tawarikh*.
- Doerrie, Heinrich, A.: *Drei Texte zur Geschichte der Ungarn und Mongolen* (1957). D'Ohsson, Mouradja: *Histoire des Mongols depuis Tchingiz Khan jusqu'à Timur* (1834).
- Domesday of St Paul's of the year MCCXXII* (1858).
- Donovan, J. P.: *Pelagius and the Fifth Crusade* (1950).
- Endlicher, Stephen F. L.: *Rerum Hungarorum Monumenta Arpadiana*.
- Eracles: *Recueil des Historiens des Croisades*.
- Fedden, Henry R.: *Crusader Castles* (1957).
- Félegyházi, J.: *A tatárjárás történeti kútfőinek kritikája* (1943).
- Folda, Jaroslav: *Crusader manuscript illumination at Acre* (1976).
- Formaleoni, Vincenzo: *Storia filosofica e politica della navigazione* (1788).
- Fotheringham, John K.: *Marco Sanudo* (1915).
- Francisque, Michel: *Les Chroniques de Normandy* (1839).
- Gaubil, Antoine: *Histoire de Genghis et de toute dynastie des Mongous* (1739).
- Gesta Ungarorum*.
- Gestes des Chiprois* (1887).
- Gibb, Sir Hamilton: *Ibn Batuta* (1929).
- *The Damascus Chronicle of the Crusaders* (1932).
- Gibbon, Edward: *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* (1908).
- Gleich, Aloys: *Geschichte der Stadt Wienerneustadt* (1808).
- Grousset, R.: *L'empire des steppes* (1941).
- *L'empire mongol 1ère Phase* (1941).
- Gurtler, Nicolaus: *Historia Templariorum* (1703).
- Haenisch, E.: *Die Letzten Feldzüge Cingis Khans und sein Tod* (1932).

Hammer-Purgtall, J. von: *Geschichte der Goldenen Horde in Kipschak* (1840).

Hantos Elemér: *The Magna Carta of the English and of the Hungarian Constitution* (1904).

Hazlitt, William: *The Venetian Republic* (1915).

Heissig, Walter: *A Lost Civilization*.

Heyd, Wilhelm von: *Geschichte des Levantehandels in Mittelalter* (1879).

Histoire de Normandie (1558).

Histoire des ducs de Normandie et des rois d'Angleterre (1840).

Historia Diplomatica Frederici Secundi (1852).

Hormayr-Hortenburg, Joseph von: *Die Goldene Chronik* (1842).

Howorth, Sir Henry Hoyle: *History of Mongols* (1876).

Hyacint, Archpriest: *History of the First Four Khans* (1829).

Ipatyevszkaja Letopisz.

Ivanov, Vszevolod: *Mü* (1929).

Jakubovszkij, A. J.: *Zolotaja orda i eepadenie* (1950).

Joinville, John: *Histoire de Saint Louis* (1874).

Kantemir, Demetrius: *The History of the Growth and Decay of the Othman Empire* (1734).

Karamzin, N.: *Isztorija Goszudarsztvo Rosszijszkogo*, III (1818).

Kézai Simon: *Gesta Hungarorum (De originibus et gestis Hungarorum)* (1272).

Khara-Davan, Erenzhen: *Chingis Khan kak Polkovodec* (1929).

al-Khuli, Amin. *Szvrazi mezsdu Nilom i Volgoj v XIII–XIV vekov* (1962).

Krause, F. E. A.: *Cingis Khan. Die Geschichte seines Lebens nach der Chinesischen Reichsannalen*.

Lamb, Harold: *Genghis Khan: Emperor of All Men* (1927).

La Primaudaie, F. Ellie de: *Etudes sur le commerce au moyen-âge. Histoire de Commerce de la Mer Noire et des Colonies Génoises et de la Krimée* (1848).

- Lattimore, Owen: *High Tartary* (1928).
- *Silks, Spices and Empire* (1968).
- Lavrentyevszkaja Letopisz.*
L'Estoire de Eracles (Académie des Inscriptions et Belles Lettres) (1841).
Liber Censum Camerae Apostolicae (445, Vatican Library).
Liber de Antiquis Legibus (Chronica Majorum et Vicecomitum Londoniarum 1188–1274).
- Lister, Richard P.: *The Secret History of Genghis Khan* (1969).
- Luard, Henry R.: *On the relations between England and Rome* (1877).
- Magrisi: *Histoire des Sultans Mamelouks* (1837).
- *Histoire d'Egypte* (1902).
Magyar Történeti Szemle (1911).
- Marek, Jan: *Tschingis-Chan und Sein Reich* (1963).
- *The Jenghis Khan Miniatures* (1963).
- Matthew of Westminster: *Flores Historiarum* (Rolls Society, 1890).
- McKechnie, W.: *Magna Carta* (1905).
- Norgate, Kate: *John Lackland* (1952).
- Novgorodszkaja pervaja letopisz.*
Obcsesztvo Isztoriji Drevnosztej. Zapiszki. 30 (1844–1860).
Ob otnosenija rosszijszkij knjazej mongolszkim i tatarszkim hanem ot 1224 do 1480 (1823). Olschki, Leonardo: *Guillaume Boucher* (1946).
- Paderborni Olivér: *Historia Damiatana* (1894).
- Palacky, Franz: *Der Mongolen Einfall in 1241* (1842).
- Pálffy Ilona: *A tatárok és a XIII. századi Európa* (1928).
- Panis, Ogerius: *Annales Januenses* (1218).
- Paris, Matthew: *Chronica Majora* (Rolls Society, 1872–1884; Corpus Christi, Cambridge MS 16; Cotton Collection MS Nero D5; Harleian Collection MS 1620).
Historia Majora Matthei Paris Monachi Albanensis (1571).
- Pelliot, Paul: *Les Mongols et la Papauté* (1923).
- *Chingiz Khan* (1951).

- Pfeiffer, Nikolaus: *Die Ungarische Dominikanerorderprovinz* (1913).
- Pilgrim Trust. *Survey of Ecclesiastical Archives* (1952).
- Powicke, Sir Frederick: *The Compilation of the Chronica Majora* (1944).
- Pray György: *Annales veteres Hunorum, Avarorum et Hungarorum* (1761).
- Purchas, Samuel: *Purchas – His Pilgrims* (1625).
- Radulphus (Ralph) of Coggeshall: *Chronicon Anglicarum: Radulphi opera quae supersunt* (1856) *Radulphi Coggeshale Abbatis Chronico* (1858).
- Ragg, L. M.: *Crises in Venetian History* (1928).
- Rapin-Thoyras: *Acta Regia* (1732).
- Rauch, Adrian: *Rerum Austriagarum Scriptores* (1793).
- Regesta Honorii Papae III* (1888–1895).
- Ricardus, Frater: *Relatio fratris Ricardi de facto Hungariae Magnae* (Vatican Library). Rishanger, William: *The Chronicle of William de Rishanger of the Barons' War* (1841).
- Roehricht, Reinhold: *Der Kinderkreuzzug* (1876).
- *Geschichte des Königreichs Jerusalem* (1891).
 - *Studien zur Geschichte des Fünften Kreuzzuges* (1891).
- Roger of Wendover: *Flowers of History* (1847).
- *Chronica* (Rolls series, 1886).
- Rogierius mester: *Carmen Miserabile super destructione regni Hungariae temporibus Belae IV per Tataros facta* (in *Historiae hungaricae fontes domestici*).
- Rotuli Chartarum in Turri Londinensi Asservata* (Record Commission, 1837).
- Rotuli Hundredorum* (Record Commission, 1812).
- Rotuli Litterarum Patentum in Turri Londinensi Asservata* (Record Commission, 1835). Rubruquis, William: *The Journey of W. Rubruck to Eastern Parts of the World 1235–1255* (Hakluyt Society, 1900).
- Rymer, T.: *Foedera, Conventiones, Literae et Acta publica inter Reges Angliae* (1816).

Saad ad-Din, Juwaini: *Une source pour l'Histoire des Croisades* (1950).

Sacerdoteanu, A.: *Marea invazie tătară și sud-estul european* (1933).

Scserbatov, Mihail: *Isztorija Rosszijszkovo* (1794).

Schwammel: *Der Anteil des österreichischen Herzogs Friedrich des Streitbaren in der Abwehr der Mongolen und seine Stellung zu König Béla von Ungarn* (1857).

Shirley, I.: *Royal and other historical letters*, I.

Siestrencewiz, Stanislas: *Histoire de la Chersonèse taurique* (1824).

Silberschmidt, Max: *Das Orientalische Problem* (1923).

Sinor, Denis: *Les relations entre les Mongols et Europe jusqu'à la mort d'Arghoun et de Béla IV* (1956).

Spuler, Bertold: *Die Aussenpolitik der Goldenen Horde* (1940).

– *Geschichte der Mongolen* (1968).

Ssanang Ssetzen (1893).

Strakosch-Grassmann, Gustav: *Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa* (1893).

Clairvaux-i Szent Bernát: *De laude novae militiae*.

Taticsev, Vaszilij N.: *Isztorija Rosszijszkaja c samih drevnyejsih vremjon* (1768–84).

Theiner, A.: *Vetera Monumenta Historica Hungariam Sacram Illustrantia* (1860).

Thiriet, Freddy: *La Romanie vénitienne au Moyen Age* (1959).

Thomae archidiaconi Spalatensis: *Historia Salonitarum atque Spalatinorum* (in Lucius: *De regno Dalmatiae et Croatiae*) (1666).

Thuróczi János: *Chronica Hungarorum – A magyarok krónikája (Illustrissima Hungaricæ regum et Hungarorum Chronica)* (1488).

Tout, Thomas F.: *The History of England from Henry III* (1905).

Troickaja Letopisz.

- Vámbéry Armin: *Die Geschichte Bucharas und Transoxaniens* (1872).
- *A magyarok eredete* (1882).
 - Vernadsky, G.: *A History of Russia* (1948).
 - Villehardouin, Geoffroy de: *La Conquête de Constantinople* (1938–1939).
 - Vincent de Beauvais: *Speculum historiale* (1624).
 - Vitry, Jacques (Jacobus de Vitriaco): *Histoire des Croisades* (1823).
 - *The History of Jerusalem* (1897).
 - Walter of Coventry: *Memoriale*.
 - White, Joseph: *Timur, Great Khan of the Mongols* (1783).
 - Wolff, Otto, Pastor zu Grunberg: *Geschichte der Mongolen* (1872).
 - Yahia, Ahmad ibn: *Das Mongolische Weltreich* (1969).
 - Yüan Chao Pi-shih: *Histoire secrète des Mongols* (1240).
(francia fordítás: Paul Pelliot, 1940; német fordítás: Erich Haenisch, 1931) Yule, H.: *Cathay and the Way Thither* (Hakluyt Society, 1866).
 - Zwettel: *Zwettel Chronicle* (1743).
 - *Urkunden und Geschichtliche Notizen* (1848).

Utószó

Annál nyugodtabb, békésebb légkört, mint amelyet a Little Dunmow-i plébániatemplom és a temető egy csípős tavaszi reggel maga körül áraszt, másutt aligha találni. Kilenc évszázad tavaszi záporai, őszi esői által öntözött tömör, vastag kőfalaival és normann támpilléreivel természetes módon olvad bele az élénkzöld essexi tájba, szerves kapcsolatot teremtve elevenek és holtak, múlt és jelen között. Ez a folytonosság vezetett engem Little Dunmow-ba, abba a faluba, ahol Robert FitzWaltert, Róbert káplán egykori urát és harcostársát 1235. december 9-én utolsó útjára kísérték.

A kis templom csupán az egyik szárnyát alkotta a lenyűgöző kolostornak, amely e helyen emelkedett, amikor Robert FitzWalter volt a földesúri birtok gazdája. De szilárdan, elmozdíthatatlanul áll a helyén, köveiből az állandóság biztonsága sugárzik. Ailish úrnő, aki Hitvalló Eduárd kegyének köszönhetően az uradalmat adományul kapta, és a kolostort alapította, egészen biztosan ráismerne. A templom bejárata és a temetőkapu között húzódó réges-régi ösvényen Robert FitzWalter régmúltba tűnt kora óta, vasárnaponként a jámbor, hithű helyi parasztok megszámlálhatatlan nemzedékei vonultak el, hogy imádkozzanak, és hálaadó himnuszokat zengjenek. Itt tartották őket keresztvíz alá. Menyegzőjük napján ugyanezen a keskeny úton haladtak végig, és amikor földi pályafutásukat befejezték, itt vitték őket a temetőbe. Az élet békés rendjét, az évszakok szabályszerű egymásutánját semmi sem zavarta meg. A fontos történelmi események, politikai megrázkódtatások, drámai változások mind a messzi távolban történtek. Hírüket csak utazók hozták el Little Dunmow-ba, ahol aztán a falusiak a vasárnapi mise végeztével a templom előtt – egyéb, fontosabb kérdésekkel együtt, mint például a búza ára – megtárgyalták őket.

A falusi élet színterének csaknem a közepében, egy moha borította sírkövön üldögélve, az embernek nem is esik nehezebbé földidézni a nemzedékek egymásutánját, amint középkori viseletben, Erzsébet-kori köpönyegben, csúcsos kalapban lassan elvonulnak,

miközben a maguk magabiztos, mindent tudni vélő módján rendbe teszik a világ dolgait.

A kolostor fönnyaradt szárnya vajmi keveset változhatott azóta, hogy FitzWalter és Róbert káplán itt misét hallgatott. A birtok urának fönntartott, faragott tölgyfa szék az oltár mellett terpeszkedik, szemléletesen mutatva Robert FitzWalternek az Isten meg az egyszerű hívők között elfoglalt helyzetét.

Róbert mester – világi státusának megfelelően – bizonyára közvetlenül mögötte foglalt helyet, miközben a gyülekezet tagjai az imák közötti szünetekben a nekik kijáró tisztelettel tekintettek urukra és annak tudós káplánjára.

Ez az angol vidékre oly jellemző – a földesúr, a káplánja meg a népe alkotta – harmonikus, idilli kép Róbert mesternek a tatárok szolgálatában esett későbbi kalandjai tükrében már igencsak valószínűtlennek tűnt volna. A Little Dunmow-i temetőben uralkodó béke valóságától semmi sem lehetett idegenebb, mint ama Mongol Birodalom körül forgó gondolatok, amely egy helybéli hívő tevékeny közreműködésével, legyilkolt embermilliók csontjain épült föl.

De a Little Dunmow-i udvarház, akárcsak a londoni Baynards-kastély mégiscsak otthonául szolgált, mielőtt a bosszúálló pápai követ el nem üldözte a Karakorumba vezető poros útra; mindkét hely alkalmas lett volna csöndes, házi elmélkedésre, a múltba való lemerülésre, ha még egyáltalán gondolt néha korábbi életére, származására.

Életútját egy bécsújhelyi árokban végezte, nem úgy, mint ura, a Little Dunmow-i kolostorban, az emberben mégis önkéntelenül felmerül a kérdés, vajon egyáltalán örülne-e a föltámadásnak. Vajon vágyik-e arra, hogy meghallja Gábriel arkangyal ébredésre szólító szavát, vágyik-e arra, hogy viszontlássza Dzsingisz kán, Gualo bíbornok meg a bécsújhelyi kínvállatóinak a rettegett arcvonásait, vagy diplomáciája áldozatainak a haláltusáját? Vagy inkább azt szeretné, hogy semmi ne zavarja meg végső nyughelyének békéjét, és soha ne lássa többé tovaröppent élete emlékképeit?

Bármit szeretne is – hogy lehetőséget kapjon cselekedetei védelmezésére, vagy lelki üdve megmentésére –, földi jelenlétének és működésének nyomait mind a mai napig viseli Európa.

A XIII. századi mongol támadás az egyik legszörnyűbb volt azok között, amelyek az európai földrészt valaha is érték. Még ha elfogadjuk is, hogy a korabeli krónikások valamennyire eltúlozták a mongol lovasok gyilkos dühének áldozatul esett emberi életek számát, ez akkor is csak tízmilliókkal mérhető. A mongol világhuralmi törekvésekkel szembeszállni próbáló megannyi nemzet megsemmisítése kitörölhetetlen nyomot hagyott maga után: a viruló Horezmi Birodalmat kietlen pusztasággá változtatta, az ottomán törököknek lökést adott, hogy nyugat felé nyomulva betörjenek az elerőtlenedett Bizánci Birodalom területére, átrajzolta Kína térképét, és elhintette India jelenkori megosztottságának magvait.

Európában angolunk diplomáciai segítségével megsemmisültek a Volga menti török és finnugor népek, és a Kaszpi-tengertől a Kárpátokig terjedő déli sztyeppék végső soron orosz fennhatóság alá jutottak. Közép-és Kelet-Európában – tehát Oroszországtól nyugatra – a mongol lovasok rettenetes pusztítása csak gyászos emlékü közjátéknak bizonyult, amelynek emléke az összes tengernyi szenvedést megélt nép meséiben és nemzeti emlékezetében fönmaradt. Az Oroszország elleni invázió hatása azonban sokkal drámaibbnak és tartósabbnak bizonyult. Közvetlen okozója volt az északi kijevi civilizáció pusztulásának, és mivel a Kijev elleni támadás közvetlenül a Batu kán személyes megbízottja és a Krímben székelő velencei konzul közötti találkozó után indult meg, a felelősség ezért – és részben a szörnyű következményekért is – az angolt terheli.

A kijevi szabad politikai intézmények bukása a két évszázados mongol uralom ideje alatt, az abszolutizmus és a szolgaság megerősödéséhez, valamint Moszkvának mint meghatározó orosz hatalmi központnak a fölemelkedéséhez vezetett. A Moszkvai Nagyfejedelemség uralkodói hatalmi eszközeiket a zsarnoki mongol politikai rendszertől kölcsönözték. Az oroszoknak több évszázados erőfeszítésébe került, amíg végül le tudták rázni a mongol igát, ám annak szellemi öröksége a mai napig tovább él és hat.

Tekintve, hogy az Oroszországot hatalmában tartó Arany Horda kormányzati, diplomáciai és közigazgatási alapelveit annak idején Dzsingisz kán fektette le, napjaink orosz kormányzati rendszere és

államszervezete a mongol örökség tanulmányozása nélkül aligha érthető meg.

Róbert mester diplomáciai működésének e váratlan és meglepően tartósnak bizonyult következményeit tanulmányozva megállapíthatjuk, hogy neve azon ember nevéként fog a történelem lapjain fönnyaradni, aki segítette lerombolni a középkori Európa épületét, de anélkül – amint hangsúlyozta –, hogy hitét elveszítette vagy a kereszténységet elárulta volna.

Európa második évezredes mérlege megvonásakor azon diplomataként is számon fogják tartani, aki tevékenyen hozzájárult ahhoz, hogy a virágzó, Volga menti nemzetek és a sztyeppei királyságok az örök feledés homályába süllyedjenek, ekképpen ahhoz is – persze nem szándékosan –, hogy a térség végül orosz fennhatóság alá kerüljön. Tetteinek romboló ereje megváltoztatta Délkelet-Európa etnikai egyensúlyát és átalakította térképét; az általa keltett lökéshullámok hatása a régió zűrzavaros politikai ügyeiben a mai napig érzhető.

Szövetségese, Robert FitzWalter egészen más örökséget hagyott maga után. Nevét megőrizték Little Dunmow-ban, ahol alakja köré egész legendakör szövődött, melyben az angol szabadságküzdelmek első hőiséhez méltó valamennyi erényt megcsillogtatja. E legendák, megfelelő romantikus formát öltve, idővel aztán összefonódtak a Robin Hood-féle örökké élő hagyománnyal.

FitzWalter erényes és szűzies leányának, Matildának az alakját a helyiek furcsamód Robin Hood kedvesével, a szép Mariannával mosták össze. E regényes történetből számos vers és színdarab született. Közülük talán a legsikerültebb – „Robin Hood halála a Dunmowe-ban, János király által megmérgezett szemérmes Matildának, vagyis az ő szép szőke Mariannájának szívet szomorító tragédiájával” – a *Dunmow Chronicle* kéziratában följegyzett romantikus mesén alapul. A krónika 1216. évi bejegyzéséből megtudhatjuk, hogy Robert FitzWalternek volt egy nagyon szép, Matilda nevű leánya, akit megpillantva János király szenvedélyre lobbant, és heves vágyakozás gyötörte: „János király mohón epekedett ezen erényes és szépséges teremtés iránt, és miután

atyja nem engedett a király erkölcstelen vágyakozásának, közte és a bárók között háború tört ki (...) Matilda Dunmow-ban várakozott, ahova egy napon hírnök érkezett azzal az üzenettel, hogy a király szerelmet érez iránta, de miután a leány nemet mondott, megmérgezte, és Matilda meghalt.”

A történet sokáig élt a környékbeliek emlékezetében, és egy Little Dunmow-ban látható síremlék alabástromfigurájáról – tévesen – a mai napig azt tartják, hogy a szűzies Matildát ábrázolja.

Magára a birtok idős urára is elsősorban jótéteményei miatt emlékeznek manapság, és úgy tartják, ő honosította meg a szokást, mely szerint évenként egy tábla szalonnával ajándékozzák meg azt a házaspárt, amelyik nem bánta meg, hogy házasságot kötött, vagy egy esztendeig és még egy napig kibírta civakodás nélkül.

A *Dunmow Chronicle* 1270-ben arról tudósított, hogy „a János király fia, Henrik király által kedvelt és az egész királyság által hosszú ideje közszeretetlen álló Robert FitzWalter ez utóbbi napokban ájtatoskodásra és irgalmas cselekedetekre adta a fejét, számos értékes alamizsnával ajándékozta meg a szegényeket, sokakat megvendégtelt, és rendbe hozatta az omladozó dunmowe-i tömlöcöt, melyet annak idején egy szerföltött istenfélő és vallásos asszonyság, bizonyos Juga, az ő rokona és őse emeltetett.

Mely tömlöcben egyfajta szokást honosított meg ő maga, vagy valamely ivadéka, amelyről a következőképpen szól az ismert mondás: 'Azon férfiú, aki egy egész éven és még egy napon át, sem éjjel, sem nappal nem bánkódott amiatt, hogy házasságra lépett, jogosult arra, hogy Dunmowe-ba menjen, és átvegye az ezért neki járó füstölt sódat.'”

A szalonnára való jogosultságot esküvel kellett alátámasztani, amely ünnepélyes szertartás keretében történt a templomban, az egyházközség vénjei és a többi hívő jelenlétében. Az egyik ilyen, 1640-ből fönmaradt esküszöveg a következőképpen hangzott:

„Gyónjad meg vétkeid, és esküdj meg,
Férjed, nőd még soha nem csaltad meg,
Légy nős férfiú, vagy férjes asszony,
Ha civakodtál, vagy perlekedtél,

Ágyban, asztal mellett veszekedtél,
Szóval, tettel társad megsértetted,
Vagy mióta sekrestyés szolt: Ámen,
Kívántad, maradtál volna nőtlen,
Vagy ha egy év elmúlt és még egy nap,
S közben nem gondoltad meg magadat,
És most is hű vagy szívben-lélekben,
Mint mikor először néztél szemébe,
Ha mindez így volt, erre esküszöl,
Magad kedvéből, és nem kényszerből,
Tiéd ez egész oldal szalonna,
Vedd, vidd, de mindet ne fald föl még ma,
Hisz tudod, Dunmow-ban ez a szokás,
Részünk az öröm, részed jóllakás.”

Robert FitzWalter emléke tehát nem merült a feledés homályába, és napjainkban a kolostor hírnevét kizárólag „Isten serege” korábbi marsalljával a régi időkben fönnállt kapcsolatának köszönheti, aki jótét lélekként igyekezett a maga módján a házassági kötelékek szilárdságát megerősíteni.

Róbert káplán emlékét sem mohától zöld sírkő, sem jótéteményeinek híre nem őrzi. A vad tatár lovasok által vérbe, lángba borított európai nemzetek azonban soha nem tudják emlékezetükből a tatár kán angolját kitörölni.

{1} A mongol követek névsorát lásd a „Mit ér a mongol követek hatalma?” c. fejezetben.

{2} A „magister”, „mester” cím a középkorban a magas iskolai végzettségű személyeknek járt.

{3} János király korántsem volt finnyás a tekintetben, milyen forrásból jut jövedelemhez, és nemes embertől, közrendűtől, paraszttól válogatás nélkül csikart ki pénzt. Roger of Wendover lejegyezte, hogy egy alkalommal, amikor a királynak sürgősen pénzre volt szüksége, a zsidókat súlyos váltságdíj megfizetésére kötelezte. „A király parancsára a mindkét nembeli zsidókat Anglia-szerte elfogták, börtönbe vetették, és súlyos kínzásnak vetették alá avégett, hogy pénzüket a király rendelkezésére bocsássák.

Közülük többen – a kínzások hatására – az összes pénzüket odaadták, és még többet is ígértek, csak azért, hogy szabadulhassanak; e felekezet egyik, Bristolból való tagja a rettenetes kínzások ellenére sem volt hajlandó a maga kiváltásáért fizetni, hogy ekként véget vessen szenvedéseinek, mire föl a király megparancsolta tisztjeinek, hogy minden nap verjék ki egy zápfogát, amíg nem hajlandó a 10 000 márka váltságdíjat leróni. Ezután hét napon keresztül minden nap megszabadították egy fogától a szörnyű fájdalmakat kiálló zsidót, és amikor a nyolcadikon folytatni akarták a műveletet, nevezett zsidó, aki mindaddig nem volt hajlandó kifizetni a király által követelt pénzt, beadta a derekát, és hogy megmentse nyolcadik fogát – noha már hetet elveszített – leszámolta az összeget.”

{4} *Chronicum Anglicarum*.

{5} *Chronica Major*ájában Matthaeus Parisiensis azt állítja, hogy János azután határozott a követségről, hogy kibékülési kísérlete Incével kudarcot vallott, így újfent csalódnia kellett Rómában. Ugyanakkor Thomas Walsingham, a *Gesta Abbatum S. Albani* tizennegyedik századi összeállítója – amely munka részben a Paris által a *Chronica Major*ából elhagyott, mert fölöslegesnek ítélte, „másodlagos” anyagra épült – a követjárás időpontját az „interdiktum”, tehát a pápai tilalom idejére, vagyis 1212-re teszi. Az események menete és logikája azonban a korabeli *Chronica Major*ában szereplő 1213-as évszám mellett szól.

{6} A kitétel, mely szerint Angliát a pápa és a király törvényei együttesen kormányozzák, megerősíti azt a föltételezést, mely szerint a követségre azután került sor, hogy János behódolt Rómának, és a pápa föloldotta a tilalmat.

{7} A kortárs francia krónikás följegyzése új, érdekes megvilágításba helyezi a János és bárói között kitört polgárháborút, hasonlóképpen a francia beavatkozást. A „Béthune-i Névtelen” a következőket írja: „Que voz en diroie je plus? Apres cete bataille de Bovines [1214], dont je voz ai conte, mut une descorde en Angleterre entre le roi Jehan et ses barons, ki torna à grant mal... Quant li barons d'Angleterre qu'il n'auroierent nul pooir vers le roi, il se mistrent dedens la cité de Londres, et pristrent conseil entre'els et trovèrent à lor conseil qu'il envoierent en France à Looy, le fil le roi Phelippe, et il manderoient que, s'il voloit venir à els, il le recevroient al roi, et il mettroient le règne en sa main se il venoit jus a chape trossée; car li rois Jehans avoit tant fait qu'il n'i avoit mais nul droit, ne si oir autresi, et forjugiés en estoit per sa desert. Dui conte alerent en cel message.”

(„Mit is mondhatnék még erről? Ez után a bouvines-i csata [1214] után, amiről már előbb szoltam nektek, Angolországban János király és bárói között viszály támadt, amelyből szörnyű nagy baj kerekedett... Az angolországi bárók, akiknek a királyon semmi hatalmuk nem volt, összegyűltek London városában, és ott tanácsot tartottak, melyen úgy határoztak, küldöttséget menesztenek Franciaországba Fülöp király fiához, Lajoshoz, és tudtára adják, ha eljön hozzájuk, királyukká teszik, csak jöjjön ide minden pompa nélkül; mert János király

már oly sok mindent elkövetett, amire sem neki, sem örököseinek nincs joga, hogy megérdemli, hogy elűzzék a trónról. Az üzenetet két grófra bízta.”) {8} Ezek a következők: Robert FitzWalter, S., Winchester grófja, ennek fia, R., G. de Mandeville és fivére, William, R., Clare grófja és fia, G., H., Hereford grófja, R. de Percy, E. de Vesci, J., chesteri várkapitány, William de Mowbray, William d’Albiny, ennek fia, W., R. de Roos és FitzRobert, Bigod grófja, R. és fia, H., Robert de Vere, Fulk FitzWarren, W. Mallet, W. de Montacute, W. FitzMarshall, W. de Beauchamp, S. de Kime, R. de Mont Begon, valamint Nicholas de Stuteville.

{9} Walter de Norton, Osbert FitzAlan, Oliver de Vaux, H. de Brailbrock, R. de Ropele, W. de Hobregge, W. de Maudit, Maurice de Gant, R. de Berkley, Adam of Lincoln, R. de Mandeville, W. de Lanvaley, Philip FitzJohn, William de Tuituna, W. de Huntingfield, Alexander de Puintune, R. de Muntfichet, R. de Gresley, Geoffrey, Meantune várnagya, W., Hereford főesperese, J. de Fereby, R., Robert FitzWalter káplánja, Alexander de Suttune, W. de Coleville, ennek fia, R., Osbert de Bobi, Thomas de Muletune és G., London kancellárja.

{10} III. Henrik élemedett korában Róma iránti morális adósságáról a következőket írta: „A római szentegyházhoz mi bajban és szerencsében is egyformán erősen ragaszkodunk; és ha valamikor nem így tennénk, akkor büntetésül vegyék egyik szemünket, vagy akár fejünket is. Isten megakadályoz bennünket abban, hogy ne viseltessünk mélységes odaadással és áhítattal szellemi atyánk és anyánk iránt. Hiszen azon okokon túl, amelyek a többi keresztény fejedelemmel együtt bennünket az egyházhoz kötnek, nekünk még egy külön okunk is van erre: nevezetesen az, hogy nyomban atyánk halála után, amikor még zsenge korban voltunk, királyságunk pedig nemcsak hogy szeretettel nem viseltetett irántunk, hanem fegyvert ragadott ellenünk, anyánk, a római egyház, a pápa angliai követe, Gualo kardinális közreműködésével, visszaállította az ország személyünk iránti békéjét, királlyá szentelt és koronázott, majd a királyság trónusára emelt bennünket.”

{11} *Annales de Dunstaplia.*

{12} Gualo kardinális „béketeremtő” tevékenysége során irgalmatlanul megsarcolta a felsőbb klérus tagjait és a bárók vezetőit, olyannyira, hogy – Paris szerint – valóságos kincstárat halmozott föl magának, mielőtt elhagyta volna Angliát. A zsarolással szerzett arany egy részét az észak-olaszországi vercellibeli Szent Andrásbazilika építésénél használta föl.

{13} Donovan atya a *Pelagius and the Fifth Crusade* című munkájában ezt a hadjáratot „tömeges gyermekbűnözésnek” nevezi.

{14} *História Damiatana.*

{15} *L’Estoire de Eracles.*

{16} *Rotuli Litterarum.*

{17} A mongol időszak szakavatott kutatója, Léon Cahun, az *Introduction à l’Histoire de l’Asie* című, nagyszabású munkájának a 353. oldalán ugyancsak megdöbbentő furcsaságként tesz említést a tatárok diplomáciai szolgálatába szegődött angol templomoslovag szerepéről.

{18} A rend kizárólag a püspökök és plébánosok által kiközösített személyeknek adhatott fölloldozást, tehát a pápa vagy annak követe által kimondott büntetés esetében nem.

{19} *De laude novae militiae*. Ötödik fejezet.

{20} Jacques de Vitry (Jacobus de Vitriaco): *Histoire des Croisades*. Livre II.

{21} Ogerius Panis: *Annales Januenses*, 1218, in: *Fonti per la storia d'Italia*.

{22} „A szírek legnagyobbbrészt megbízhatatlan, kétkulacsos emberek, legalább annyira ravasz rókák, mint a görögök, hazug köpönyegforgatók, ha valamit el akarnak érni, semmi sem szent előttük, áruló képmutatók, fillérékért megvesztegethetők, mást mondanak, és mást cselekszenek, és minden gondolatuk a tolvajlás meg a rablás körül forog. Nevetséges összegért besúgónak állnak, és elárulják a keresztények titkait a szaracénoknak, akik között nevelkedtek, akiknek a nyelvét egyedül beszélik, és akiknek alantas, csalárd viselkedését a legtöbbjük majmolja. Pogányok közé keveredtek, és úgy élnek, mint amazok.”

{23} 5Móz 23,25 – *A fordító*.

{24} Az osztrák herceg és a magyar király mellett Akkonban a következő világi és vallási vezetők gyűltek össze: VII. Ottó meráni herceg, Walter, a flandriai Avesnes hűbérura, Eustorgius nicosiai érsek, Robert des Ablèges, bayeux-i püspök, Meráni Egbert, bambergi püspök, Péter, győri püspök, Tamás, egri püspök, Meráni Bertold, kalocsai érsek, Engelbert, naumburgi püspök, Aldenburgi Ottó, münsteri püspök, valamint VI. Ottó, utrechti püspök.

{25} Krónikájában Thuróczy a kancsót említi, melyben Krisztus borrá változtatta a vizet, továbbá Áron vesszejének egy darabját, valamint Boldog Tamás apostol és Szent Bertalan jobb kezét.

{26} Mindazonáltal Eracles a *Recueil des Historiens des Croisades* című munkában FitzWalter és a többi angol kereszties érkezését 1219 szeptemberére datálja.

{27} Lawrence Lowell *Governments and Parties in Continental Europe* (1896) című mértékadó munkájában a következőket állítja az Aranybulláról: „Ez az ősi törvény 1222-ben született, így csaknem egykorú a Magna Chartával, amellyel nagyfokú hasonlóságot mutat.

{28} A levél Matthaeus Parisiensis *Chronica Majora* című munkájának függelékében szerepel.

{29} Lásd az I. Függelékét.

{30} *Radulphi Coggeshale Abbatis Chronico*.

{31} *Ottonis Episcopi Freisingensis Chronicon*: „... Narrabet etiam, quod ante non multos annos Joannes quidam, qui ultra Persidem et Armeniam, in extremo oriente habitans, rex et sacerdos cum gente sua Christianus est, sed Nestorianus, Persarum et Medorum reges fratres, Samiardos dictos, bello potierit, atque Ecbatanam cuius supra mentio facta est, sedem regni eorum expugnaverit. Cui dum praefati reges cum Persarum, Medorum et Assyriorum copiis occuerent, triduo utrisque mori magis, quam fugere volentibus, dimicatum est; Presbyter Johannes, sic enim eum nominare solent, tandem versis in fugam Persis, cruentissima caede victor extitit. Post hanc victoriam dicebat, pradipta Joannem ad auxilium Hierosolymitanae ecclesiae procinctum movisse, sed dum ad Tigrim venisset, ibique nullo vehiculo traducere exercitum potuisset, ad septemtrionalem plagam ubi eundem amnem hyemali glacie congelari didicerat, iter flexisse. [*Freisingi Ottó krónikája*: „...Azt is beszélte, hogy sok évvel ezelőtt valami János király és pap, a ki Perzsián és Armenián túl Kelet legszélén lakozott s népével együtt keresztény vala, persze nestoriánus, a perzsák és a

médek királyait, a két Samiardusoknak nevezett testvért, haddal megtámadta és Ebactanit, a melyről fentebb már említés történt, azon királyoknak a székhelyét elfoglalta. Midőn a megnevezett királyok a perzsák, médek és assyrok seregeivel ellene vonultak, három napon át harcoltak, mivel mindkét fél később volt inkább meghalni, mintsem megfutamodni; végül is a perzsák megfutamodásával a véres ütközetből győzőként János pap – ugyanis így szokták őt nevezni – került ki. Ezen győzelem után – beszélt – a megnevezett János azon fegyveresen a jeruzsálemi egyház megsegítésére indult, a mikor azonban a Tygrishez ért és ott, hajói nem lévén, hadait át nem szállíthatta, útját északnak vette, a hol ez a folyó, a mint értesült, télen befagy. Fordította: Gombos F. Albin, Irsik József és Vajda György. Budapest, 1912, Athenaeum.]

{32} *Actes Pera-Caffa*, No. 1. (CCLXXI és CCCVIII).

{33} *Asz-szulúk li-maarifat al-mulúk*, II. kötet.

{34} A flamand születésű Rubruquis vagy másképpen Rubruck 1253 júniusának közepén indult útnak Szoldajából.

{35} A talján Carpine 1245. április 16-án kelt útra Lyonból, és – a tatár kán válaszával a tarsolyában – 1247 nyarán érkezett vissza, vagyis az oda-vissza út több mint két esztendő telt igénybe.

{36} *Aranyág* című művében, James Frazer meglepő bizonyítékokat vonultat föl arra nézve, hogy a skót felvidéken az „új tüzet” marhavész elhárítására még a múlt században is használták. A caithnessi grófsághoz tartozó Mull szigeten fennmaradt hiedelem szerint a tűzgyújtást kísérő egyes szertartásokkal a dögvész gyógyítható.

{37} A híres tizennegyedik századi arab utazó, Ibn Battúta a következőképpen írta le Batu kán utódjának a táborát: „Ekkor bevonult a hadsereg, amit ők [a tatárok] ordunak neveznek. Egy nagy mozgó várost láttunk, lakosaival, templomokkal [mecsetekkel] és elárusítóbódékkal, miközben a konyhák fölött füst terjengett, mert ételüket menet közben készítik. Mindezeket az embereket ló vontatta kordék szállítják, és a táborhelyre érve a kocsikon [arba] szállított sátrakat egyszerűen a földre teszik, mivel könnyűek. A templomokkal [mecsetekkel] és az elárusítóbódékkal hasonlóan járnak el.” (Gibb: *Ibn Batuta*, II.) {38} Temüdzsinnek a mongol törzsfőnökök tanácsa a „nagy, hatalmas” jelentésű „Zin” címet adományozta, amelyhez kapcsolódik a felsőfokot jelző „-gisz” végződés. Ennek megfelelően „Dzsingisz kán” annyit tesz, hogy a „Legnagyobb kán”, vagy fejedelem; a „Dzsingisz” alak a helytelen perzsa kiejtésből terjedt el világszerte, a mongolok Dzsingisznek ejtették. Az angol „Genghis” forma a mongol történelmet tanulmányozó jezsuita tudósok francia átírásának az átvétele.

{39} Nagy megaláztatásnak számított, ha valakit hajától, szakállától megfosztottak. Lásd pl.: „Ama napon leberetválja az Úr a folyón túl bérlett beretvéval, Assiria királya által a főt s a lábak szőrét, a mely a szakállt is leveszi.” – Ézs 7: 20. – A fordító.

{40} *The Way and its Power, a study of Tao Teching and its place in Chinese thought*.

{41} Yuan-che Lei-pien: 'Ta Ta-tong', franciára fordította: J.-P. Abel-Rémusat, *Nouveaux mélanges asiatiques*, II.

{42} *A mongolok titkos történetének (Mongkol-un niucsa Tobcsaan)* mongol nyelvű szövege – amint az a magyar kiadás fordítói előszavában olvasható – kínai írásjegyekkel följegyezve maradt fenn az utókor számára. (Mongolból fordította Ligeti Lajos. Gondolat

Kiadó, Budapest, 1962.) („Szövege csaknem kalandos körülmények között hagyományozódott ránk. Az eredeti mongol nyelvű, mongol írásos szöveg nem maradt fenn. Mégsem veszett el örökre, s ezt annak köszönhetjük, hogy a kínaiak a XIV. század végén, csaknem másfél száz esztendővel keletkezése után, a mongol szöveget kínai írásjegyekkel átírták tolmácsiskolájuk számára, oktatás céljából; a sorok közt az egyes mongol szavakhoz kínai értelmezést fűztek, és minden egyes szakasz végéhez a mongol szöveget röviden összefoglaló kínai fordítást csatoltak.”) – *A fordító.*

{43} Walter Heissig *A Lost Civilization* című munkájában egész fejezetet szentel azoknak a forrásoknak, amelyeken Dzsingisz halálának ez a verziója alapul.

{44} A fönmaradt mongol diplomáciai iratokból Vincent de Beauvais *Speculum Historiae* című munkájában egy egész gyűjtemény található. Paul Pelliot: *Les Mongols et la Papauté* című művében alapos elemzést ad a mongol diplomácia késői korszakáról.

{45} A dalai „óceánt” jelent mongol nyelven, és a dalai láma címében a hatalmas, istentől származó erőre utal.

{46} Európai.

{47} Európai.

{48} Európai.

{49} A *Tárik-i Üngürüsz* török nyelvű, kéziratban fönmaradt krónika, amelyet a prágai Károly Egyetem tanára, Blaskovics József az 1970-es években fordított magyarra, megerősíti, hogy a mongol támadás előestéjén magukat kereskedőnek kiadó magyar domonkosok utazást tettek keleten.

{50} *Liber Censum Camerae Apostolicae*, No. 445. Kézirat.

{51} Albericus Monachus Trium Fontium: *Chronicon*.

{52} Léon Cahun francia történész e tényről mint történeti érdekességről tesz említést.

{53} Az Orosz-kapu vagy Hegyi-kapu a Keleti-Beszkidéken átvezető Vereckei-hágó.

{54} A tatárok által elkövetett rémtettekről a legtöbb tudósítás a következő krónikákban olvasható: *Annales Capituli Cracoviensis*, *Cronicon Garstense*, *Gesta Senoniensis*, *Chronica Minor Erphordiensi*, *Annales S.Pant. Coloniensis*, *Chronicon Pulkavae*, *Mon. Historia Bohemiae*, Philippe de Mousket: *Historia Regum Francorum*.

{55} Albertus Bohemus: *Regesta Bohemiae*.

{56} Ivanov: *Mű*.

{57} A kérdés a mai napig vitatott. Lásd pl.: „Annak a nemzetközi történeti irodalomban már az 1920-as évek óta keringő legendának (...) semmi alapja nincsen, hogy a mongolok ebben a csatában löporral töltött robbanólövedékeket vagy épp ágyúkat vetettek volna be.” (B. Szabó János: *A tatárjárás. A mongol hódítás és Magyarország*. Corvina, 2010. 136. o.) – *A fordító.*

{58} A magyar elesettek számát Thuróczy János magyar krónikaíró, valamint az ausztriai *Annales Claustro-neoburgenses* százezerre, míg a magyarországi bencések rendházfőnöke (Matthaeus Parisiensis *Liber additamentorum*)-jában foglalt jelentésében) hatvanötezerre teszi, közöttük említve három érseket és négy püspököt.

{59} A *ballivus* szóval minden kétség nélkül a mongol hűbérurakat jelölték, míg a 'knyazból' származó, szláv eredetű *kenéz* a betörő mongolok által Oroszországban néhány esztendővel korábban megszervezett alsóbb szintű közigazgatás szókincséből való.

{60} A „kutyafejű tatár” jelző számos közép-európai nyelvben általánosan elterjedt kifejezés, amellyel a vérszomjas, erőszakos, zabolátlan embert illetik. Jómagam is gyakran hallottam Erdélyben.

{61} E jelentéktelen mongol kudarcról a kínai krónikák, valamint Haithon örmény király évkönyvei is említést tesznek.

{62} A tatárokat meglepetésszerű visszavonulásuk miatt vesztésnek kiáltották ki.

Tartalom

[Előszó](#)

[Forrongás Angliában](#)

[A hosszú út Jeruzsálemben](#)

[János papkirály nyomában](#)

[Dzsingisz kán világa](#)

[Az angol nyomdokában](#)

[Egy földrész haláltusája](#)

[A kereszténység árulója](#)

[I. FÜGGELÉK](#)

[II. FÜGGELÉK](#)

[Válogatott bibliográfia](#)

[Utószó](#)